

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav Blízkého východu a Afriky

Historické vědy: Dějiny a kultury zemí Asie a Afriky

Mgr. Cyril Bumbálek

**Politický systém Íránské islámské republiky a jeho transformace
po roce 1989**

Political system of the Islamic Republic of Iran and its Transformation
after 1989

Dizertační práce

Praha 2013

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Eduard Gombár, CSc.

Autor dizertační práce bych chtěl vyjádřit poděkování za odbornou podporu, sdílení rad a zkušeností i pozitivní motivaci svému vedoucímu práce, profesoru Eduardovi Gombárovi, přítelkyni Aleně Sadiqové, svým rodičům a přátelům i kolegům, bez jejichž pomoci by tato práce nemohla vzniknout.

Abstrakt

Předkládaná práce představuje historicko-politologickou analýzu politického systému Íránské islámské republiky. Autor se soustředí jak na formativní období, genezi politického systému a formování íránské porevoluční politické elity v průběhu 80. let, tak na období tzv. druhé íránské republiky. To je ohraničené smrtí revolučního vůdce ájatolláha Chomejního a navazující novelou ústavy z roku 1979, kterou bylo třeba přizpůsobit nové politické realitě. Absence charismatického vůdce Chomejního předznamenala významnou změnu parametrů politického systému po roce 1989. Chomejní za svého života sjednocovat nejvyšší politickou a náboženskou autoritu. Nový nejvyšší vůdce Chámene'í nebyl uznanou nejvyšší náboženskou autoritou a zpočátku nedisponoval ani silnou mocenskou základnou. Politickou moc sdílel nejprve s prezidentem Rafsandžáním, který byl hybatelem rekonstrukčního procesu na počátku 90. let spojeného s reformami v ekonomické oblasti. Chámene'í nehrál roli vrchního arbitra, ale utvořil alianci s konzervativními duchovními, jejichž zájmy prosazoval proti radikálnímu levicovému křídlu režimu. Volání po uvolnění systému a reformách vyneslo v roce 1997 do prezidentského úřadu liberálního duchovního Mohammada Chátamího, který vystoupil s programem demokratické transformace Islámské republiky zevnitř. Klerikální establishment se postavil prezidentovi na odpor a reformní proces s využitím ústavních mechanismů efektivně zmařil. Reformisté ztratili podporu voličů a v roce 2005 byl na vlně volání po sociální spravedlnosti a návratu do idealizované revolučního období zvolen prezidentem ultrakonzervativce Mahmúd Ahmadínežád. Práce se věnuje rovněž ideologii Islámské republiky, pojednává o vztahu náboženství a státu v íránských dějinách a neopomíná ani sociální a hospodářský vývoj ve sledovaném období.

Klíčová slova: Írán, politický systém, šíitský islám, Islámská republika, transformace, islamismus.

Abstract

This doctoral thesis offers historical and political analysis of the political system of the Islamic Republic of Iran. It focuses on the formative period of Iranian post-revolutionary statehood and politics as well as origins of a new political system and formation of the revolutionary power structures. The author examines in detail the period of so called Iranian second republic. This era in the development of the Islamic Republic of Iran is generally defined as the period from 1989. This year brought the death of ayatollah Khomeini and the amendments of the Constitution of 1979 that have been adopted in order to adapt the system to new political reality. The absence of charismatic leadership of Khomeini requested redesign of the political system. During his lifetime, Khomeini unified the religious and political authority. His successor Ali Khamenei was neither supreme religious leader nor influential political personality with independent power base. As a consequence, he had to share political power with president Rafsanjani who was the engine behind the post-war reconstruction and the architect of economic reforms at the beginning of 90th. Khamenei was not able to play Khomeini's role of supreme arbiter. Instead, we forged an alliance with conservative clergy and supported their interests against the positions of radical-leftist wing of the regime. The popular desire for relaxation of the Islamic regime and demand for reforms were main reasons behind the victory of liberal cleric Mohammad Khatami in presidential election in 1997. He pronounced the program of democratic transformation of the Islamic republic from within. However, he met fierce resistance from the clerical establishment that was finally able to stop the reform process using all the constitutional means which were at their disposal. The reformist lost their battle and electorate as well. His emphasize on social justice and the return to idealized revolutionary period secured presidential office for ultraconservative candidate Mahmoud Ahmadinejad in 2005. This thesis further examines the ideology of the Islamic republic, the complex relationship between the religion and state in the Iranian history and focuses on the social and economic development in Iran as well.

Key words: Iran, political system, Shia Islam, Islamic republic, transformation process, Islamism.

Obsah

1. ÚVOD	1
2. PRVNÍ ISLÁMSKÁ REPUBLIKA	8
2.1. Vztah státu a islámu v kontextu historického vývoje Íránu	8
2.1.1. Šiitský islám a koncept imámátu	9
2.1.2. Okultace dvanáctého imáma a prosazení autority duchovních	12
2.1.3. Vztah náboženství a státní moci za vlády Safíjovců a Qádžárovců	16
2.1.4. Perská ústavní revoluce a vláda dynastie Pahlaví	18
2.2. Předpoklady a průběh íránské islámské revoluce	22
2.2.1. Politická a sociální situace ve druhé polovině 70. let	22
2.2.2. Reformní úsilí Mohammada Rezy	28
2.2.3. Geneze protirežimní opozice	32
2.2.4. Oslabení režimu a aktivizace opozičního hnutí po roce 1977	41
2.2.5. Desintegrace a pád režimu Mohammada Rezy Pahlaví	47
2.3. Formování Islámské republiky pod charismatickým vedením ájatolláha Chomejního	53
2.3.1. Převzetí moci opozičními silami	53
2.3.2. Zápas o podobu nového Íránu	58
2.3.3. Budování Islámské republiky	64
2.3.4. Střet mezi stoupenci a odpůrci Chomejního teokracie	67
2.3.5. Ideologické soupeření uvnitř prorožimního tábora	70
2.3.6. Hospodářská politika porevolučního Íránu	76
3. ÚSTAVNÍ A POLITICKÝ SYSTÉM ISLÁMSKÉ REPUBLIKY	82
3.1. Ideologická východiska Islámské republiky a koncepce velájat-e faqíh	82
3.2. Ústavní model Islámské republiky	93
3.2.1. Proces přijetí ústavy	93
3.2.2. Struktura ústavní listiny	97
3.3. Základní principy ústavy	104
3.3.1. Tradiční islámské prvky	104
3.3.2. Demokratické prvky	105
3.3.3. Sekulární elementy	106
3.4. Instrukce Islámské republiky	108

3.4.1. Nejvyšší vůdce	108
3.4.2. Shromáždění znalců	113
3.4.3. Rada dohlížitelů	114
3.4.4. Rada pro určování zájmů režimu	116
3.4.5. Prezident, předseda vlády a kabinet ministrů	119
3.4.6. Islámské poradní shromáždění	122
3.5. Ideologické frakce Islámské republiky	128
3.5.1. Krátký život Islámské republikánské strany	129
3.5.2. Konzervativně pravicová frakce	131
3.5.3. Radikálně levicová frakce	136
3.5.4. Moderní pravice a neofundamentalisté	142
4. ÍRÁNSKÁ DRUHÁ REPUBLIKA	146
4.1. Otázka nástupnictví a ústavní revize 1989	146
4.1.1. Problémy režimu na konci 80. let a nástupnická krize	146
4.1.2. Ústavní základy druhé republiky	151
4.2. Chámene'í nástupcem	157
4.2.1. Dualita politického a náboženského vedení	159
4.2.2. Spojenectví s konzervativci	160
4.3. Dvojvládí Chámene'ího a Rafsandžáního	163
4.3.1. Derevolucionalizace a rekonstrukce země pod vedením prezidenta	164
4.3.2. První pětiletý plán hospodářské transformace	167
4.3.3. Sdílený zájem na eliminaci radikální levice	173
4.4. Triumf a rozpad jednoty konzervativního tábora	175
4.4.1. Parlamentní volby 1992	175
4.4.2. Konec dvojvládí Chomejního dědiců a spory o ekonomické reformy	176
4.4.3. Vojensko-průmyslový komplex a islámské nadace	180
4.4.4. Sociokulturní politika: průsečík zájmů prezidenta a levice	182
4.4.5. Parlamentní volby 1996 a etablování moderní pravice	188

4.5. Chátamího pokus o reformu Islámské republiky zevnitř	192
4.5.1. Prezidentské volby 1997	192
4.5.2. Íránská glasnost	196
4.5.3. Mobilizace konzervativních sil proti reformnímu procesu	200
4.5.4. Írán na prahu vnitřního konfliktu	204
4.5.5. Nejednota reformního tábora a hospodářské problémy země	206
4.5.6. Parlamentní volby 2000	210
4.5.7. Neúspěch íránské perestrojky	213
4.6. Vyčerpání reformního hnutí a renesance konzervativní politiky	217
5. ZAHRANIČNÍ POLITIKA POREVOLUČNÍHO ÍRÁNU	222
5.1. Zahraniční politika porevolučního Íránu	222
5.2. Proces vytváření zahraničněpolitických rozhodnutí	224
5.3. Islámská revoluce a triumf ideologie	228
5.4. Irácko-íránská válka	231
5.5. Transformace v pragmatickou linii v 90. letech	234
5.6. Nástup neokonzervativců	241
6. ZÁVĚR	243
7. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	253
7.1. Monografie	253
7.2. Prameny a dokumenty	255
7.3. Sborníkové a časopisecké články	255
7.4. Použitá periodika	257
7.5. Webové stránky a databáze mezinárodních organizací	257
8. SEZNAM ZKRATEK	259

1. ÚVOD

Předkládaná dizertační práce pojednává o politickém vývoji v Íránu v období po revoluční transformaci po roce 1979, kdy monarchickou autoritativní vládu dynastie Pahlaví nahradil politický systém Islámské republiky představující pokus o syntézu tradičních prvků vycházejících z íránské islámské identity s principy demokratického modelu založeného na výkonu vlády prostřednictvím občanské participace. Práce se zaměřuje na fungování politického systému porevolučního Íránu v podmínkách politického, sociálního a ekonomického vývoje v této zemi ve formativním období 80. let 20. století a především pak po roce 1989. Tento rok přinesl smrt ideologického zakladatele a prvního politického vůdce Islámské republiky ájatolláha Rúholláha Chomejního. Z hlediska tématu této práce je ovšem významnější, že rok 1989 znamenal především zásadní proměnu parametrů politického systému a předurčil tak následující etapu vývoje státu a íránské společnosti, která přetrvává v obecných rysech až do počátku druhé dekády 21. století. Dizertační práce však není pouze výkladem politického a ústavního systému Íránské islámské republiky. Podrobně zkoumá interakci jednotlivých osobností a skupin zúčastněných na procesu vytváření politických rozhodnutí v proměňujících se podmínkách vnitřního i vnějšího prostředí. Zaměřuje se na ideologická východiska nejdůležitějších aktérů politického procesu a neopomíjí ani roli neformálních struktur a ostatních skupin disponujících politickým vlivem.

Cílem této práce je identifikovat vztah mezi tím, jak formální rámec politického systému ovlivňoval ve sledovaném období politický vývoj v Íránu a současně s tím vliv vnějších faktorů na podobu a formování politického systému. Samostatným předmětem zkoumání této práce je transformace politického systému po roce 1989 vedoucí k ustavení tzv. íránské druhé republiky. Na jejím počátku stála adaptace ústavy na novou mocenskou rovnováhu po změně na pozici nejvyššího vůdce a skončení desetiletého období charakteristického charismatickým vedením Chomejního, které odráželo jeho spontánně uznanou autoritu. Druhá republika přinesla posílení institucí při výkonu státní moci a současně oslabení na státu nezávislých mocenských center opírajících svou legitimitu nikoliv o většinové uznání, ale delegaci autority k vládě v souladu s tradičními náboženskými koncepty šíitského islámu.

Ačkoliv je Írán vydáván za učebnicový příklad teokratického režimu, jde reálně o smíšený, z komparativního pohledu svébytný systém naplňující mnohé znaky nedemokratických režimů, ovšem nikoliv do té míry, aby jej bylo možné bez dalšího označit

za režim plně totalitní či diktátorský. V souladu se Sartoriho klasifikací¹ akcentující míru kontroly politické struktury nad mimopolitickými sektory života společnosti a roli oficiální ideologie je takto nepochybně možné označit íránský režim v době vlády ájatolláha Chomejního do roku 1989. Nicméně například vymezení Raymonda Arona² v případě porevolučního Íránu již zcela neobstojí s ohledem na to, že dominantní role výlučné revoluční ideologie neznamenal monopolizaci moci v rukou jediné formalizované politické strany, sociální skupiny či jediné osoby a íránský režim neuspěl ani ve snaze podřídit veškeré hospodářské aktivity státní kontrole. Aronovu definici však naplňoval, pokud jde o šíření revoluční ideologie s využitím státních prostředků k násilnému potlačení oponentů, kontrolou nad sdělovacími prostředky a restrikcemi ústavně garantovaných politických a občanských svobod. Přestože íránský režim v období před rokem 1989 a rovněž, byť s menší intenzitou, po roce 1989 projevoval zřetelné tendence k autoritářskému způsobu vlády, zůstávaly zachovány omezená politická participace občanů a důležitý stupeň politického pluralismu. Okolností významně odlišující výkon politické moci v Íránu v období před a po roce 1989 je respektování ústavních mantinelů politickou elitou režimu.

Oproti vládě Chomejního, který vymezoval své vůdčí postavení v čele mocenské struktury porevolučního státu jako nadústavní, opírající se o náboženskou legitimaci, usiloval jeho nástupce Chámene'í o to, aby výkon politické moci v Islámské republice byl vnímán jako ústavní vláda a vláda práva. Tímto způsobem odráží jeden z určujících prvků Chomejního definice islámského státu. Akcent na ústavnost a demokratickou legitimitu vládnoucí elity jsou rovněž hlavními kritérii odlišujícími íránský porevoluční režim od značně statických autoritativních režimů regionu Blízkého východu, z nichž některé nedokázaly adekvátně reagovat na dynamické změny vnitřního prostředí v podobě rostoucího tlaku veřejnosti v průběhu tzv. arabského jara. Obdobně nedokázaly reflektovat ani vnější tlaky. Politické elity zmíněných blízkovýchodních režimů nebyly schopny zabránit zhroucení politických systémů, o něž opíraly svou legitimitu. I když není ambicí této práce analyzovat příčiny tohoto velmi soudobého fenoménu, jsou dle názoru autora této dizertační práce vlastnosti, resp. odlišnosti íránského politického systému hlavním důvodem, proč se vlna destabilizace autoritativních blízkovýchodních režimů Íránu významným způsobem nedotkla.

V Íránu vznikl po roce 1979 politický systém, v jehož rámci dochází k neustálé opakující se interakci zdánlivě protichůdných prvků: islámských tradic s elementy republikánskými, principu zastupitelské demokracie s totalitní religiózně inspirovanou

¹ SARTORI, Giovanni. *Theory of Democracy Revisited*. London, 1987.

² ARON, Raymond. *Demokracie a totalitarismus*. Brno, 1993.

ideologií, principu kolektivního vedení a institucionalizovaného výkonu státní moci s privilegovaným postavením vůči ostatním orgánům neodpovědného nejvyššího vůdce a šíitských duchovních, principu superiority islámského práva a potřeby moderního státu vytvářet legislativu reflektující společenskou realitu, principu politického pluralismu s popíráním svobodné politické soutěže a odpůrců porevolučního politického uspořádání či v nejobecnější rovině suverenity lidu a suverenity náležející nábožensky definované nejvyšší autoritě. Jde o prvky, které jsou zdrojem dynamiky nezbytné k tomu, aby režim dokázal reagovat na změny prostředí a nastalé společenské tenze. Současně však také poskytují režimu nezbytnou míru stability. Díky ní zůstávající základní ústavní principy od novelizace ústavy v roce 1989 prakticky neměnné.

Tato stabilita umožňuje zachovávat privilegované postavení porevoluční mocenské elity, kterou již tři desítky let tvoří úzký okruh někdejších spolupracovníků ájatolláha Chomejního - až na výjimky islámských duchovních. Jen postupně ji doplňuje mladší generace politiků, kteří ve většině případů zahájili kariérní růst v byrokratických strukturách porevolučního režimu nebo v jeho ozbrojených složkách. V případě této mladší generace se v naprosté většině případů jedná o laiky, kteří na rozdíl od duchovních tvořících nejvyšší patro mocenské struktury byli obvykle na své pozice zvoleni. Ani mandát od veřejnosti jim však nedává možnost rozhodovat o otázkách týkajících se struktury politického systému nebo základních parametrů vnitřní a zahraniční politiky země.

Cílem dizertační práce je ověřit platnost základní hypotézy, že režim Islámské republiky je navzdory své rigiditě dané vlastnostmi politického systému režimem schopným činit racionální politická rozhodnutí motivovaná pragmatickým zájmem na svém přežití a že se tento režim dokáže v případě nutnosti adaptovat na měnící se politické, sociální a ekonomické podmínky i změny ve vnějším prostředí a předcházet tímto způsobem hrozící konfrontaci. Schopnost upřednostnit racionální zájem režimu před ideologickou čistotou prokázal zcela zřetelně na konci svého života ájatolláh Chomejní, když v zájmu přežití režimu po roce 1989 otevřel cestu ke změnám, které se staly základem období tzv. druhé republiky. Autor dizertační práce se domnívá, že stejným způsobem by na obdobnou situaci byl schopen reagovat i iránský režim druhé republiky.

Předkládaná práce vychází z předpokladu, že interakce tradičních islámských a moderních republikánských prvků v politickém procesu probíhající uvnitř mocenské struktury Islámské republiky vytváří specifický systém brzd a protivah. Tento model dokáže efektivně vzdorovat tlakům, které porevoluční politická elita pokládá za ohrožení svého výlučného postavení. Politický systém Islámské republiky je dle autora dizertační práce stabilní díky

uplatnění principu participace občanů na výkonu státní moci a existenci omezené politické soutěže. Participace je efektivním nástrojem pro zachování demokratické legitimacy režimu. Projevuje se volbami do institucí ztělesňujících republikánský charakter režimu. Přestože jsou tyto instituce nadány jen omezenými pravomocemi, má veřejnost důležitou příležitost artikulovat své požadavky a o to slabší motivaci usilovat o změnu režimu neústavními prostředky. Íránský režim je jen zčásti personifikován délkou mandátu neomezenou vládou nejvyššího vůdce a postavením politicky aktivních prorežimních šíitských duchovních. Ostatní držitelé politických úřadů jsou do svých funkcí voleni na omezenou dobu a dochází tak k pravidelné efektivní obměně tohoto segmentu politického establishmentu.

S ohledem na to, že předložené teze jsou ověřovány především analýzou jednotlivých politických rozhodnutí jakožto nejviditelnějších vnějších projevů íránské porevoluční politiky, okolností i širšího kontextu jejich přijímání a také role jednotlivých aktérů politického procesu v těchto konkrétních situacích, je dizertační práce členěna chronologicky. Z hlediska vnitřní logiky výkladu je rozdělena na čtyři části. Část první představuje úvod do problematiky studia soudobého Íránu, přičemž vlastnímu výkladu předchází stručný úvod nastiňující historii vztahu státu a islámu v íránském šíitském prostředí v širším historickém kontextu nežli je rámec této práce. Tato úvodní kapitola vymezení základní principy šíitského islámu, ideologická východiska a shrne historii íránské moderní státnosti až do období vlády dynastie Pahlaví ve 2. polovině 20. století. Další dvě kapitoly této části již autor věnuje událostem předcházejícím revoluční změně režimu v roce 1979 a transformaci po převzetí moci ve státě opozičními silami. Stejně jako v části třetí zde autor vedle politického vývoje, změn v oblasti legislativy a obsazení jednotlivých institucí bude analyzovat také hospodářskou a sociálně-kulturní situaci v Íránu.

Zcela záměrně ponechá stranou podrobnější výklad o zahraniční politice, protože o tomto tématu bude samostatně pojednáno v části čtvrté. Chronologický výklad rozdělí část druhá obsahující podrobný rozbor ústavního a politického systému Islámské republiky. Tato část bude včleněna zdánlivě nesystémově doprostřed práce. Důvodem tohoto postupu je nicméně potřeba zdůraznění komparativní metody a akcent na ty elementy politického systému, které sehrály klíčový význam při formování íránské druhé republiky. Část třetí zkoumá změny, k nimž došlo v důsledku nového nastavení parametrů politického systému Islámské republiky bezprostředně po smrti ájatolláha Chomejního. Autor se zaměří na složitý proces hledání nového kurzu v domácí i zahraniční politice země a především rovnováhy mezi snahou o zakonzervování Chomejního ideologického odkazu a potřebami národního státu vyplývajícími z existence sociálních, ekonomických i politických determinant.

Předmětem zkoumání této části práce bude období pragmatické porevoluční normalizace za prezidentství Akbara Hášemí Rafsandžáního, pokus o reformu Islámské republiky zevnitř pod vedením prezidenta Mohammada Chátamího a jeho neúspěch završený nástupem prezidenta Mahmúda Ahmadínežáda. Jak v kapitole první, tak v kapitole třetí bude náležitá pozornost věnována vlivu šíitského duchovenstva jakožto politicky privilegované skupiny na určování politiky země a specificky roli Chomejního nástupci ve funkci nejvyššího vůdce země, Alího Chámene'ího. Postupné posilování autority Chámene'ího na úkor ostatních politických osobností íránského porevolučního vývoje i jednotlivých ústavních institucí bude předmětem zvláštního zřetele v této části práce. S ohledem na krátký časový odstup pro historické zkoumání i prozatím nedostatečné množství relevantních pramenů a odborné literatury se autor záměrně vyhýbá hodnocení politického vývoje v Íránu po nástupu prezidenta Ahmadínežáda v roce 2005.

Dizertační práce čerpá převážně z historické a zčásti také právní, případně státovědné odborné literatury publikované k tématu moderního a soudobého Íránu a rovněž tak dostupných pramenů. Mezi ty lze primárně řadit texty ústavních listin (1906, 1979, novelizace 1989) a dalších legislativních aktů a Chomejního vlastní dílo. Autor použil velmi zdařilý český překlad Chomejního stěžejní práce *Vláda faqíha: Islámská vláda*, jehož autorem je íránista a arabista Zdeněk Cvrkal. Dále se autor během svého výzkumu opíral o selektivně zveřejňované záznamy z veřejných vystoupení Chomejního a dalších íránských duchovních či politických představitelů či publikované dopisy, jejichž prostřednictvím komunikovali. Zdrojem informací o hospodářské situaci země jsou mimo jiné statistické databáze Světové banky a Mezinárodního měnového fondu. Statistické údaje o výsledcích voleb čerpal autor zčásti rovněž z elektronických databází vedených při akademických institucích³. Dostupnost řady důležitých pramenů je mimořádně limitovaná s ohledem na striktní omezení svobodného akademického bádání ze strany íránských státních institucí, a to zvláště ve vztahu k zahraničním výzkumníkům.

Pokud jde o odbornou literaturu, opírá se tato práce o několik obecných historických prací publikovaných na britské či americké univerzitní půdě a rovněž řadu monografií, které se dotýkají zkoumaného tématu. Přestože se jedná převážně o práce v anglickém jazyce, jsou jejich autory často původem íránští historici a politologové, kteří z různých důvodů nemohou nebo nechtějí akademicky působit v Íránu. Íránská lokální produkce naproti tomu kvalitou i ideologickým zabarvením značně zaostává za západní odbornou literaturou a lze ji pojímat

³ Například Princeton University.

spíše jako pramen vypovídající o fungování tamního vzdělávacího a výzkumného systému v oblasti společenských věd. Mezi jinými historickými pracemi čerpal autor ze dvou prací původem íránského Arména Ervanda Abrahamiana, který nicméně celou svou akademickou kariéru strávil ve Velké Británii a USA. Dále lze zmínit práce Saida Amira Arjomanda. Ten se zaměřuje na problematiku šíitského islámu a vztahu náboženství a státu v moderních a soudobých dějinách. Pominout nelze jeho práce věnované ústavnosti v kontextu islámského práva. Otázkám politického islámu v šíitském íránském prostředí se věnuje rovněž britská výzkumnice Vanessa Martin. Až na výjimky⁴ se žádný z těchto renomovaných autorů nicméně systematicky nevěnuje politickému systému Islámské republiky ani nevěnuje zvláštní pozornost tématu společenské a politické transformace Íránu v návaznosti na smrt Chomejního a novelizaci ústavy v roce 1989. Česká odborná literatura se tématu soudobého Íránu systematicky nevěnuje. O to cennějším příspěvkem je práce českého arabisty a historika Eduarda Gombára *Dramatický půlměsíc: Sýrie, Libye a Írán v procesu transformace*, která se zaměřuje na Írán v období vlády prezidenta Chátamího.

Cenné informace poskytuje rovněž biografie ájatolláha Chomejního z pera britského novináře Baqera Moína. Obecně je zejména britská a americká dobová žurnalistická produkce zdrojem velkého množství kvalitních informací z íránského prostředí. Britská rozhlasová a televizní stanice BBC provozuje plnohodnotné perské vysílání a disponuje perskou redakcí a své zpravodaje a spolupracovníky měla v Íránu v minulosti rovněž americká média (deníky *New York Times*, *Washington Post*). Někteří ze specializovaných novinářů jsou rovněž autory reportážně pojatých knih, které lze v tomto kontextu pojímat i jako pramen k relevantnímu období íránských soudobých dějin. Autor dále použil vybrané sborníkové příspěvky a odborné články publikované v akademických periodikách, převážně opět britské a americké provenience. Zde lze zmínit kupříkladu odborné texty původem íránského autora Jahangira Amuzegara. S přípravou heuristické základy započal autor během svého dvousemestrálního studijního pobytu v Íránu v letech 2004 a 2005. Zde měl možnost diskutovat se studenty i vyučujícími Teheránské univerzity a účastnit se neformální výměny názorů týkajících se řady otázek, které jsou předmětem této práce. V rámci studia perského jazyka procházel autor během těchto pobytů elektronické archivy nejvýznamnějších politicky zaměřených deníků (*Kajhán*, *Ettelá'át*, *Salám* aj.).

⁴ Například pozoruhodná práce Bahmana Bakhtiarího *Parliamentary Politics in Revolutionary Iran: The Institutionalization of Factional Politics* nebo příručka *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*, jejímž autorem je Wilfried Buchta.

Přepisy vlastních či místních jmen a odborných výrazů vymezejících islámské termíny vycházejí převážně z perské výslovnosti. Pouze ojediněle volil autor v případě islámských arabských termínů přepisy na základě zjednodušené fonetické formy. Autor proto nepřepisuje arabskou hlásku *hamza* a arabskou hlásku *ʿajn* přepisuje apostrofem.

Citace z pramenů a odborné literatury se řídí pravidly vycházejícími z metodického materiálu pro autory vysokoškolských kvalifikačních prací zpracovaným Odbornou komisí pro otázky elektronického zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací Asociací knihoven vysokých škol ČR.⁵

⁵ BRATKOVÁ, Eva. Metody citování literatury a strukturování bibliografických záznamů podle mezinárodních norem ISO 690 a ISO 690-2: metodický materiál pro autory vysokoškolských kvalifikačních prací [online]. Verze 2.0, aktualizovaná a rozšířená. Praha: Odborná komise pro otázky elektronického zpřístupňování vysokoškolských kvalifikačních prací, Asociace knihoven vysokých škol ČR, 2008-12-22. s. 60 (PDF). Dostupný z WWW: < <http://www.evskp.cz/SD/4c.pdf> >.

2. PRVNÍ ISLÁMSKÁ REPUBLIKA

2.1. Vztah státu a islámu v kontextu historického vývoje Íránu

Politický systém Islámské republiky uvedený do praxe po vítězství islámské revoluce v Íránu lze nepochybně pokládat za jeden z milníků vztahu náboženství a státu v moderních dějinách. Nehledě na hodnocení politologů, kteří pokládají Írán spolu s městským státem Vatikán za jediné fungující teokracie současnosti, vyvinul se v Íránu po roce 1979 specifický model vztahu islámu a politické moci poskytující výkladu islámu prezentovaného ajatolláhem Rúholláhem Chomejním postavení oficiální státní ideologie a šíitskému duchovenstvu postavení politické elity země. Tento nový model politického uspořádání byl v rámci soupeření mezi někdejšími opozičními silami proti monarchickému režimu Mohammada Rezy Pahlaví legitimizován odkazem tradiční šíitský koncept imámátu a představu o roli duchovních jakožto osob zmocněných k vedení společnosti v době absence legitimních vůdců společnosti, kterými jsou pro ší'itský islám *ithná'ašaríji* imámové.

Výklad přisuzující duchovním postavení obecných zástupců imámů nadaných pravomocí k politickému vedení je ovšem odrazem pouze jednoho z více teoretických konceptů, které se rozvinuly v průběhu historického vývoje v rámci šíitských komunit v islámském prostředí Středního východu. Chomejního koncept ideální islámské vlády *velájat-e faqih* je extrémním rozvinutím tradičního pohledu školy *usúli*⁶ na společenskou roli duchovenstva a názorů odmítajících dualitu politické a náboženské moci ve společnosti šíitských muslimů. Historie islámu i islámské dějiny Íránu však ukazují vztah náboženství a státu jako mnohem strukturovanější. Geneze ideových základů současného politického uspořádání Íránu nebyla z tohoto pohledu rozhodně přímočará a konkurenční přístupy ke vztahu náboženství a státu nebyly ani po vítězství Chomejního stoupenců ve vnitropolitickém soupeření o podobu porevolučního Íránu umlčeny.

Přestože cílem předkládané dizertační práce není vyčerpávající komparace historických ani soudobých politických teorií šíitského islámu, pokládá autor z hlediska dalšího výkladu za žádoucí nastínit ideologická východiska soudobého politického islámu v rámci ší'y dvanácti imámů a popsat hlavní trendy ve vývoji vztahu náboženství a státu v Íránu v období od 16. do 20. století. S ohledem na omezený rozsah věnovaný této úvodní

⁶ Jedná se o školu výkladu islámského práva, k níž se v současnosti hlásí většina muslimů imámské odnože ší'y (*ithná'ašaríji*). Škola *usúli* vychází z teze, že Korán a tradice nejsou postačujícími prameny práva. Z tohoto důvodu obhajují *idžtihád* jakožto metodu racionálního nalézání práva na základě aplikace analogie k obdobné situaci již upravené v primárních pramenech islámského práva.

kapitole představuje následující exkurz do historie šíitského politického myšlení určité zjednodušení záměrně opomíjející prvky, které nejsou pro potřeby této práce nezbytné.

2.1.1. Šíitský islám a koncept imámátu

Ší'á nazývaná též ší'at 'Alí neboli strana Alího vznikla jako odštěpenecká skupina muslimů v důsledku schizmatu, kterým nedlouho po smrti Proroka Muhammada v roce 632 vyvrcholil spor o nástupnictví ve vedení muslimské obce. Šíitští muslimové sdílejí víru, že jedinými právoplatnými nástupci Proroka Muhammada v politickém i duchovním vedení ummy jsou 'Alí a jeho potomci. Alí ibn Abí Tálíb (nar. 599) byl Muhammadovým bratrancem, blízkým druhem a dle tradice jedním prvních muslimů a též manželem prorokovy dcery Fátimy. V linii potomků vzešlých z tohoto sňatku odvozují stoupenci šíitského islámu nárok na nástupnictví ve vztahu k náboženskému i politickému vedení. Alího rod je označován „rodem prorokova domu“, *ahl al-bajt*.⁷ Šíité obhajují Alího nástupnictví ve vedení *ummy*⁸ na základě toho, že jej měl Muhammad nedlouho před svou smrtí na cestě ze své poslední pouti do Mekky u jezírka Chumm designovat svým nástupcem.

Nicméně politická realita po Muhammadově smrti vynesla do čela muslimské obce Abú Bakra, který byl ustaven prorokovým nástupcem – chalífou - na základě konsensu. Po dvou letech vlády nad obcí zemřel a jeho místo zaujal Umar ibn Al-Chattáb. Ten vedl mimořádně úspěšný výboj, během něhož zvítězila arabská islámská vojska nad Peršany i Byzantinci a dobyla Persii, Irák, Sýrii, Palestinu a Egypt. Po jeho smrti v roce 644 se chalífou stal Uthmán ibn Affán, který při obsazování klíčových politických pozic, zejména místodržitelství v nově dobytých provinciích, preferoval příslušníky vlastního rodu. Tato praxe podnítila značné napětí, jehož obětí se stal i samotný chalífa, který byl v roce 656 zavražděn. Až po smrti Uthmána se dostal do čela ummy Alí ibn Abí Tálíb. Musel však čelit silné opozici, a to zejména ze strany příbuzných Uthmána, kteří vinili Alího z toho, že poskytl ochranu jeho vrahům. Nejmocnějším vyzyvatelem Alího se stal syrský místodržící Mu'áwija, který se proti chalífovi vojensky postavil. V roce 657 došlo mezi oběma zneprátelenými stranami k bitvě u Siffínu. Vojenské střetnutí nemělo jednoznačného vítěze, nicméně Alí se nechal svým protivníkem přesvědčit, aby souhlasil se smířčím jednáním. Část Alího stoupců vyjednávání odmítla a na protest tomuto kroku opustila Alího tábor. Alí proti těmto

⁷ KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Praha, 1992. s. 180.

⁸ Jedná se o arabský výraz pro komunitu, přeneseně též národ, používaný v islamologické terminologii pro označení teritoriálně neohrazeného společenství vyznavačů islámské víry. V obdobném významu se užívá i arabského termínu *al-umma al-islámí*.

odštěpencům nazvaným *cháridža* vojensky vystoupil. Na bitevním poli cháridžovce porazil, ale v roce 661 byl příslušníkem této odštěpenecké sekty zavražděn. Smrtí Alího se otevřela cesta k prosazení mocenského nároku pro syrského místodržícího Mu'áwiju, který se stal chalífou a položil základy umajjovské dynastie.⁹

Alího stoupenci se však nároku, který žádal, aby v čele muslimské obce stáli jeho potomci, nazývaní imámové, nevzdali. Nicméně v této době nepředstavovali šíité skupinu, která se mohla otevřeně postavit Mu'áwijovi a politické moci nastupujícího umajjovského chalífátu. Umajjovské chalífy pokládali za nelegitimní uzurpátory moci. Alího následníci v imámské linii zůstávali převážně v ústraní a vyhýbali se konfrontaci. Nástupcem Alího - a tedy druhým imámem - se stal jeho starší syn Hasan, který se svého práva na chalífát zřekl ve prospěch Mu'áwijji.¹⁰ Po jeho smrti v roce 669 se stal imámem jeho bratr Husajn. Krátce poté, co byl v roce 680 nástupcem Mu'áwijji ustanoven jeho syn Jazíd, vyslyšel Husajn výzvu svých souvěrců z irácké Kúfy, opustil Medínu a vydal se na cestu do této oblasti na území současného Iráku, aby se ujal vedení tamní šíitské obce. Na pláni Karbalá byl se svým doprovodem zastaven vojáky chalífy Jazída. Ti měli dle šíitské historiografie rozkaz, aby Husajna nepustili dále k cíli jeho cesty, dokud nesloží hold umajjovskému chalífovi. Husajn odmítl, ale protože byla jeho skupina odříznuta od zdrojů pitné vody, dostal se Husajn podle této tradice do bezvýchodné situace. 10. října 680 (10. muharramu roku 61 hidžry) propukla mezi vojáky a Husajnovými druhy ozbrojená šarvátká, v níž byli Husajn a většina jeho mužů zabiti.¹¹ Pro šíity je tímto způsobem vykreslovaná mučednická smrt imáma Husajna mimořádně významnou událostí, kterou si každoročně velmi emotivně připomínají. Fenomén mučednictví se stal charakteristickým znakem šíitského islámu. Po smrti Husajna se novým imámem stal jeho syn Alí¹², který jako jediný přežil krveprolití u Karbalá.

Výklad v současnosti většinové odnože šíitského islámu, ší'y dvanácti imámů (*ithná'ašaríji*), hovoří o tom, že po Husajnovi následovalo ještě devět dalších imámů, kteří se zdržovali politické aktivity a své stoupence vyzývali k zachování loajality vůči světským, byť nelegitimním vládcům. Podle šíitských tradic čelili pronásledování ze strany většinové sunny a mnozí zemřeli mučednickou smrtí. Posledním imámem, jehož historická existence je obecně přijímána byl 11. imám Hasan al-Askarí, který byl podle záznamů po většinu svého života držen v zajetí v iráckém Sámarrá, kde v prosinci 873 nebo v lednu 874 zemřel. Hasan al-Askarí měl zřejmě syna jménem Abú-l-Qásim Muhammad. V rámci ší'y dvanácti imámů se

⁹ TAUER, Felix. *Svět islámu: Dějiny a kultura*. Praha, 2006.

¹⁰ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 26-27.

¹¹ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 29-30.

¹² Celým jménem Abú Muhammad Alí ibn Husajn, označován též jako Zajn al-'Abidín.

následně prosadil názor, že Abú-l-Qásim Muhammad nezemřel, ale odešel do okultace, aby se před koncem věků vrátil jako očekávaný Mahdí¹³. Podle eschatologických představ bude poté několik let vládnout, načež se odehraje návrat Krista, imáma Husajna, ostatních imámů a proroků. Šíitská eschatologie velmi sugestivně popisuje příznaky, které budou návratu skrytého imáma předcházet.

Absence osoby legitimního vůdce měla pro fungování komunit šíitských muslimů vážné dopady. Ovšem v situaci, kdy šíitští muslimové tvořili menšiny přežívající uprostřed většinově sunnitských společenství a až na výjimky rovněž pod vládou sunnitských panovníků, nepředstavovala závažný problém nepřítomnost politické autority zosobňované imámy. Větší praktické dopady měla okultace pro výkon náboženských povinností spojených s osobou v postavení držitele nejvyšší náboženské autority; například pro vedení páteční modlitby či výběr islámem předepsaných daní.

Jak sunnitě, tak i šíité se shodují, že prorok Muhammad realizoval za svého života dvě hlavní funkce: byl prostředníkem zjevení a duchovním vůdcem muslimů. Sunnitě věří, že obě tyto funkce Muhammadovou smrtí skončily. Naproti tomu šíitský islám zastává názor, že ačkoliv zjevení skončilo, přenesl se výkon funkce vést lid, ochraňovat a vykládat slovo Boží na imámy. Oprávnění imámů vést obec po smrti Muhammada zakládají šíité navíc na svém přesvědčení, že mezi imámy a Bohem existuje zvláštní mystické pouto „blízkého přátelství“, *wilája*¹⁴. Věřící také, že imámové jsou naprosto bez hříchu a bezchybní, protože jsou při všem svém konání vedeni Bohem a že vynikají znalostmi a věděním. Šíité jsou přesvědčeni, že každý muslim je povinen uznat imáma a respektovat jej jako vůdce. Šíitští učenci doplnili tradice vztahující se k imámátu také racionálním zdůvodněním. Předně je s ohledem na skutečnost, že některé části Koránu nejsou zcela jednoznačné a srozumitelné, nezbytné zajistit osobu, která přinese výklad těchto nejasných ustanovení. Rovněž tak islámské právo, *šari'a*, umožňuje mnohoznačný výklad, a proto je třeba osoby, která bude právo autoritativně vykládat a aplikovat v praxi. Stejně tak s ohledem na lidskou přirozenost, především sklon k hříšnému jednání, tendenci podléhat přirozeným pudům a svárům, nemůže obec muslimů postupovat po správné cestě, nebude-li mít spravedlivého vůdce, který ji povede. A protože Bůh nechce, aby svět upadl do tyranie nebo anarchie, poskytl podle převažující šíitské interpretace lidem imámy.¹⁵

¹³ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 44-45.

¹⁴ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 157.

¹⁵ ARJOMAND, Said Amir. *The Shadow of the God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from Beginning to 1890*. Chicago, 1984. s. 40-41.

2.1.2. Okultace dvanáctého imáma a prosazení autority duchovních

Okultace skrytého imáma Muhammada přináší šíitské obci řadu závažných důsledků. Imám je totiž jedinou legitimní náboženskou a politickou hlavou ummy. Tento problém se dílčím způsobem podařilo překonat doktrínou tzv. menší okultace, která hovoří o tom, že od počátku okultace až do roku 941 působili mezi imámem a obcí muslimů čtyři po sobě následující prostředníci. Komunikace se skrytým imámem tak podle této teorie zůstala zachována a imám mohl dále vykonávat většinu svých funkcí. Nicméně po roce 941 nebyla dle této doktríny komunikace s imámem již nadále možná a začalo období tzv. velké okultace.¹⁶ Vznikla tedy otázka, jakým způsobem má být obec spravována po dobu absence dvanáctého imáma.

Proti sunnitskému modelu politického a náboženského vedení muslimské obce – chalífátu – staví šíité koncept imámátu.¹⁷ Na rozdíl od chalífátu, kde je chalífa jako ten, komu je na základě konsensu dočasně svěřeno vedení ummy, pokládán za prvního mezi rovnými, jsou pro šíity jedinými legitimními vůdci obce pouze prorokovi potomci v linii Alího. Ti jsou označováni za imámy, Bohem správně vedené. V osobě imáma se tak sbíhá zodpovědnost za politické a duchovní vedení muslimské obce. Kdokoli jiný by si nárokoval světskou či duchovní moc, byl by pokládán za uzurpátora. Podmínkou nástupnictví je však nejen příslušnost k linii imámů, ale také náležitá designace. Podle tradice určil ještě za svého života každý imám svého nástupce. Proto autorita imámů pramení právě z tohoto aktu designace a nikoli z prostého uznání většinou obce či příslušnosti k vyvolenému rodu či kmeni.¹⁸

Šíitští muslimové pokládali za hlavní funkce imámů právo vést páteční modlitbu, vést svatou válku (*džihád*), rozdělovat válečnou kořist, vykládat a aplikovat islámské právo (*šarí'u*), vykonávat soudní rozhodnutí a vybírat náboženské daně (*zakát* a *chums*). Zpočátku zastávali šíitští duchovní přesvědčení, že s okultací skrytého imáma přestala existovat možnost výkonu všech prerogativ plynoucích z postavení imáma jako duchovní i politického hlavy muslimské obce.¹⁹ Avšak situace způsobená tím, že funkce skrytého imáma nebyly vykonávány, se záhy ukázala jako velmi nepraktická, protože ponechávala komunitu šíitských muslimů bez vedení, bez náležité organizační a finanční struktury. Na druhou stranu byla tato

¹⁶ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 164-166.

¹⁷ Za prvního učence, který formuloval racionalistickou teorii imámátu je podkládán al-Qásim ibn Ibrahím (stoupenec zajdovské odnože ší'y). Ten dospěl k názoru, že politické vedení obce muslimů si vyžaduje lidská přirozenost, tendence člověka k podléhání pudovému chování a konfliktům. Blíže BLACK, Antony. *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh, 2001. s. 41.

¹⁸ BLACK, Antony. *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh, 2001. s. 41-42.

¹⁹ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 189.

raná doktrína ší'ý dvanácti imámů politicky příznivější, protože na rozdíl od ismá'ílitských fátimovců nepředstavovala politickou výzvu tehdejším sunnitským vládcům. Nicméně nutnost překlenout tento problém vedla později k přehodnocení původní koncepce. Nejprve došlo k delegaci soudní moci, která byla rovněž funkcí imámů, na znalce islámského práva a právní disciplíny islámu *fiqhu*, zvané *fukahá* (singulár *faqíh*).

V islámu obecně platí, že hlavní funkcí duchovenstva je výklad a aplikace islámského práva, a proto jsou také ti, kteří se řadí mezi duchovenstvo, především znalci práva a islámské právní vědy (*fiqhu*). Oproti sunnitskému islámu, kde se v průběhu vývoje ustavily čtyři ortodoxní právní školy, tzv. madhaby, a islámské právo se stalo značně rigidním, zůstala v případě ší'ý zachována větší interpretační volnost.²⁰ Pro šíity jsou stejně jako pro sunnity hlavním zdrojem islámského práva Korán a tradice (včetně imámských)²¹, ale s tím, jak se v průběhu doby měnily sociální podmínky, nemohli se již spoléhat jen na tyto dva prameny, a proto se i rámci ší'ý rozvinul *fiqh*. V případě, že Korán a tradice neposkytují přímou odpověď na určitou právní otázku, je v islámu možné dotvářet právo na základě zásady konsensu (*idžmá'*) a racionální úvahy (*'aql*). Postupně se ústředním nástrojem šíitské jurisprudence stal *'aql*. V procesu zvaném *idžtihád* je tak možné na základě racionální argumentace a s použitím analogie v systému, v němž je legislace prerogativou Boží, dotvářet a interpretovat právo. Problém může vzniknout, dojde-li na základě idžtihádu více islámských právníků k rozdílným výsledkům. Pak je podle většinového názoru nezbytné aplikovat zásadu konsensu.²²

K rozvoji nezávislého idžihádu jako nástroje nalézání práva došlo v širším měřítku až za vlády dynastie Safíjovců na konci 17. století, kdy se mezi šíitskými duchovními oproti tradicionalistické škole *achbáří* začala silněji prosazovat škola *usúlí*. Jak již její označení napovídá, příznivci školy achbáří pokládali za výlučné prameny práva Korán a tradice (*achbáry*) a v principu odmítali idžtihád jako nepřijatelnou formu normotvorby. V tomto ohledu odmítali nezávislou autoritu duchovních. Ti dle školy achbáří neměli žádné zvláštní privilegia k výkladu práva a nebyli proto ani korektory politické moci v rukou světských vládců. Stoupenci školy achbáří zachovávali vůči politické moci tradičně zdrženlivý postoj, ale někteří se světskou mocí aktivně spolupracovali například v roli soudců jmenovaných panovníky.²³ Škola usúlí naproti tomu pokládá primární prameny islámského práva za nedostatečné a obhájuje nalézání práva v procesu idžtihádu. Idžihád je však dle školy usúlí

²⁰ KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Praha, 1992. s. 189.

²¹ Ší'ité označují tradované zprávy o činech a sděleních proroka Muhammada a imámů termínem *achbár*.

²² ARJOMAND, Said Amir. *The Shadow of the God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from Beginning to 1890*. Chicago, 1984. s. 55.

²³ BLACK, Antony. *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh, 2001. s. 228.

vyhrazen pouze šíitským duchovním, kteří dosáhli náležité odborné způsobilosti. Pro tyto duchovní se začalo používat označení *mudžtahid*.²⁴

Pouze velmi pozvolna se v rámci šíitského duchovenstva vytvořila hierarchická struktura. Na konci 18. století získala škola usulí definitivně převahu nad tradicionalistickou školou achbáří. Teoreticky mělo být každé rozhodnutí učiněno samostatným idžtihádem a mudžtahidé neměli spoléhat na postoje ostatních mudžtahidů, ale v 18. a 19. století se stalo obvyklou praxí, že se mudžtahidé při svém rozhodování opírali o autoritu největších znalců práva své doby. Nejuznávanější mudžtahidé začali být pokládáni za tzv. *mardža' at-taqlíd* (per. *mardža'-e taqlíd*), tj. vzor k napodobování. Jimi uskutečňovaný výklad islámského práva byl pak přijímán jako obecně závazný.²⁵

Do 13. století byl výše zmíněný modifikovaný koncept dále rozvinut a duchovní převzali některé další funkce skrytého imáma. Role duchovních byla rozšířena i do oblasti ukládání šarí'atských trestů a duchovní si rovněž osobovali právo shromažďovat a rozdělovat náboženské daně.²⁶ Na přelomu 15. a 16. století rozpracoval Muhaqqiq al-Karakí (z. 1533) koncept, který hovoří o tom, že ulamá jsou obecnými zástupci skrytého imáma (*Ná'ib al-'ámm*) po dobu jeho okultace. Tento argument nejprve vztahoval pouze na právo vést páteční modlitbu, ale následně z pozice zástupce imáma obhajoval právo šíitského panovníka dynastie Safíjovců vybírat pozemkovou daň, pokud zajistí, že duchovním bude zajištěn adekvátní díl.²⁷ Al-Karakí zásadním způsobem přispěl k posílení pozice duchovních vůči politické moci. Ačkoliv al-Karakí získal od sultána Tahmáspa titul zástupce imáma pouze pro sebe, a nikoliv pro své nástupce, stál na počátku transformace vztahu safíjovských panovníků a duchovních. Ten se s postupným ochabováním vlastních náboženských zdrojů legitimacy vládnoucí dynastie vyvinul do podoby úzké aliance zájmů. Její význam pro obě strany dokládá například již průběh korunovace safíjovských sultánů, kteří přebírali korunu od nejvyššího duchovního sídelního města dynastie²⁸ jakožto zástupce imáma. Samotní duchovní však byli to této prestižní pozice i do funkcí pátečních kazatelů v ostatních městech Íránu jmenování panovníkem.²⁹

Rozvoj šíitského islámu dvanácti imámů probíhal až do počátku 16. století převážně v podmínkách, kdy stoupenci *ithná'ášaríji* představovali obvykle pronásledovanou či pouze tolerovanou menšinu uvnitř sunnitských států a neměli tudíž žádnou politickou moc. Z tohoto

²⁴ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 13-14.

²⁵ BLACK, Antony. *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh, 2001. s. 300.

²⁶ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'ism: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 190.

²⁷ BLACK, Antony. *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh, 2001. s. 230-232.

²⁸ Nejvyšší duchovní v Esfahánu byl stejně tak jako páteční kazatelé v ostatních větších městech státu titulován *šejch-ul-islám*.

²⁹ BLACK, Antony. *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh, 2001. s. 234.

pohledu tak nebylo závažným problémem, že okultací dvanáctého imáma zůstala šíitská komunita bez legitimního politického vedení. Proto se až do relativně pozdní doby nevyvinula žádná pozitivní politická teorie a duchovní nepokládali politiku za podstatnou oblast svého zájmu. S ohledem na chybějící politickou teorii, která by reagovala na absenci legitimní politické autority, nevznikla až do počátku 16. století žádná forma vlády opírající svou legitimitu o učení ší'ý dvanácti imámů. Jednotný postoj ke světské moci se v rámci ší'ý neprosadil ani později, když vznikly státní útvary pod vedením šíitských dynastií. Vedle spolupráce se světskou mocí se v době slabých vládců či tyranské vlády začala objevovat rovněž opozice ze strany duchovních. Z pohledu duchovních lze identifikovat tři možné přístupy ke státní moci³⁰:

Spolupráce s politickou mocí

Duchovní spolupracovali s vládnoucí dynastií a poskytovali ji tímto způsobem uznání. Takový přístup byl legitimizován argumentací, že stát je institucí, která brání propuknutí anarchie a že pouze pokud bude existovat náležitý řád, mohou být plně implementovány Boží zákony, šarí'a. Přípustné je ovšem spolupracovat pouze s vládci, kteří umožňují aplikovat šarí'u.

Aktivní angažovanost duchovních v politických otázkách

Duchovní aktivně podporovali vládu, kterou považovali za islámskou nebo naopak stáli v opozici proti světské vládě, která neumožňovala aplikaci islámského práva. Tento přístup se opíral o argument, že jakákoliv světská vláda uzurpuje moc skrytého imáma a pouze duchovní jsou jako jeho obecní zástupci nejpovolanější k tomu, aby usměrňovali politickou moc. Přestože se šíitské duchovenstvo politicky angažovalo při významných událostech, jakými byly obrana země před ruským expansionismem, odpor proti koncesím poskytovaným panovníky qádžárovské dynastie cizincům nebo perská ústavní revoluce, nebyl politický aktivismus nikdy většinovým proudem.

Rezervovaný přístup k politice

Většina duchovních se tradičně vyhýbala angažovanosti v politických záležitostech, protože jakoukoliv politickou moc pokládala za uzurpaci práv skrytého imáma jakožto jediného legitimního vládce. Šlo o postoj stoupenců tradicionalistické školy achbáří, ale i mezi duchovními školy usúlí obhajujícími nutnost permanentního idžtihádu, bylo odmítání aktivní politické role převažujícím postojem.

³⁰ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'ism: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 193.

2.1.3. Vztah náboženství a státní moci za vlády Safíjovců a Qádžárovců

Šíitské státní útvary jako například stát dynastie Hamdánovců a zejména pak fátimovský chalífát v Egyptě byly mocnými politickými útvary, které představovaly ohrožení moci sunnitskému chalífátu v Bagdádu. Vývoje na území Íránu se tato středověká renesance ší'ismu významným způsobem nedotkla. Etnicky smíšené a konfesně většinově sunnitské komunity na území Íránu zůstávaly až do nástupu dynastie Safíjovců na počátku 16. století pod vládou sunnitských dynastií nebo mongolských a středoasijských vládců, kteří v rámci svých výbojů na západ obsadili území Persie. Krátkým, nikoliv však nevýznamným intermezem byla na přelomu 10. a 11. století a vláda šíitských Bújovců, kteří se etablovali na území Íránu a Iráku.

K významné změně došlo až po nástupu nové dynastie po roce 1501. Safíjovci, kteří odvozovali svůj původ, a tedy i legitimitu své moci, od sedmého imáma Músy al-Kázima, prohlásili ší'u dvanácti imámů oficiálním náboženstvím. Šíitské muslimy se rozhodli ve svém misijním zápalu učinit i ze svých poddaných. S pomocí neiránských³¹ šíitských duchovních začali šířit ší'u a nemilosrdně potlačovat sunnitský a súfíjský islám. S ohledem na to, že safíjovští panovníci disponovali autonomním zdrojem legitimacy, byli šíitští duchovní od počátku nástrojem nové dynastie, nikoliv nezávislým elementem se svébytnou autoritou.³² Za vlády Safíjovců se hlavní město dynastie Esfahán etablovalo jako nové centrum šíitské učenosti. Postupně se zrodilo též místní, iránské šíitské duchovenstvo. Duchovní měli volnost náboženského působení, ale byli pod striktní kontrolou státu, který dbal na to, aby se neangažovali v politických záležitostech. Mezi politickou mocí a duchovními vzniklo úzké pouto, přičemž vztah obou aktérů byl v řadě ohledů podobný evropskému modelu *caesaropapismu*.³³ V pozdějším období však došlo za vlády slabých panovníků k dílčímu oddělení náboženství od státu a šíitské duchovenstvo dosáhlo nezávislejšího postavení. Tento trend se dále prohloubil po dobytí Iráku Osmany roce 1638, kdy se iráčtí šíitští muslimové a rovněž tak centra duchovního a intelektuálního života na místech hrobů šíitských imámů³⁴ dostaly pod kontrolu sunnitské dynastie.

K významnému posílení role duchovenstva v Íránu došlo s nástupem dynastie Qádžárovců v roce 1779. Qádžárovci neobhajovali na rozdíl od Safíjovců svůj nárok na světskou vládu sukcesí v imámské linii a nebyli rovněž schopni vytvořit silný centralizovaný

³¹ Velkou část těchto duchovních tvořili libanonští Arabové.

³² ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 188. s. 12-13.

³³ BLACK, Antony. *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh, 2001. s. 234.

³⁴ Zejména Nadžaf a Kerbalá.

stát disponující správním a ideologickým aparátem. Absence náboženského zdůvodnění nároku na perský trůn i celková slabost qádžárovské vlády se staly příležitostí pro duchovní, aby svou autoritou legitimizovali politickou moc dynastie.³⁵ Vzniklo tak pragmatické spojenectví mezi státem reprezentovaným vládnoucí dynastií a duchovními. Duchovní však využili této příležitosti k tomu, aby upevnili své pozice a získali značně autonomní postavení. Samotní duchovní, jako například Mírzá Abú-l-Qásim Qomí (z. 1816), vytvořili politickou teorii, která legitimizovala vládu qádžárovské dynastie. Podle této teorie se s okultací dvanáctého imáma jeho funkce rozdělily a přešly na dvě skupiny osob: jednak na šíitské duchovní, kteří jsou jako obecní zástupci skrytého imáma pověřeni místodržitelstvím v náboženské sféře, jednak na světské vládce, kteří mají vykonávat politickou moc. Obě skupiny mají spolupracovat, protože bez řádu garantovaného světskou mocí by nebylo možné aplikovat šarí'u. Vláda však potřebuje vedení ze strany duchovenstva, aby se nestala nelegitimní tyraníí.³⁶ Tento teoretický rámec zůstal v obecných rysech v platnosti až do islámské revoluce v roce 1979.

Na přelomu 18. a 19. století zůstávala Persie pod vládou dynastie Qádžárovců tradičním feudálním státem. Panovník byl neomezeným absolutistickým vládcem, nicméně šíitské duchovenstvo mělo nezávislé postavení v duchovní oblasti. Safíjovská snaha o jednotu politické a duchovní moci byla v období vlády dynastie Qádžárovců opuštěna a nahrazena dualistickým komplementárním vztahem mezi panovníkem a duchovními.³⁷

Od počátku 19. století Persie čelila expanzivním snahám carského Ruska a v důsledku vojenských porážek ztratila rozsáhlá území. Qádžárovcí se pokusili na ruský tlak reagovat reformním programem zaměřeným prioritně na posílení vojenských kapacit. Přesto však spíše než úspěchy reforem přispělo rusko-britské soupeření o nadvládu nad Persií k tomu, že se Persie nestala závislou kolonií. Reformní program se ukázal jako značně nákladný a nedostatek financí přinutil Qádžárovské panovníky k tomu, aby poskytovali hospodářské koncese, které cizincům garantovaly monopolní postavení v řadě hospodářských odvětví. Především tyto ústupky se staly terčem odporu ze strany duchovních, kteří je pokládali za ohrožení nezávislosti státu a nástroj pronikání cizinců do země. Svůj mimořádný vliv a nezávislé postavení šíitští duchovní prokázali, když se v roce 1891 postavili proti tabákové koncesi, udělené britskému podnikateli G. F. Talbotovi. Přední duchovní té doby, Mírzá Hasan Šírází (tehdejší mardža'-e taqlíd), vydal fatvu zakazující konzumaci tabáku. Šáh byl

³⁵ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 194.

³⁶ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 194-195.

³⁷ Blíže ARJOMAND, Said Amír. *The Shadow of the God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from Beginning to 1890*. Chicago, 1984. s. 242-245 a 248-249.

nucen tuto koncesi odvolat a zaplatit odškodné³⁸. Výsledkem bylo, že až do konce 19. století se již vládnoucí dynastie neodhodlala k udělení dalších koncesí či zahraničním půjčkám.

Navzdory reformnímu a modernizačnímu úsilí byla Persie na konci 19. století celkově zaostalým státem. Část reforem, centralizace a zvětšující se vliv cizinců se setkávaly s rostoucím odporem tradičních elit (především obchodníků bázáru) a duchovních. Navíc absolutistická vláda dynastie Qádžárovců negarantovala svým poddaným ve vztazích vůči státu postavení, které by se byť jen blížilo situaci v sousední Osmanské říši, která došla v procesu reforem o mnoho dále. Postavení duchovních bylo v téže době již značně autonomní. Duchovní disponovali nezávislou ekonomickou základnou v podobě příjmů z náboženských daní i majetku vloženého do islámských nadací³⁹ a ve vztahu k široké veřejnosti vystupovali nejen z pozice své náboženské a potažmo právní autority, ale také jako ochránci před zvlášť absolutistického státu. Náboženské instituce nahrazovaly z velké části rovněž funkci státu na poli vzdělávání či péče o chudé a nemocné.⁴⁰

2.1.4. Perská ústavní revoluce a vláda dynastie Pahlaví

Na počátku 20. století se část duchovenstva, tradiční buržoazie a liberálně smýšlející inteligence sjednotily a vystoupily s požadavkem na omezení dosud absolutní moci státu s cílem zabránit dalšímu oslabování monarchie, prohlubování zaostalosti za okolním světem a rovněž proti kolonizačním snahám Ruska a Velké Británie, které se projevovalo intenzívním vměšováním obou velmocí do interních záležitostí Persie. Především představitelé rodící se liberální inteligence byli ve svém vystoupení proti panovníkovi na konci 19. století motivováni evropskými koncepty občanských práv a konstitucionalismu.

Rozbuškou revolučních událostí se stala snaha qádžárovského šáha Mozaffaro-d-Dína o ozdravení státních financí. S pomocí zahraničních poradců byla uskutečněna finanční reforma, jejíž součástí bylo uvalení vysokých cel. Proti finanční reformě a rovněž tak pokusu vlády přinutit obchodníky drakonickými tresty ke snížení ceny importovaného cukru se spolu s obchodníky bázáru postavili také šitští duchovní, kteří dokázali efektivně zmobilizovat veřejnost.⁴¹ Tlak opozičních sil vedl k tomu, že panovník v roce 1906 souhlasil se svoláním parlamentu (*madžlesu*) a přijetím ústavní listiny. Podle belgického vzoru byl v prosinci roku

³⁸ GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha, 1999. s. 358.

³⁹ ARJOMAND, Said Amir. *The Shadow of the God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from Beginning to 1890*. Chicago, 1984. s. 230.

⁴⁰ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 29.

⁴¹ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 83-85.

1906 vypracován návrh ústavy a v lednu 1907 byla ústava podepsána panovníkem, který týden poté zemřel⁴².

Ústava vůbec poprvé poskytovala občanům záruky demokratických svobod, omezovala moc panovníka a obsahovala uznání suverenity lidu. Zákonodárným orgánem ustavovala přímo volený parlament (per. *mažles*) a šíitskému islámu dvanácti imámů garantovala postavení státního náboženství. Ústavní text rovněž předpokládal ustavení zvláštní rady pro dohled na souladem přijímaných zákonů s islámským právem, čímž měl být realizován princip legitimacy zákonů (*mašrú'íjat*).⁴³ Tato rada složená z pěti duchovních (uznaných mudžtahidů) však nebyla nikdy svolána, což bylo pro část šíitských duchovních dokladem toho, že liberálové zneužili ústavní revoluci k dosažení vlastních cílů.

Neúspěšný pokus o atentát se pro nového panovníka na perském trůně, Muhammada Alí Šáha, stal příležitostí k tomu, aby ústavní revoluci potlačil. V červnu 1908 provedl státní převrat a rozehnal parlament. Hnutí konstitucionalistů dokázalo na tento vývoj reagovat a zmobilizovat masový odpor. V červenci 1909 obsadili revolucionáři Teherán a donutili šáha resignovat. Nicméně ani obnovená ústavnost nevydržela dlouho. Pod ruským nátlakem došlo v roce 1911 k novému státnímu převratu a parlament byl opět rozehnán.⁴⁴ Navzdory tomu, že Persie vyhlásila neutralitu, byla během první světové války okupována. Rusy na severu a Brity na jihu země. Po stažení ruských a britských jednotek z perského území se iniciativy chopil Brity dosazený zástupce velitele Kozácké brigády, tehdy nejmocnější vojenské síly v zemi, plukovník Rezá Chán. Rezá Chán prosadil v roce 1921 své jmenování ministrem války a o čtyři roky později se cítil natolik silný, aby se nechal parlamentem prohlásit vrchním velitelem ozbrojených sil. To však byla dle ústavy pravomoc vyhrazená panovníkovi. Na podzim 1925 opustil poslední qádžárovský šáh zemi a Réza Chánovi se otevřela cesta k formálnímu převzetí trůnu. Rezá Chán zpočátku hodlal navázat na modernizační úsilí tureckého Mustafy Kemala Atatürka a uvažoval, že ustaví republiku podle tureckého vzoru. Nicméně úvahy o republikánském charakteru státu se neseťkaly s pozitivním ohlasem. Proti této alternativě se postavila i část duchovenstva, která se obávala, že republika by vedla k sekularizaci společnosti. V prosinci 1925 byla qádžárovská dynastie sesazena a ústavodárné shromáždění následně zvolilo Rezá Chána novým perským šáhem.⁴⁵

Rezá Šáh byl pokládán za pragmatika, který neinklinoval k žádné specifické politické ideologii. Jeho programem bylo ze zaostalého Íránu vybudovat moderní a silný stát, který

⁴² MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2003. s. 7.

⁴³ GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha, 1999. s. 365.

⁴⁴ GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha, 1999. s. 366-367.

⁴⁵ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 188. s. 63-64.

bude schopen odolávat tlaku ze strany velmocí.⁴⁶ V úsilí o vybudování silného a nezávislého Íránu jej podporovalo i íránské duchovenstvo, které věřilo, že pouze silný stát dokáže ochránit šíitský islám. Politický systém založený na ústavě z roku 1906 fungoval po většinu období pouze tak, aby bylo zachováno zdání legitimacy, ale reálná participace občanů na výkonu státní moci fakticky neexistovala. Šáhovou mocenskou základnou byla armáda, jejíž modernizaci věnoval mimořádnou pozornost. Šáh se postupně začal obracet k militantnímu sekulárnímu nacionalismu a pronásledovat své oponenty. Jakmile dostatečně upevnil své postavení, obrátila se šáhova politika modernizace, industrializace a westernizace i proti duchovenstvu, jehož vliv oproti období perské revoluce opět poklesl.⁴⁷ Rovněž tak centrum šíitské učenosti v Íránu, Qom, byl ve 20. a 30. letech 20. století stále ve stínu iráckého Nadžafu.

Řada modernizačních kroků šáhova režimu směřovala k omezení moci i neformálního vlivu duchovenstva. Přední íránští duchovní však zůstávali v tomto období politicky neaktivní a svou opozici proti šáhově politice nedávali otevřeně najevo. To velmi kontrastovalo se situací na počátku století, kdy se právě duchovenstvo intenzivně angažovalo v rámci ústavního hnutí. Po vypuknutí 2. sv. války byl Írán opět okupován a proněmecký Rezá Šáh byl v roce 1941 pod nátlakem Britů donucen rezignovat ve prospěch svého syna Muhammada, který byl tehdy příliš mladý a nezkušený, aby se ujal moci.⁴⁸

Přestože byl Muhammad Rezá Šáh odhodlán pokračovat ve šlépějích svého otce, byla v roce 1941 jeho pozice slabá. Aby získal podporu velkých notáblů a kmenových vůdců, rozhodl se obnovit ústavní svobody a vyhlásil volby do nového parlamentu. Ty proběhly bez zasahování státu a vyústily ve výsledek, kdy se notáblové stali dominantní frakcí. Usmířit si duchovenstvo se pokusil tím, že odvolal většinu protináboženských opatření svého otce. Politická situace v období mezi léty 1941 a 1953 byla sužována velkou roztržičností politické scény a nestabilitou.⁴⁹ USA, které po druhé světové válce zvýšily svůj zájem o situaci v regionu, se rozhodly podporovat šáha, kterého pokládaly za záruku prozápadní orientace země na počátku studené války. Posilování moci šáha vzbudilo obavy mezi částí jeho oponentů, kteří se pod vedením Muhammada Musaddeqa sjednotili a vytvořili politické hnutí známé jako Národní fronta. Musaddeq byl v květnu 1951 zvolen předsedou vlády a záhy po svém nástupu do funkce rozhodl o znárodnění ropného průmyslu, který byl převážně v rukou Britů. Přes počáteční podporu části duchovních, kteří uvítali snahu vytrhnout ropný sektor

⁴⁶ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2003. s. 9.

⁴⁷ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 64-66.

⁴⁸ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 105-106.

⁴⁹ Mezi léty 1941 a 1953 se u moci vystřídalo 31 vlád a ministerskými funkcemi prošlo 148 osob.

z rukou cizinců, způsobily stoupající vliv levice na jeho vládu a finanční problémy způsobené ztrátou příjmů z exportu ropy, že Musaddeq ztratil značnou část své popularity. V roce 1953 byl za pomoci CIA uskutečněn převrat a Musaddeq sesazen.⁵⁰ Šáh tak mohl začít s konsolidací své vlády v zemi.

Předním šíitským duchovním oné doby v Íránu byl ájatolláh Husajn Borúžerdí, uznávaný mardža'-e taqlíd, který se politicky téměř neangažoval a politickou aktivitu duchovních pokládal za neslučitelnou s jejich postavením. Po svržení Musaddiqovy vlády potřeboval šáh podporu duchovenstva a autorita Borúžerdího byla natolik velká, že až do počátku 60. let udržoval s ulamá jakýsi křehký konkordát a nezasahoval do náboženské sféry. Bezproblémová koexistence skončila Borúžerdího smrtí v roce 1961.⁵¹ Ájatolláh Borúžerdí neměl jednoznačného nástupce a šáh využil oslabené pozice duchovenstva k tomu, aby prosadil svůj reformní program, jehož symboly se staly především tzv. Bílá revoluce a pozemková reforma. Šáhovy reformy byly vnímány jako kroky směřující k oslabení tradičních elit (včetně pozemkových vlastníků). Proti reformnímu procesu se postavili také chudé městské vrstvy a radikálnější část duchovenstva, které bylo znepokojeno posilováním moci státu, stále autoritativnějším stylem vlády šáha Mohammada Rezy a stoupajícím vlivem USA v zemi. Vliv šíitského duchovenstva ve společnosti zůstával navzdory modernizačnímu programu šáha Mohammada Rezy i s ohledem na přetrvávající zbožnost nadále velmi silný. Duchovní udržovali kontakt s veřejností prostřednictvím sítě mešit a modliteben, z jejichž kazatelen hovořili obecně srozumitelným jazykem, který se ovšem nevyhýbal ožehavým sociálním tématům ani otázkám, které znepokojovali nadále velmi tradiční íránskou společnost.

⁵⁰ Blíže ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 267-280.

⁵¹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 146.

2.2. Předpoklady a průběh íránské islámské revoluce

Přestože není smyslem této práce podrobně analyzovat příčiny a dopady islámské revoluce, natož přicházet s novými interpretacemi tohoto politického a sociálního procesu, pokládá autor za nezbytné poukázat především na ty elementy a formativní prvky revolučního procesu, které se v následujícím vývoji projeví jako rozhodující determinanty charakteristik politického systému a již v této rané fázi formování nového režimu nastartovaly procesy přetrvávající do současnosti. Íránská islámská revoluce je mimořádně komplexním jevem s dalekosáhlými dopady a řadou přesahů mimo oblast zájmu politické vědy a historiografie. Zkoumání rozličných aspektů a fází revolučního procesu není zdaleka u konce a s rostoucím zájmem o téma politického islámu v kontextu aktuálního vývoje v regionu Blízkého a Středního východu přichází jak západní, tak i lokální autoři s novými interpretacemi a především pak snahou aplikovat dosavadní poznatky na mnohdy značně odlišné prostředí ostatních majoritně islámských státních útvarů.

Pro potřeby této studie je třeba zdokumentovat zejména klíčové trendy politického, sociálního, ale i ekonomického vývoje Íránu v období předcházejícím pádu monarchie dynastie Pahlaví a poukázat na příčiny, které předurčily triumf Chomejního lojalistů ve vnitřním soupeření opozičních skupin postavivších se proti monarchickému režimu šáha Mohammada Rezy Pahlaví. Převaha stoupenců vůdce klerikální opozice Chomejního nad sekulárně a liberálně islamisticky orientovanými skupinami vedla v konečném výsledku k dominanci prvně jmenovaných a eliminaci veškerých zdrojů politické plurality. Příčiny toho vývoje je však nezbytné hledat v období předcházejícím revolučnímu vyvrcholení politické a obecněji rovněž společenské krize v Íránu na konci 70. let 20. století.

2.2.1. Politická a sociální situace ve druhé polovině 70. let

V průběhu 70. let 20. století gradovaly v Íránu negativní důsledky autoritářské politiky šáhova dvora z předchozí dekády, kdy panovník Mohammad Rezá s novým sebevědomím a bez ohledu na nadále platný ústavní rámec konsolidoval svou moc. Současně s tím se však plně projevila neschopnost režimu využít ke svému prospěchu nových příležitostí, zejména rapidního nárůstu ropných příjmů státní pokladny po skokovém navýšení cen ropy po roce 1973. V situaci, kdy stále více patrimoniální charakter moci šáha Muhammada Rezy přispíval k růstu napětí mezi úzkou vládnoucí elitou a jednotlivými vrstvami íránské společnosti, nedokázal monarchický režim efektivně přispět k etablování skupin, které by prostřednictvím

silných centralizovaných institucí participovaly na výkonu politické moci. Měnící se ekonomické, ale i demografické a sociálně-kulturní podmínky se staly zdroji mohutné sociální transformace. Zřejmě nejviditelnějším trendem byla mohutná migrační vlna z venkova do městského prostředí. Mezi roky 1956 a 1976 se městská populace téměř ztrojnásobila, což bylo způsobeno především příchodem venkovského obyvatelstva do měst. V důsledku migračního procesu žilo v roce 1976 ve městech 47 procent z 33,7 miliónů Íránců.⁵²

S ohledem na privilegované postavení Teheránu se íránská metropole stala ztělesněním nadějí na lepší život pro stovky tisíc imigrantů z rozvojem téměř nedotčených venkovských oblastí. V Teheránu, který byl domovem pro méně než 20 procent íránské populace, ve kterém působil 68 procent všech státních úředníků a kde bylo registrováno 82 procent obchodních společností a generováno přibližně 50 procent řemeslné výroby. Působila zde polovina všech lékařů v zemi a žilo 80 procent všech čtenářů novin.⁵³ Samotný Teherán se v důsledku imigračních vln rozrostl ze 1,5 miliónu obyvatel v roce 1953 na 5,5 miliónu v roce 1979.⁵⁴

V důsledku ropného boomu a přílivu petrodolarů do státní pokladny mohl šáh Mohammad Rezá započít realizaci svého ambiciózního programu přeměny Íránu v moderní průmyslový a vysoce centralizovaný stát vystupující vůči svému okolí jako regionální velmoc. Nárůst těžebních kapacit, ale především skokové zvýšení cen ropy na globálních trzích po třetí arabsko-izraelské válce v roce 1973 učinilo z Íránu rentiéřský stát. Ropné příjmy Íránu vzrostly z nepříliš působivých 34 mil. USD v roce 1954-55 na 5 mld. USD v roce 1973-76. V roce 1975-76 se pak ropné příjmy vyšplhaly na závratných 20 mld. USD. V průměru tvořily příjmy z prodeje ropy více než 60 procent státních příjmů, přičemž zdanění bylo až na třetím místě za příjmy ze státem kontrolovaných podniků.⁵⁵

⁵² ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 216.

⁵³ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 142.

⁵⁴ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 139.

⁵⁵ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 124.

Ropné příjmy Íránu 1977 - 94⁵⁶

Rok	Příjem (v mil. USD)
1977-78	23
1978-79	21
1979-80	19
1980-81	13
1981-82	12
1982-83	19
1983-84	19
1984-85	12
1985-86	15
1986-87	6
1987-88	10
1988-89	9
1989-90	10
1990-91	17
1991-92	16
1992-93	15
1993-94	19

Paralelně s úsilím o rozvoj hospodářské základny země věnoval šáh Mohammad Rezá ještě větší úsilí budování ozbrojených sil. Obranný rozpočet vzrostl z 60 mil. USD v roce 1954 na 5,5 mld. v roce 1973 a dále na 7,3 mld. v roce 1977. Počet aktivních sil dosáhl v tomto období 410 tisíc mužů ve zbrani. Jen vzdušné síly čítaly 100 tisíc vojáků a námořnictvo bylo s 25 tisíci vojáky největší námořní silou v Perském zálivu. Mimořádnou pozornost věnoval panovník kvalitě výzbroje, a tak do Íránu putovaly ultramoderní zbraňové systémy za miliardy dolarů, převážně z USA. Armádní arzenál zahrnoval například 1000 moderních tanků, 400 vrtulníků, 173 bojových letadel F-4, 141 stíhacích letadel F-5 a 10 letounů F-14 Tomcat. Tyto vysoce moderní stroje objednal Mohammad Rezá ještě předtím, než byly zavedeny do výzbroje US Navy a Írán se stal po USA jedinou další zemí, která tyto letouny zakoupila. V roce 1975 se tak Írán stal pátou největší vojenskou silnou světa. Ambice šáha však v tomto ohledu neznaly mezí, a tak ještě uprostřed vrcholící krize objednal během roku 1978 další stovky nejmodernějších letadel a například také 10 ponorek s jaderným pohonem v celkové hodnotě 12 mld. USD.⁵⁷ Pozornost nevěnoval jen velikosti vojska a jeho

⁵⁶ Zroj: Oil revenues - C.Benia, Global Oil and the Oil Policies of the Islamic Republic, in C. Benia and H. Zanganeh, Modern Capitalism and Islamic Ideology in Iran (London:Macmillian, 1992), s. 127.

⁵⁷ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 435-436.

výzbroji, ale rovněž tak životním podmínkám vojáků, především důstojníků. Ti se těšili z nadprůměrných příjmů i řady sociálních výhod v podobě komfortního ubytování, zahraničních dovolených či nadstandardní zdravotní péče.⁵⁸

Vojenské výdaje Íránu⁵⁹

<i>Rok</i>	<i>Výdaje (v mil. USD)</i>
1954	60
1955	64
1956	68
1957	203
1958	326
1959	364
1960	290
1961	290
1962	287
1963	292
1964	323
1965	434
1966	598
1967	752
1968	852
1969	759
1970	958
1971	944
1972	1 300
1973	1 800
1974	4 000
1975	5 500
1976	5 700
1977	7 200

Poté, co byla státní kasa naplněna petrodolary, mohla vláda pokračovat s realizací programu tzv. Bílé revoluce vyhlášené v roce 1963. Jejím cílem bylo transformovat venkov eliminovat přežívající feudální vztahy mezi velkými pozemkovými vlastníky a námezdními rolníky. Přestože původní radikální záměr otupila řada výjimek umožňující tradičním velkostatkářům uniknout vyvlastnění ve prospěch někdejších bezzemků, došlo i tak postupně k poměrně dalekosáhlé přeměně venkova. Ta měla za následek podlomení politické autority

⁵⁸ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 125.

⁵⁹ Military expenditures - Stockholm International Peace Research Institute, World Armaments and Disarmament: Year Book for 1977 (Cambridge: MIT Press, 1977), s. 228-29.

venkovských notáblů. Dominantní roli v zemědělské výrobě nezískali drobní nabyvatelé půdy, ale velké zemědělské podniky a velkostatky organizované na družstevním základě. Rodin, které s podíly odpovídajícím výměře 10ha vstupovaly do těchto zemědělských družstev, bylo na počátku 70. let 20. století na íránském venkově přibližně 1,2 miliónů. Dalších přibližně 700 tisíc osob žijících na venkově zastávalo závislé profese a jejich životní podmínky se příliš nezlepšovaly.⁶⁰

V 70. letech zaznamenal Írán prudký populační růst, díky němuž počet obyvatel země vzrostl z 19 miliónů v roce 1956 na téměř 34 miliónů o dvě dekády později. V té době byl každý druhý Íránec mladší 16 let.⁶¹ Populační boom se však stal také jednou z příčin toho, že se životní podmínky velké části střední třídy navzdory bohatnutí státu z ropných příjmů výrazně nelepšily.

Nedílnou součástí Bílé revoluce tvořil také plán omezit vysokou míru negramotnosti, která postihovala zejména íránský venkov. Rozvoj vzdělávacích institucí na všech úrovních přinesl snížení negramotnosti z původních 74 na 58 procent.⁶² Nabytá kvalifikace a vzdělání vyvolaly u mladých lidí ambice, jež nemohly být v podmínkách venkova plně uspokojeny. Tito mladí Íránci tak migrovali s vidinou studia na vysoké škole, profesní realizace a lepšího života do měst.⁶³ Celkově však studenti tvořili jen menší část migrantů do městského prostředí. Ve většině případů nepocházeli studenti z nemajetných vrstev, ale spíše z rodin tradiční střední nebo nižší střední třídy.

Do měst za prací v rozvíjejícím se průmyslu mířili v naprosté většině příslušníci nemajetných nižších vrstev. Ti obvykle postrádali kvalifikaci pro profese v průmyslovém sektoru a tak museli vzít za vděk především prací ve stavebnictví či nekvalifikovanými pomocnými profesemi v průmyslových podnicích. Z tradičního prostředí vytržení imigranti jen málokdy našli naplnění svého snu o lepším životě a jejich pocit odcizení a morálního rozčarování stoupal především při konfrontaci s životním stylem privilegovaných městských vrstev společnosti.⁶⁴

Modernizační projekty zacílené na vybudování průmyslové základy země vedly k významnému posílení infrastruktury. Byly však doprovázeny špatným plánováním, problémy s implementací a především efektivitou značně nákladných projektů. Došlo k rozvoji silniční a železniční sítě, rozšíření přístavů, rafinérií, výrobních kapacit chemického

⁶⁰ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 139-139.

⁶¹ Statistická databáze Světové banky: World dataBank. Dostupné z WWW: < <http://databank.worldbank.org>>.

⁶² ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 134.

⁶³ Např. v roce 1974 bylo v Íránu uděleno přibližně 100 tisíc středoškolských diplomů, ovšem jen 42 tisíc studentů bylo přijato k dalšímu studiu na vysokých školách. Blíže ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982.

⁶⁴ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 431-435.

průmyslu či například výstavbě hydroelektráren. Vláda se rovněž pomocí výhodných půjček s nízkými úroky snažila podpořit privátní sektor a jeho produkční kapacitu. Počet malých výrobních podniků vzrostl mezi léty 1953 a 1975 z 1500 na 7000, z 300 na 800 v případě podniků střední velikosti a z méně než 100 na 150 u velkých výrobních závodů. Příjemci zvýhodněných půjček byly obvykle podnikatelé úzce napojení na šáhův dvůr.⁶⁵ Tyto podnikatelské rodiny, zčásti tvořené někdejšími feudálními notábly, ovládaly více než 85 procent velkých firem působících v sektorech bankovníctví, průmyslové výroby i stavebnictví.⁶⁶

Dynamickou proměnou prošla střední třída zahrnující jak tradiční element maloburžoazie obchodníků bázáru, tak i moderní neboli novou střední třídu. Do této kategorie spadají dle Ervanda Abrahamiana příslušníci státní byrokracie a příslušníci moderních profesí disponující vysokoškolským vzděláním.⁶⁷ Pokud jde o příslušníky tradiční střední třídy nezávislé na státu, představovala v polovině 70. let 20. století s více než 1 miliónem příslušníků 13 procent pracující populace. Tato kategorie je ovšem pojímána širěji a nezahrnuje pouze osoby samostatně se věnující obchodnímu podnikání, ale rovněž s bázárem spojené profese včetně samostatně hospodařících řemeslníků či vlastníků zemědělské půdy, kteří se však nevěnovali zemědělskému podnikání a svou půdu pronajímali. Někteří autoři do této skupiny zahrnují i šíitské duchovenstvo. To je velmi úzce, a to často i rodinnými vazbami, propojeno s bázárem jakožto tradičním centrem ekonomické aktivity.

Moderní střední třída prošla velkou proměnou související především s expanzí státu, posilováním státní administrativy a rozšiřováním veřejných služeb. Se 700 tisíci příslušníky představovala 9 procent ekonomicky aktivní populace. Obsáhla značně širokou škálu profesí závislých na státu; počínaje učiteli a konče inženýry v plánovacích komisích. Stranou by však s ohledem na téma této práce neměli zůstat ani příslušníci emancipující se íránské inteligence: novináři, spisovatelé, umělci a univerzitní profesori. K městské dělnické třídě náleželo v tomto období přibližně 1,3 miliónu Íránců. Toto číslo zahrnuje 880 tisíc dělníků pracujících v moderních průmyslových podnicích, 30 tisíc dělníků ropného průmyslu a například také 20 tisíc dělníků v dalších energetických odvětvích a pracujících ve službách napojených na moderní průmyslové podnikání.⁶⁸

Ropný boom po roce 1973, který zapříčinil roční průměrný růst hrubého domácího produktu v celé dekádě na úrovni 9 až 10 procent ročně, přinesl kromě příležitostí i

⁶⁵ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 133.

⁶⁶ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 138.

⁶⁷ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 140.

⁶⁸ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 140.

turbulentní otřesy. Hrubý domácí produkt totiž vzrostl v roce 1973/74 skokově o 30,3 procenta a v následujícím roce o celých 42 procent.⁶⁹ To vyvolalo na straně vlády i veřejnosti nerealistická očekávání. Do oběhu se díky tomu dostalo velké množství ropných peněz, které nemohly být s ohledem na nepřipravenost země a řadu limitujících faktorů spočívajících mimo jiné v nedostatečné infrastruktuře a nedostatku kvalifikované pracovní síly, využity produktivním způsobem.

Již v roce 1976 proto nastal šok v podobě nulového růstu či dokonce poklesu v některých hospodářských odvětvích. Obětí tohoto vývoje se stala snaha o vybudování ekonomiky orientované na produkci a průmyslovou výrobu. Namísto toho se ekonomická politika vlády zaměřila na distribuci a spotřebu ropného bohatství. Přestože tvrzení o tom, že z nárůstu příjmů státní pokladny profitoval pouze panovník a úzká skupina se dvorem spojených podnikatelů, má hodnotu propagandistického hesla opozičních skupin a ne fakty podložené informací, zvyšoval se i po roce 1973 rozdíl mezi příjmy bohaté a chudé složky společnosti. A to dokonce ještě vyšším tempem než v předcházejícím období. Nízkopříjmové skupiny i střední třída byly nadále sužovány pocitem nejistoty a vazby mezi patrimoniálním státem a širokou veřejností byly stále užší.⁷⁰

2.2.2. Reformní úsilí Mohammada Rezy

Šáh Mohammad Rezá nebyl schopen na stoupající tenze ve společnosti včas a především adekvátně reagovat. Namísto toho přistoupil v březnu 1975 k realizaci svého politického programu spočívajícího v ještě silnější centralizaci státu a posílení osobní moci panovníka. Dosavadní dvě státostrany *Mardom* a *Irán-e novín* byly rozpuštěny a nahrazeny novou politickou stranou nazvanou Strana obrození (per. *Hezb-e rastachiz*). Ačkoliv politická realita nevytvářela ani před rokem 1975 podmínky pro svobodnou politickou soutěž a dosavadní dvě politické strany hrály předem připravené role, byla vyhlášena politika jedné strany, jejímž úkolem byla monopolizace veškerého politického života v zemi. Patrně snaha zvýšit legitimitu režimu vedla šáha k tomu, že učinil volební účast občanskou povinností a současně se povinným stalo i členství v této nové politické straně. Ti, kdo se zdráhali podpořit tento nový projekt, byli označeni za tajné komunisty a zrádce a alternativu se pro ně představovalo uvěznění či emigrace; v očích šáha směřovaná ideálně do Sovětského svazu.⁷¹

⁶⁹ ARJOMAND, Said Amir. Iran's Islamic Revolution in Contemporary Perspective. *World Politics*. Vol. 38, no. 3, duben 1986. s. 397.

⁷⁰ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 106-112.

⁷¹ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 149-150.

Protože politika jedné strany byla v rozporu s názorem, který Mohammad Rezá prezentoval ve svých memoárech vydaných pod názvem Mise pro mou zemi (*Mission for My Country*), postarala se všemocná tajná služba SAVAK o to, aby výtisky této knihy zmizely ze všech knihkupectví a knihoven. Stranická struktura a orgány strany fakticky kopírovaly sovětský vzor a generálním tajemníkem *Hezb-e Rastachiz* se stal předseda vlády Abbás Hovejda. Funkce ve vedení si prakticky paritně rozdělili členové zrušených stran *Mardomu* a *Irán-e novín*. Programem nové strany se stal demokratický centralismus v podobě syntézy toho nejlepšího z kapitalistického a socialistického systému.⁷²

Strana obrození měla vybudovat dialektické vztahy mezi vládou a veřejností a být oporou velkého vůdce (per. *rahbar*) při dokončení Bílé revoluce, nově přejmenované na Královsko-lidovou revoluci. Strana a panovník tak měly vést lid na cestě k tzv. Velké civilizaci. Stranická příručka nazvaná Filozofie íránské revoluce dále rozváděla myšlenku, že šáh (Árijské slunce – per. *Árijá mehr*) jednou provždy odstranil v Íránu koncept třídní společnosti i třídní boj jako takový. Ideologie Strany obrody prezentovala šáha Mohammada Rezu především jako učitele a duchovního vůdce a až sekundárně jako hlavu státu. Strana obnovy během svého krátkého života ovládla všechny instituce státu a ve volbách v červnu 1975 získala 7 miliónů hlasů, což jí zajistilo pohodlnou většinu v Madžlesu, tedy parlamentu.⁷³

Strana obrození se jednoznačně vymezila proti šíitské klerikální hierokracii, která měla i po událostech z let 1963-64 stále mimořádně silný vliv na religiózní většinu íránské společnosti. Útokem na tradiční autoritu duchovních bylo nepochybně označení panovníka za duchovního vůdce a učitele národa ve stranické filozofii. Stranické tiskoviny označovaly duchovní za středověké reakcionáře. Provokací konzervativních vrstev společnosti pak byla změna islámského lunárního kalendáře na solární a navazující změna letopočtu. Nový imperiální kalendář již nepočínal hidžrou 622, ale odvozoval svůj počátek od předislámské historie Persie. Z islámského roku 1355 tak Írán skočil do roku 2535, který ke 2500 letům perské monarchie připočítal 35 let vlády dynastie Pahlaví.⁷⁴

Dále se zpřísnila kontrola státu nad náboženskými institucemi. Rozšířena byla fakulta teologie Teheránské univerzity. Ovšem nikoli jako ústupek klerikální opozici, ale zcela s opačným záměrem. S novým elánem byly reaktivovány speciální skupiny složené převážně z čerstvých absolventů sekulárních univerzit, jejichž úkolem bylo šířit gramotnost a náboženskou osvětu převážně mezi venkovským obyvatelstvem. Těm předkládali

⁷² KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 166.

⁷³ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 440-446.

⁷⁴ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 444.

nacionalizovanou, státem upravenou podobu islámu. Jednalo se o výklad, který byl v řadě aspektů zcela protichůdný k ortodoxní interpretaci prezentované tradičními náboženskými autoritami a prostředkované z kazatelen mešit.

Se stejným entusiasmem založil šáh Mohammad Reza ministerstvo pro záležitosti žen a novelizoval zákon na ochranu rodiny přijatý v roce 1967. Nově se zvýšil minimální věk pro vstup do manželství (u žen z 15 a 18 let a u mužů z 18 na 20 let), rozšířila se politika kontroly porodnosti a uzákonila možnost potratů. Novelizace zákona na ochranu rodiny v roce 1975 posilovala zejména roli žen v manželství tím, že znemožňovala muži rozvod bez udání relevantních důvodů, zakazovala polygamní sňatky bez písemného souhlasu první manželky, resp. předchozích manželek a rozšiřovala důvody, pro které mohly ženy žádat o rozvod.⁷⁵ Tyto i další kroky směřující k dalšímu oslabení pozic duchovenstva vyvolaly vlnu odporu náboženských institucí. Řada duchovních politiků Strany obrození svými fatvami odsoudila a za *harám* ji ze svého iráckého exilu označil i ajatolláh Chomejní.⁷⁶

Strana obrody ovšem svůj základní cíl naplnit nedokázala. Nestala se masovou organizací představující základnu populární podpory panovníka a jeho politiky určené úzkým okruhem osob napojených na dvůr. Naopak dále antagonizovala nemajetné vrstvy a příslušníky střední třídy, kteří již beztak hluboce pochybovali o směřování země pod vedením autokratického šáha Mohammada Rezy.⁷⁷ V případě nové střední třídy expandující zejména v důsledku posilování státu a usnadnění přístupu k vyššímu vzdělání byla neschopnost režimu získat tuto složku společnosti na svou stranu či alespoň zabránit její afiliaci s radikální klerikální opozicí chybou, která se v předvečer revolučních událostí ukázala jednou z rozhodujících okolností.

Přestože příslušníci nové střední třídy získali možnost poměrně rychlého vzestupu na společenském žebříčku, nebyla tato sociální dynamika doprovázena ochotou vládnoucího režimu poskytnout nové inteligenci podíl na politické pomoci. Tato část střední třídy byla navíc více nežli jiné vrstvy znepokojena ekonomickým vývojem ve druhé polovině 70. let. Protože se jednalo z velké většiny o vládní zaměstnance s fixními platy, znamenal pro ně příliv petrodolarů do nepřipravené iránské ekonomiky především ohrožení v podobě strmě rostoucí inflace, kterou nedoprovázelo adekvátní navýšení příjmů. Jen nájmy v Teheránu a velkých městech rostly v důsledku inflace až o 100 procent ročně.⁷⁸

⁷⁵ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 167.

⁷⁶ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 153.

⁷⁷ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 153-154.

⁷⁸ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 111.

V situaci, kdy se nová střední třída stále méně identifikovala s vládnoucím režimem a stále hlasitěji se z její strany ozývalo volání po změnách, pustil se šáh s tradiční maloburžoazí bázáru do otevřeného konfliktu. Bázár tradičně zachovával velkou zdrženlivost vůči státní moci a využíval svého vlivu k zachování co největší míry autonomie a prostoru pro svobodné, státní regulací nsvázané obchodní podnikání. Tato vysoká míra senzitivity na zasahování státu do domény vnímané obchodníky bázáru jako soukromá sféra se projevila již během tzv. tabákové revolty v roce 1890 a následně se na počátku 20. století stal bázár jedním z hybatelů ústavní revoluce 1906-1911. I když byl bázár plánovači ekonomické politiky šáha Mohammada Rezy vnímán především jako relikv minulosti, pro který nebude v moderní průmyslové ekonomice místo, kontrolovalo toto tradiční podnikání nadále dvě třetiny maloobchodní výměny zboží a služeb a dokonce tři čtvrtiny velkoobchodu.⁷⁹

Snahou vlády bylo postupně omezit význam vůči státu nepřátelského bázáru a nahradit jeho roli moderními formami obchodování. Za tímto účelem byly v Teheránu a dalších velkých městech s vládní podporou budovány obchodní domy a supermarkety po vzoru Západu. Bázár byl rovněž vyloučen z možnosti čerpat velkorysé vládní úvěry financované v 70. letech státní pokladnou za účelem podpory velkých rozvojových projektů. Nehledě na to dokázala tato tradiční buržoazie z petrodolarového boomu profitovat a akumulovat značné bohatství.⁸⁰ Pokračující centralizace a posilování role státu po roce 1975 znamenala zásah do tradiční autonomie bázáru. V rámci pokračování Bílé revoluce v její modifikované podobě zavedla vláda minimální mzdy pro dělníky v malých podnicích, včetně řemeslných dílen napojených na obchodní podnikání bázáru a byla zavedena povinnost podnikatelů registrovat zaměstnance a platit měsíční příspěvky na zdravotní pojištění. Svě nepřátelství vůči tradičnímu bázáru otevřeně vyjadřoval i panovník.⁸¹

Ve snaze o sputání rychle rostoucí inflace byla na konci roku 1975 zavedena kontrola cen základních komodit a stát zaplavil trh velkými objemy importované mouky, cukru a masa. V zápětí na to se na bázárech po celé zemi objevily tisíce kontrolorů, jejichž úkolem bylo vyhledat a nemilosrdně trestat všechny „šmelináře, podvodníky, hrabivce a bezskrupulózní kapitalisty“ a vykreslit bázár jako hlavního viníka zdražování ruinujícího rozpočty neprivilegovaných domácností. Výsledkem této kampaně bylo 250 tisíc udělených pokut, 23 tisíc obchodníků bylo potrestáno zákazem provozu podnikání ve svých domovských městech a 8 tisíc bylo odsouzeno do vězení.⁸² Dokladem dobře demonstrovujícím soupeření

⁷⁹ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 433.

⁸⁰ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 228.

⁸¹ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 151-152.

⁸² ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 151-152.

tradičního a moderního průmyslového sektoru íránské ekonomiky je pokus o zavedení průmyslově vyráběného chleba západního typu na místo tradičního íránského *nánu* v roce 1972. Navzdory odporu tradičních výrobců i nechuti spotřebitelů přijmout tuto změnu prosadila vláda svůj záměr a o práci přišlo 6 tisíc dělníků.⁸³ V této situaci, kdy se přežití desítek tisíc příslušníků obchodní maloburžoazie ocitlo v přímém ohrožení, se bázár obrátil ke svému tradičnímu spojenci, šíitskému duchovenstvu.

Podobně necitlivě přistupovala vládní hospodářská politika i k rozvoji venkova, který byl po staletí producentem zemědělských produktů. Populační růst i migrace do měst generovaly rostoucí poptávku po potravinářských výrobcích, kterou íránské nerozvinuté zemědělství nebylo schopno uspokojit. Namísto nezbytných reforem a podpory zemědělského sektoru, který byl ještě v 60. letech schopen zajistit domácí spotřebu a přebytky vyvážet, dovážel Írán o dekádu později zemědělské produkty v hodnotě 1 miliardy dolarů ročně.⁸⁴ Dovoz se jednoduše ukázal jako snazší a rychlejší řešení než obtížná cesta restrukturalizace domácího zemědělského sektoru.

2.2.3. Geneze protirežimní opozice

Nepominutelnou okolností bezprostředně ovlivňující dynamiku vývoje v Íránu na přelomu 60. a 70. let 20. století se stalo oživení religiozity napříč tehdejší íránskou společností. Hluboká zbožnost a úcta k šíitské islámské tradici nebyla dominantní pouze na íránském venkově, ale vlna obnoveného zájmu o vlastní identitu spojenou s náboženstvím se přenesla i do městského prostředí. Nebylo překvapivé, že se k náboženství jako zdroji identity a nástroji sociální integrace obraceli přistěhovalci z venkova usidlující se v chudých předměstských čtvrtích postrádajících často byť jen základní infrastrukturu. Stejně tak neměnná zůstala zbožnost tradiční městské maloburžoazie spojené s bázárem. S rostoucím pocitem ohrožení ze strany modernizujícího a centralizujícího státu se již tradičně těsné pouto mezi bázárem a šíitskými duchovními dále prohlubovalo. Religiozita však silně zasáhla i novou střední třídu a inteligenci obecně. Přestože tato složka společnosti měla snazší přístup k importované západní kultuře i jejím materiálním plodům, projevila se i mezi vzdělanými příslušníky střední třídy kulturní dezorientace a potřeba vlastní autentické identity, kterou nebyli ochotni nahradit převzatými západními vzory.

⁸³ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 107.

⁸⁴ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 142.

Okázalý životní styl íránské elity a části vyšší střední třídy spojený v mnoha případech s otevřením pohrdáním vlastními tradicemi, absencí morálních limitů a kulturou všudypřítomné korupce umocňoval pocit frustrace většinové společnosti. Atraktivnější než návrat k tradičním formám zbožnosti byly pro novou střední třídu myšlenky laických islámských myslitelů, kteří se pokoušeli najít cestu k reformě islámu a jeho přizpůsobení měnícím se podmínkám doby.⁸⁵ Zvláště velké popularitě se zejména mezi studenty těšil levicově orientovaný islámský intelektuál Alí Šarí'atí.⁸⁶ Ten zastával názor, že islám je komplexním systémem poskytujícím odpovědi na všechny otázky lidského života a přišel s radikálně populistickou myšlenou teologie revoluce. Oživil rovněž téměř zapomenutý koncept *mostaz'afín*⁸⁷ a využil jej v rámci formulace svého požadavku sociálně spravedlivé islámské společnosti.

Obecný trend návratu k religiozitě dokládá rostoucí počet různorodých náboženských aktivit, počínaje zvyšujícím se nákladem náboženské literatury a vzrůstem počtu specializovaných nakladatelů, přes oživení tradice účasti na pouti *hadždž* do Mekky, až po rozmach rozličných náboženských spolků a asociací. Velmi populárními se staly tzv. *hosejníje* - centra, ve kterých se sdružovali věřící, aby si připomínali mučednickou smrt imáma Husajna. Do roku 1974 vzniklo jen v Teheránu 322 takových center. Ve stejné době působilo v íránské metropoli více než 12 tisíc dalších nábožensky orientovaných spolků.⁸⁸ Ty byly velmi často organizovány na profesním základě. Svě spolky měly jednotlivé profese bázáru, univerzitní studenti, inženýři i lékaři. Další spolky vznikaly v prostředí chudinských předměstských čtvrtí obývaných imigranty z venkova. Zejména zde hrály roli sociálního integrátoru náboženské spolky přistěhovalců vytržených z původních vazeb.

Skupinou, která ještě silněji než tradiční maloburžoazie bázáru vnímala ohrožení svého postavení ve společnosti a po staletí garantované autonomie, byli šíitští duchovní. Centralizace a posilování autority státu spojené s prosazováním importované kultury, resp. budováním kultu osobnosti panovníka vyvolaly v řadách šíitské hierokracie otevřený odpor.⁸⁹ Duchovní, kteří byli od nástupu dynastie Safíjovců na počátku 16. století v privilegovaném postavení a pro stát byli respektovanými partnery legitimizujícími světskou autoritu

⁸⁵ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 91-93.

⁸⁶ Alí Šarí'atí (1933-1977) byl předním íránským sociologem a intelektuálem předrevolučního období, který se zabýval především sociologií náboženství. V kontextu geneze opozičního hnutí proti je mu přisuzována role ideologa revoluční transformace šíitského islámu. Blíže například v KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 200-208.

⁸⁷ Jde o původně o arabské označení chudých používané v textu Koránu, které získalo v Chomejního revolučním diskursu význam utlačovaných mas odpůrců monarchického režimu dynastie Pahlaví. Proto byli do této kategorie řazeni například i bohatí obchodníci bázáru, kteří se připojili ke klerikální opozici vedené Chomejním.

⁸⁸ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 91-92.

⁸⁹ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 24-25.

monarchy, ztratili postupně své tradiční společenské funkce. Ty zahrnovaly vedle rituálně-duchovní funkce tradičně i soudní autoritu a roli vykladačů islámského práva šari'a. Již za vlády šáha Rezy ve 20. a 30. letech 20. století přišli duchovní o významnou část svých tradičních prerogativ. Byli nejen vytlačeni z oblasti výkladu a výkonu práva expanzí moderního civilního soudnictví a sekulární legislativy, ale postupně ztratili vliv také ve vzdělávací oblasti.

Zásahy státu utrpěla i klerikální autonomie garantovaná na státu nezávislými příjmy plynoucími z náboženské daně odváděné věřícími, darů i výnosů z majetku, zejména nemovitého, alokovaného v náboženských nadacích. V období slabé centrální moci ve 40. a 50. letech došlo k dílčí relaxaci restrikcí uvalených ze strany státu na náboženské instituce a byly odbourány i nejkřiklavější modernizační opatření přijatá šáhem Rezou obvykle po vzoru militantního laicismu Mustafy Kemala Atatürka. O to razantněji a s větším odhodláním vystupoval šáh Mohammad Rezá vůči klerikální hierokracii poté, co na počátku 60. let konsolidoval svou moc a započal s realizací své modernizační politiky.

V roce 1961 pozastavil panovník ústavní svobody, rozpustil parlament a začal vládnout pomocí dekretů. Na jaře 1963 propukly v Íránu rozsáhlé protivládní demonstrace, které byly krvavě potlačeny. Jako vůdčí postava opozice se profiloval do té doby nepříteli známý ájatolláh Rúholláh Músaví Chomejní, který kritizoval především posilování ústřední moci na úkor tradičních mocenských center, stoupající sekularismus a oslabování islámu, represivní charakter režimu a vzrůstající vliv USA na šáhovu politiku. Chomejní byl zatčen a odsouzení unikl jen díky tomu, že byl na základě intervence ostatních duchovních (především ájatolláhů Šari'atmadářiho a Míláního) povýšen do hodnosti velký ájatolláh.⁹⁰ Chomejní pokračoval v útocích proti režimu i poté, co byl propuštěn z vězení. Terčem jeho kritiky se po propuštění z vězení stala zejména soudní imunita garantovaná americkému vojenskému personálu působícímu v Íránu. V roce 1964 byl donucen odejít do exilu v Turecku, odkud se již po roce dostal do svatého města šíitských muslimů, iráckého Nadžafu, který se stal jeho dočasným útočištěm. Duchovenstvo i ostatní opoziční skupiny byly dočasně umlčeny, ale odpor proti politice dvora pokračoval, byť méně viditelnými formami.

V klerikální hierarchii výše postavení duchovní se v 60. a 70. letech většinou záměrně vyhýbali kontaktu s politikou a v protirežimní aktivitě pokračovali spíše mladší duchovní, často Chomejního studenti. Navzdory úsilí panovníka o oslabení vlivu duchovenstva úpadek

⁹⁰ Jedná se o verzi prezentovanou mimo jiné manželkou tehdejšího velitele tajné služby SAVAK gen. Hasana Pakravána, Fáteme Pakraván. Naproti tomu Chomejního životopisec Báqer Mo'in tuto informaci nepotvrzuje a Chomejního propuštění na svobodu přisuzuje strachu režimu z reakce veřejnosti na odsouzení vůdčí postavy opozičního hnutí k dlouholetému vězení nebo dokonce k smrti.

islámských institucí nenastal. Především náboženské semináře v Qomu i další na státu nezávislé vzdělávací instituce se díky štědrým darům od svých podporovatelů rozrůstaly a velcí ájatolláhové vychovávali stále rostoucí počet studentů. Přestože pietismus byl nadále převažujícím přístupem duchovenstva ke státní moci, kterou pokládali za zkaženou a zkorumpovanou, byli zejména studenti těchto tradičních vzdělávacích institucí a mladší duchovní od událostí roku 1963 zaktivizováni a připraveni připojit se k opozičnímu hnutí.⁹¹ Vůdčí postavou klerikální opozice zůstal i po nucené emigraci ajatolláh Chomejní, který ze svého nového působiště v iráckém Nadžafu řídil své emisary a mobilizoval své stoupence. Chomejního program odporu proti „neislámské“ vládě šáha Mohammada Rezy nezískával podporu pouze mezi duchovními, ale silně oslovil rovněž další tradiční složky společnosti sdílející s duchovními pocit ohrožení a odmítající modernizační program vlády. Obchodníci bázáru byli mezi prvními. Bázár poskytoval klerikální opozici potřebné finance i mobilizační základnu.

Uzavřená náboženská společenství a spolky organizované uvnitř bázáru se staly ideálním prostředím pro růst opozičních aktivit. S cílem zajistit nezbytnou koordinaci mezi jednotlivými skupinami vznikla v roce 1963 Aliance islámských společností (per. *Džámi‘at-e mo‘talefe-je eslámí*), nazývaná obvykle jen Mo‘talefe.⁹² Tato čistě laická organizace - slovy jednoho ze zakladatelů Habíbolláha ‘Asgar-Óládího - vyslyšela volání imáma po utvoření *Hezbollahu*, tedy Alláhovy strany. Mo‘talefeh se vnitřně členila do třech separátních skupin vedených vlivnými postavami bázárové ekonomiky, jako například Mehdím Araqím či Hášemem Amaním. Samotní členové organizace deklarovali, že se těší podpoře pěti tisíc silně religiózních obchodníků bázáru. Činnost Mo‘talefy se soustředila na podzemní ozbrojený boj proti monarchickému režimu. Prvním úspěchem Mo‘talefy byla již v roce 1965 smrt předsedy vlády Alí Mansúra, kterého členové skupiny zastřelili před budovou parlamentu.⁹³ Hlavní atentátník Mohammad Bochará‘í byl po činu zadržen a na základě toho, co vypověděl během výslechů, byl následně zatčen jeden z vůdců hnutí Hášem Amaní a tři další níže postavení přívrženci Mo‘talefy. Čtyři členové Mo‘talefy byli za podíl na atentátu odsouzeni k smrti a popraveni; mnozí další byli uvězněni.

Chomejní jmenoval v Mo‘talefě čtyři duchovní „poradce“, kteří působili jako styčná linka mezi ním a laickými členy organizace. Mezi tyto duchovní poradce Mo‘talefy patřili Chomejního žáci, ájatolláhové Motahharí a Beheští.⁹⁴ Disciplína, oddanost cíli a organizační

⁹¹ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 25.

⁹² MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 67.

⁹³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 54.

⁹⁴ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 81.

schopnosti byly zdroji hrdosti Mo'talefy. Tradije se, že 500 nejvěrnějších stoupců organizace dokázalo jen během jednoho dne v roce 1964 rozdat mezi veřejností 40 tisíc letáků obsahujících Chomejního odsouzení rozhodnutí vlády garantovat americkému vojenskému personálu působícímu v Íránu imunitu z jurisdikce íránské justice.⁹⁵ Represe, které následovaly po roce 1965, však Mo'talefu zdecimovaly a umlčely až do konce 70. let, kdy skupina po dílčí reorganizaci obnovila činnost. Vlna zatýkání po roce 1965 přivedla do cel i Chomejního nejbližší spolupracovníky Hášemího Rafsandžáního a Mohammada Beheštího či Mortézu Motahharího.

Mo'talefa ovšem nebyla první opoziční organizací v Íránu, která zvolila násilí za svůj nástroj boje proti monarchickému režimu dynastie Pahlaví. Již ve 40. letech byla aktivní organizace Islámských mučedníků (per. *Fadá'iján-e eslám*), v jejímž čele stál od roku 1946 teprve 21letý student teologie Naváb Safaví.⁹⁶ Programem Islámských mučedníků byly násilné akce proti „zkorumpovaným“ íránským politikům odpovědným za domnělý import protiislámsky zaměřené západní kultury. Skupina se těšila podpoře tedy prominentního ájatolláha Abú Qásima Mostafaví Kášáního, který tehdy zastával funkci předsedy Madžlesu. Obdobně jako organizaci Mo'talefa o dekádu později, podařil se i skupině Islámských mučedníků spáchat úspěšný atentát na konzervativního předsedu vlády Hadždže-Alího Razmaru. Záminkou k činu se dle dobového tisku stal nesouhlas tohoto politika se znárodněním ropného průmyslu.⁹⁷ Sympatie Islámským mučedníkům a myšlenkám Navába Safavího projevoval i tehdy dosud neznámý Chomejní.⁹⁸ Po násilné likvidaci vedení Islámských mučedníků a faktickému zániku skupiny přešla řada stoupců Fadá'ijánů do tábora klerikální opozice, který v 60. letech začal růst kolem ájatolláha Chomejního.⁹⁹

Ozbrojený boj skupiny Islámských mučedníků proti stále represivnějšímu režimu inspiroval na počátku 70. let další dvě skupiny, které zvolily teror a taktiku guerilového boje jako své nástroje odporu proti monarchii. Jako první vznikla sloučením dvou odštěpeneckých frakcí Národní fronty na konci 60. let Organizace lidových mučedníků (per. *Sázmán-e fadá'iján-e chalk-e Írán*). Jednalo se o militantní radikálně levicovou organizaci sdružující převážně studenty a mladé městské aktivisty. Zdrojem inspirace byl pro Lidové mučedníky charismatický argentinský rodák a později kubánský revolucionář Ernesto Che Guevara.¹⁰⁰ První akcí, která Lidovým mučedníkům zajistila širší publicitu, byl útok na četnickou stanici

⁹⁵ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 81.

⁹⁶ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 258-259.

⁹⁷ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 266.

⁹⁸ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 94.

⁹⁹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 161.

¹⁰⁰ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 164.

ve vesnici Sijáhkal v provincii Gílán v únoru 1971. Amatérsky provedenou diverzní akci Lidových mučedníků se bezpečnostních složkám režimu podařilo bez větších problémů potlačit. Útočníci byli pozatýkáni a o měsíc později popraveni.¹⁰¹ V srpnu téhož roku odhalil SAVAK sabotáž, jejímž terčem měla být hlavní teheránská elektrárna. Tu plánovala provést do té doby neznámá guerilová skupina Lidových mudžáhidů (per. *Modžáhedín-e chalk-e Írán*). Dvašedesát členů organizace Lidových mudžáhidů bylo zatčeno a během soudního procesu bylo 11 zakladatelů skupiny a členů ústředního výboru odsouzeno k smrti.¹⁰²

Oproti Lidovým mučedníkům byli rovněž tak levicově orientovaní Lidoví mudžáhidé skupinou, která se pokoušela organicky propojit marxistickou teorií s islámem. Islám a prorocké posláni Mohammeda, Alího, Husajna a dalších imámu byly dle jejich výkladu obdobně revoluční jako marxismus. Odmítali však marxistický ateismus a kladli důraz na spirituální rozměr života. Členská základna Lidových mudžáhidů se proto rekrutovala z religiózních středních a nižších středních vrstev společnosti, nejčastěji studentů z venkovských oblastí, kteří přicházeli do velkých měst za studiem.¹⁰³

Obě organizace byly navzdory represím a fyzické likvidaci velké části svého vedení nadále aktivní a v průběhu 70. let vedly krvavou kampaň proti režimu. Ačkoli nebyly pro bezpečnostní aparát státu rovnocenným soupeřem a nedokázaly uštvědit režimu bolestivé rány, získaly akce obou organizací mezi stoupenci opozice velkou popularitu a staly se jedním z inspiračních zdrojů masového povstání proti režimu v průběhu roku 1978. Vztahy obou těchto organizací s Chomejního klerikální frakcí byly chladné. Kromě společného cíle v podobě pádu šáha Mohammada Rezy neexistoval mezi těmito opozičními skupinami téměř žádný názorový průsečík. A to ani v případě islámsky orientovaných Lidových mudžáhidů. Těm ovšem Chomejní vytýkal ostře protiklerikální pozici a nesouhlasil ani s násilnými prostředky boje proti společnému nepříteli.

Mezi mladými Íránci a především univerzitními studenty rezonovaly již od 50. let liberální a levicové myšlenkové proudy, nejčastěji pak ideologie vycházející z marxistické filozofie. V čistě sekulární podobě delegitimizující náboženství nicméně neměly masový ohlas u nové střední třídy ani mezi univerzitními studenty, kteří z velké části pocházeli ze stále silně religiózní tradiční střední a nižší střední vrstvy společnosti. V 70. letech proto stále větší popularitu získávaly názorové proudy usilující o nalezení souladu mezi požadavky moderní doby a islámské tradice. Toto téma se dostalo do popředí zájmu nejen laických

¹⁰¹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 219-220.

¹⁰² MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 164.

¹⁰³ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 165.

myslitelů jako například Alí Šari'atího či Mehdi Bazárgána, ale též řady duchovních¹⁰⁴. Realitě běžného života vzdálený a širším vrstvám obtížně srozumitelný ortodoxní výklad islámu museli přizpůsobit potřebám doby i pragmatickému zájmu na vytvoření co nejširší fronty odpůrců vlády šáha Mohammada Rezy.

Před duchovními vyvstala naléhavá potřeba obracet se na veřejnost formálně i obsahově srozumitelným a moderním jazykem. Zároveň si však byli vědomi skutečnosti, že samotný islám nemůže aspirovat na pozici politického programu, aniž by byl radikálně redefinován do podoby politické ideologie. Je paradoxem, že šitští duchovní si definovali novou islámskou ideologii moderním jazykem západních konceptů. Přitom právě opozice proti přejímání kulturních vzorů Západu, označovanému jako westoxikace¹⁰⁵, byl jedním z hlavních motivů politické aktivizace části duchovenstva. Zručnými ideology revoluce se mnozí duchovní stali poté, co se této dovednost i naučili od laických intelektuálů, s nimiž často sdíleli vězeňské cely. Opominout nelze ani vliv vzorů z islámského civilizačního okruhu. Díky znalosti arabštiny a kontaktům s arabským islámským prostředím znali iránské duchovní například práce ideologa Muslimského bratrstva Sajjida Qutba¹⁰⁶. Do perštiny byly přeloženy rovněž teoretické práce pákistánského islámského myslitele Mawlany Abo'l-A'ly Mawdúdího.

Situace sekulárně orientované opozice byla v řadě ohledů komplikovanější nežli klerikálního tábora odpůrců režimu. Přestože režim šáha Mohammada Rezy neváhal nemilosrdně zakročit proti sebemenším projevům otevřeného odporu, respektoval v průběhu 70. let nedotknutelnost náboženských institucí, obřadů i vnitřní autonomie klerikální hierokracie. Ovšem jen pokud duchovní svou politickou aktivitou sami nezavdali záminku k represí. Samotný fakt, že vůdce protestního hnutí z počátku 60. let Chomejní nebyl za svou protirežimní aktivitu popraven, ale „jen“ vyhnán do exilu, dokládá privilegované postavení duchovních oproti laickým vůdcům sekulární opozice.

Útočištěm před pronásledováním a prostorem, který nebyl vystaven permanentnímu dohledu státu, byly náboženské aktivity, respektive činnosti, které mohly pod záštitou náboženských, sociálních či kulturních aktivit probíhat. Náboženské spolky nesloužily pouze k setkávání za účelem společného duchovního prožitku, ale síť těchto svobodně působících institucí se stala fórem pro politickou agitaci a vzájemnou koordinaci opozičního hnutí. Ájatolláh Chomejní se z iráckého exilu na své stoupence obracel prostřednictvím svých

¹⁰⁴ Ájatolláhů Mahmúda Taleqáního a Mortezy Motahharího či Mohammada Beheštího.

¹⁰⁵ Per. *gharbzadegí*. Jde o termín vyjadřující odmítání západních, převážně kulturních vlivů považovaných za zhoubné pro národní kulturní identitu. Pojem zpopularizoval iránský intelektuál a politický myslitel Džalál Ál-e Ahmad (1923-1969).

¹⁰⁶ Jednu z prací Sajjida Qutba přeložil do perštiny před islámskou revolucí Alí Chámene'í. MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 246.

emisarů a rovněž tak magnetofonových pásek, které byly pašovány do země s rozmachem audiovizuální techniky, masově kopírovány a distribuovány mezi veřejnost. Díky uzavření Alžírské dohody mezi Irákem a Íránem v roce 1975 došlo k obnovení praxe poutí do iráckých šíitských svatyní ke hrobům imámů.¹⁰⁷ Tisíce poutníků tak opět každoročně putovaly ke hrobu imáma Alího do Nadžafu, který se stal na 14 let Chomejního útočištěm.

Za zmínku stojí jistě i způsob, jakým dokázala klerikální opozice využít k mobilizaci lidových mas neortodoxních tradic a mýtů. Jedním z nich je hluboce zakořeněné přesvědčení, že v každém století se objeví osoba velkého obnovitele (per. *modžaddid*), který přinese nový řád a nápravu zkažené společnosti mířící na scestí. Je patrně zbytečné dodávat, že mudžaddidem v té době počínajícího 15. století islámu byl v očích miliónů prostých věřících právě ajatolláh Chomejní. Ještě silnější stimulační efekt měla percepce boje proti režimu jako zápasu boje dobra proti zlu v paralele střetu imáma Husajna s umajjovským chalífou Jazídem.¹⁰⁸ Adorace mučednické smrti a spontánní oživení tradičních milenaristických představ spojených v šíitském islámu s vírou v příchod skrytého imáma neboli Mahdího dále přispěly k tomuto procesu.

Přestože se Chomejní neprohlásil za Mahdího, který se navrátil z okultace, aby před koncem věků svedl vítězný zápas proti zlu a zkaženosti světa, hlasitě se proti těmto spekulacím šířícím se spolu s apokalyptickými náladami lidovými vrstvami nevymezil. Avšak pro mnohé z těch, kteří Chomejního za Mahdího nepokládali, nebyl ničím menším nežli Mahdího předchůdcem a předzvěstí jeho brzkého příchodu. V rozporu s iránskou klerikální tradicí se ájatolláh Chomejní označoval za imáma. Přestože titul imáma mohl a patrně i měl vyvolávat konotace s milenaristickým očekáváním návratu skrytého imáma, byla tato praxe Chomejního přívrženci převzata z arabského šíitského prostředí.¹⁰⁹ Imámem byl nazýván například duchovní vůdce šíitských muslimů v Libanonu Músá Sadr.

Liberální a levicové opoziční skupiny pokládaly monarcha a jeho bezpečnostní aparát vycvičený americkou CIA v době vrcholící studené války za podstatně větší zdroj ohrožení. Obava z rozkladného vlivu komunismu podporovaného sovětskými agendy se mnohdy měnila v posedlost. Nebylo proto překvapením, že komunistickou stranu Túde vytlačil vládnoucí režim ihned po převratu roku 1953 do ilegality a rozbil její organizační strukturu. Čelní představitelé strany byli vězněni a ostatní čelili jiným formám pronásledování.¹¹⁰ Na přelomu 50. a 60. let proběhl pod heslem „Ano reformám, ne diktatuře“ pokus obnovit činnost Národní

¹⁰⁷ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 224.

¹⁰⁸ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 99-100.

¹⁰⁹ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 101.

¹¹⁰ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 451-457.

fronty převratem svrženého premiéra Mohammada Musaddeqa. V předvečer vyhlášení referenda o Bílé revoluci bylo vedení v pořadí již druhé Národní fronty uvězněno. V celách s mnohaletými rozsudky skončili také liberálně orientovaní islámští reformátoři Mehdí Bázargán a Mahmúd Taleqání spolu s dalšími členy íránského Hnutí svobody (per. *Nahzat-e ázádí-je Írán*). K nezdaru byl na jaře 1964 odsouzen i druhý pokus obnovit činnost Národní fronty.¹¹¹

Pronásledování sekulární opozice dále umocnila výměna ve vedení tajné služby SAVAK v roce 1965. Deklarovaným důvodem tohoto kroku bylo selhání umírněného velitele generála Hasana Pakravana při potlačení povstání klerikální opozice v roce 1963. Nicméně skutečnou motivací tohoto kroku následujícího bezprostředně po vraždě předsedy vlády Mansúra a nezdařeném pokusu o atentát na panovníka byl patrně zájem dosadit na pozici velitele tajné služby stoupence tvrdé linie, který se nebude zdráhat použít veškeré dostupné metody. Novým velitelem všemocné tajné služby byl jmenován generál Ne‘matolláh Náséri. SAVAK se stal pod jeho velením vysoce efektivním nástrojem potírání veškerých protirežimních aktivit. Nově navýšený rozpočet a rozšířené pravomoci umožnily agentům SAVAKu infiltrovat a monitorovat prakticky všechny občanské aktivity v zemi.¹¹²

Opozice byla pod neustálou kontrolou a systematicky zavražďována. Metody SAVAKu pod generálem Násérim neznaly slitování a bití bylo jen mírnější formou nátlaku. Bdělé pozornosti agentů tajné služby neunikli v 70. letech ani duchovní, kteří se postavili proti režimu po boku Chomejního. Uvěznění či poslání do vyhnanství do vzdálených provincií byli Alí Chámene‘í, Mohammad Rezá Mahdavi-Kání, Músaví Ardebílí, Alí Montazerí i Akbar Hášemí Rafsandžání.¹¹³ Nenáviděný Náséri, jehož režim během bouří roku 1978 nakonec obětoval, však paradoxně posloužil Chomejního stoupencům k vybudování kultu politických mučedníků, který se stal za revolučních událostí roku 1978 vysoce účinným instrumentem populární mobilizace.

¹¹¹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 160.

¹¹² MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 162.

¹¹³ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 179.

2.2.4. Oslabení režimu a aktivizace opozičního hnutí po roce 1977

S odstupem více než tří desítek let lze pouze spekulovat, co bylo hlavní motivací šáha Mohammada Rezy pro zmírnění represe a dílčí liberalizaci íránské společnosti v roce 1977. Sekundární zdroje ani samotní aktéři pozdějších událostí jednoznačnou odpověď neposkytují. S ohledem na nezáměr dvora zahájit jakýkoliv vážně míněný dialog s opozičními skupinami před rokem 1977 a jeho zdánlivou jistotu, že veškeré zdroje ohrožení režimu byly s pomocí bezpečnostního aparátu efektivně eliminovány, identifikuje historiografická literatura dva důvody tohoto vývoje.¹¹⁴ Na konci 70. let diagnostikovali lékaři u Mohammad Rezy zhoubné onemocnění s nepříliš optimistickou prognózou. Protože dědic trůnu princ Rezá¹¹⁵ byl v té době dosud neplnoletý a nepřipravený na převzetí vlády, ocitl se monarchický režim před hrozbou vážné nástupnické krize. Šáh se proto musel pokusit učinit veškeré nezbytné kroky, aby jeho případná smrt neznamenal konec vlády dynastie Pahlaví v Íránu.

V té době bylo již evidentní, že projekt Strany obrození (*Hezb-e rastachiz*) zkrachoval a namísto vytvoření populárního masového hnutí podporujícího dvorskou politiku vedl k posílení opozice. Ve snaze zmírnit tlak opozičních sil a rozmělnit stále jednotnější tábor svých odpůrců omezil šáh represivní charakter své vlády a zejména pronásledování sekulárních oponentů monarchie. Zejména příslušníci inteligence, právníci, univerzitní profesori, umělci či lékaři využili dle očekávání nabízené příležitosti a začali hlasitě vyjadřovat své názory.

Formou petic a otevřených dopisů adresovaných vládě či přímo do rukou panovníka požadovali provedení reform, zejména směrem k obnovení ústavnosti a garanci veškerých práv plynoucích z ústavní listiny z roku 1906 i Všeobecné deklarace lidských práv. V dopise adresovaném šáhovi v červnu 1977 laická část opozice dále žádala zrušení systému vlády jedné strany, svobodu slova, sdružování a shromažďování, propuštění politických vězňů, návrat politických exulantů a vznik nové vlády na základě většinové vůle národa. Samotný dopis nevyvolal na straně režimu očekávanou odezvu. Pouze kosmetickou změnou bez větších dopadů na reálnou politiku se stala výměna na postu předsedy vlády 7. srpna. Dlouholetého šáhova premiéra Abbáse Hovejdu nahradil generální tajemník Strany obrody Džámšíd Amúzegár.¹¹⁶ Přesto se probuzená opozice nenechala odradit. Během podzimu 1977 založili členové intelektuální opozice Íránský výbor pro obranu svobody a lidských práv, vznikla nezávislá Asociace íránských právníků nebo například Národní organizace

¹¹⁴ například KEDDIE s. 215 nebo ARJOMAND s. 118-119.

¹¹⁵ Korunní princ Rezá Pahlaví se narodil v roce 1960 jako nejstarší potomek Mohammada Rezy a jeho manželky Farah. V době, kdy v Íránu propukla politická krize, studoval v USA na vojenské pilotní akademii. Do Íránu se již nikdy nevrátil. V čele dynastie stanul v červenci 1980 po smrti svého otce.

¹¹⁶ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 216-217.

univerzitních pedagogů. To vše byly projevy občanské společnosti, které o několik měsíců dříve nebyl vládnoucí režim ochoten tolerovat. Ve stejné době začaly protesty na univerzitní půdě iniciované především levicově orientovanými studenty.

Před koncem roku 1977 obnovil Karím Sandžábí Národní frontu expremiéra Mohommada Mosaddeqa a Mehdi Bázargán oživil činnost Hnutí svobody.¹¹⁷ Všechny tyto skupiny se chtěly podílet na tvorbě politiky v prostředí obnovené konstituční vlády. Ta se stala pro liberálně orientované příslušníky politicky deprimované střední třídy reálnou perspektivou. Požadavek obnovy ústavnosti neartikulovali pouze laičtí intelektuálové a političtí veteráni období politického pluralismu před rokem 1953, ale rovněž umírnění duchovní jako například vysoce respektovaný ájatolláh Kázem Šari'atmadarí, který měl své stoupence především v íránském Ázerbájdžánu.¹¹⁸ Šari'atmadarí, který byl hlasitým oponentem ideologizace islámu a mocenských ambicí stoupců Chomejního nekompromisní linie, obhajoval demokratické principy perské ústavy z roku 1906. Roli duchovních spatřoval pouze v ústavně vymezeném dohledu nad činností svobodně zvoleného parlamentu a jemu odpovědné vlády.

Je rovněž obtížné odpovědět na otázku, do jaké míry byla politika dílčí liberalizace a uvolnění odrazem vlastní reflexe režimu šáha Mohammada Rezy, který se náhle ocitl tváří v tvář hrozící nástupnické krizi, a do jaké míry se tak stalo vlivem vnějších faktorů. Především role americké administrativy je nadále předmětem diskuze. V lednu 1977 složil přísahu nový prezident USA Jimmy Carter. Návrat reprezentanta Demokratické strany do Bílého domu byl zdrojem nadějí pro íránskou opozici, která vždy bedlivě sledovala vztah americké politiky k monarchickému režimu. Přestože íránská inteligence neměla tendenci k idealizaci motivů podpory, které se režimu dynastie Pahlaví od USA dostávalo, oceňovala schopnost demokratických prezidentů vést s íránskou vládou kritický dialog. Americké administrativě prezidenta Kennedyho přisuzovala například zásluhu na jmenování reformního předsedy vlády Aliho Amíního v roce 1961. Naopak republikánské prezidenty vnímali íránští intelektuálové nadále optikou americké angažovanosti na puči, který vedl ke svržení premiéra Mosaddeqa v roce 1953.¹¹⁹

Pozornosti opozičního hnutí neuniklo, že jednou ze zahraničně politických priorit nového prezidenta Cartera se stala otázka lidských práv. Carter inicioval záhy po svém příchodu do Bílého domu vznik Úřadu pro lidská práva (Office for Human Rights) při ministerstvu zahraničních věcí a svým novým ministrem zahraničních věcí jmenoval Cyruse

¹¹⁷ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 109.

¹¹⁸ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 224-225.

¹¹⁹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 182-183.

Vance, který nedlouho po svém jmenování šáha Mohammada Rezu zdvořile upozornil na skutečnost, že lidská práva jsou významnou součástí zahraniční politiky nové americké administrativy.

Nastalý pohyb roku 1977 nemohl nezaznamenat ze svého iráckého exilu ájatolláh Chomejní. Jeho politický instinkt mu napovídal, že se Írán ocitl na prahu revolučních změn. I on se domníval, že nová americká administrativa nemusí nezbytně pokračovat v iránské politice předchozích vlád. „Čekáme nyní na to, zda současná americká vláda obětuje svou čest a čest Američanů ve prospěch materiálního zájmu na vykořisťování Íránu, anebo se rozhodne získat zpět ztracený respekt a přestane podporovat tyto špinavé elementy (režim dynastie Pahlaví)“, komentoval Chomejní vývoj na americké politické scéně.¹²⁰ Novým impulsem se pro radikální klerikální opozici stala v říjnu 1977 náhlá smrt Chomejního syna Mustafy. Ať již bylo příčinou jeho úmrtí deklarované srdeční selhání či mají své opodstatnění spekulace o cizím zavinění, obrátila se v důsledku této nešťastné události pozornost opět k Chomejnímu a jeho stoupencům. Když se zpráva o smrti Mustafy Chomejního rozšířila do iránského Qomu, začaly se u domu Chomejního bratra Mortezy Pasandideha shromažďovat zástupy lidí, kteří chtěli rodině kondolovat. Ze smuteční ceremonie svolané do teheránské mešity Masdžed-e ark se stala veřejná událost, které se zúčastnili jak přední duchovní, tak i vůdčí osobnosti sekulární opozice. Zármutek Chomejního stoupenců se obrátil v projevy nepřátelství vůči režimu a Mustafa se v očích lidových mas stal mučedníkem zavražděným tajnou službou SAVAK.¹²¹ Navzdory této osobní tragédii se Chomejní projevil jako chladnokrevný taktik. Smrti svého syna neváhal využít k obnovení činnosti sítě svých stoupenců rozprostírající se v té době téměř všemi složkami společnosti i státními institucemi a současně vyzval k eskalaci protirežimních aktivit svých následovníků.

Během podzimních měsíců 1977 se zaktivizovalo celé spektrum opozičních skupin, které zůstávaly v 70. letech většinou v ústraní nebo v obavě před tvrdými represemi působily ilegálně v utajení. Vlnu protestů vyvolala státní návštěva šáha Mohammada Rezy v USA 15. listopadu 1977. Před Bílým domem ve Washingtonu DC, ale následně také v iránských městech se shromáždili demonstranti požadující okamžitou implementaci lidsko-právního programu prezidenta Cartera. Demontrace proběhly poklidně a zatčeno bylo pouze několik osob. Nicméně setkání stoupenců Národní fronty o týden později, během něhož měla být

¹²⁰ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 184.

¹²¹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 184-185.

diskutována otázka formování jednotné protirežimní koalice, bylo rozeznáno, mnoho účastníků zbito a zatčeno.¹²² Režim dal zřetelně najevo, že míra tolerance má striktní meze.

V retrospektivním pohledu přisuzují prakticky všichni autoři historických prací pojednávajících o íránské islámské revoluci klíčový význam zdánlivě okrajové události, která stála na počátku revolučního pohybu. Provládní deník *Ettelá'át* otiskl 6. ledna 1978 z iniciativy ministerstva pro záležitosti dvora článek nazvaný „Černý a rudý imperialismus“. Text sepsaný pod pseudonymem Ahmad Rašídí-Motlaq byl politickým komentářem, který však obsahoval množství osobních urážek Chomejního. Autor článku jej mimo jiné označil za bezbožného agenta britského imperialismu, vyzdvihl jeho údajný indický původ a kontakty s Brity. Komentář uzavíral názorem, že Chomejní pobírá od britské vlády blíže neurčené množství peněz za to, aby bojoval proti reformní politice íránského panovníka Mohammada Rezy.¹²³ Jakmile se informace o článku ve večerníku *Ettelá'át* dostaly do Qomu, propukly spontánní protivládní demonstrace. Hned následujícího dne přerušily výuku semináře a demonstrace se z Qomu rozšířily do dalších měst. Z davu protestujících v Qomu se poprvé hlasitě ozývalo masové volání „*A' žije Chomejní, smrt vládě Pahlaví*“.¹²⁴ Útok proti duchovní autoritě ájatolláha Chomejního odsoudili také ostatní ájatolláhové působící v Qomu: Golpajgání, Ma'raši Nadžafi a Šari'atmadarí, kteří současně vyjádřili podporu protestujícím. Sřety demonstrantů s bezpečnostními složkami trvaly dva dny a vyžádaly si sedm desítek mrtvých. Počtem obětí šlo o nejkrvavější střet opozice s represivním aparátem od protirežimního povstání v roce 1963.¹²⁵

Otevřený odpor byl potlačen, ale opoziční hnutí získalo první desítky mučedníků. Jejich násilná smrt tak na počátku roku 1978 odstartovala koloběh dalších, stále narůstajících demonstrací konajících se v pravidelných čtyřicetidenních intervalech. Každá další demonstrace byla svolána čtyřicet dnů po předcházející jako smuteční shromáždění k uctění mučednické smrti těch, kteří byli při potlačování protestů zabití. Smuteční shromáždění, která byla pevnou součástí šíitské náboženské tradice, si však vláda nedovolila postavit mimo zákon. Čtyřicet dnů po událostech v Qomu propukly 18. února první velké protivládní protesty v západoíránském Tabrízu. Ty si podle oficiálních údajů vyžádaly 27 mrtvých a 260 zraněných. Během nepokojů v Tabrízu se terčem násilných akcí odpůrců režimu staly

¹²² MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 185-186.

¹²³ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 186.

¹²⁴ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 226.

¹²⁵ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 158-159.

symboly kulturního pronikání Západu jako například kina, obchody s alkoholem, banky, restaurace, kadeřnictví, ale také lokální sídlo Strany obrody.¹²⁶

Článek v deníku Ettelá'át se stal nejen roznětkou masívního protestního hnutí, ale současně byl momentem, kdy radikální klerikální opozice vedená ajatolláhem Chomejním převzala iniciativu, které se v první polovině roku 1977 chopili představitelé sekulární a umírněné islamistické opozice. I kdyby režim šáha Mohammada Rezy postupoval obratněji a nevyprovokoval stoupence Chomejního k masovému vystoupení proti vládě dynastie Pahlaví, je zřejmé, že sekulární opozice nemohla svým programem oslovit obdobně široké spektrum veřejnosti jako klerikální tábor. Opět se projevil význam tradičního spojenectví duchovních a obchodníků bázáru. V úzké koordinaci obou byla organizována smuteční shromáždění k uctění památky nových mučedníků, šířily se instrukce vydávané Chomejním a jeho spolupracovníky i shromažďovaly finanční prostředky a další materiální zdroje k boji proti režimu a na podporu rodin obětí represí. Přestože ekonomická politika režimu nebyla nakloněna tradičnímu obchodnímu podnikání a navzdory řadě omezujících opatření i otevřené nepřátelské kampani, prokázal právě bázár v těchto měsících přetrvávající sílu a životaschopnost.

Nedostatek pracovních míst plynoucí z ekonomických obtíží státu po roce 1976, rekordně rostoucí inflace a nárůst cen zasáhly především venkovské přistěhovalce, kteří tvořili nejnižší vrstvu městské populace. Především silně religiózní mladí muži frustrovaní svou situací, kterou však sami nedokázali změnit k lepšímu, byli mezi prvními, kdo vyslyšeli výzvy Chomejního stoupců k otevřenému odporu.¹²⁷ Není bez zajímavosti, že aktivní roli v protestním hnutí sehrály rovněž ženy. Ne všechny Íránky souhlasily s modernizačním úsilím šáha Mohammada Rezy, jehož součástí byla i reforma postavení žen ve společnosti. Rozšíření západního stylu oblékání, přístup ke vzdělání a zaměstnání žen po boku mužů se týkalo spíše střední a vyšší společenské třídy. Mimo ně role většiny žen zůstávala nadále tradiční.¹²⁸ Aktivní účast v opozičním hnutí se pro mnohé ženy stala skutečným uznáním jejich společenské role a zdrojem hrdosti. Během demonstrací bylo místo v černých čádorech zahalených žen často v prvních řadách, což stavělo zasahující policisty do velmi obtížné situace.

Šáh Mohammad Reza nebyl s to ani v situaci, kdy vláda dynastie Pahlaví čelila otevřené revoltě, hledat kompromis se sekulární opozicí a umírněnými duchovními. Namísto snahy o dialog s umírněnými duchovními, kteří žádali návrat k ústavní vládě, a nikoliv pád

¹²⁶ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 506.

¹²⁷ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 228-230.

¹²⁸ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 230.

režimu, vnikli v květnu 1978 vládní ozbrojenci do domu hlavního reprezentanta umírněného tábora ájatolláha Šari‘atmadářího a zabili jeho dva spolupracovníky. Pro Šari‘atmadářího osobně, ale i pro další stoupence umírněné linie tak bylo stále obtížnější vzdorovat tlaku Chomejního, který již otevřeně volal po svržení režimu.¹²⁹ Demonstrace pokračovaly a násilnosti zasáhly kromě Teheránu a Tabrízu také Esfahán, Šíráz a Ahváz. Shořela další kina, restaurace a banky a mezi protestujícími přibývalo mučedníků.

Na tři dny trvající červencové nepokoje v Esfahánu reagovala vláda vyhlášením výjimečného stavu. Mezitím během obvyklé čtyřicetidenní přestávky mezi jednotlivými protesty přislíbil panovník učinit konkrétní kroky směrem k liberalizaci. Rozbouřené ulice se pokusil utiřit slibem svobodných voleb za účasti politických stran v následujícím roce.¹³⁰ Režim ve snaze dokázat, že se hodlá odpoutat od své minulosti, obětoval rovněž část velitelů SAVAKu. Ti byli spolu s několika bývalými ministry obviněni z korupce a zneužívání pravomocí a uvěznění. Pro část moderní střední třídy byly tyto kroky šáha Mohammada Rezy vítězstvím a dokladem toho, že protesty konečně přiměly režim k ústupkům.

Ústupy však přišly pozdě a nebyly dostatečně silné, aby zastavily revoluční pohyb. V srpnu krizi dále prohloubil požár v kině Rex v jihoíránském Abadánu, během něhož zahynulo 477 lidí. Přestože vláda obvinila z odpovědnosti za útok nesoucí znaky předchozích násilných akcí proti cílům spojovaných s importem západní kultury opozici, velká část veřejnosti podlehla přesvědčení, že se jednalo o provokaci tajné služby SAVAK.¹³¹ Pozdější vyšetřování nepřineslo jednoznačné výsledky, ale žádný důkaz o odpovědnosti vlády se neobjevil.

Neschopnost vlády moderovat protesty a alespoň dočasně stabilizovat situaci odhalila rozpory ve vedení státu v otázce volby adekvátní taktiky k eliminaci stále zjevnějšího nebezpečí pro samotnou existenci režimu. Za těchto okolností odvolal šáh Mohammad Rezy předsedu vlády Amúzegára a nahradil jej politickým matadorem Dža‘farem Šarífem-Emámím. Šaríf-Emámí zastával úřad premiéra již v 60. letech a před svým znovujmenováním byl předsedou Senátu íránského Madžlesu. Byl patrně jediným politikem, kterému šáh Mohammad Rezá důvěřoval, že dokáže zachránit režim ze stále bezvýchodnější situace. Šaríf-Emámí získal široké pravomoci činit další ústupky opozici. Politika cukru a biče zahrnovala jak vstřícné kroky, tak rázné represe proti těm, kteří nebyli ochotni využít podané ruky k dialogu. Během dvou měsíců, po které zastával Šaríf-Emámí úřad premiéra, byla zmírněna kontrola tisku, debaty na půdě Maždlesu byly svobodnější a kritika vlády z parlamentních

¹²⁹ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 159.

¹³⁰ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 231.

¹³¹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 187.

lavic již nebyla formou politické sebevraždy. Vláda umožnila obnovení činnosti tradičních politických stran i registraci nových subjektů. Povoleny byly také politické manifestace, ovšem pouze pokud nepřekračovaly zákony vymezený rámec. Nově bylo vytvořeno ministerstvo náboženských záležitostí, uzavřena kasina a obnoven muslimský kalendář namísto nově zavedeného imperiálního, který měl za cíl asociovat kontinuitu vlády dynastie Pahlaví s velkými dynastiemi Achaimenovců a Sásánovců.¹³² S ohledem na to, že Šaríf-Emámí pocházel z klerikální rodiny, domníval se šáh Mohammad Rezá, že bude schopen snáze najít kompromis s umírněnou částí náboženské opozice. Ačkoli ústupy, které realizoval, odrážely představy umírněných duchovních jako například ájatolláha Šari‘atmadárího, byla již iniciativa plně v rukou Chomejního a jeho stoupenců. Chomejního studenti Motahharí a Beheští mezitím obnovili činnost Mo’talefy a dále mobilizovali své stoupence napříč íránskou společností.¹³³

2.2.5. Desintegrace a pád režimu Mohammada Rezy Pahlaví

Již tak malé šance na kompromis mezi vládou a opozicí zmařilo vystupňování násilností v září 1978. U příležitosti konce postního měsíce ramadánu byla 6. září svolána další mohutná demonstrace odpůrců režimu do Teheránu, kde zazněl v masovém měřítku vůbec poprvé vedle obvyklého sloganu „*Svoboda a nezávislost*“ požadavek na ustavení islámské vlády (per. *Hokúmat-e eslámí*). Chomejní dal v této fázi jednoznačně najevo, že nehodlá spolupracovat s levicovými skupinami opozice a vyzval armádu, aby se připojila k protestům. Šáh Mohammad Rezá ve stále zoufalejší situaci zakázal další protesty a v pátek 8. září vyhlásila vláda stanné právo.¹³⁴ Na tento den byla svolána do Teheránu další protivládní demonstrace, přičemž mnozí z účastníků se o tomto opatření nedozvěděli včas. Protest na náměstí Džále byl tentokrát potlačen silou. Údaje o počtu obětí oscilují mezi 500 a 900 mrtvých a tento den se do íránské revoluční historie zapsal jako „Černý pátek“.¹³⁵

Se zhoršujícím se zdravotním stavem panovníka gradovala i politická krize v zemi. Šáh Mohammad Rezá, který od letních měsíců veřejně nevystupoval, propadal zjevně beznaději. Přestal věřit, že premiér Šaríf-Emámí dokáže zvládnout situaci a odpověď na to, jak zvrátit nepříznivý vývoj v zemi, nenacházel ani u politiků loajálních vůči dvoru. Stále častěji se proto obracel na amerického a britského velvyslance v Teheránu, ale i Spojené státy

¹³² ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 514-515.

¹³³ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 187.

¹³⁴ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 188.

¹³⁵ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 159-161.

zastihl náhlý výbuch revoluce nepřipravené. Administrativa prezidenta Cartera hovořila dvojitým hlasem. Část preferovala silové řešení, jiná část doporučovala zdrženlivý postup a provedení reformy v souladu s požadavky opozice.¹³⁶ Problém byl ovšem v tom, že dominantní část opozice vedená duchovními neměla již o kompromis s režimem zájem. S vědomím slabosti umírněné liberálně orientované střední třídy Chomejní přikázal svým stoupencům, aby se distancovali od té části opozice, která stále věřila v dialog s režimem.

Ve druhé polovině roku 1978 byli protestující stále odhodlanější a neohroženější. K opozičnímu hnutí se připojovaly stále další vrstvy společnosti. Na konci léta začali odpůrci režimu organizovat stávky. Ke stávkovému hnutí se postupně připojili zaměstnanci soukromého i veřejného sektoru. V září vyhlásili přerušeni práce i zaměstnanci teheránské rafinerie a petrochemického komplexu v Bandar-e Šáhpúr. V Ahvázu vyhlásili stávku i zaměstnanci National Iranian Oil Company. Stávky pracovníků ropného průmyslu měly již na konci října za následek téměř třetinový pokles produkce ropy, která byla životně důležitým zdrojem příjmů režimu.¹³⁷ I ti zaměstnanci, kteří s protirežimním hnutím nesouhlasili, se obávali přijmout odměny za práci v době stávky a zastrašování čelily i rodiny policistů a dalších složek odpovědných za udržování chodu státního aparátu.

Na konci roku byla v důsledku stávek a akcí občanské neposlušnosti paralyzována velká část hospodářského sektoru země a nefungovaly ani veřejné služby. Nefungující stát nahrazovaly samosprávné služby. Zásobování pro opoziční tábor zajišťovali především obchodníci bázáru. Protesty se z městských center rozšířily i na venkov, kde byla situace Chomejního tábora ještě výhodnější, protože nemusel o vliv soupeřit s levicovými a liberálními skupinami, jež měly svou základnu podporovatelů pouze ve městech.

Další chybou v řadě, která zpětně dokládá neschopnost režimu odhadnout vývoj nadcházejících událostí, bylo rozhodnutí vlády dohodnout s Iráčany vyhoštění Chomejního z jeho nadžafského exilu na místo, kde bude méně nebezpečný. Protože mu Kuvajt odmítl povolit vstup do země, přicestoval Chomejní 12. října 1978 do Paříže.¹³⁸ Ve Francii jej ovšem nečekalo chladné nepřátelské prostředí nemuslimské země ani izolace od svých stoupenců v Íránu, jak možná režim očekával. Chomejní byl vřele přijat íránskými emigranty podporujícími opozici a v domě na pařížském předměstí Neauphle-le-Château si vytvořil svůj nový hlavní stan, který se ne náhodou podobal královskému dvoru středověkého monarchy.

¹³⁶ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 128-129.

¹³⁷ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 233.

Na konci října 1978 poklesla v důsledku stávek produkce ropy na denní průměr 1,5 barelů ropy, což představovalo téměř třetinový pokles těžby.

¹³⁸ HIRO, Dilip. *Iran under the Ayatollahs*. London, 1985. s. 79.

Zde přijímal hosty, se svými spolupracovníky koordinoval revoluční pohyb doma v Íránu a ve světle reflektorů televizních kamer dával interview zahraničním zpravodajským štábům.¹³⁹

Přestože Chomejního od Íránu nyní dělily tisíce kilometrů, byl díky moderní komunikační a audiotechnice ve stejně úzkém kontaktu s vůdci opozice jako v iráckém Nadžafu. V Chomejního novém domově se ovšem nestřídali jen televizní štáby a jeho stoupenci z řad klerikální opozice. Jako za klíčovou postavou celého protirežimního hnutí za ním přicházeli zástupci sekulárních stran, které ve druhé polovině roku obnovily činnost. Ačkoliv Chomejní ani ve Francii nehovořil o detailech svých plánů na uspořádání státu po pádu monarchického režimu, chladný vztah k levicové i liberální opozici naznačoval, že jeho a sekulární program rozhodně nejsou v souladu. V Paříži byl však Chomejní místo duchovních obklopen na západě vzdělanými laiky Abdolláhem Baním Sadrem, Sádeqem Qotbezáde a Ebrahímem Jazdíem. Tím vytvářel mylný dojem, že ustoupil od svých radikálních představ islámského státu, které na počátku 70. let rozvinul ve své teoretické práci.

Na začátku listopadu 1978 ukončil šáh Mohammad Rezá dvouměsíční experiment s proreformní vládou Šarífa-Emámího a jmenoval vojenskou vládu v čele s generálem GholamRezou Azharím. Hlavním úkolem generála-premiéra Azharího bylo vrátit k normálu životně důležitý ropný průmysl a stabilizovat situaci v zemi natolik, aby vláda a především vyčerpané bezpečnostní složky získaly čas k regeneraci sil a přípravě nové taktiky.¹⁴⁰ Byla přerušena výuka ve školách a na univerzitách, pozastaveno vydávání novin a časopisů a shromažďování více než třech osob bylo postaveno mimo zákon. V citlivých oblastech byl vyhlášen zákaz vycházení, který ovšem protestující nerespektovali nebo obcházeli tím, že se shromažďovali na střechách svých domů s voláním „*Alláh je veliký*“ vyjadřovali odpor proti režimu.

I když stál generál Azharí v čele vojenské vlády, neměl od šáha Mohammeda Rezy volné ruce k tomu, aby při potlačování protestů použil veškerou dostupnou sílu. Ať už tomu bylo proto, že se obával dopadů tohoto kroku na zajištění nástupnictví svého syna, reakce mezinárodního společenství (především USA), anebo jednoduše nebyl s to psychicky unést nevratné rozhodnutí, neodhodlal se panovník k tomu, aby své armádě nařídil utopit protirežimní povstání v krvi. Šáh Mohammad Rezá trpěl navíc paranoidními obavami, že se stal obětí spiknutí velmocí USA, Sovětského svazu a Číny, které ho chtějí dotlačit k tomu,

¹³⁹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 189.

¹⁴⁰ ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 519-521.

aby brutálním potlačením protestů ztratil legitimitu vládnout a byl s jejich pomocí sesazen z trůnu.¹⁴¹

Oporu oslabený monarcha v době krize nenalezl ani sociálních vrstev, které za vlády režimu nejvíce prosperovaly: hospodářské elity země a vyšší střední třídy. Když dvoru blízcí podnikatelé a na korupci zbohatnuvší vysocí státní úředníci vycítili příznaky blížící se krize, rozhodli se využít příležitosti a zbývajícího času k tomu, aby se na úkor státu a veřejných projektů co nejvíce obohatili a získané prostředky pokud možno bezpečně převedli do zahraničí. Dle odhadů britské ambasády v Teheránu odtékal v polovině roku 1976, tedy ještě před začátkem vlastní krize, z Íránu každý měsíc soukromý kapitál v hodnotě 1 miliardy USD.¹⁴² Podle stejného zdroje si do konce téhož roku pořídilo 20 tisíc bohatých Íránců domy v Londýně nebo v jeho okolí. Stejný nebo větší počet Íránců investoval své prostředky do nemovitostí v USA, především v Kalifornii. Jakmile bylo v roce 1978 zřejmé, že režim je na cestě k nevyhnutelnému pádu, následovala velká část bohatých Íránců své zahraniční majetky a uprchla do exilu.¹⁴³

Mohutná a skvěle vyzbrojená armáda zůstávala jednou z mála plně loajálních složek režimu. Přestože se průběhu roku 1978 zvyšoval počet dezercí mezi odvedenci, zůstávala morálka důstojnického sboru vysoká a bojeschopnost nebyla zásadním způsobem narušena.¹⁴⁴ Je nicméně skutečností, že armáda nebyla vycvičena pro zvládnutí občanských nepokojů a vystresovaní vojáci postrádající speciální výcvik, adekvátní vybavení k tomuto účelu i přesné rozkazy se dopouštěli excesů. I proto dosáhl počet obětí mezi demonstranty v době eskalace opozičních aktivit mezi 20. listopadem a 10. prosincem počtu přibližně 1500 zabitých.¹⁴⁵

Morálku bezpečnostních složek nicméně podrývala nerozhodnost vlády a mimořádně opatrný přístup šáha Mohammada Rezy, který ve snaze předejít obětem na životech a ještě silnější negativní kampani demonstrace přes původní zákaz povolil a nařídil svým velitelům vyjednávat s vůdci opozice. Vojáci měli navíc povoleno střílet jen do vzduchu bez ohledu na provokace i přímé útoky demonstrantů. Byly zaznamenány i případy, kdy vojáci vyslaní udržovat pořádek během protestů nedostali k dispozici ostrou municí. Pokud nakonec došlo ke střelbě, čelili odpovědní vojáci i jejich velitelé vyšetřování i disciplinárním postihům.¹⁴⁶

¹⁴¹ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 118-119.

¹⁴² ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 111.

¹⁴³ Dle informací zveřejněných zaměstnanci íránské centrální banky převedlo v tomto období 177 prominentních osobností íránského veřejného života na svá bankovní konta do zahraničí finanční částku přesahující v úhrnu 2 miliardy USD. Mezi těmito osobnostmi byli tehdejší premiér Šaríf-Emámí, nejvyšší velitelé armády či vedení National Iranian Oil Company. Blíže ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran Between Two Revolutions*. Princeton, 1982. s. 517.

¹⁴⁴ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 120-121.

¹⁴⁵ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 120.

¹⁴⁶ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 190.

V souladu s očekáváními vyvrcholily protesty v prosinci. Na toto období připadal islámský měsíc muharram a den 11. prosince 1978 se nesl ve znamení oslav svátku *ašúrá*, kdy si šíitští muslimové připomínají mučednickou smrt imáma Husajna v bitvě u Karbalá. Náboženský svátek se stal do té doby nejmasovější demonstrací proti režimu. Podle odhadů se protestních pochodů účastnilo po celé zemi 17 miliónů lidí a jen v Teheránu vyšly do ulic 2 až 3 milióny. Požadavkem opozice byl návrat Chomejního a odstranění šáha. Volání po návratu duchovního byl pro demonstrující spojen s tím, že se vrátí do země jako vůdce revoluce. Manévrovací prostor šáha Mohammada Rezy se dále zúžil a spolehnout se již nemohl ani na podporu USA. Již 7. prosince se totiž prezident Carter lakonicky vyjádřil, že „*osud šáha je v rukou iránského lidu*“.¹⁴⁷ V té doby již bylo americké administrativě jasné, že pozice režimu je neudržitelná. Nicméně americkým zájmem bylo, aby se po pádu šáha nechopily moci levicové skupiny, které by zavlekly strategicky mimořádně významný Írán do spojení se Sovětským svazem. Proto již během podzimu 1978 vedl americký velvyslanec v Teheránu Sullivan předběžná jednání s nelevicovou částí opozice a americké ministerstvo zahraničí zvažovalo dokonce vyslání zvláštního pověřence do Paříže k přímým rozhovorům s Chomejním.¹⁴⁸

30. prosince 1978 učinil šáh Mohammad Rezá poslední pokus o záchranu situace a požádal svého dlouholetého oponenta a jednoho ze signatářů dopisu politiků Národní fronty z roku 1977 Šápúra Bachtijára, aby sestavil novou konstituční vládu. Bachtijár souhlasil pod podmínkou, že monarcha opustí Írán a bude ustavena Regentská rada, která bude vykovávat ústavní pravomoci panovníka. Bachtijár přijal velmi nevděčnou roli posledního šáhova premiéra a de facto zrádce opozice.¹⁴⁹ A to přesto, že hned po svém nástupu do funkce nařídil propuštění politických vězňů, rozpustil tajnou službu SAVAK, zastavil vývozy ropy do Izraele a Jihoafrické republiky a ohlásil škrty ve výdajích na zbrojení a výstavu jaderných elektráren. Bez podpory své Národní fronty i ostatních opozičních skupin tak bylo jeho hlavním úkolem ukončit agónii vládnoucího režimu dynastie Pahlaví a připravit zemi na převzetí moci opozičními silami.

Chomejní mezitím v Paříži připravil plán dalšího postupu, jehož základem bylo vytvoření paralelních institucí složených z jemu věrných vůdců opozičních sil. Dne 10. ledna 1979 deklaroval, že veden svou náboženskou autoritou i na základě důvěry naprosté většiny Íránců v jeho osobu, jmenuje Islámskou revoluční radu jako nejvyšší orgán moci. Hlavní odpovědností Islámské revoluční rady mělo být vytvoření podmínek pro vznik přechodné

¹⁴⁷ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 196-197.

¹⁴⁸ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 196-197.

¹⁴⁹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 234.

vlády s následujícími úkoly: 1. zorganizovat volbu ústavodárného shromáždění, 2. připravit referendum o pravomocech tohoto shromáždění a následně též referendum o nové ústavě, 3. předat moc nově zřízeným ústavním institucím vzešlých z voleb.¹⁵⁰ Cestu k nástupu opozice otevřel šáh Mohammad Rezá, když v souladu s dohodou s předsedou vlády Bachtijárem opustil 16. ledna 1978 Írán.

Ačkoliv ještě tentýž den nabídl premiér Bachtijár Chomejnímu okamžitou resignaci, Chomejní na nabídku nereagoval. Svým nejbližším spolupracovníkům vysvětlil, že potřebuje čas k jednání s veliteli armády, která se dosud hromadně nepřipojila k opozici. Obava z toho, že finální úspěch opozičního hnutí může přes demisi šáha Mohammada Rezy zmařit armáda vojenským převratem, nebyla nereálná. Osud čtyřsettisícové moderně vyzbrojené armády byl na začátku roku 1979 zdrojem obav ve Washingtonu. Prezident Carter proto vyslal do Íránu generála letectva Roberta Huysera, aby ověřil situaci v armádě a zajistil, že branná moc zůstane navzdory revolučním událostem jednotná.¹⁵¹ Nehledě na politickou linii přechodné vlády premiéra Bachtijára bylo pro USA potřebné zajistit, aby armáda zůstala konzervativní, protikomunistickou a v ideálním případě rovněž proamerickou silou v zemi. Až do ledna 1979 byla tradičně apolitická armáda stále loajální disciplinovaná a dostatečně jednotná. Zlom však přišel poté, co odchod šáha a slabý premiér Bachtijár nedával íránské generalitě vizi jasné budoucnosti.

Chomejního emisaři zahájili s generály dialog s cílem zajistit nekonfliktní návrat nových revolučních orgánů v čele s ájatolláhem Chomejním do země. Současně však radikálové vedli kampaň, jejímž cílem bylo zastrašení dosud loajálních důstojníků. Výsledkem bylo, že řada vysokých důstojníků v obavě před pronásledováním a nejistou budoucností rezignovala na své funkce.¹⁵² Jiní zvolili bezpečný odchod do exilu. Část velitelského sboru nicméně přešla na stranu opozice a vyjádřila připravenost sloužit novému režimu. To byl případ i jednoho z nejnvlivnějších velitelů generála Husejna Fardústa. Pokud ještě na začátku ledna existovala šance na úspěšný vojenský převrat, byla taková alternativa vzhledem k rozkladu armády a velitelských struktur před koncem měsíce již nereálná. S tímto závěrem skočila i krátká mise amerického generála Huysera.¹⁵³ Rozdělená armáda ani nesouhlas předsedy vlády Bachtijára, který zvažoval dokonce možnost zabránit přistání letadla společnosti Air France, již nedokázaly zabránit vítězství opozice, které zpečetil triumfální návrat ájatolláha Chomejního do Teheránu dne 1. února 1979.

¹⁵⁰ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 197.

¹⁵¹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 235.

¹⁵² ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 122-123.

¹⁵³ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 124-125.

2.3. Formování Islámské republiky pod charismatickým vedením ájatolláha Chomejního

Když v půl desáté ráno dosedlo na přistávací dráze teheránského mezinárodního letiště letadlo společnosti Air France a o několik minut později sestoupil po schůdcích ájatolláh Chomejní, podleli svědkové této události dojmu, že revoluce je u vítězného konce. Po čtrnácti letech v exilu se šestasedmdesátiletý Chomejní vrátil do jiného Íránu, než toho, který musel v roce 1964 nuceně opustit. Chomejní vstoupil do země jako vůdce revoluce, živoucí legenda a symbol nadějí miliónů Íránců, kteří během demonstrací nasazovali své životy za tolik očekávanou změnu, svobodu, nezávislost a spravedlnost. Již během roku 1978 se kolem Chomejního vytvořil kult osobnosti, kterému se ani zdaleka nepřiblížil žádný z dalších vůdců opozičního hnutí. Pro prosté Íránce byl Chomejní nový mesíaš, předchůdce skrytého imáma. Do jeho návratu vkládali naděje na lepší budoucnost, která však pro tradicionalistického Chomejního znamenala návrat do idealizované minulosti. Pro Chomejního stoupence byl jeho návrat z Paříže do Teheránu paralelou návratu proroka Muhammada z Mekky do Medíny v roce 622. Viděno touto optikou, znamenal Chomejního návrat konec vlády *džáhilíje*¹⁵⁴ a začátek nové etapy spravedlivé vlády v souladu s božími zákony.

2.3.1. Převzetí moci opozičními silami

Návrat Chomejního pouhé dva týdny po odchodu nenáviděného šáha Mohammada Rezy do exilu uvrhl zemi do euforické hysterie. Dle dobových pramenů čekaly na Chomejního návrat v ulicích Teheránu stovky tisíc Íránců a další lemovaly ulice ke hřbitovu Behešt-e Zahrá, kam se Chomejní vydal vzdát čest mučedníkům revoluce.¹⁵⁵ Přestože neskrýval známky uspokojení nad přivítáním, jehož se mu po návratu do své domoviny dostalo, již na letišti varoval své stoupence, aby nepodlehli falešnému dojmu, že revoluční dílo je již dokonáno. „*I když je šáh pryč, zbytky jeho režimu nadále existují. Pokud chceme uspět, musíme být jednotní*“, vzkázal Chomejní svým příznivcům.¹⁵⁶ Chomejní se však do země vrátil dříve, než měl původně v úmyslu. Snahou Chomejního spolupracovníků bylo pečlivě připravit půdu pro jeho návrat. To znamenalo především vyjednat poklidné předání

¹⁵⁴ Jde o termín používaný v islámském náboženském diskursu a historiografii pro období „nevědomosti“ před vznikem islámského náboženství na Arabském poloostrově.

¹⁵⁵ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 200-201.

¹⁵⁶ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 200-201.

moci do rukou nově zformované přechodné vlády. Ta se nejprve měla ujmout řízení státu a zajistit především to, aby armáda neintervenovala do procesu převzetí politické moci opozicí.

Přestože Chomejního emisar Mehdí Bázargán již od poloviny ledna vyjednával s premiérem Bachtijárem a generalitou íránské armády, stále nebyla na stole pro všechny strany přijatelná dohoda. Především obava z vojenského převratu byla důvodem, proč se Chomejní rozhodl pro dřívější návrat. V den jeho návratu se armáda stáhla z ulic Teheránu a povolila Chomejního stoupencům, aby sami zajistili bezpečnost masové uvítací ceremonie. Chomejní si nicméně této mimořádně citlivé situace byl vědom. V proslovu k pietnímu shromáždění na hřbitově mučedníků Behešt-e Zahrá dal jasně najevo, že vládu Šápura Bachtijára pokládá za ony zbytky šáhova režimu, s nimiž je třeba se vypořádat. Armádu a její velitele, kteří byli jedinou silou schopnou zvrátit vývoj událostí, naopak vyzval, aby se připojili k národu a odpoutali se od doporučení amerických a cizích poradců.¹⁵⁷

Chomejní se po návratu do Íránu ocitl v postavení populárního vůdce revoluce předurčeného k tomu, aby stanul v čele státu. K tomu však neměl žádný formální mandát. Byl vybaven pouze sedmnáctibodovým revolučním programem přijatým deklarativně během patrně zlomové demonstrace opozice v den svátku *ašúrá* 11. prosince 1978. Ten mimo jiné obsahoval uznání Chomejního imámem, požadavek zrušení monarchie a ustavení islámského státu. Ze zřejmých důvodů dále nerozváděl, jak má být těchto cílů dosaženo. Svůj hlavní stan rozbil Chomejního revoluční štáb v budově dívčí střední školy Refah v blízkosti parlamentu. Zde zasedala dosud stále utajovaná Islámská revoluční rada a byly vedeny i první revoluční procesy. Na několik týdnů se budova stala centrem politické moci v zemi.

Dne 4. února 1979 jmenoval Chomejní předsedu přechodné vlády. Stal se jím předseda Íránského hnutí svobody a islámský modernista Mehdí Bázargán. Bázargánovo Íránské hnutí svobody se stalo partnerem Chomejnistů v rámci společného boje za svržení autoritativní vlády dynastie Pahlaví, ale představy Bázargána o porevolučním uspořádání státu se od vize radikálního křídla klerikální opozice diametrálně lišily. Sám později vzpomínal, že než přijal jmenování, upozorňoval Chomejního a členy Revoluční rady na své názory, víru v demokracii a umírněnost.¹⁵⁸ To však byly z pohledu Chomejního výhody. V době přetrvávající nejistoty a v situaci, kdy nebylo jisté, jak se zachová armáda, nemohl Chomejní postavit do čela vlády někoho ze svých radikálních stoupenců.

Jmenování Bázargána předsedou přechodné vlády bylo oznámeno na tiskové konferenci 5. února. Akbar Hášemí Rafsandžání, tehdy mladý duchovní z okruhu Chomejního

¹⁵⁷ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 134-135.

¹⁵⁸ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 203.

spolupracovníků, přečetl dekret imáma a vymezil úkoly přechodné vlády. Měla především vypracovat referendum o budoucím politickém uspořádání země, připravit volby do ústavodárného shromáždění, zajistit následnou přípravu nové ústavy a její schválení v referendu a nakonec uspořádání voleb do nových ústavních orgánů.¹⁵⁹ Podstatnou okolností bylo, že Chomejní nejmenoval premiéra z titulu osoby stojící v čele formální instituce, byť třeba revoluční, ale náboženským ediktem. Již ve jmenovacím dekretu odkázal na svou pravomoc plynoucí z postavení zástupce skrytého imáma. Tato pozice mu dle jeho výkladu dávala pravomoc činit politická rozhodnutí a povinností všech (věřících muslimů) bylo tyto příkazy uposlechnout. Ve jmenovacím dekretu rovněž uvedl, že ustanoví nikoliv standardní vládu, nýbrž vládu na základě islámského práva šari'a.¹⁶⁰ Formou náboženských ediktů vydávaných na základě pravomocí zástupce skrytého imáma začal Chomejní činit politická rozhodnutí. Ta neměla žádnou vazbu na existenci souběžných pravomocí nadále existující řádné vlády a parlamentu, anebo v dalším období nově vzniklých porevolučních institucí. Z titulu zástupce skrytého imáma nechával Chomejní zatýkat představitele monarchického režimu, popravovat zatčené či vyvlastňovat majetek prominentů starého režimu.

Než se mohl předseda provizorní vlády Bázargán ujmout výkonu své funkce, musel vyřešit překážku v podobě nadále existující legální vlády Šápura Bachtijára. Ačkoliv návrat Chomejního dále urychlil eroze stávajících institucí, jejichž představitelé opouštěli své funkce či přecházeli na stranu opozičního tábora, neměl Bázargán kontrolu nad výkonem státní moci ani silovými složkami, jimiž svou autoritu mohl prosadit. Vleklým vyjednáváním o přechodu moci a případné nové eskalaci násilí předcházela událost z 9. února 1979, kdy několik set kadetů a členů technického personálu letectva demonstrovalo svou podporu Chomejnímu. Vyprovokovali tak útok elitní imperiální gardy ze základny Dóšan Tappe, situované na východ od Teheránu.¹⁶¹ Střety mezi leteckým personálem a imperiální gardou, které začaly v pátek večer, pokračovaly i během soboty. Na pomoc obklíčeným vojákům přispěchali dobrovolníci i příslušníci levicových guerilových skupin Modžáhedín-e chalq a Fadá'ijáne chalq, kteří se zmocnili zbraní a začali je distribuovat mezi lidmi. Opoziční ozbrojenci útočili na policejní stanice, vojenské posádky a muniční sklady a otevřeli brány věznic. Povstání nabíralo na síle, ale vojenské řešení se ukázalo jako neschůdné.

Velení armády nebylo jednotné a velitelé několika okolních posádek odmítli vyslat posily. Generál Badre'í sice poskytl na pomoc imperiální gardě 30 tanků, ale davy demonstrantů jim zabránily v průjezdu. Klíčovou roli sehrály především dezerteři velitele

¹⁵⁹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 203-204.

¹⁶⁰ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 203-204.

¹⁶¹ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 127.

lectva generála Rabi'ího z 8. února a velitele imperiální gardy generála Nešata o dva dny později. Rozklad velení a zjevná neschopnost účinné akce přesvědčily náčelníka štábu pozemních sil generála Qarabaghiho, že vzdorovat nové mocenské realitě nemá dále smysl. Na schůzce nejvyššího armádního velení 11. února podepsalo 22 generálů deklaraci neutrality, která fakticky znamenala konec podpory ústavní vládě premiéra Bachtijára a uznání autority přechodné vlády v čele Bázargánem.¹⁶² Poté, co se k němu postavila zády armáda, se Bachtijár nemohl opřít ani o hmatatelnou podporu veřejnosti. Na provládní demonstraci svolanou Bachtijárem na podporu ústavy z roku 1906 dorazilo 8. února jen několik tisíc účastníků.¹⁶³ Přenosu moci na koalici opozičních sil složené z Chomejního stoupců, umírněných liberálních a sekulárních politiků již nestálo nic v cestě.

Pád Bachtijárovy vlády neukončil dvojvládí, které v zemi panovalo po několik dnů po jmenování Bázargána prozatímním premiérem. Jak ukázal následující vývoj, stala se paralelní existence a více mocenských center symptomatickým rysem porevolučního politického systému Íránu. Protiváhou Bázargánovy vlády se v zápětí stala Islámská revoluční rada. Ta se po zhroucení parlamentu proměnila v nejvyšší orgán státní moci vybavený nejvyšší exekutivní i legislativní pravomocí. Revoluční rada činila zásadní rozhodnutí politické povahy a fakticky tak vytvářela manévrovací prostor pro premiéra. Oproti Revoluční radě, v níž měli dominantní zastoupení radikální stoupcí Chomejního linie (z velké části sami duchovní), byla Bázargánova vláda složena ze zástupců střední třídy a ministerský post neobsadil žádný duchovní.¹⁶⁴

Chomejní postupoval od počátku velmi opatrně a nechtěl riskovat, že příliš radikálními kroky znejistí své stoupence a rozbije jednou protirežimní opozice dříve, než dostatečně konsoliduje postavení vlastního tábora. Pozici centrální vlády navíc zhoršovala situace, kdy nefungující stát nahrazovaly revoluční výbory. Ty spontánně přebíraly odpovědnost za bezpečnost, ale například i za zásobování jednotlivých komunit. Jen v hlavním městě Teheránu bylo 1500 revolučních výborů osobujících si různé veřejné funkce.¹⁶⁵ V zemi nadále působily bez přímé podřízenosti vládě ozbrojené skupiny guerilových bojovníků, které po svržení monarchie mnohdy bojovaly mezi sebou či zcela bez jakéhokoliv mandátu vykonávaly revoluční spravedlnost nad představiteli svrženého režimu.

Premiér Bázargán neměl žádnou možnost zastavit rozbíhající se revoluční justici odrážející touhu značné části těch, kteří pod vládou režimu šáha Mohammada Rezy trpěli,

¹⁶² MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 206.

¹⁶³ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 205.

¹⁶⁴ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 135.

¹⁶⁵ BAKHASH, Shaul. *Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*. New York, 1984. s. 57.

byli mučeni, vězněni či ztratili své příbuzné. Chomejní dal volný průběh exemplárním procesům a popravám takto narychlo odsouzených prominentů svrženého režimu a svého stoupence šejcha Sádeqa Chalchálího postavil do čela revolučního soudu.¹⁶⁶ V budově školy Refah byla jedna z učeben upravena na soudní síň a improvizovaným popravištěm se stala střecha školní budovy. Již 15. prosince byli popraveni čtyři generálové včetně bývalého velitele tajné služby SAVAK Náserího. Urychlené procesy následované popravami pokračovaly po dobu několika týdnů a byly dočasně pozastaveny až po sérii protestů. Již na začátku dubna se kola krvavé spravedlnosti dala opět do pohybu a jako jeden z prvních na popravišti skončil i expremiér Abbás Hovejda. Během několika měsíců bylo popraveno více než 200 vysokých představitelů bývalého režimu.¹⁶⁷ Bázargán, který chtěl svou vládu založit na principu vlády práva a respektu k lidským právům, nenalezl u Chomejního žádné pochopení. Chomejní pragmaticky cítil, že davy chtějí krev a rozhodl se jim jí dát. „*Zločinci nemají být souzeni. Soud se zločinci je proti lidským právům. Lidská práva si žádají, abychom je zabili hned, jakmile poznáme jejich identitu,*“ vymezil se Chomejní proti kritikům revoluční spravedlnosti.¹⁶⁸

Chomejního stoupcem nicméně neovládli pouze justici. Již v květnu 1979 byly zřízeny Islámské revoluční gardy¹⁶⁹ jako paralelní ozbrojená složka k armádě, které Chomejní navzdory čistkám nedůvěřoval. Gardy byly plně podřízeny dohledu Chomejního a jeho emisarů a staly je dalším z nástrojů k zajištění ideologické čistoty nového režimu. Čistky proběhly i řadě dalších institucí, nad nimiž postupně získávali Chomejního stoupcem kontrolu. Významným spojencem klerikálního establishmentu se již na počátku 80. let staly islámské nadace (per. *bonjád*), do jejichž správy přešel majetek zkonfiskovaný vládnoucí rodině a dalším prominentům režimu. Ačkoliv byly tyto nadace zřízeny s cílem podporovat sociální programy a vykonávat další společensky prospěšné neziskové aktivity, získaly pod kontrolu stovky obchodních společností, podniků, zemědělské půdy i kapitálové účasti na zahraničních podnicích. Postupně se z těchto nadací stalo ekonomické impérium tvořící jakýsi stát ve státě a současně odčerpávající značnou část vládních zdrojů.¹⁷⁰

¹⁶⁶ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 245-246.

¹⁶⁷ HIRO, Dilip. *Iran under the Ayatollahs*. London, 1985. s. 106-107.

¹⁶⁸ HIRO, Dilip. *Iran under the Ayatollahs*. London, 1985. s. 208.

¹⁶⁹ per. *Sepáh-e pásdarán-e enqeláb-e eslámí*.

¹⁷⁰ Blíže BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington D.C., 2000. s. 73-77.

2.3.2. Zápás o podobu nového Íránu

V okamžiku, kdy se konečně mohl ujmout vlády v zemi, čelil Bázargán mimořádně komplikované situaci. Írán sužovaly ekonomické problémy plynoucí z faktu, že se v průběhu druhé poloviny roku 1978 prakticky zastavil průmysl země, včetně těžby a zpracování ropy. Ekonomiku nadále sužovala vysoká inflace, nezaměstnanost a vláda se musela vypořádat s odchodem množství vzdělaných a zkušených profesionálů, jejichž místa neměl kdo obsadit. Jakýmkoliv smysluplným krokům však muselo předcházet obnovení pořádku a kontroly vlády nad veřejnými institucemi. V atmosféře chaosu a pod tíhou omezujících zásahů Chomejního klerikálních stoupců měl Bázargán připravit nezbytná opatření k transformaci politického systému země.

Už během revolučních měsíců bylo zřejmé, že se představy jednotlivých aktérů protišáhovského odporu o porevolučním uspořádání země značně různí. Opozici sjednocoval společný cíl, jímž bylo svržení despotického režimu, ale v okamžiku, kdy bylo dosaženo odchodu šáha, objevily se mezi dosavadními spojenci závažné neshody. Chomejní a jeho stoupců navíc v obavě ze ztráty podpory liberálně orientovaných a levicových skupin takticky před revolučními událostmi a během nich nehovořili o svých skutečných záměrech¹⁷¹, tedy o vytvoření vzorového islámského státu v souladu s Chomejního politickou koncepcí velájat-e faqíh. Dokonce, i když byl v tomto období dotazován na roli duchovních v porevolučním uspořádání, zpochybňoval Chomejní jakoukoli významnější politickou angažovanost.¹⁷²

Opoziční tábor tvořila značně barvitá mozaika politických hnutí a uskupení, počínaje levicovými subjekty, které nedostaly příležitost spolupodílet se dokonce ani na činnosti prozatímní vlády, přes liberální islámské i sekulární nacionalisty až po klerikální uskupení obhajující určitou míru islamizace státu a veřejného prostoru obecně. Nejsilnější liberálně islámsky orientovanou stranou bylo Hnutí svobody prozatímního předsedy vlády Mehdí Bázargána, které mělo významnou podporu mezi vzdělanou střední třídou a v prozatímní vládě mělo třetinu ministrů. Druhým umírněným islámským uskupením byla Muslimská lidová demokratická strana, která měla svou základnu v íránském Ázerbájdžánu mezi stoupců duchovního vůdce velkého ajatolláha Šarí'atmadarího. Programy obou stran vycházely z demokratických principů, vlády práva a respektu k lidským právům. Pokud jde o roli islámu

¹⁷¹ Amir Taheri ve své práci *The Persian Night: Iran under the Khomeinist Revolution*. New York, 2009. uvádí argument, že zastírání obsahu skutečného politického programu stoupců Chomejního odráží tradiční šíitskou praxi taqíje umožňující zapřít víru v obavě před persekucí.

¹⁷² KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 240.

a muslimských duchovních v politickém životě, akcentovaly obě skupiny model ústavy z roku 1906, tedy pouze dozorčí roli duchovních. Klonily se k udržování pragmatických vztahů se Západem a vystupovaly jako odpůrci radikalismu; ať již Chomejního představ o ideálním islámském státu či programu sociálně-ekonomické transformace společnosti prezentovaného levicí.

V sekulárně orientované části politického spektra působila Národní fronta navazující na odkaz expremiéra Mohammeda Mosaddeqa a Národní demokratická fronta založená v březnu 1979 Mosaddeqovým vnukem. Obě strany se klonily k západnímu modelu liberální demokracie, nicméně neměly výraznou oporu u široké veřejnosti. Na levici působily vedle prosovětské strany Túde další dvě radikální skupiny: islamisticky orientovaní Lidoví mudžáhedíni (per. *Modžáhedín-e chalq*) a sekulární Lidoví mučedníci (per. *Fadá'íjáne chalq*). Obě tyto strany fungující současně jako guerilové ozbrojené skupiny měly radikálně levicový sociálně-ekonomický program. Požadovaly znárodnění průmyslu a přerušování vztahů se Západem. Dominantní byla antiimperialistická a populistická rétorika, s níž se obracely na široké vrstvy. Svě stoupence však levicové strany nacházely mezi studenty, intelektuály a částí nepříliš početného dělnictva.

Naproti této vnitřně roztržité liberální a levicové frontě stáli výrazně lépe organizovaní stoupenci charismatického vůdce revoluce Chomejního. Již od 60. let ho podporovala Mo'talefa a následně se jeho oporou stala i Společnost bojujících duchovních (per. *Džáme'e-je rúháníjat-e mobárez*, dále JRM), která od roku 1977 zastřešovala činnost kleriků bojujících proti režimu šáha Mohammada Rezy. S cílem sjednotit Chomejního stoupence v rámci jedné organizace a vytvořit tak účinný nástroj politické mobilizace vznikla v březnu 1979 Islámská republikánská strana (IRP). V čele IRP stanul ajatolláh Mohammad Beheští, který v 70. letech vedl islámské centrum v německém Hamburku. Strana byla striktně hierarchicky vedena a brzy pronikla napříč íránskou společností, čímž získala značný stupeň kontroly nad institucemi státu i neformální vliv v privátní sféře. Svě lojalisty z řad duchovních jmenoval Chomejní na pozice pátečních kazatelů do nejvýznamnějších měst napříč Íránem a své zástupce dosadil také do všech státních institucí včetně armády.¹⁷³

Protože politika nevznikala v tomto revolučním období pouze ve vládních palácích a stranických sekretariátech, ale také v ulicích měst, vznikla brzy po pádu režimu organizace Hezbollah (Alláhova strana), která se stala prodlouženou rukou IRP. Ideologický vůdce Hezbollahu hodždžatoleslám Hádí Ghaffarí kolem sebe shromáždil mladé stoupence Chomejního pocházející z nejhudších poměrů, kteří byli odhodlaní kdykoliv zakročit proti

¹⁷³ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 243-244.

odpůrcům Chomejního s řetězy, holemi či střelnými zbraněmi v rukou. Hezbollah organizoval provokace proti stranickým shromážděním, vedl útoky na symboly západní kultury a pronásledoval nové, porevoluční disidenty.¹⁷⁴

Zdrojem Chomejního popularity a v návaznosti na to také rostoucího sebevědomí byla podpora ze strany tradiční střední třídy reprezentované především obchodníky bazaru. Svým radikalismem, antiimperialistickou a protiamerickou rétorikou, důrazem na téma sociální spravedlnosti a také prostým životním stylem se Chomejní stal favoritem neprivilegovaných tříd a chudých. V zápase o podobu Islámské republiky se na stranu Chomejního proti umírněným liberálům postavila přes značné ideologické odlišnosti i velká část levice, a to právě s ohledem na jeho protiimperialistickou a protiamerickou linii.¹⁷⁵ Naopak prozatímní revoluční vláda v čele s liberálním islamistou Bázargánem byla terčem kritiky z úst levice, která ji označovala za zástupce kapitalistů, velkostatkářů a nástroj pokračujícího vlivu USA v zemi.

Ve dnech 30. a 31. března 1979 se v Íránu uskutečnilo první referendum, v němž se občané měli vyjádřit, zda si přejí, aby se porevoluční Írán stal „islámskou republikou“. V atmosféře, kdy byl souhlas pokládán za potvrzení výsledků revoluce, deklarovalo 98 procent Íránců podporu s návrhu. Referendum bojkotovali pouze Národní demokratická fronta, Lidoví mučedníci a Demokratická strana Kurdistánu.¹⁷⁶ Přestože lidové hlasování potvrdilo, že Írán má být islámskou republikou, nebyl obsah tohoto pojmu jednoznačně vymezen. IRP před samotným referendem ústy svých politiků opakovala závazek respektovat demokratické uspořádání a přívlastek „islámská“ tito politici spojovali s islámskou identitou Íránu a nikoli jeho budoucím politickým systémem.

Ještě v březnu 1979 opustil Chomejní Teherán, kde setrval od svého návratu do země a vrátil se do svého rodinného domu v Qomu.¹⁷⁷ Návrat Chomejního do centra duchovní moci Íránu měl více než symbolický význam. Chomejní tak ostentativně demonstroval svou politickou roli vrchního arbitra, který nezasahuje do každodenní politiky, ale stojí nad ní, činí pouze nejdůležitější politická rozhodnutí a řeší spory mezi soupeřícími centry politické moci. Návrat do Qomu však zdaleka neznamenal omezení jeho politické aktivity. Spolu s Chomejním do Qomu se přesunulo politické centrum země. Vládl odtud velmi podobným stylem, jako když řídil revoluci z pařížského exilu. V tradičním duchu přijímal členy

¹⁷⁴ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 94.

¹⁷⁵ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 244-45.

¹⁷⁶ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 247.

¹⁷⁷ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 213.

politického vedení země, kteří do Qomu přijížděli kdykoliv bylo potřeba učinit zásadní politické rozhodnutí.

Odstřižen od „korumpujícího“ prostředí teheránských institucí hrál Chomejní dvojí roli. Byl nadále nejvyšší politickou autoritou v zemi a nezpochybnitelným populárním vůdcem. Současně se vůči vládě a státním institucím vymezoval a stále častěji svého předsedu vlády Bázargána z populárních pozic kritizoval.¹⁷⁸ Přesun do Qomu navíc zkomplikoval přístup sekulárních politiků k Chomejnímu. Chomejní se však v Qomu nestáhl do soukromí. Nejen že každý den pečlivě četl všechny noviny, sledoval rozhlasové vysílání (a to včetně zahraničních stanic), ale sám s médii dovedně pracoval. Chomejního veřejné audience, ale i politická jednání konající se o v jeho domě byla k nelibosti samotných účastníků často důvěrných rozhovorů nahrávána a následně vysílána rozhlasem.¹⁷⁹ Chomejního kritika vlády mířila především na to, že Bázargán nečiní dost pro to, aby transformoval výsledky revoluce do běžného života Íránců. Požadoval, aby byl právní systém ustavený za šáha podle západních vzorů nahrazen právem islámským a aby došlo k vymýcení vlivů západní kultury. Aniž by postupoval v souladu s vládou, vydával formou náboženských ediktů nařízení, která se bezprostředně dotýkala fungování státu. Například rozhodl, že zaměstnankyně vládních institucí musí přizpůsobit své oblečení požadavkům islámu.¹⁸⁰

V okamžiku, kdy lidové hlasování vymezilo formu nového politického systému, vyvstal úkol naplnit ji obsahem, tedy přijmout novou ústavu. Uvnitř opozičního tábora panovala s ohledem na to, že svržený režim formálně fungoval na základě ústavy z roku 1906 - byť její ustanovení soustavně porušoval -, shoda na diskontinuitním řešení. V pařížském exilu byl liberálními spolupracovníky Chomejního vypracován návrh nové ústavy vycházející z modelu gaullistické 5. republiky a obsahující jen dílčí islámské elementy. Návrh neobsahoval vazbu na Chomejního koncept velájat-e faqih a dílčí role připadala duchovním pouze v rámci přezkumu zákonů Radou dohlížitelů. Chomejní vyjádřil souhlas s návrhem po jeho vypracování a opětovně v červnu 1979, když byl zveřejněn. Původní záměr předpokládal, že návrh ústavy bude projednán a poté schválen ústavodárným shromážděním.¹⁸¹ Nicméně Chomejní a jeho klerikální stoupenci změnilo patrně pod vlivem nečekaně vysoké podpory, které se jim od veřejnosti dostávalo, názor a proti vůli premiéra prosadili s pomocí Revoluční rady odlišný postup. Existující návrh měl nově nejprve projednat užší expertní orgán, tzv. Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy, a poté se

¹⁷⁸ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 215.

¹⁷⁹ Například v červnu 1979 byl utajeně nahrán a následně v rozhlase vysílán rozhovor Chomejního se sovětským velvyslancem Vladimírem Vinogradovem, který setkání v Chomejního domě v Qomu pokládal za důvěrné.

¹⁸⁰ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 215.

¹⁸¹ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 158.

měl upravený návrh stát předmětem veřejného referenda. Termín voleb do Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy byl stanoven na srpen a členové tohoto speciálního orgánu měli mít na provedení úprav jeden měsíc.¹⁸²

V okamžiku, kdy byl odmítnut původní model ústavodárného shromáždění, zahájila IRP s Chomejního pomoci mohutnou kampaň za islamizaci státu a přetvoření ústavy tak, aby co nejvíce reflektovala radikální představy o vztahu náboženství a státu obsažené v Chomejního teorii. Liberální a levicové skupiny neváhal Chomejní označit za kontrarevolucionáře a odpůrce islamizace ústavy za nepřátele islámu. Vyjádřil rovněž názor, že westernizovaní právníci nejsou k tvorbě islámské ústavy na rozdíl od duchovních a laických znalců islámu potřební. V atmosféře rostoucího napětí mezi radikálním a umírněným křídlem někdejšího opozičního tábora proběhly volby do Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy. Většinu křesel získali stoupcí Chomejního. Volby, jejichž průběh poznamenala řada nesrovnalostí i násilných incidentů, bojkotovaly Muslimská lidová demokratická strana a také sekulární uskupení.¹⁸³ Složení Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy dávalo záruku, že se Chomejního stoupcům podaří návrh ústavy zásadním způsobem přepracovat. Shromáždění začalo zasedat 12. srpna, ale přepracovaný návrh předložilo až 11. listopadu. Původní návrh byl podle Chomejního představ o podobě ideálního islámského státu a na základě jeho přímých instrukcí islamizován. Demokratické a republikánské prvky byly potlačeny, ale z ústavy zcela nezmizely.¹⁸⁴

Přepracovaný návrh ústavy bylo nutné odsouhlasit v rámci referenda. Za více než sedm měsíců od prvního referenda, které bez předcházející diskuze o obsahu přívlastku „islámský“ rozhodlo o tom, že porevoluční Írán bude islámskou republikou, se však zásadním způsobem změnilo rozložení sil na politické mapě země. V průběhu těchto měsíců Chomejní zřetelně vnímal, že řady jeho stoupců posilují a s využitím IRP je schopen účinně mobilizovat své věrné k podpoře svých politických cílů.

Současně s tím bylo stále jasnější, že premiér Bázargán, Hnutí svobody ani další liberálně a sekulárně umírněné strany nemají dostatečnou podporu veřejnosti a nemají potenciál ohrozit dominantní postavení Chomejního radikálních stoupců. Během letních měsíců odstartovala kampaň proti odpůrcům transformace Íránu v islámský teokratický stát. Zákazy postihly první tiskoviny a v íránském Ázerbájdžánu vyvrcholilo napětí mezi Muslimskou lidovou demokratickou stranu a Chomejnisty do podoby násilných střetů.¹⁸⁵

¹⁸² MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 216-217.

¹⁸³ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 217-218.

¹⁸⁴ TAHERI, Amir. *Persian Night: Iran under the Khomeinist Revolution*. New York, 2009. s. 43-44.

¹⁸⁵ HIRO, Dilip. *Iran under the Ayatollahs*. London, 1985. s. 139-140.

Během podzimu 1979 zasáhla do probíhajícího boje o podobu islámské republiky zcela nečekaným způsobem událost ze 4. listopadu, kdy skupina islámských studentů obsadila ambasádu USA v Teheránu a 90 amerických občanů zajala jako rukojmí.¹⁸⁶ Především s ohledem na vnitropolitické důsledky tohoto bezprecedentního činu pokládá řada historiků obsazení americké ambasády islamistickými fanatiky za klerikální státní převrat či dokonce druhou islámskou revoluci. Obsazení ambasády nemělo za následek „pouze“ pád premiéra Bázargána, který se s USA snažil vést v tomto citlivém období pragmatický dialog, ale zásadním způsobem poznamenalo další vývoj v zemi.

Dle převažujícího názoru historiků šlo o spontánní akci studentské skupiny, která tak reagovala na domnělou proamerickou politiku Bázargánova kabinetu a především pak souhlas USA s tím, aby nemocný šáh Mohammad Rezá přicestoval do USA na léčení, pokládáný radikály v Íránu za provokaci. Pro Chomejního se událost stala unikátní příležitostí. Z hlediska krátkodobých cílů se zbavil liberálně orientovaného předsedy vlády Bázargána, který svou roli již splnil. Jakmile zjistil, že nezíská podporu Chomejního a Revoluční rady pro osvobození rukojmích, uvědomil si Bázargán svou bezmoc a 6. listopadu nabídl rezignaci. Chomejní rezignaci přijal a pověřil vedením země Revoluční radu. „*Jděte a ved'te zemi*“, odpověděl Chomejní členům Revoluční rady Beheštímu, Musaví-Ardebílímu a Báhonarovi, když přicestovali do Qomu konzultovat vývoj politické situace.¹⁸⁷

Samotný Chomejní nereagoval za obsazení americké ambasády okamžitě, ale vyčkával. Když shledal, že akce radikálních studentů vyvolala u veřejnosti převážně kladné ohlasy a počet těch, kteří se postavili proti, byl zanedbatelný, usoudil, že obsazení americké ambasády může využít ke svému prospěchu. Byl navíc přesvědčen, že navzdory mezinárodnímu odsouzení nebudou USA reagovat vojenskou intervencí a v konečném důsledku přiměje Američany k řadě cenných ústupků. Co však bylo důležitější, věřil, že využije protiamerické a antiimperialistické nálady ve společnosti a podpory levicových stran k tomu, aby prosadil přijetí kompletně přepracovaného návrhu ústavy a eliminoval liberální a sekulární část politického spektra. Byl přesvědčen, že s rukojmími drží v ruce trumfy k dokončení svého plánu na přeměnu porevolučního Íránu.¹⁸⁸

Pád vlády premiéra Bázargána znamenal eliminaci důležitého rivala, nikoliv však jediného. Stále větší komplikací pro poklidný přechod moci na duchovními ovládanou IRP byli Muslimská lidová demokratická strana a ájatolláh Šari'atmadarí, který otevřeně kritizoval Chomejního model islámského státu a způsob, jakým byly elementy koncepce velájat-e faqih

¹⁸⁶ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 248-249.

¹⁸⁷ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 221.

¹⁸⁸ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 226-228.

včleněny do návrhu ústavy. Podobnou pozici zastávali i další vysoce postavení duchovní (ájtolláhové Zandžání a Qomí). Ti však nebyli politicky aktivní a nepřestavovali tak pro Chomejního významné ohrožení. Ájtolláh Šari'atmadári odsoudil návrh ústavy fatvou a jeho následovníci z Muslimské lidové demokratické strany byli jedinou významnější skupinou, která vedla proti přijetí ústavy otevřenou kampaň.

Ještě v létě se pokusil Chomejní zlomit odpor Šari'atmadářího, který měl ve struktuře šíitské klerikální hierokracie stejné postavení jako on sám, a to pomocí smířčího jednání. Šari'atmadári nicméně trval na svém odmítavém stanovisku a vyhlásil připravenost bojkotovat referendum o ústavě, pokud nebudou z návrhu odstraněny prvky koncepce velájt-e faqíh.¹⁸⁹ S blížícím se datem referenda se Chomejního stoupeneci uchýlili k nátlakovým metodám, které nakonec vyústily ve střety a protirežimní nepokoje v Tabrízu. Bojkot referenda jeho legitimitu vážně nenarušil a Šari'atmadári pod stále silnějším tlakem Chomejního nakonec v prosinci souhlasil s pozastavením činnosti Muslimské lidové demokratické strany. Její stoupeneci výzvu k přerušení činnosti neuposlechli a zorganizovali v Tabrízu protesty, během nichž obsadili rozhlasová a televizní studia. Reakce na sebe nenechala dlouho čekat - Islámské revoluční gardy povstání potlačily. Muslimská lidová demokratická strana byla zakázána, několik účastníků povstání popraveno, další uvězněni a na ájtolláha Šari'atmadářího bylo uvaleno domácí vězení.¹⁹⁰

2.3.3. Budování Islámské republiky

Referendum o ústavě proběhlo podle plánu 2. a 3. prosince 1979. Hlasování bojkotovaly pouze Národní fronta, Muslimská lidová demokratická strana a kurdská uskupení.¹⁹¹ Výsledek potvrdil očekávání, když proti hlasovala jen zanedbatelná menšina Íránců. Nová ústava potvrdila reálně existující mocenské rozložení, formalizovala postavení Chomejního jako nejvyššího vůdce vybaveného mimořádně silnými pravomocemi vůči ostatním ústavním orgánům a dala právní základ existující dualitě moci mezi republikánskými orgány a klerikálními institucemi ztělesňujícími teokratický charakter státu. I když bylo přijetí ústavy v islamizované podobě jednoznačným úspěchem Chomejního stoupenců, postupoval Chomejní nadále obezřetně, aby nevyvolal vlnu odporu proti monopolizaci politické moci duchovními. Proto neumožnil duchovním kandidovat v prvních prezidentských volbách, které proběhly v lednu 1980.

¹⁸⁹ HIRO, Dilip. *Iran under the Ayatollahs*. London, 1985. s. 140-142.

¹⁹⁰ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 140-141.

¹⁹¹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 249.

Jako vítěz z nich vzešel nezávislý kandidát Abdulhassan Baní Sadr, který se těšil podpoře liberálních, prodemokratických a umírněných islámských kruhů a byl populární i mezi stoupenci levice. Neznámý kandidát IRP utřžil debakl a na druhém místě skončil reprezentant Národní fronty admirál Madaní.¹⁹² V prezidentské funkci byl Baní Sadr - někdejší exilový poradce Chomejního - potvrzen 4. února 1980. Přestože ústava dávala prezidentovi významné pravomoci, dostal se umírněný reformista Baní Sadr záhy do velmi podobného postavení jako předseda přechodné vlády Bázargán. Musel vzdorovat stále sebevědomější IRP a jejímu předsedovi Beheštímu. Podle nové ústavy stál v čele vlády nikoliv prezident, ale premiér odpovědný parlamentu.

Nový parlament byl zvolen ve dvoukolové volbě v březnu a květnu. Tentokrát již IRP nepodcenila situaci a během kampaně zmobilizovala všechny podpůrné prostředky, včetně pouličních násilníků z organizace Hezbollah. Shromáždění i kanceláře konkurenčních stran se staly terčem útoků a k diskreditaci svých odpůrců neváhala IRP použít ani dokumenty získané při obsazení americké ambasády v listopadu předchozího roku. Přestože američtí diplomaté vedli během revolučních událostí jednání s širokým spektrem opozičních sil, včetně Chomejního stoupenců, byly následně selektivně zveřejňovány pouze dokumenty o rozhovorech s konkurenčními skupinami s cílem vykreslit Chomejního odpůrce jako kolaboranty a zrádce. V novém parlamentu získala IRP většinu a předsedou Madžlesu byl zvolen člen ústředního výboru IRP Akbar Hášemí Rafsandžání.¹⁹³ Duchovní v novém parlamentu obsadili polovinu křesel. Prezidentovi stoupenci získali jen malé zastoupení a například levicoví Lidoví mudžáhedíni nezískali ani jeden mandát.¹⁹⁴

Hned první konflikt mezi nově zvoleným parlamentem a prezidentem vzplanul ve věci jmenování předsedy vlády. Madžlies nejprve odmítl jmenovat kandidáty navržené prezidentem a až Chomejního intervence přinutila prezidenta souhlasit se jmenováním kandidáta IRP Mohammada Alího Radžá'ího. IRP ovládla rovněž soudní moc, když byl ájatolláh Beheští jmenován předsedou Nejvyššího soudu.¹⁹⁵ Kromě úřadu prezidenta tak byly v rukou Chomejního stoupenců všechny ústavní instituce Islámské republiky.

¹⁹² Výsledky íránských prezidentských voleb, voleb do parlamentu i do Shromáždění znalců jsou v elektronické podobě přístupné na portálu Iran Data Portal Princetonské univerzity.

Dostupné na WWW: < <http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/> >

¹⁹³ Akbar Hášemí Rafsandžání (nar. 1934) byl od 60. let jedním z nejbližších následovníků Chomejního z řad islámských duchovních. Byl členem Rady (islámské) revoluce. V roce 1980 se stal předsedou Národního poradního shromáždění, v roce 1989 prezidentem a po roce 1997 zastával funkci předsedy Rady pro určování zájmů režimu a byl rovněž předsedou Shromáždění znalců. Dlouhou dobu byl považován za muže číslo dvě v mocenské struktuře Islámské republiky. Po roce 2009 se částečně stáhl do ústraní. V 90. letech získal Rafsandžání v šíitské duchovenské hierarchii hodnost ájatolláha.

¹⁹⁴ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 250.

¹⁹⁵ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 234.

Vztahy mezi Baní Sadrem a parlamentem nabyly podobu prakticky permanentního soupeření, které musel svými intervencemi tlumit Chomejní. Mezitím spolu s konsolidací moci Chomejního stoupců akcelerovala kampaň islamizace společnosti. Již v létě 1979 se staly terčem ideologicky zaměřených čistek univerzity, byla vyhlášena kulturní revoluce s cílem očistit Írán od vlivů západní kultury a v květnu 1980 došlo ke zřízení sedmičlenné Rady kulturní revoluce. Současně s tím byl ohlášen program islamizace práva, jehož cílem bylo nahrazení zákonů vytvořených po vzoru Západu normami vycházejícími z práva šarí'a.¹⁹⁶ Prvním výsledkem tohoto procesu byl nový trestní zákoník přijatý parlamentem na počátku roku 1981. Na jeho základě byly obnoveny islámské tresty. IPR postupně získala kontrolu nad orgány státní správy, vzdělávacími institucemi i armádou. Pozice ve státní správě museli opustit především příznivci levice.¹⁹⁷ Před hrozícím odvoláním prezidenta Baní Sadra zřejmě zachránila až irácká invaze do Íránu v září 1980. Potřeba jednoty v situaci, kdy Írán čelil vnějšímu ohrožení, dočasně otupila ostří vnitřního konfliktu a poskytla Baní Sadrovi příležitost vytěžit politický kapitál z pozice vrchního velitele ozbrojených sil země. Prezidentovi se podařilo prosadit propuštění vězněných vojenských pilotů a armádních velitelů potřebných pro obranu země a zpomalit tempo islamizace.¹⁹⁸ Získat zpět vliv na chod exekutivy již nedokázal, a proto se Baní Sadr soustředil na vedení bojových operací z frontové linie daleko od svých teheránských rivalů.

I když Chomejní zpočátku vnímal iráckou invazi jako ohrožení výsledků islámské revoluce, záhy - obdobně jako v případě obsazení americké ambasády v listopadu 1979 - spatřil i v této krizové situaci další příležitost, tentokrát pro likvidaci zbylých oponentů pod záminkou jednoty a nutnosti odstranit veškeré rozvratné elementy v situaci přímého ohrožení existence režimu. Baní Sadr získal během prvních měsíců bojů novou sebedůvěru a začal veřejně kritizovat IRP stranu za oslabení armády a rozbití vztahů s USA, které byly přes revoluci hlavním dodavatelem zbraní pro iránské ozbrojené složky. Ztráta možnosti získávat náhradní díly a munici z USA tak oslabovala iránskou bojeschopnost. Vládu premiéra Radžá'ího obvinil z porušování lidských práv, pronásledování a mučení politických oponentů a vyzval k tomu, aby spor mezi ním a IRP rozhodli občasně v referendu.¹⁹⁹

Reakce na sebe nenechala dlouho čekat. Do pokračujícího konfliktu mezi Baní Sadrem a IRP se v březnu 1981 vložil v roli arbitra Chomejní, který oběma stranám do konce války s Irákem zakázal ventilovat své rozpory přes sdělovací prostředky. Prezident neuposlechl a

¹⁹⁶ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 166-167.

¹⁹⁷ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 143-144.

¹⁹⁸ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 237.

¹⁹⁹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 252.

aktivně budoval svou pozici vůdčí osobnosti odporu proti dominanci IRP.²⁰⁰ Podporu hledal u sekularistů a vzdělané střední třídy, tradičně skeptické vůči Chomejního linii. Společný nepřítel v podobě IRP přivedl Baní Sadra i ke spojení s Lidovými mudžáhedíny. Posílen touto novou aliancí začal kritizovat vedle IRP i ájatolláha Chomejního. V projevu k vojenským letcům v červnu 1981 vyzval k odporu proti diktatuře a následně zaútočil přímo na Chomejního, když jej obvinil z toho, že vede zemi ke zhroutilí tím, že namísto vlády prosazující moderní a demokratickou politiku prosazuje neschopnou administrativu vedenou IRP.

Prakticky okamžitě zprostil Chomejní dne 8. června 1981 Baní Sadra pozice vrchního velitele armády a 21. června byl parlamentem zbaven prezidentské funkce. Pokus opozice svolat den před hlasováním masové protesty na podporu Baní Sadra byl s pomocí Hezbollahu a Islámských revolučních gard potlačen. Stejný osud čekaly i snahy organizovat demonstrace, které následovaly po výzvě Baní Sadra k povstání proti režimu. Týden trvající násilnosti si vyžádaly padesátku mrtvých na straně protestujících.²⁰¹ Odvolání prezidenta Baní Sadra odstartovalo nejkrvavější²⁰² periodu porevolučního vývoje, během níž se část Chomejního odpůrců postavila klerikální dominaci na ozbrojený odpor.

2.3.4. Sřet mezi stoupci a odpůrci Chomejního teokracie

Pouhý týden po odvolání prezidenta Baní Sadra otrásla 28. června 1981 sídlem IRP mohutná exploze. Útok si vyžádal sto mrtvých, většinou významných členů IRP, včetně generálního tajemníka strany ájatolláha Beheštího. Než se IRP vzpamatovala ze šoku, stal se 30. srpna 1981 obětí obdobného bombového útoku nový prezident Alí Radžá'í a Mohammad Džavad Báonar, jeho nástupce v premiéřské funkci.²⁰³ Přestože okolnosti prvního útoku nebyly nikdy zcela objasněny, staly se atentáty pro klerikální establishment záminkou ke konečné likvidaci levicových opozičních skupin a zbytků Národní fronty. Její členy, kteří se netajili odporem k islamizaci práva, označil mezitím Chomejní za odpadlíky od islámu. V zápětí po červnovém útoku bylo několik tisíc odpůrců nového režimu uvězněno a nejméně 100 během následujících dvou týdnů popraveno. Do konce srpna proběhlo 900 poprav a podle

²⁰⁰ Blíže MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 238-240.

²⁰¹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 238-240.

²⁰² Ervand Abrahamian uvádí, že během represí, které trvaly června 1981 do června 1985, bylo popraveno celkem 8000 oponentů islámského režimu; převážně členů a sympatizantů skupiny Lidových mudžáhedínů. ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 181.

²⁰³ New York Times, 31. srpna 1981.

Amnesty International překročil konečný počet obětí represí před koncem roku 1981 počet 2500.²⁰⁴

Hlavním terčem represe se stali Lidoví mudžáhedíni, kteří se postavili do čela ozbrojené rebelie. Byli nejlépe vnitřně zorganizovanou a nejakceschopnější opoziční skupinou. V zemi se roztáčelo kolo teroru a v atmosféře strachu udávaly rodiny své příbuzné a přátelé své přátele. Byly zaznamenány i případy, kdy matka vydala revoluční spravedlnosti svého syna nebo proces, ve kterém islámský soudce odsoudil k smrti svého potomka.²⁰⁵ Období od léta 1981 do podzimu 1982 se stalo skutečným testem životaschopnosti nového teokratického režimu. Brutální represálie, mučení, věznění a popravy byt' jen podezřelých spojené s všudypřítomným sledováním a popřením základních občanských práv vedlo nakonec ke krví vykoupenému vítězství Chomejního stoupenců. Do konce roku 1982 bylo dle nejvyššího žalobce revolučního soudu zničeno na 90 procent organizované síť Lidových mudžáhedínů. Až 10 000 členů bylo zabito nebo čekalo na výkon rozsudků v celách smrti.²⁰⁶ Obdobný osud potkal i další skupiny postavivší se na odpor režimu.

Mezitím Chomejní zcela obrátil a prakticky všechny významné pozice ve státních institucích buď přímo obsadil duchovními, nebo alespoň podrobil klerikální supervizi. V říjnu 1981 byl nástupcem Radžá'ího v prezidentském úřadě zvolen duchovní Alí Chámeneí. IRP a především pak Společnost bojujících duchovních zahájila kampaň proti odpůrcům Chomejního teorie islámské vlády v řadách šíitské hierokracie. Řada duchovních byla zavražena a bez odporu efektivně umlčena. Hořké ponížení musel strpět ájatolláh Šari'atmadáří. V dubnu 1981 byl zatčen a obviněn z přípravy převratu jeden z trojice Chomejního pařížských poradců a porevoluční ministr zahraničních věcí Sádeq Qotbezáde. Během výslechů vypověděl, že Šari'atmadáří věděl o plánu na zavraždění Chomejního. Přesně ve stylu stalinských procesů z konce 30. let byl Šari'atmadáří, jemuž hrozili popravit syna za podíl na přípravě převratu, nucen prosit Chomejního o odpuštění. V zápětí byl zcela bezprecedentně zbaven titulu velkého ájatolláha.²⁰⁷ Jako poslední se na počátku roku 1983 staly obětí kampaně proti opozici zbylé sekulárně orientované levicové strany Túde a většinová frakce Lidových mučedníků, které do té doby politiku IRP podporovaly. Prosovětská strana Túde byla nařčena ze špionáže pro Sovětský svaz a z přípravy převratu. Několik se stranou spjatých důstojníků bylo popraveno a ideologické vedení uvězněno. Ve vězení se ocitli rovněž členové vedení Lidových mučedníků a nakonec byly obě levicové

²⁰⁴ SCHIRAZI, Asghar. *The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*. London, 1997. s. 127.

²⁰⁵ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 243.

²⁰⁶ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 155.

²⁰⁷ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 156.

strany v květnu 1983 zakázány.²⁰⁸ Formálně režim nezakázal Hnutí svobody, ale šikana ze strany státních institucí i narušování aktivit strany Hezbollahem znamenalo, že strana přestala vyvíjet jakékoliv aktivity.

Chomejní si již na konci roku 1982 byl vědom toho, že situace, kdy válečné úsilí na vnější frontě doprovází vnitřní porevoluční teror, je nadále neudržitelná. Proto 15. prosince 1982 vydal osmibodový dekret, ve kterém instruoval soudní moc, aby respektovala práva občanů a pravidla spravedlivého islámského procesu.²⁰⁹ Fakticky tento krok znamenal návrat k normalitě v situaci, kdy bylo převzetí moci ve státě Chomejního stoupenci zcela dokončeno. Návratem k vládě práva, v té době již islamizovaného, vyslal Chomejní směrem k veřejnosti vzkaz, že začíná období stabilizace, budování nových institucí teokratického státu a rekonstrukce ekonomiky rozvrácené vnitřními boji.

K této konsolidaci režimu napomohl i úspěch na válečné frontě v roce 1982, když se po osvobození Choramšahru boje přenesly na iráckou půdu. Chomejní ovšem odmítl šanci na ukončení bojů a namísto toho trval na nerealistických podmínkách, které prodloužily vyčerpávající konflikt o dalších 6 let. Válku s Irákem Chomejní nevnímal optikou ohromných lidských a materiálních ztrát a rostoucí izolace země, ale opět jako boží požehnání, díky němuž mohl klerikální establishment konsolidovat moc a položit pevné základy systému islámského teokratického státu. Jak Chomejní později poznamenal, dva roky války nebyly dost k tomu, aby se po vzoru nového systému transformovala i iránská společnost.²¹⁰ Proto především zájem na dosažení tohoto vnitřního cíle byl důvodem, proč Chomejní trval na pokračování války s Irákem.

Po eliminaci odpůrců Chomejního představ o politickém a sociálním uspořádání porevolučního Íránu mohl režim přistoupit k dokončení institucionální přestavby nového systému. V prosinci 1982 bylo zvoleno první řádné Shromáždění znalců odpovědné primárně za určení nástupce nejvyššího vůdce.²¹¹ Již v srpnu 1982 byla pozastavena platnost veškerých neislámských zákonů, přičemž dále postupovaly práce na vytváření nové islámské legislativy.²¹² Úspěch politiky islamizace vedl nakonec v roce 1984 k tomu, že Chomejní svolil k integraci revolučních soudů do struktury obecného soudnictví. Nový politický význam získaly v porevolučním Íránu také páteční kolektivní modlitby. Páteční kazatelé se

²⁰⁸ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 254.

²⁰⁹ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 155.

²¹⁰ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 250-251.

²¹¹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 255.

²¹² ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 167.

stali v novém systému nástrojem lidové mobilizace a indoktrinace a ve snaze o sjednocení obsahu kázání bylo v Qomu zřízeno centralizované vedení „pátečních kazatelů“.²¹³

V průběhu tohoto období byly dále rozvíjeny sbory Islámských revolučních gard, které představovaly nejen loajální nástroj k represí oponentů klerikálního režimu, ale také paralelní armádou. Příslušníci gard bojovali vedle řádné armády na irácké frontě a gardy postupně získaly kromě pěchoty také vlastní letecké a námořní jednotky. Samotná armáda byla na počátku 80. let významně ochromena penzionováním důstojníků a čistkami. Jen v prvních 6 měsících po převzetí moci opozicí bylo 248 vojáků popraveno, včetně 38 generálů. Dobrovolné penzionování zvolilo 210 generálů. V důsledku navazujících islamizačních čistek muselo svléknout uniformy dalších 12 tisíc vojáků.²¹⁴ V červenci 1984 byly formálně zřízeny tzv. občanské výbory bdělosti pověřené dohledem nad dodržováním islámské morálky a v roce 1983 vzniklo ministerstvo pro zpravodajskou činnost v čele s někdejší soudcem revolučního soudu Mohammadem Rejšahrím.²¹⁵ Tato všemocná instituce se stalo v následujícím období vysoce účinným nástrojem boje s opozicí a disidenty. Svě na státu nezávislé postavení si i nadále udržely islámské nadace podřízené pouze nejvyššímu vůdci.

2.3.5. Ideologické soupeření uvnitř prorežimního tábora

Politický život v Íránu v návaznosti na likvidaci posledních zbytků opozice před polovinou roku 1983 kompletně ovládli stoupenci Chomejního modelu islámského státu a privilegovaného politického postavení šíitských duchovních. Vítězství v tomto nelítostném politickém zápasu o podobu Islámské republiky pro ně mělo být příležitostí pro dosažení očekávané stability a dobudování základů nového politického systému. Veškeré politické pozice v zemi obsadili pouze ti, kdo se ztotožňovali s principy vlády zástupce skrytého imáma obsaženými v teorii *velájat-e faqih*. Odpůrci tohoto modelu islámského státu nedostali již příležitost pro to, aby mohli svým názorem ovlivnit politickou situaci v zemi.

Ačkoliv se radikální stoupenci Chomejního modelu snažili prezentovat islám jako komplexní ideologii poskytující odpovědi na všechny potřeby moderní společnosti, bylo zjevné, že názorová jednota nového establishmentu je pouhou iluzí. V situaci, kdy byli revolucionáři postaveni před úkol vést státní aparát a řešit konkrétní problémy země, vyvstaly mezi do té doby zdánlivě jednotnou skupinou Chomejního následovníků hluboké rozpory. Na tuto diverzitu lze nahlížet optikou různých klasifikačních kritérií a na jejich základě pak

²¹³ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 167-168.

²¹⁴ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 163-164.

²¹⁵ Blíže BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 19.

identifikovat jednotlivé názorové frakce, které se v rámci politického systému Islámské republiky postupně etablovaly. Pro snazší porozumění internímu politickému diskursu používá odborná literatura nejčastěji termínu pravice pro označení konzervativně orientovaných skupin a levice pro radikální nebo také reformistické křídlo íránské porevoluční politiky. Činí tak především s ohledem na význam, který jednotliví autoři historických i politologických studií věnovaných tématu soudobého Íránu přisuzují sporům o podobu hospodářské politiky v porevolučním období.

Pokud jde o íránskou porevoluční pravici, šlo o stoupence konzervativní tradicionalisticky zaměřené politiky, jejichž cílem však nebyla revoluční přeměna společnosti. Požadovali návrat k historicky osvědčené ortodoxní interpretaci islámu, jehož privilegované postavení by bylo sankcionováno státní mocí. Stoupenci tradiční pravice ctili nedotknutelnost soukromého vlastnictví, oponovali vysokému zdanění soukromého sektoru státem, akcentovali potřebu striktní implementace norem islámského práva šarí'a v sociokulturní sféře a stavěli se proti ideji exportu revoluce do ostatních islámských zemí. Pravicová frakce režimu se těšila podpoře tradiční íránské maloburžoazie, především obchodníků bázáru, ultra-ortodoxních šíitských duchovních a dalších silně religiózních skupin íránské společnosti.²¹⁶ V první polovině 80. let se s touto frakcí identifikovala řada vlivných duchovních působících na teologických seminářích v Qomu; například ájatolláhové Mohammad Rezá Mahdavi-Kání, Ahmad Džánnatí, Mohammad Imámí-Kašání, Ahmad Azarí-Qomí, Loftolláh Sáfí či hodžadžatolislám Alí Akbar Náteq-Núrí.²¹⁷

Na levé straně politického spektra stáli v témže období stoupenci radikální revoluční přeměny íránské společnosti. Pro přívržence této politické linie, kterou reprezentoval i Chomejní, revoluce neskončila svržením režimu šáha Mohammada Rezy a nastolením Islámské republiky. Toto levé křídlo kladlo důraz především na sociální otázky, zejména podporu chudých a nastolení sociálně spravedlivého řádu. Mezi hlavními body programu levice byl export revoluce do dalších zemí regionu bez ohledu na zahraničně politické dopady. V oblasti hospodářské politiky se levice zasazovala o silný redistributivní stát. Tolerantnější pozici zaujala k otázce vynucování islámských pravidel morálky. S ohledem na politické postoje, které v průběhu 80. let zastávali, byli do levicového tábora řazeni následující íránští politici: předseda vlády Mír-Hosejn Músaví, Behzad Nabaví, Mehdí

²¹⁶ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 255. Ze stejné kategorizace vychází rovněž W. Buchta nebo M. Moslem.

²¹⁷ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 48.

Karúbí, Alí-Akbar Mohtašamí či ájatolláh Mír-Karím Músaví Ardabílí. Blízko k levicovým pozicím měli svými postoji i ájatolláhové Mohammad Beheští a Hosejn Alí Montazerí.²¹⁸

Pravice ani levice nicméně v íránské politice po roce 1982 nefungovaly v rámci kompetitivního stranického systému.²¹⁹ Až do roku 1987 byla jedinou formálně fungující politickou stranou IRP, která však po eliminaci odpůrců Chomejního vize islámské vlády ztratila fakticky na významu.²²⁰ Ani zánik IRP však neznamenal renesanci politického stranictví a pravice i levice nadále fungovaly především jako ideologické platformy v rámci omezené politické plurality uvnitř klerikálního režimu. Příslušnost jednotlivých politiků či duchovních k frakcím nebyla žádným způsobem formalizována a identifikace s jednou z nich byla vždy otázkou toho, jaké postoje nositelé politických pozic veřejně deklarovali a následného hodnocení konkrétních politických rozhodnutí, která činili. Mnozí íránští politici se navíc cíleně vyhýbali tomu, aby byli spojováni s jednou ze soupeřících frakcí a preferovali pragmatickou méně ideologizovanou linii. To byl případ tehdejšího předsedy Madžlesu Hášemího Rafsandžáního, který kolem sebe již v 80. letech soustředil pragmaticky orientované politiky odmítající jak konzervativní ortodoxii a striktní tradicionalismus, tak i levicový populismus.

Jednotlivé aspekty politické dynamiky Íránu ve druhé polovině 80. let však byly natolik specifické, že levicovo-pravicové členění je pro jejich popis až příliš zjednodušující. Rozlišujícím kritériem pro členění íránské politické scény v tomto období nemusí být jen pohled na roli státu a hospodářskou politiku. Především s ohledem na ústavně zakotvenou superioritu islámského práva šarí'a se stal jednou z principiálních otázek spor o výklad jeho norem v kontextu neustále se vyvíjejících společenských i materiálních podmínek. Z tradičních pozic vycházeli stoupenci *fiqh-e sonnati*, kteří pokládali primární příkazy islámského práva založené na obsahu Koránu a souboru tradic sunna za vyčerpávající zdroj práva pro úpravu vztahů v islámské společnosti.²²¹ Islámští právníci mohou dle zastánců *fiqh-e sunnati* přistoupit k odchylnému výkladu práva a učinit jej závazným ve formě sekundárního normy pouze ve velmi specifických případech a to pouze tehdy, když je taková intervence odůvodněná urgentním zájmem společnosti. V ostatních případech je třeba vycházet z existujícího obsahu islámského práva a příkladu idealizované islámské společnosti doby proroka Muhammada.

²¹⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 48.

²¹⁹ Přestože nebyly politické strany v porevolučním Íránu explicitně zakázány, nebyl implementován prováděcí zákon umožňující vznik a registraci politických stran a hnutí. V obecné rovině panovala nedůvěra ke konceptu politického stranictví, které bylo pokládáno za západní, a tedy íránskému islámskému prostředí cizí, element.

²²⁰ Obsáhlý text k vývoji politických stran v Íránu po roce 1979 otiskla 5. 5. 2010 elektronická verze íránskému deníku *Mardom Sálári*. Dostupné na WWW: <<http://www.mardomsalari.com>>.

²²¹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 49.

Oproti této pozici stojí dynamický výklad norem islámského práva, zvaný *fiqh-e pújá*. Tato metoda výkladu rovněž akcentuje primární význam Koránu a sunny jako pramenů islámského práva, ale zároveň reflektuje to, že muslimové v současnosti žijí v odlišné době a čelí jiným problémům nežli jejich předkové z éry proroka Mohammada.²²² Z tohoto důvodu se stoupenci této metody domnívají, že islámské právo musí následovat měnící se podmínky života a je proto zapotřebí tvořit nová pravidla poskytující odpovědi na otázky, které před muslimskou společností vyvstanou. Tyto sekundární normy tak nemají pouze podpůrný význam a nejsou aplikovatelné pouze za výjimečných podmínek.

V období následujícím po zakotvení islámského charakteru vlády do íránské ústavnosti podporovala *fiqh-e pújá* levicová část politického spektra a později se stoupencem této metody stala také moderní proreformní pravice sdružená kolem Hášemí Rafsandžáního. Dynamická metoda interpretace islámského práva vyhovovala radikální levici i moderní pravici především s ohledem na to, že programem obou názorových frakcí byl silný centralizovaný stát, který využívá svou regulatorní roli vůči soukromým subjektům k dosažení obecných cílů. Tradiční pravice v souladu s tím, co již bylo dle jejích představ úspěšně v minulosti vyzkoušeno, viděla roli státu a jeho institucí jako striktně ohraničenou a odmítala intervence státu do sféry, ve které islámské právo dává jednotlivcům svobodu rozhodování. Tradiční pravice proto prosazovala liberální ekonomickou politiku a tržní principy oproti ekonomice se silnou či dokonce dominantní rolí státu.²²³

Stoupenci dynamického *fiqhu* a dominantní role islámského právníka v postavení valí-je faqíh (zástupce skrytého imáma) jsou ve vztahu k islámskému právu šarí'a označováni za *maktabí* neboli stoupence linie imáma.²²⁴ Jde ovšem o širší kategorii, která nezahrnuje pouze levicově orientované sociální reformátory, kteří byli v praktické politice v období 80. let zastánci protizápadní zahraniční politiky, pokračování války s Irákem, exportu islámské revoluce, státní kontroly nad hospodářstvím země a islamizace práva i sociokulturní sféry. Podstatnou součástí této klasifikace je rovněž populistický program radikálů zahrnující například provedení plnohodnotné pozemkové reformy, vysoké zdanění, státní dotace na zboží a služby pro chudé a potřebné, znárodnění zahraničního obchodu či odmítnutí zahraničních investic a úvěrování.

V kontrastu k *maktabí* stáli příznivci konzervativní islámské společnosti *hodždžatíje*. Jednalo se o náboženskou společnost založenou konzervativními duchovními a laiky na počátku 50. let s cílem propagace náboženství a jeho obhajoby „vědeckými“ argumenty.

²²² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 49.

²²³ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 256-257.

²²⁴ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 8.

V období před islámskou revolucí se hodždžatíje zaměřila na baháismus jako hlavního nepřítele islámu a vedla proti této islámské sektě ofenzivní kampaň. V průběhu islámské revoluce podpořila politické vedení ájatolláha Chomejního, ale odmítala jej nazývat imámem. Vymezovala se především proti Chomejního konceptu velájat-e faqáh. Tato opozice měla základ v přesvědčení, že politické vedení obce je prerogativou skrytého imáma, která nemůže být přenesena na islámské duchovní. Hodždžatíje čelila po eliminaci politické opozice stojící proti IRP stále silnější kritice stoupců Chomejního za to, že odděluje duchovní vedení (*mardža'íjat*) od politické autority a zpochybňuje tak jeden z pilířů porevolučního islámského režimu. Pod rostoucím tlakem byla v roce 1983 její činnost oficiálně pozastavena, ale striktně konzervativní linie této skupiny z politické debaty probíhající uvnitř režimu nevymizela.²²⁵ Přestože stoupci hodždžatíje byli vypuzeni z exekutivy, měli nadále silný vliv v rámci šíitské hierokracie i klerikálních institucí režimu. Argumentaci hodždžatíje do značné míry převzali tradicionalisté vymezující se proti levicovým radikálům.

Vnitřní dynamika politického systému a rostoucí nesoulad mezi oběma hlavními frakcemi vládnoucí IRP se začaly stále znatelněji projevovat po druhých parlamentních volbách v dubnu a v květnu 1984. Volby skončily předvídatelným vítězstvím IRP, ale většinu křesel získali formálně nezávislí kandidáti více či méně afiliování k jedné z jejích frakcí. Volby v roce 1984 byly první, kde Rada dohlížitelů uplatnila svou pravomoc prověřovat kvalifikační předpoklady kandidátů. Ty, které shledala nezpůsobilými, byli z volebního klání vyloučeni. Tímto způsobem bylo znemožněno kandidovat i řadě liberálních kandidátů usilujících o přízeň voličů jako nezávislí. 122 z celkových 270 mandátů získali šíitští duchovní.²²⁶ Oproti volbám z roku 1980 se však jednalo o pokles zastoupení této politicky privilegované skupiny. Silnější zastoupení mezi nově zvolenými poslanci měli opět příznivci levicové frakce IRP a předsedou vlády zůstal i po volbách levicově orientovaný Mír-Hosejn Músaví, který zastával tento úřad od roku 1981.²²⁷ Premiér Músaví nadále prosazoval politiku silného sociálně orientovaného státu a navzdory pokračující válečné destrukci, nedostatku zdrojů a celkově nepříznivé hospodářské situaci pokračoval ve snaze realizovat populistická řešení závažných problémů země.

Vzhledem k tomu, že levicová politika Músavího vlády podporovaná obvykle také Madžleseem, představovala z pohledu ortodoxní tradice nová, islámským právem nesankcionovaná či dokonce šarí'ou zapovězená opatření, dostával se parlament spolu

²²⁵ Blíže ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 157-158 nebo také MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 255-256.

²²⁶ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 62

²²⁷ Blíže BAKHTIARI, Bahman. *Parliamentary Politics in Revolutionary Iran: The Institutionalization of Factional Politics*. Gainesville, 1996. s. 99-144.

předsedou vlády do stále častějších konfliktů s Radou dohlížitelů. Tu v průběhu 80. let ovládli konzervativní duchovní, kteří využívali pravomoci přezkoumávat soulad legislativy s islámským právem k blokování parlamentní, resp. vládní politiky.²²⁸ Konzervativním duchovním nečinilo velké potíže označit například legislativní akty Madžlesu směřující k posílení role státu či vytváření moderní hospodářské politiky za neislámské. Roli konečného arbitra proto přejímal obvykle Chomejní stojící formálně nad soupeřícími frakcemi. Nebyl ovšem nestranným arbitrem. Častěji se v konfliktech mezi parlamentem a Radou dohlížitelů přikláněl na stranu levice. Jednak proto, že si byl vědom skutečnosti, že inovativní koncept velájat-e faqih není ze strany duchovních všeobecně přijímanou interpretací vztahu náboženství a státní moci. Tuto doktrínu proto bylo nutné podpořit existencí silného centralizovaného státu se silnými institucemi, které by garantovaly zachování systému islámské vlády i v budoucnu. Současně si Chomejní uvědomoval, kdo byl hlavní oporou mocenského vzestupu jeho stoupců a kdo stál na straně klerikálního establishmentu v době krvavého vnitřního konfliktu s opozicí.

Spojencem Chomejního nebyla střední třída, byť její tradiční část v podobě maloburžoazie bázaru byla vždy významnou oporou duchovních, nýbrž masy neprivilegovaných nemajetných Íránců, pro které byl Chomejní ztělesněním nadějí na lepší život. Někteří v něm spatřovali dokonce očekávaného skrytého imáma. Ačkoliv – slovy Chomejního – cílem revoluce nebylo snížit cenu melounů, tvořil důraz na sociální spravedlnost a populistická řešení žádající zlepšení postavení chudých vrstev důležitými prvky Chomejního politické linie.²²⁹ Jeho podpora levice nebyla nikdy bezvýhradná a svého postavení nezpochybnitelného vůdce islámské revoluce využíval obratně k tomu, aby vyvažoval rovnováhu obou frakcí a aby se pomyslná ručička trvale nevychýlila ve prospěch ani jedné z nich. Prezident Alí Chámeneí, který byl v úřadě od října 1981, neměl na výsledek soupeření ideologických frakcí režimu s ohledem na svou slabou ústavní roli významný vliv.

²²⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 62.

Během funkčního období prvního porevolučního parlamentu v letech 1980-1984 vrátila Rada dohlížitelů parlamentu k novému projednání 102 z 370 přijatých zákonů. V letech 1984-1988 vetovala Rada dohlížitelů 118 z 316 legislativních aktů přijatých druhým parlamentem.

²²⁹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 258.

2.3.6. Hospodářská politika porevolučního Íránu

Hospodářská politika porevolučního Íránu byla do značné míry determinována stavem, v němž se hospodářství nacházelo na přelomu 70. a 80. let po pádu monarchického režimu šáha Mohammada Rezy Pahlaví. Tématem politické debaty se stalo to, jak silná má být role státu v ekonomice země. Ještě v 60. letech byla role státu v íránském hospodářství relativně slabá a veřejný sektor se na domácích kapitálových investicích podílel jen z jedné třetiny. S rostoucími příjmy z ropy se od počátku 70. let rovnováha nevychýlila ve prospěch státu, který v rámci rozvojového plánu pro léta 1973-1978 předpokládal, že státní pokladna v tomto období pokryje dvě třetiny všech domácích investic.²³⁰ Do země navíc v souvislosti s ropným boomem a rozvojem investičních příležitostí začal masívně proudit zahraniční kapitál.

Příjmy státu z exportu ropy vyrostly z 2,8 mld. USD v roce 1973/73 na více než 20 mld. USD v roce 1976/77.²³¹ Stát se v tomto období stal dominantním investorem ve velkých průmyslových podnicích, zatímco se soukromý sektor orientoval na kapitálově méně náročná odvětví poskytující rychlejší návratnost vložených investic, například stavebnictví, či služby. Souběžně s tímto trendem rostly příjmy státu z vlastních podnikatelských aktivit. Jen mezi rozpočtovými léty 1975/76 a 1977/78 vzrostl výnos ze státních podniků ze 483 mld. na 1108 mld. rijálů.²³² Byl to tak druhým největším zdrojem státu po příjmech z exportu ropy. V širší perspektivně se státní investice do rozvoje ekonomiky od roku 1949 (kdy byl přijat první rozvojový plán) do zahájení pátého pětiletého plánu v roce 1973 zvýšily z 68 mil. USD na 68,6 mld. USD. Na konci 70. let byl pak státní sektor zdrojem 70 procent veškerých investic v Íránu a zaměstnával 10 procent dospělé pracovní síly v zemi. Přesto však větší část průmyslu a obchodu zůstávala i na konci 70. let v soukromých rukou. Dle dostupných odhadů kontrolovalo před revolucí 45 vlivných podnikatelských rodin přibližně 85 procent větších soukromých firem, přičemž tyto firmy měly možnost čerpat státem poskytované výhodné úvěry.²³³

Islámská revoluce a s ní související politické změny v Íránu měly hluboký dopad na tuto ekonomickou strukturu. Odstranění dosavadní politické reprezentace v čele s ekonomicky aktivním dvorem šáha Mohammada Rezy Pahlaví a odchod velké části íránské dvorní buržoazie do exilu vytvořily dočasné vakuum, které následně částečně vyplnil

²³⁰ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 78-79.

²³¹ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 124.

²³² EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 81.

²³³ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 81.

expandující porevoluční stát. Zánikem do té doby dominantní buržoazie získalo nové politické vedení Íránu příležitost přetvořit ekonomickou strukturu dle vlastních představ.

Revoluční změny nepřinesly odstranění kapitalistického systému a soukromého podnikání. Mezi aktéry porevolučního boje o moc mezi jednotlivými frakcemi protimonarchistické opozice sice figurovaly i radikálně levicové skupiny s marxistickým programem, ale žádné z těchto stran se nepodařilo prosadit se proti tržně orientovaným stoupencům ájatolláha Chomejního. Ekonomická politika nadto nebyla významnou součástí propagandy soupeřících frakcí v rámci boje o podobu Islámské republiky. Politické změny vedly ke znárodnění části průmyslu a dalšího kapitálového majetku, který před revolucí patřil ať již samotnému panovníkovi, osobám spřízněným se dvorem či velkým podnikatelským rodinám.

Motivem pro zestátnění však nebyla ambice nové politické elity o ovládnutí průmyslu a obchodu, ale pragmatická snaha zabránit kolapsu ekonomiky země v situaci, kdy někdejší vlastníci nemohli nadále udržovat své podniky v chodu. Nehledě na motivaci je však skutečností, že v důsledku zestátnění získal stát nově kontrolu nad 80 až 85 procenty průmyslových podniků.²³⁴ Část opuštěného majetku nepřešla pod přímou kontrolu státu, ale byla novým politickým vedením dána do trvalého užívání islámským nadacím. To byl například případ rozsáhlého majetku Nadace Pahlaví, který bezprostředně po revoluci připadl Nadaci utlačovaných (per. *Bonjád-e mostazafán*). Tato nadace tak získala majetek v hodnotě stovek milionů USD zahrnující 600 společností, včetně 150 výrobních závodů, 200 obchodních firem, 80 procent kin v zemi, síť luxusních hotelů či nemovitosti v New York City.²³⁵ Islámské nadace měly spravovat tento „opuštěný“ majetek ku prospěchu potřebných a znevýhodněných vrstev íránské společnosti, ale postupně se z nich stal samostatný a mimořádně vlivný sektor íránské ekonomiky nepodléhající vládní kontrole a sledující vlastní ekonomické i politické cíle. Zestátněn byl nejen majetek spojený se dvorem šáha Mohammada Rezy Pahlaví, emigranty nebo finančními institucemi, ale také 37 bank a 10 pojišťoven.²³⁶

Mnoho aktiv se ale novému režimu nepodařilo zachránit, protože je zámožní Íránci v očekávání pádu režimu stačili převést do zahraničí. Odhady hovoří o tom, že jen během revoluce oteklo z Íránu přibližně 15 mld. USD.²³⁷ Představitelé nového režimu, kteří si nemohli dovolit riskovat důsledky hospodářského zhroucení země, rozvrat výroby a obchodu

²³⁴ Financial Times, 6.5.1983.

²³⁵ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 178.

²³⁶ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 87.

²³⁷ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 87.

a eskalaci již tak vysoké nezaměstnanosti, museli zestátněný průmyslový sektor subvencovat ohromným množstvím rozpočtových prostředků. Masívní státní subvence ovšem nebyly doprovázeny strukturálními reformami a tak státem řízený průmyslový sektor nedokázal generovat zisk ani dosáhnout konkurenceschopnosti.²³⁸

Debaty o směřování ekonomické politiky porevolučního Íránu měly do okamžiku, kdy na konci roku 1982 došlo ke konsolidaci režimu a obnovení politické stability, víceméně akademický charakter. Přestože se stát stal v důsledku zestátnění části soukromého majetku ještě silnějším hráčem v íránské ekonomice, nežli byl před revolucí na konci 70. let, nepanovala v této oblasti mezi klerikálním establishmentem shoda o směřování nového Íránu. Článek 44 ústavy z roku 1979 předpokládal koexistenci státního, soukromého i družstevního sektoru.²³⁹ Stát měl být dle ústavní listiny primárně odpovědný za strategické hospodářské sektory, včetně velkého průmyslu, zahraničního obchodu, těžby a obchodu s hlavními nerostnými zdroji, bankovníctví a pojišťovnictví, média a komunikace, výrobu elektrické energie a přehrady. Soukromému sektoru ústava přisuzovala druhotnou roli, a to zejména v oblasti zemědělské výroby. V případě průmyslu a obchodu měl soukromý sektor doplňovat aktivity sektoru státního.

Ačkoliv rozsah státní kontroly nad hospodářstvím na počátku 80. let do značné míry odrážel ústavní vymezení, zůstávalo stále ve hře mnoho otevřených otázek, které se staly základem sporu o podobu islámské ekonomiky. Jednalo se především o realizaci populistického revolučního cíle odstranění chudoby a související redistribuce bohatství země ve prospěch nemajetných a provedení pozemkové reformy. Ideologickou rovinu měla rovněž otázka znárodnění zahraničního obchodu, která narážela na odpor obchodníků bázáru. Zastáncem co nejširší role státu v ekonomice byla pochopitelně levicová frakce IRP. Naopak konzervativně-pragmatická část politického spektra obhajovala soukromé vlastnictví, volný trh a kapitalistické podnikání.²⁴⁰

Konkrétní kroky íránské vlády v ekonomické oblasti však i po roce 1982 předurčovaly více než ucelená hospodářská politika externí faktory, především válka s Irákem a rostoucí mezinárodní izolace země. Prioritou první skutečné porevoluční vlády premiéra Hosejna Músavího bylo zachování těžby a exportu íránské ropy v probíhajícím válečném konfliktu a růst průmyslové a zemědělské výroby v situaci rostoucí izolace země. Příslušník levicové

²³⁸ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 176.

²³⁹ VALIBEIGI, Mehrdad. Islamic Economics and Economic Policy Formation in Post-Revolutionary Iran: A Critique. *Journal of Economic Issues*, 1993, Vol. 27. s. 793.

²⁴⁰ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 57, 61.

frakce IRP Músaví akcentoval během svého mandátu silnou roli státu a státní regulaci řady klíčových sektorů válečné ekonomiky.

Obdobně jako v 70. letech režim šáha Mohammada Rezy se i nová porevoluční vláda zaměřovala na strategický průmysl, zejména těžbu a export ropy, a ponechávala stranou své pozornosti obchodní podnikání a malovýrobu, které byly v rukou bázáru. Problémy velkého průmyslu v porevolučním období se staly příležitostí pro malé podnikání, které na počátku 80. let zažilo prudký vzestup. Malé podniky čerpaly z výhodných vládních půjček a i díky této podpoře bylo mezi léty 1979 a 1985 zaregistrováno 14 tisíc nových firem s více než 30 zaměstnanci.²⁴¹ Bázár tradičně se orientoval na import a následnou distribuci spotřebních, ale i průmyslových produktů ze zahraničí na vnitřní trh.

Zájem bázáru na co nejnižší úrovni regulace obchodního podnikání se záhy střetl s politikou levicové vlády. Ta usilovala o svázání importů zboží omezeními vyplývajícími z nutnosti řízení zdrojů válečné ekonomiky, ale také prosazovala podporu domácího průmyslového a zemědělského sektoru a snížení závislosti země na importovaných produktech. Nebylo proto překvapivé, že se bázár snaže vlády podřídit zahraniční obchod státní kontrole vzepřel. Spojencem bázáru proti této etatistické vládní politice se v tomto období opět stali konzervativní šiiští duchovní. Právě oni získali po roce 1980 nejsilnější vliv v Radě dohlížitelů, která se stala efektivním nástrojem proti politice vlády premiéra Músavího a populisticky orientovaného Madžlesu.²⁴²

V rámci své legislativní role blokovala Rada dohlížitelů řadu opatření směřujících k rozsáhlejšímu znárodnění, prosazení extenzivní pozemkové reformy, vysokému zdanění a omezování aktivit soukromého sektoru. Vedle tradičních vazeb mezi bázárem a konzervativními duchovními byla opozice Rady dohlížitelů vůči vládní ekonomické politice motivována především ideologickým nesouhlasem s posilováním státu na úkor soukromých subjektů. Některé radikální iniciativy vlády, resp. parlamentu směřující k posilování role státu v ekonomice pokládala Rada dohlížitelů rovněž za protiústavní ve smyslu vymezení vztahu státního a soukromého sektoru v článku 44 ústavy z roku 1979. Chomejní byl ve sporech mezi radikální vládou a parlamentem na straně jedné a konzervativní Radou dohlížitelů na straně druhé finálním arbitrem. Přestože obvykle preferoval linii směřující k posilování státu a nebránil se inovativním řešením postrádajícím oporu v islámské tradici, využíval své role v dané situaci k tomu, aby vyvažoval vliv obou frakcí a eliminoval eskalaci napětí mezi oběma prorežimními skupinami.

²⁴¹ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 92.

²⁴² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 57, 62.

Celkový stav íránské ekonomiky v 80. letech byl značně složitý až krizový, neboť vláda premiéra Músavího nebyla schopna řešit primární problémy země. Zemědělství nedokázalo produkovat dostatek potravin a země byla ve válečných podmínkách odkázána na nákladný dovoz potravin ze zahraničí. Stagnovala průmyslová výroba a většina průmyslových podniků vyráběla pouze na 50 až 60 procent výrobní kapacity. Státní podniky byly v naprosté většině ztrátové a přežívaly jen díky dotacím ze státního rozpočtu.²⁴³ V období tříprocentního populačního růstu mezi léty 1979 a 1989 klesal HDP Íránu v průměru o 0,7 procenta ročně, což byl oproti průměrnému růstu HDP 15,7 procenta v letech 1976 až 1978 značný propad. Téměř o polovinu poklesl mezi rozpočtovými roky 1977/78 až 1988/89 reálný příjem průměrné íránské domácnosti.²⁴⁴

Přes deklarovaný vládní cíl se nepodařilo snížit závislost ekonomiky na příjmech z exportu ropy. Vývozy ropy v průběhu tohoto období navíc v důsledku válečných událostí významně poklesly. I v této krizové situaci však nárůst vládních výdajů vedl ke zvyšování státního rozpočtu, v jehož rámci bylo 80 procent výdajů alokováno mandatorně na import průmyslových produktů i spotřebního zboží, vládní subvence cen potravin, paliv a dalších základních spotřebních komodit. V návaznosti na tento trend klesal podíl rozpočtových výdajů na rozvojové projekty, výstavbu infrastruktury a ostatní veřejné investice.²⁴⁵ Uprostřed 80. let se začala vymykat kontrole již tak vysoká nezaměstnanost. Kritický stav veřejných financí dále prohloubila ropná krize mezi léty 1986 a 1987, která měla za následek propad ropných příjmů státního rozpočtu.²⁴⁶ Chyběly finanční prostředky na nákladné výdaje, zejména rozsáhlý systém subvencí. Pozitivním aspektem ropné krize však bylo, že nedostatek ropných financí přiměl vládu premiéra Músavího, aby se zaměřila na do té doby opomíjený výběr daní. Díky tomu se i přímé daně staly významným rozpočtovým příjmem.

Ukončení vleklé války s Irákem v srpnu 1988 poskytlo Íránu konečně příležitost k rekonstrukci zdevastované a vyčerpané ekonomiky země. Současně bylo zřejmé, že samotné ukončení válečných operací a navazující pokles válečných výdajů a možnost obnovení těžby a exportu ropy v plném rozsahu nebudou postačujícím řešením pro nastartování růstu a důvěry veřejnosti v hospodářskou politiku vlády. Konec války s Irákem, znatelné revoluční vystřízlivění a uvolnění společenského klimatu v letech 1988 a 1989 přinesly mimo jiné sebekritiku nejvyšších představitelů režimu a příslib provedení nezbytných reforem, které se měly dotýkat především hospodářské politiky země.

²⁴³ Ročenka MEED (*Middle East Economic Digest*) Special Report: Iran (1984).

²⁴⁴ Statistická databáze Světové banky: World dataBank. Dostupná z WWW: <<http://databank.worldbank.org>>

²⁴⁵ Ročenka MEED (*Middle East Economic Digest*) Special Report: Iran (1987).

²⁴⁶ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 71.

Předseda vlády Músaví vyjádřil připravenost snížit roli státu v ekonomice a posílit soukromý sektor. V rámci tohoto obrodného procesu liberalizace a deregulace byly již v roce 1988 odbourány restriktce na dovoz významného počtu produktů soukromým sektorem a na jaře 1989 byl deklarován záměr privatizace státního majetku. Mezitím byla v září 1988 otevřena teheránská burza cenných papírů a na počátku následujícího roku se vláda odhodlala k dlouho tabuizovanému kroku, realizaci zahraničních půjček ve výši 2-3 mld. USD pro období 1989-1994.²⁴⁷

Músavího reformy však přišly pozdě a navíc v situaci, kdy byly zastíněny souběžně probíhajícími politickými procesy. Ty v konečném důsledku přinesly posílení autority státu nad náboženskými dogmaty i novou instituci sloužící k odblokování funkcí státu, zmírnění paralyzujících sporů mezi parlamentem, resp. vládou a Radou dohlížitelů v podobě Rady pro určování zájmů režimu. Avšak tím, kdo mohl využít změn, které následně položily základ tzv. druhé Íránské republiky, byl až Músavího nástupce v čele exekutivy, prezident Hášemí Rafsandžání. Protože za celých deset let od revoluční změny režimu nedokázala nová politická elita Íránu vytvořit alternativní ekonomický systém ani ucelenou hospodářskou politiku vycházející z nové vládnoucí ideologie, předával premiér Músaví prezidentovi Rafsandžánímu zemi v podobném, či spíše horším stavu, nežli její správu jako předseda vlády v roce 1982 přebíral. Ekonomika byla závislá na exportu ropy a importech řady komodit životně důležitých pro domácí průmyslový sektor i spotřebu domácností a navíc v situaci, kdy rozpočtová politika pohlcovala naprostou většinu státních příjmů, aniž by tvořila jakoukoliv významnou přidanou hodnotu.

²⁴⁷ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 98.

3. ÚSTAVNÍ A POLITICKÝ SYSTÉM ISLÁMSKÉ REPUBLIKY

3.1. Ideologická východiska Islámské republiky a koncepce velájat-e faqih

Ájatolláh Chomejní nebyl jediným ani prvním politickým myslitelem šíitského islámu. Jeho radikální reinterpretaci tradičních šíitských konceptů se však po pádu monarchického režimu a triumfu jeho stoupců nad ostatními opozičními skupinami dostalo výlučného sehrát roli oficiální ideologie nového revolučního islámského režimu. Přestože ústavní model Islámské republiky neodráží výlučně Chomejního představy o ideálním islámském politickém uspořádání, je tato ojedinělá interpretace hlavním ideovým zdrojem iránské porevoluční státnosti a pilířem, o který se opírá legitimita vládnoucího klerikálního režimu.

Své první úvahy o vztahu náboženství a státu Ájatolláh Chomejní vtělil do díla nazvaného *Odhalení tajností* (arabsky *Kašf al-Asrár*) publikovaného v letech 1943-1944. Kniha byla reakcí na kritiku sociální úlohy duchovních proreformním intelektuálem Alím Akbarem Hakamizadehem, který ve svém textu z roku 1943 označil duchovní za jednu z příčin zaostalosti země a bariéru žádoucího společenského pokroku.²⁴⁸ Chomejní si v souladu s převládajícím trendem mezi šíitskými duchovními té doby zachovával odstup od politického života.

Nicméně již v této ranné době svého veřejného působení pokládal modernizační program státu pod vládou šáha Rezy za ohrožení pozice šíitského duchovenstva. To bylo přitom ještě na počátku 20. století jedním ze dvou pilířů moci v Persii. Chomejní z tradicionalistických pozic kritizoval státem řízenou modernizaci těsně provázanou s politikou sekularizace a přejímáním evropských vzorů. V práci *Odhalení tajností* však dosud vycházel z tradičního postoje šíitských duchovních ke státu a vládě, který odrážel názor, že lidé nemohou žít bez vlády a proto je lepší špatná vláda, nežli anarchie. V odpovědi kritikům společenské role šíitského kléru poukázal Chomejní na to, že duchovní v minulosti spolupracovali a jsou i nadále připraveni spolupracovat se světskými autoritami. A to přesto, že panovníci ne vždy respektovali příkazy islámského práva. To dokládaly dle Chomejního i příklady z historie. Pokud se stát, byť nespravedlivý, dostal do stavu ohrožení, vyzvali duchovní věřící k jeho obraně²⁴⁹.

Ústředním tématem Chomejního úvah byla otázka tvorby práva. Protože vycházel z tradičních pozic, pokládal Chomejní za jediného zákonodárce a suveréna nad lidmi Boha.

²⁴⁸ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 104.

²⁴⁹ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 105.

Zákonodárství konstitučních vlád, kde jsou právní normy odrazem většinové vůle reprezentantů veřejnosti, vytváří podle Chomejního argumentace defektní právo. Takto vzniklé právo nebylo dle Chomejního vhodné pro šíitský Írán a současně vede k přejímání morálně narušených vzorů chování z Evropy.²⁵⁰ Legislativa je v tomto ohledu defektní zejména proto, že nevzniká pod dohledem duchovních, tedy znalců islámského práva.

V teoretické rovině viděl Chomejní menší rizika v autokratických formách vlády, kde panovník vládl svou autoritou a neviděl nutnost vytvářet zákony na legitimním základě. Ve vztahu ke konstituční vládě byl jednoznačným zastáncem privilegovaného postavení šíitských duchovních jakožto ochránců náboženské tradice a práva neznalých laiků. Odmítal sekulární konstitucionalismus a byl ochoten tolerovat pouze ústavnost vycházející z nadřazeného a nezpochybnitelného postavení islámského práva šari'a. Základním úkolem ústavy bylo pro Chomejního garantovat, aby konstituční vláda uplatňovala zjevené právo.²⁵¹

Chomejního úvahy o vztahu náboženství a státu ovlivnili zejména dva íránští učenci Šajch Fazlulláh Núrí a Mírzá Hussajn Ná'iní, duchovní otec perské ústavní revoluce. Núrí i Ná'iní byli stoupcem omezení absolutní moci panovníka ústavou. Požadovali však, aby nad výkonem vlády a především pak zákonodárstvím dohlíželi šíitští duchovní z pozice garantů zachování islámského charakteru státu. Ústavnost pokládali za nutný předpoklad k modernizaci státu čelícímu útoku ze strany evropských mocností. Věřili, že pomoci ústavy může dojít k renesanci skutečného islámského charakteru státu a návratu společnosti muslimů do doby dávné síly a prosperity.²⁵²

K perské ústavní revoluci měl ovšem Chomejní silně kritický vztah. Věřil, že šíitští duchovní zmobilizovali veřejnost k vystoupení proti autokratické vládě dynastie Qádžárovců, ale revoluce jim byla následně liberály a sekulárními byrokraty ukradena. I proto se přikláněl k pozicím Šajcha Fazlulláha Núrího a jeho argumentaci proti parlamentu, kterou vedl z tradicionalistických pozic. Konstituční formu vlády prostřednictvím zástupců veřejnosti vnímal skepticky také s ohledem na praktické důvody. Zaostalost íránského prostředí, nevzdělanost a nedostatek politického uvědomění u široké veřejnosti neumožňovaly dle Chomejního názoru realizovat ideu konstituční vlády ustavené rozhodnutím většiny na základě voleb. Byl přesvědčen, že jakákoliv volba bude zmanipulována vládnoucí elitou a

²⁵⁰ MARTIN, Vanessa. Religion and State in Khumaini's „Kashf al-asrar“. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Vol. 56, No. 1, 1993. s. 38.

²⁵¹ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 107-108.

²⁵² MARTIN, Vanessa. Religion and State in Khumaini's „Kashf al-asrar“. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Vol. 56, No. 1, 1993. s. 39-40.

výsledkem nebude reprezentativní vláda spravující zemi ve prospěch většiny, ale vláda elity vládnoucí ke svému vlastnímu prospěchu.²⁵³

Chomejní neviděl zásadní rozdíly mezi konstitucionalismem, diktaturou a komunismem a zastával názor, že všechny tyto formy vedou v konečném důsledku k útlaku ovládaných. Přestože se na konstituční vládu za striktního dohledu šíitských duchovních nad tvorbou zákonů díval shovívavěji než na ostatní diskutované modely, nepokládal ani toto řešení za perfektní. Je pravděpodobné, že již v této fázi Chomejní uvažoval o vládě islámských právníků jako skutečné a moderní islámské formě vlády, ale v práci *Odhalení tajností* ji dále nerozpracoval.

Vedle úvah o formě vlády a zajištění souladu vlády s islámským právem odhaluje Chomejního dílo i jiný důležitý aspekt jeho myšlenkové geneze. Oproti ostatním šíitským myslitelům položil Chomejní důraz na existenci silného centralizovaného státu a efektivní schopnost státní struktury prosadit svou autoritu dovnitř i navenek. Ačkoliv měl Chomejní jen stěží sympatie k režimu šáha Rezy, oceňoval jeho úsilí o vybudování silné armády. Armádu pokládal za důležitou jak z hlediska ochrany země před agresí, ale také jako nástroj proti pronikání cizích vlivů do íránské společnosti.²⁵⁴ Hospodářskou prosperitu státu mělo dle jeho úvah publikovaných v *Odhalení tajností* zajišťovat zdanění. Daně sankcionované islámským právem poskytují dostatečně vysoké příjmy pro zajištění fungování státu, nikoliv jen pro potřeby duchovenstva. Jako jednu z prioritních funkcí státu viděl Chomejní zajištění sociální spravedlnosti. Z tohoto důvodu měly rozpočtové prostředky nejprve směřovat k péči o chudé a až ze zbylých peněz měly být financovány další potřeby státu.²⁵⁵

K názorovému posunu Chomejního od snahy o hledání cest směrem ke koexistenci se státní mocí k otevřenému vystoupení proti vládě šáha Mohammada Rezy došlo v 60. letech. Tehdy byl konfrontován s politickou realitou, načež vystoupil s otevřenou kritikou režimu, jehož reformní program pokládal za přímé ohrožení pozice islámu a tradiční role šíitských duchovních v íránské společnosti. Terčem Chomejního vystoupení proti režimu na počátku 60. let se staly rostoucí státní kontrola nad dosud nezávislými sektory íránské společnosti, růst sekularismu a vytlačování islámu z veřejného prostoru, rostoucí represe ze strany státu proti oponentům vládní politiky a v neposlední řadě stále silnější vliv USA na vládní politiku Íránu. Chomejní odmítal stále viditelnější vlivy západní kultury v íránské společnosti a stavěl se rovněž proti rostoucí ekonomické nerovnosti.

²⁵³ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 107.

²⁵⁴ MARTIN, Vanessa. Religion and State in Khomeini's „Kashf al-asrar“. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Vol. 56, No. 1, 1993. s. 41.

²⁵⁵ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 110.

V úvahách o ideálním islámském uspořádání společnosti se klonil stále více k silné roli duchovních a jejich aktivní participaci na politickém procesu. Vyzýval duchovní, aby se vzdali svého dosavadního neangažovaného postoje a domáhali se toho, aby s nimi vláda v souladu s tradicí konzultovala svou politiku. V této době prvního otevřeného konfliktu s monarchickým režimem Chomejní pochopil, že ve světě moderní politiky formalizovaných hnutí prosazujících své cíle demagogickými prostředky musí i on založit politickou platformu. Po svém veřejném vystoupení v roce 1963 začal proto systematicky budovat opoziční strukturu k pozdějšímu převzetí politické moci v Íránu. Shromáždil kolem sebe zejména mladší duchovní a tradicionalistické laiky, kteří podobně jako on vnímali nebezpečí plynoucí pro tradiční roli duchovních a náboženských institucí z modernizačního programu vlády. Přestože zpočátku nebylo cílem tradicionalistické klerikálně orientované opozice svržení konstituční monarchie dynastie Pahlaví, bylo zřejmé, že kritiku režimu musí doprovázet pozitivní politický program.

Chomejního odmítnutí modernizace ve smyslu přejímání západních vzorů sdílela řada íránských intelektuálů, kteří pokládali za nezbytné postavit proti vlivu Západu vlastní autentickou kolektivní identitu. Zcela přirozeně se íránští intelektuálové obraceli k příkladům ostatních muslimských komunit, které historicky čelily obdobné situaci. Významným zdrojem inspirace se stala idea pákistánského islámského politického myslitele Mawdúdího přetransformovat islám do podoby moderní ideologie definováním islámského politického, ekonomického a kulturního systému. Íránští intelektuálové se ztotožnili s názorem, že pouze ve formě ideologie mohl islám sloužit jako bariéra proti západní intoxikaci a politické dominanci Západu. Svou roli modelové ideologie, kterou však bylo nezbytné naplnit islámským obsahem, sehrál v Íránu 60. a 70. letech revoluční marxismus.²⁵⁶

Pro íránské tradicionalisty se západní koncept ideologie stal zbraní proti dominanci Západu a moderní mýtus revoluce provázali velmi obratně s populárním šíitským dogmatem eschatologického návratu skrytého imáma. Transformace šíitského islámu do podoby moderní ideologie však vyžadovala redefinici šíismu jako takového. K revoluční redefinici šíitského islámu nepřispěl pouze Chomejní rozvinutím svých představ o ideálním islámském státu, ale svou nezastupitelnou úlohu sehráli rovněž Chomejního studenti a nejbližší spolupracovníci Mortezá Motahharí, Mohammad Beheští či Mosejn Alí Montazerí. Ti všichni se stali tvůrci nové ideologie, kterou Chomejního stoupenci postavili proti nelegitimní neislámské vládě šáha Mohammada Rezy Pahlavího.²⁵⁷

²⁵⁶ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

²⁵⁷ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 177-185.

Obsesi sekulárních intelektuálů Západem ne nutně sdíleli ájatolláh Chomejní a jeho stoupenci, jejichž hlavní motivací pro revoluční vystoupení proti monarchii bylo obnovení a uchování šíitské tradice, která byla z jejich pohledu programem modernizace a westernizace Íránu ohrožována.²⁵⁸ Z této perspektivy byla islámská revoluce tradicionalistickou revolucí, pokud jde o motivaci a výsledek ve smyslu přeměny moderního národního státu. Nicméně obnovení tradice nebylo možné dosáhnout bez její transformace. Ve svém důsledku tak islámská revoluce přinesla i revoluční proměnu šíitského islámu.

Šíitští duchovní se díky revolučním změnám dostali do zcela nové role, pro niž neexistoval historický precedens. Duchovní se v novém systému stali profesionálními politiky, kteří rozhodují o záležitostech, ke kterým šíitské tradice mlčí. Tím, že radikálně transformovala šíitskou tradici a vytvořila v podmínkách moderního Íránu zcela bezprecedentní jednotu náboženské a politické moci, byla islámská revoluce současně revolucí modernistickou. Chomejní se stal tvůrcem inovativní politické doktríny šíitského islámu, která přes dílčí návaznost na teze ostatních šíitských politických myslitelů, představuje revoluční rozvinutí tradiční role duchovních ve společnosti.

Ájatolláh Chomejní prezentoval svou politickou teorii během série 19 přednášek v iráckém Nadžafu na počátku roku 1970. Obsah přednášek k tématu vztahu náboženství a státu byl následně v ucelené podobě na podzim 1970 publikován v perštině pod názvem *Velájat-e faqíh, Hokúmat-e eslámí*. V politické teorii velájat-e faqíh Chomejní dále rozvinul své dřívější úvahy ve formě politického programu. Výchozím principem Chomejního politické teorie je tradiční teze o tom, že islám je vládou zákona, resp. zákonů Božích zjevených lidstvu prostřednictvím proroka Muhammada v 7. století. Zákony jako takové mají podle Chomejního smysl pouze v tom případě, že jsou vykonávány v praxi. Zákony mají vykonávat lidé, nicméně s ohledem na lidskou přirozenost není možné ponechat na každém jednotlivci, aby se dobrovolně podřídil příkazům zjeveného práva.

Z tohoto důvodu byl prorok Muhammad nejen prostředníkem zjevení, ale současně také politickým vůdcem obce muslimů. Chomejní poukazuje ve své racionální argumentaci na to, že Muhammad neměl pouze duchovní poslání, ale byl stejně tak soudcem, který vykládá právo a vykonává rozsudky. Dokud to bylo s ohledem na velikost obce muslimů možné, vykoval prorok Muhammad svou roli politického vůdce a soudce osobně. Postupně však vznikla za účelem výkonu práva potřeba vytvořit stát a státní orgány. Protože Muhammad byl

²⁵⁸ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle

pouze člověk a platnost zákonů Božích nebyla omezena délkou jeho života, byl nucen jako legitimní vůdce obce předat své pravomoci svému nástupci.²⁵⁹

Chomejní identifikoval tři kategorie úkolů vyplývajících z prorocké mise Muhammada: šíření zjeveného poselství, výkon soudní autority a politické vedení. Smrtí Muhammada skončila jeho prorocká mise. Další dva úkoly musí být bez ohledu na smrt Muhammada dále vykonávány. Islámské právo platí věčně, a proto musí být zajištěno neustálé vedení obce a výkon práva. Z tohoto důvodu určil Muhammad své nástupce, kteří měli odpovědnost za výkon práva a politické vedení obce, přičemž obě tyto pravomoci Chomejní pokládal za součást mandátu k vládnutí (*velájat*). Po smrti Muhammada přešel tento mandát na designované vůdce obce, chalífy. Vzhledem k tomu, že islám vychází z principu jednoty náboženské a světské moci, stál náboženský vůdce obce (*valí-je amr*) zároveň v čele výkonné moci odpovědné primárně za provádění zjeveného práva šarí'a.²⁶⁰ Nezbytnost zřízení islámského státu za účelem zajištění výkonu práva pokládal Chomejní za součást víry ve vládu (*velájat*). Z toho důvodu odmítal Chomejní možnost, aby bylo náboženství odděleno od politické domény.

Podle šíitské tradice přešlo vedení obce v linii Alího ibn Abí Tálíba na imámy. Pro generace šíitských duchovních problematickou otázkou okultace v pořadí dvanáctého imáma Muhammada al-Mahdí, posledního legitimního vůdce obce, Chomejní vyřešil opět s pomocí racionální argumentace. Položil si otázku, zda je možné, aby zákony nebyly vykonávány po celou dobu absence imáma Muhammada al-Mahdího v situaci, kdy není známo, kdy se navrátí z okultace a ujme se jako legitimní vůdce vlády nad muslimy. Přirozeně dospěl k závěru, že obec muslimů není možné ponechat bez vlády.²⁶¹

V koncepci *velájat-e faqíh* oproti svým dřívějším úvahám odmítl tolerovat neislámskou vládu. Podle Chomejního je povinností muslimů v libovolné době usilovat o vytvoření takové vlády, která bude vykonávat zjevené právo. Islámské právo šarí'a pokládal věčné, ale současně také za vyčerpávající zdroj norem upravující všechny oblasti lidského života. Islámské právo jako takové pokládal za stvořené za účelem vytvoření státu a politického, ekonomického a kulturního řízení společnosti.²⁶² Dokonalého člověka definoval jako člověka, který žije plně v souladu se zákony islámu.

V koncepci *velájat-e faqíh* vznesl požadavek politické revoluce s cílem navrácení vlády do rukou legitimních vůdců. Po smrti Muhammada zmařili dle Chomejního výkladu

²⁵⁹ CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámsk vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal). s. 38-39.

²⁶⁰ CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámsk vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal). s. 34-35.

²⁶¹ CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámsk vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal). s. 39.

²⁶² CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámsk vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal). s. 40-41.

nepřátelé islámu zřízení skutečného islámského státu pod vedením Alího ibn Abí Tálíba a otevřeli cestu k nelegitimní světské vládě ve formě monarchie. Tu v koncepci *velájat-e faqíh* již Chomejní označuje za neislámskou formu a staví jí na roveň vládě íránských šáhů, byzantských císařů a egyptských faraonů.²⁶³ Součástí Chomejního programu zůstal v koncepci *velájat-e faqíh* požadavek osvobození utlačovaných a strádajících z područí utlačovatelů a vytvoření sociálně spravedlivého ekonomického systému.

Za hlavní racionální důvod pro vznik státu a dosazení vůdce (*valí-je amr*) do čela státní struktury pokládal Chomejní skutečnost, že lidé ze své přirozenosti překračují islámské zákony, útočí na práva ostatních a zajišťují si osobní požitky a úspěchy na úkor druhých. Proto byla v době Muhammada stejně jako dnes aktuální potřeba nejvyšší autority, která bude opatrovníkem společnosti a ochráncem zákona Božího.²⁶⁴

Pokud jde o formu islámské vlády, poukazuje Chomejní ve svém díle především na odlišnosti od jiných forem vlády. Pro Chomejního není islámský stát státem absolutistickým ani despotickým, ale ústavním. Ústavnost však nespočívá v tom, že vláda je uskutečňována na základě zákonů přijímaných rozhodnutím většiny. Islámská ústavnost znamená v Chomejního pojetí vládu Božího zákona nad lidmi. Islámská vláda tak není vládou lidu. Suverénem a zákonodárcem není lid, ale Bůh. Z tohoto důvodu není na rozdíl od konstitučních monarchií a republik v islámské formě vlády parlament zákonodárným orgánem, ale plánovacím sborem řídícím jednotlivé parlamentu odpovědné státní orgány podílející se na správě země.

V islámském státě panuje dle Chomejního teorie rovnost všech lidí před zákonem, všichni jsou bez rozdílu podřízeni vládě zákona. Protože islámská vláda je vládou zákona, musejí všichni věřící uposlechnout příkazy vlády, která islámské zákony vykonává. Chomejní dovozuje, že jde o stejnou povinnost poslušnosti, jakou měli věřící v době Muhammada, pravověrných chalífů a imámů.²⁶⁵ Až potud není Chomejního teorie revoluční transformací tradičních východisek, která se objevovala ve výkladech respektovaných šíitských učenců. Otázkou, nad kterou nedokázali šíitští duchovní dosáhnout jednotné pozice, byl nárok na vedení obce muslimů v době okultace legitimního vůdce (*valí-je amr*) Muhammada al-Mahdí. Jak již bylo zmíněno v první kapitole, dospěli šíitští učenci již v průběhu 10. a 11. století ke konsensu, že část prerogativ Skrytého imáma jakožto jediného legitimního vládce přešla na dobu okultace na znalce islámského práva, *faqíhy*.

Faqíhové dle této tradiční reinterpretace šíitských dogmat vykonávají v zastoupení skrytého imáma část pravomocí náboženského vůdce (*valí-je amr*), které není z hlediska

²⁶³ CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámská vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal). s. 53.

²⁶⁴ CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámská vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal). s. 49.

²⁶⁵ CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámská vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal). s. 52-53.

věcné úpravy možné nevykonávat, resp. jejich výkon opominout. Od počátku se jednalo o výkon soudní autority, případně výkon autority opatrovníka nad nezletilými či nezpůsobilými osobami. Autoritu k politickému vedení obce pokládali šíitští duchovní za nepřenositelnou. Tu část pravomocí Skrytého imáma, která byla konsensuálně pokládána za delegovatelnou, vykonávali mudžtahidé, jelikož disponovali autoritou k nezávislému výkladu práva (*idžtihád*). Jednalo se o kvalifikované znalce islámského práva, kteří jej vykládali a aplikovali na případy, které bylo třeba řešit.

V průběhu historického vývoje se vztah duchovních a státní moci vyvíjel v závislosti na politických podmínkách. Někteří šíitští učenci akcentovali v situaci, kdy je legitimní politické vedení spojeno s okultací skrytého imáma, zájem na spolupráci se světskou mocí, kterou takto legitimizovali. Tento princip sdílené autority obhajoval například Šejch Fazlulláh Núrí.²⁶⁶ Núrí vycházel z teze, že odpovědností panovníka stojícího v čele světské moci je zajišťovat vnitřní pořádek a obranu země před vnějším ohrožením a duchovní jsou naproti tomu odpovědní za výklad náboženství a práva. Na Chomejního teorii *velájat-e faqih* měl nicméně silnější vliv Mollá Ahmad Naráqí, který jako jeden z prvních šíitských učenců vedl úvahy o přímé vládě islámského právníka, *faqha*. Dle Naráqího byli pouze islámští právníci kvalifikovaní k tomu, aby vládli v době nepřítomnosti skrytého imáma. Pouze vláda islámských právníků v souladu se zjeveným právem byla pro Naráqího legitimní. Na základě studia tradic dospěl Naráqí k tomu, že až na velmi specifické případy mají islámští právníci stejnou autoritu k vládě, jakou měli prorok Muhammad a imámové.²⁶⁷

Další šíitští náboženští myslitelé jako například Šajch Murtazá Ansáří a Muhammad Hassan Nadžafí se rovněž klonili k názoru, že islámští právníci jsou oprávněni přejímat část pravomocí skrytého imáma k vládě, ale lišili se v názoru, jak daleko má delegovaná autorita sahát. Zvláště polemickou se stala otázka, zda může zahrnovat absolutní autoritu nad lidmi či nikoliv.²⁶⁸ Chomejní vycházel ze stejné racionální argumentace a dospěl k závěru, že když není v důsledku okultace přítomna legitimní mocenská autorita, je žádoucí, aby se vlády ujali ti, kdo z hlediska způsobilosti k vládě stojí hned za imámy.

Obecně mezi duchovními panovala větší shoda v otázce, že v době nepřítomnosti skrytého imáma mají být vedením pověřeni islámští právníci. Podstatně obtížněji duchovní hledali konsensus ohledně toho, které oblasti má delegované vedení zahrnovat. Ve své další práci *Al-Rasá'íl* z roku 1953 Chomejní spekuloval, že Bůh, prorok Muhammad i imámové by

²⁶⁶ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 117.

²⁶⁷ MARTIN, Vanessa. Religion and State in Khomeini's „Kashf al-asrar“. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Vol. 56, No. 1, 1993. s. 40.

²⁶⁸ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 118.

pokládali za žádoucí, aby obec muslimů měla nepřetržité vedení v otázkách politických a sociálních, které jsou z hlediska přežití islámské komunity vůbec nejdůležitější. V díle *Tahrír al-wásila* z let 1964 až 1965 již Chomejní zastával názor, že postavení islámských duchovních jako obecných zástupců (*Ná'ib al-'ámm*) imáma obnáší rovněž autoritu k politickému vedení.²⁶⁹

Pokud jde o identifikaci osoby, která je oprávněna ujmout se vlády nad obcí muslimů, požadoval Chomejní, aby státník splňoval dvě specifické podmínky: byl znalcem zákona a měl smysl pro spravedlnost.²⁷⁰ Za podstatné nepovažoval teologické znalosti jako takové. Tyto dvě kritéria splňují dle Chomejního názoru nejlépe islámští právníci, *faqíhové*. Proti tradici světské vlády sultánů neznalých práva legitimované islámskými právníky postavil vládu faqíhů. Podmínka požadující, aby islámský státník disponoval smyslem pro spravedlnost, zahrnuje předpoklad, že faqíh musí splňovat vysoká kritéria morálky a víry a nesmí být hříšný. Chomejní ve své argumentaci dochází k závěru, že objeví-li se vhodný jedinec splňující oba výše zmíněné předpoklady vůdcovství, a sestaví-li vládu, má stejné pravomoci jako prorok Muhammad ke správě muslimské obce a všichni věřící musí přijmout jeho autoritu.²⁷¹ Názory, že si žádný člověk nemůže osvojit výkon pravomocí proroka Muhammada a imámů, označil Chomejní za nesmyslné. Velájat-e faqíh byla dle Chomejního rozumová a nikoliv duchovní záležitost. Islámský právník v postavení valí-je faqíh bude vládnout v souladu se zájmy obce (*maslahat*), protože pouze on dokáže tento veřejný zájem správně identifikovat.

Chomejního koncept islámské vlády zcela jednoznačně neřeší vztah vládnoucího faqíha k ostatním duchovním. Chomejní deklaroval, že faqíhové nejsou absolutními zástupci, aby nad všemi faqíhy své doby měli velájat. Předpokládal tedy ideální situaci, kdy faqíhové utvoří vládu společně.²⁷² Duchovním přisuzuje vedoucí úlohu v procesu revoluční transformace neislámského systému do podoby islámské vlády. Duchovní mají využít své role ochránců věřících před zvůli světské vlády a mobilizovat širokou veřejnost s cílem revoluční přeměny státu. Přestože jsou z pohledu Chomejního úvah islámští právníci nejzpůsobilejší k politickému vedení společnosti, netrval nezbytně na tom, aby zastávali všechny politické pozice v islámském státě.

Souhlas veřejnosti s islámskou vládou byl z hlediska revolučních cílů klerikální opozice nezbytným předpokladem úspěchu. Z hlediska legitimacy se však nejednalo o nutnou

²⁶⁹ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 119.

²⁷⁰ CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámská vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal). s. 55.

²⁷¹ CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámská vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal). s. 57.

²⁷² ALGAR, Hamid. *Islam and Revolution, Writings and Declarations of Imam Khomeini*. Berkley, 1981. s. 64.

podmínku, protože muslimové nemohou nesouhlasit s vládou, která nemá jiný cíl než vykonávat boží zákony, šari'ou.²⁷³ Protože islámskou vládu definuje jako vládu šari'y, jsou lidé v mezích zjevených zákonů svobodní.

V období následujícím po publikaci Chomejního díla *Velájat-e faqih, Hokumat-e eslami* nebyla o koncepci ideálního islámského státu vedena mezi opozičními silami ani v rámci šíitské hierokracie významná diskuse. Prioritou Chomejního stoupenců se stala protirežimní propaganda založená především na snaze o delegitimizaci monarchického režimu dynastie Pahlaví. Neislámský charakter vlády šáha Mohammada Rezy byl pouze jedním z bodů kritiky, jejíž součástí bylo například také porušování nadále platné ústavy vládnoucím režimem. Chomejní v této době podrobně nehovořil o své teorii islámské vlády; nanejvýš vyzdvihoval pouze některé dílčí aspekty.

Do kontrastu k svévolnému panování šáha Mohammada Rezy stavěl nutnost vlády v souladu s šari'ou, aniž by však specifikoval jakou podobu má šari'atská vláda mít. V pařížském exilu dokonce v zájmu jednoty opozičních sil ve finální fázi revolučního pohybu ve svých veřejných vystoupeních modifikoval některé aspekty svého konceptu. Porevoluční režim měl dle Chomejního vyjádření z této doby vycházet ze vzorové vlády proroka Muhammada a imáma Alího a současně odrážet představy veřejnosti. Matoucím způsobem hovořil o roli duchovních v novém režimu. Posunem od původních tezí bylo také to, že Chomejní akceptoval republikánskou formu nového režimu.

Souhlas s návrhem porevoluční ústavy zpracovaným liberálními laickými intelektuály podle vzoru ústavy francouzské 5. republiky vyvolal dočasný dojem, že Chomejní rezignoval na ambici prosadit koncepci velájat-e faqih v politické praxi porevolučního Íránu.²⁷⁴ I když následný politický vývoj poskytl Chomejního stoupencům příležitost k přepracování ústavy do podoby, která daleko více vycházela z teorie velájat-e faqih, zůstala ústava synkretickým dokumentem kombinujícím Chomejního teze s republikánskými, resp. demokratickými a sekulárními prvky. Výsledkem byla řada kontradikcí a nejasností, které činily problémy při implementaci ústavy. Protože Chomejní nechtěl v průběhu revoluce ani uprostřed debaty o podobě porevolučního politického systému působit jako odpůrce demokratického modelu, nepostavil se například proti principu suverenity lidu, i když bylo zřejmé, že suverenita lidu směřuje pro suverenitě Boží.

Patrně nejproblematičtějším aspektem tohoto smíšeného modelu je dualita moci a existence paralelních institucí s překrývajícími se pravomocemi. Praktické dopady koncepce

²⁷³ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 122.

²⁷⁴ SAFFARI, Said. The Legitimation of the Clergy's Right to Rule in the Iranian Constitution of 1979. *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1 (1993), s. 64-82.

velájat-e fahíq se neomezovaly pouze na ústavní systém Islámské republiky. Chomejní v souladu s koncepcí velájat-e faqíh vnímal svou roli revolučního vůdce v postavení valí-je faqíh mimo rámec ústavy; fakticky jako nadústavní. Politická rozhodnutí v průběhu islámské revoluce a po pádu režimu šáha Mohammada Rezy nečinil na základě ústavního či jiného zákonného zmocnění, ale na základě autority valí-je faqíha. To ostatně dokládá i forma těchto politických kroků. Po vítězství revoluce vyhlásil Chomejní vládu šari'y a prohlásil, že tak činí na základě obecného a posvátného mandátu v zastoupení skrytého imáma. V souladu se šari'atským právem konfiskoval Chomejní majetek císařského dvora Pahlaví a čelních představitelů svrženého režimu. Jako valí-je faqíh jmenoval Chomejní předsedu prozatímní vlády Bázargána a činil další rozhodnutí, jejichž obecnou závaznost dovozoval z povinnosti věřících akceptovat autoritu velájat-e faqíh.²⁷⁵

Porevoluční transformace íránského šíitského islámu kulminovala v roce 1988, kdy Chomejní deklaroval absolutní velájat-e faqíh (*velájat-e faqíh motlaq*), který znamenal další rozšíření již tak širokého mandátu valí-je faqíha. Chomejního nový výklad přisoudil příkazům valí-je faqíha povahu primárních pramenů práva a stejnou závaznost jako božím zákonům. Tento krok byl nejen faktickou degradací ústavy, ale Chomejní sám sebe postavil nad zjevené zákony a uzurpoval si pravomoci přesahující autoritu proroka Muhammada a imámů.

Chomejního koncepcí ideálního islámského státu se setkala s ostrou kritikou ze strany řady tehdejších šíitských duchovních autorit. Například velký ájatolláh Chó'í, který byl v 70. a 80. letech nejvyšší šíitskou duchovní autoritou v íráckem Nadžafu, považoval Chomejního teorii za popření prerogativ skrytého imáma. Chó'í zastával názor, že islámští právníci mají vykonávat duchovní vedení, nikoliv sami vládnout.²⁷⁶ V Íránu s Chomejním nesouhlasili například ájatolláh Rezá Zandžání či velcí ájatolláhové Šarí'atmadarí a Qomí. Mnozí íránští duchovní se rovněž obávali, že Chomejního koncept bude přímým ohrožením jejich dosud značně nezávislého postavení. Vedle námítky, že politická autorita skrytého imáma je nepřenositelnou prerogativou, akcentovali Chomejního oponenti tezi, že mandát k vládě je kolektivní pravomocí mudžtahedů, nikoliv pouze jediného v postavení valí-je faqíh.

²⁷⁵ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 203.

²⁷⁶ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State. Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 121.

3.2. Ústavní model Islámské republiky

3.2.1. Proces přijetí ústavy

První iniciativa k vytvoření porevoluční ústavy byla učiněna již v době pařížského exilu ájatolláha Chomejního na přelomu let 1978 a 1979. Mezi opozicí vůči monarchickému režimu panovala shoda, že perskou ústavu z roku 1906, na jejímž základě byla formálně založena i konstituční monarchie dynastie Pahlaví, bude vhodné nahradit konstitucí novou. Původní ústava z roku 1906 se totiž stala symbolem doby nesvobody, přestože nebyla v politické praxi monarchistického režimu řádně aplikována nebo byla v jistých případech představiteli státní moci interpretována zcela účelově. Předběžný návrh nové ústavní listiny byl v obecných rysech vypracován koncem ledna 1979, Text byl předložen ke schválení Chomejnímu a následně také Revoluční radě. V červnu 1979 byl jeho obsah zveřejněn jako oficiální návrh.²⁷⁷

Návrh ústavy čerpal inspiraci z ústavy francouzské 5. republiky vytvářel stát gaulistického modelu, se snažil propojit demokratické republikánské principy s islámskými zásadami, ale neobsahoval žádnou přímou vazbu na Chomejního koncepci ideálního islámského státu velájat-e faqíh. S výjimkou Rady dohlížitelů, jež byla obdobou Náboženské rady z ústavy roku 1906, neposkytoval šíitským duchovním politicky privilegované postavení.²⁷⁸ Avšak i v Radě dohlížitelů byli duchovní, tedy islámští právníci, zastoupeni minoritně, pěti členy oproti šesti civilním právníkům. Rada dohlížitelů nebyla podle návrhu zmocněna bezprostředně přezkoumávat soulad veškerých legislativních aktů přijatých parlamentem se šarí'ou. To mohla činit pouze na základě žádosti, kterou byli oprávněni předložit šíitské duchovní v postavení mardža'-e taqlíd, prezident země, předseda Nejvyššího soudu a vrchní prokurátor. Rada měla rozhodovat na základě třípětinové většiny hlasů a v případě, že se usnesla, že legislativní akt odporuje ústavě či není v souladu s principy islámského práva, byl parlament při novém projednání povinen brát na námitky Rady zřetel. Předběžný návrh rovněž předpokládal, že úřad vůdce revoluce bude obsazen prezidentem republiky a nestanovoval ani předpoklad, že by tento úřad měl být obsazen osobou pocházející z řad duchovenstva.²⁷⁹

Souhlas Chomejního s předběžným návrhem plně odrážel jeho postoje, jež prezentoval při mnoha příležitostech ještě ve svém pařížském exilu. Když byl například v říjnu 1978

²⁷⁷ BAKHASH, Shaul. *The Reign of the Ayatollahs*. London, 1985. s. 74.

²⁷⁸ BAKHASH, Shaul. *The Reign of the Ayatollahs*. London, 1985. s. 74-75.

²⁷⁹ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 158.

západními novináři tázán, jaké jsou jeho představy o roli duchovních v porevolučním Íránu, v budoucí islámské republice, odpověděl, že nepředpokládá, že by duchovní obsadili mocenské pozice ve vládě, ale že jejich úkolem bude dohled nad vládou a funkce poradní. V této době hovořili sám Chomejní a jeho stoupenci o tom, že novou ústavou založené státní zřízení bude režimem demokratickým, respektujícím vůli lidu a garantující lidská a občanská práva.²⁸⁰

Nicméně v době, kdy byl předběžný návrh oficiálně zveřejněn, měli již Chomejního stoupenci natolik konsolidované postavení, mohli přejít od umírněné kompromisní linie k úsilí o prosazení svých skutečných cílů. Právě otevření debaty o návrhu ústavy se pro ně stalo příležitostí k včlenění hlavních principů koncepce velájat-e faqíh do konečné podoby ústavní listiny. Dílčí změny však nebyly pro Chomejního dostatečné, a proto bylo nezbytné předložený návrh zcela přepracovat. Nejprve vláda premiéra Bázargána zamýšlela, že na základě připraveného návrhu vypracuje konečnou podobu textu a následně ústavu schválí zvláštní ústavodárné shromáždění.²⁸¹ Avšak poté, co byl publikován oficiální návrh, zpochybnil Chomejní nezbytnost svolat takovéto shromáždění a jeho stoupenci v Revoluční radě navrhli, aby nová ústava byla předložena ke schválení v referendu. Nakonec se ovšem prosadil kompromisní návrh, který předpokládal schválení ústavy všelidovým hlasováním, nicméně ještě předtím měl být návrh postoupen tzv. Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy²⁸².

Odpůrci Chomejního koncepce velájat-e faqíh požadovali, aby toto shromáždění bylo co nejvíce vázáno předběžným návrhem a nebylo mu umožněno činit jakékoliv významnější změny. Shromáždění bylo obsazeno na základě výsledku voleb, které skončily vítězstvím Chomejního stoupenců z Islámské republikánské strany²⁸³. Až tehdy začali Chomejní a jeho stoupenci s intenzivní propagandou představ o uspořádání islámského státu v souladu s koncepcí velájat-e faqíh. Chomejního spojenci v kruzích konzervativního duchovenstva začali návrh ústavy otevřeně kritizovat a požadovali vypracování nového návrhu, který bude plně odpovídat tradičním šíitským principům. Chomejní navíc pokládal účast laiků na revizi ústavy za naprosto zbytečnou, protože se mělo jednat o ústavu Islámské republiky, a proto měli její obsah přetvořit šíitští duchovní jakožto největší znalci islámského práva.

²⁸⁰ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 216-217.

²⁸¹ MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2000. s. 158.

²⁸² Zkráceně bývá nazýváno rovněž Shromážděním znalců.

²⁸³ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 216-217.

Konzervativní revoluční duchovní žádali odstranění všech západních elementů, zejména pak, aby ústava výslovně uznala, že zákonodárná pravomoc náleží výhradně Bohu.²⁸⁴

V průběhu zasedání Shromáždění bylo vzneseno mnoho pozměňovacích návrhů, jež ve svém souhrnu naprosto měnily původní návrh a mnohdy šly ještě dále než Chomejního koncepce. Mezi nejvýznamnějšími lze zmínit požadavek, aby nejvyšší moc ve státě vykonával mravně bezúhonný islámský právník (*faqíh*), který bude stát jako nejvyšší autorita nad legislativou, exekutivou i justicí a požadavek, aby podmínkou platnosti veškerých legislativních aktů přijatých parlamentem bylo schválení Radou dohlížitelů.

Hlavními iniciátory změn původního návrhu byli ájatolláhové Hosejn Alí Montazerí a Mohammad Beheští, kteří prosazovali Chomejního koncepci. Byli však také ovlivněni myšlenkami iráckého šíitského duchovního vůdce té doby, ájatolláha Muhammada Bábira al-Sadra. Al-Sadr například navrhl, aby v čele Islámské republiky stanul islámský právník v pozici *mardža‘-e taqlíd* a aby nejvyšší duchovní vůdce byl současně vrchním velitelem ozbrojených sil. Ve svém komentáři k návrhu íránské ústavy al-Sadr rovněž přednesl myšlenku volby nejvyššího vůdce institucionalizovaným shromážděním složeným z předních duchovních a islámských učenců.²⁸⁵

Ájatolláh Montazerí v rámci diskuse o revizi návrhu ústavy vymezil jako jeden z hlavních cílů nové ústavy odstranění historicky podmíněné duality mezi politickou a náboženskou mocí, potažmo mezi zvykovou světskou vládou a hierokratickou vládou náboženskou. Montazerí definoval dvě kategorie právních předpisů, jednak právo vycházející z koránu a tradice, jednak vládní příkazy. V případě první kategorie nastává nepochybná povinnost věřících podřídit se těmto normám s ohledem na jejich původ. Druhou kategorií norem pokládal Montazerí za předpisy odrážející společenské potřeby doby a zájem na udržování řádu ve společnosti. Protože se ovšem jedná o právní normy vzniklé z lidské zákonodárné činnosti, stávají se podle Montazerího tyto příkazy závaznými až v okamžiku, kdy s nimi vysloví souhlas islámští právníci, uznání *mudžtahidé*. Tímto způsobem Montazerí vymezil základní odpovědnost Rady dohlížitelů vůči parlamentu.²⁸⁶

I když nešlo o většinový názor, objevila se mezi členy shromáždění také kritika konceptu *velájat-e faqíh*. Ať už se jednalo o kritiku z pozic tradicionalistických či liberálních, byly všechny její projevy velmi účinně tlumeny. Pokus zvrátit činnost shromáždění vzešel v říjnu 1979 dokonce ze strany prozatímní vlády premiéra Bázargána, když většina ministrů

²⁸⁴ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 28-29.

²⁸⁵ ARJOMAND, Said Amir. Constitution of the Islamic Republic. *Encyclopaedia Iranica*, 1992. Dostupné na WWW: <<http://www.iranicaonline.org/articles/constitution-of-the-islamic-republic>>.

²⁸⁶ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 224-26.

kabinetu hlasovala pro rozpuštění Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy.²⁸⁷ Deklarovaným důvodem bylo, že shromáždění překročilo lhůtu jednoho měsíce, do níž mělo ukončit svou činnost a předložit definitivní návrh ústavního textu. Vládní iniciativa se ovšem setkala s neočekávaně silnou negativní reakcí Chomejního, který označil ty, kdo by usilovali o implementaci tohoto vládního usnesení za odpadlíky.

Mimo rámec Shromáždění znalců se objevily kritické postoje ze strany významných duchovních, kteří se neztotožňovali s Chomejního vizemi islámské vlády.²⁸⁸ Například ájatolláh Zandžaní nesouhlasil s Chomejního koncepcí z toho důvodu, že forma vlády, kdy vládne jako nejvyšší vůdce osoba v postavení valí-je faqíh, je možná pouze za života imámů, neboť pouze imám může tuto pozici zastávat. Velký ájatolláh Šari‘atmadarí se naproti tomu stavěl proti ustavení islámské vlády v souladu s Chomejního koncepcí velájet-e faqíh, protože odmítal, že by bylo možné přenést pravomoci Skrytého imáma na celou sféru politického rozhodování a podřadit tak všechny orgány vykonávající státní moc supervizi nejvyššího vůdce. Aplikaci principů velájet-e faqíh připouštěl pouze tehdy, když šari‘a nedává konkrétní odpověď pro řešení otázky z oblasti právních vztahů, pro něž je výlučným pramenem práva. V ostatních případech pak suverenita a svoboda rozhodování náleží lidu.²⁸⁹

Chomejního stoupencům ve Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy podařilo předběžný návrh ústavní listiny změnit a zakotvit v přepracovaném návrhu postavení šíitských duchovních jako politicky privilegované sociální skupiny, formulovat mimořádně silné postavení nejvyššího vůdce, který musel být rovněž nejvyšší náboženskou autoritou v pozici mardža‘-e taqlíd, a prosadit v textu mnoho dalších tradicionalistických prvků. Stále však existovala skupina těch, kteří odmítali přijmout byť i sebemenší omezení absolutní moci duchovních.²⁹⁰ Tyto kruhy vyjadřovaly nespokojenost s tím, že ústava předpokládala vytvoření novotářských islámu neznámých institucí, například parlamentu nadaného zákonodárnou pravomocí. Parlament odmítali proto, že jde o produkt vývoje na křesťanském Západě.

Ultrakonzervativní duchovní rovněž pokládali právní normy stojící mimo šari‘atské právo za projev odpadlictví a naprosto nepřijatelný zásah do sféry, jež je vyhrazena Bohu. Proto přiznávali parlamentu pouze roli jakési plánovací komise či orgánu, který bude odpovědný za praktickou realizaci šari‘atského práva, nikoli za samotnou tvorbu práva. Ze stejných důvodů útočili proti dalším ustanovením původního návrhu ústavy, zvláště pak proti

²⁸⁷ SCHIRAZI, Asghar. *The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*. London, 1997. s. 47.

²⁸⁸ SCHIRAZI, Asghar. *The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*. London, 1997. s. 48.

²⁸⁹ ARJOMAND, Said Amir. *Constitution of the Islamic Republic*. *Encyclopaedia Iranica*, 1992. Dostupné na WWW: <<http://www.iranicaonline.org/articles/constitution-of-the-islamic-republic>>.

²⁹⁰ SCHIRAZI, Asghar. *The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*. London, 1997. s. 52-54.

článcům pojednávajícím o garancích lidských a občanských práv. Někteří ultrakonzervativci ve shromáždění veřejně deklarovali svůj radikální postoj například tím, že označili návrh, aby polovinu členů Rady dohlížitelů tvořili světští, tedy nikoliv pouze islámští právníci, za nepřijatelný kompromis.

Od srpna do listopadu 1979 se podařilo návrh ústavy zcela přepracovat, aby do značné míry zahrnoval základní principy Chomejního teorie. Oproti zákonnému vymezení pracovalo Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy nikoliv jeden, ale téměř čtyři měsíce. Ústava byla v přetvořené podobě předložena občanům ke schválení v referendu 2. a 3. prosince téhož roku. Podle oficiálních výsledků se hlasování zúčastnilo 15,7 miliónu z 21 miliónů oprávněných voličů a ve prospěch ústavy se vyjádřilo 99,3% hlasujících.²⁹¹

3.2.2. Struktura ústavní listiny

Ústava Íránské islámské republiky je členěna do čtrnácti kapitol a 177 článků a svou strukturou navazuje na perskou ústavu z roku 1906. Pořadí i označení jednotlivých kapitol byly ovšem změněny. Například kapitolu pojednávající o monarchii nahradila kapitola vymezující pravomoci a postavení nejvyššího vůdce a zcela nově byly do ústavy včleněny kapitoly o masmédiích a zahraniční politice státu. V téměř nezměněné podobě zůstaly v ústavě z prosince 1979 původní ustanovení vymezující rovnost občanů před zákonem, záruky nedotknutelnosti života, majetku, cti a obydlí či svobodu smýšlení a svobodnou volbu zaměstnání. Kontinuitu s perskou ústavou ztělesňovaly také garance práva na spravedlivý proces a požadavek veřejnosti parlamentních zasedání. Obdobně byly v nové ústavě konstruovány parlamentní procedury týkající se odpovědnosti vlády vůči parlamentu. Parlamentu zůstaly významné kontrolní pravomoci nad státními financemi, pravomoc ratifikovat mezinárodní smlouvy, schvalovat státní půjčky a ostatní nakládání se státním majetkem.

Vlastnímu textu strukturovanému do kapitol a článků předchází obsáhlá preambule, která je dále členěna do dvanácti užších tematických celků. V úvodních, ideologickým jazykem formulovaných odstavcích pojednává ústavní text o revolučním hnutí, jež vyústilo ve svržení monarchie. Jsou vyzdvihovány zásluhy ájatolláha Chomejního jako vůdčí postavy protirežimní opozice, oslavovány hrdinské činy odporu proti režimu šáha Mohammada Rezy.

²⁹¹ BAKTIARI, Bahman. *Parliamentary Politics in Revolutionary Iran: The Institutionalization of Factional Politics*. Gainesville, 1996. s. 63.

V navazující podkapitole preambule je vylíčena historie Chomejního programu ustavení islámské vlády v Íránu a touha věřících realizovat tento plán jako jeden z ústředních motivů revolučního pohybu. Dále se preambule pouští do stručného popisu revolučních událostí roku 1978 a triumfu revoluce na počátku roku 1979. Odkazem na březnové referendum o Islámské republice se islámský režim snaží demonstrovat svůj demokratický charakter a obhajuje svou populární legitimitu. Nejrozsáhlejší část preambule tvoří ustanovení souhrnně nazvaná Forma vlády v islámu. Na tomto místě ústava vymezuje své výchozí principy pramenící z jedné z existujících interpretací šíitského islámu. Úvodní odstavec této části preambule hovoří o ideologických cílech íránské ústavnosti.

„Z pohledu islámu není zdrojem vlády zájem společenské třídy. Státní moc není nástrojem nadvlády jednotlivce či skupiny nad ostatními. Islámská vláda totiž představuje naplnění politického cíle lidí, jejich společnou víru a postoje, které získávají organizovanou formu za účelem započítí procesu duchovního a ideologického vývoje ke konečnému cíli. Tímto cílem je pohyb směrem k Bohu. Íránský národ se očistil od nánosů a nečistot z minulosti i cizích ideologií a navrácí se zpět k původním islámským hodnotám. Nyní íránský národ usiluje o vybudování dokonalé a vzorové společnosti založené na islámských normách. Posláním ústavy je pak uskutečnit ideologické cíle hnutí a vytvořit podmínky vedoucí k rozvoji člověka v souladu se vznešenými a všeobecně platnými islámskými hodnotami.“

V souladu s textem preambule by ústava měla sloužit rovněž jako nástroj k vytvoření jednotného světového společenství muslimů, a jak je dále zmíněno, i k pokračování boje za osvobození všech utlačovaných lidí světa. Čtvrtý odstavec preambule vyjadřuje jeden z ústředních principů íránské ústavnosti. Zákonodárství vytvářející závazné předpisy pro správu společnosti se dle ústavy musí obracet ke Koránu a tradicím, kterým přisuzuje význam neopominutelných pramenů. V souladu s tímto principem je výkon důsledného dohledu ze strany spravedlivých, zbožných a rozhodných islámských učenců naprostou nezbytností. V posledním odstavci této části ústava stručně pojednává o principu vlády spravedlivého zbožného člověka, který splňuje nezbytné předpoklady a je jako vůdce vybrán lidem. V dalších ustanoveních preambule jsou vyloženy základní zásady ekonomiky Islámské republiky s postavením ženy ve společnosti, vymezeny základní principy fungování soudnictví, výkonné moci a masmédií. Preambule je zakončena pasáží o činnosti Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy.

Všeobecné principy upravuje první kapitola ústavy. V souladu s šíitskou věroukou vymezuje ústavní text mezi základními principy íránské státnosti víru v jednoho Boha, pět pilířů islámského náboženství, suverenitu boží nad lidmi a výlučnou zákonodárnou pravomoc

boží. Dále uvádí mezi těmito principy nepominutelný význam Bohem zjevených norem pro výklad a dotváření práva lidmi, princip trvalého imámátu implikující nepřerušené vedení společnosti imámy nebo jejich zástupci na bázi mandátu k vládě (*velájat-e amr*). Zástupci imámů jsou dle ústavy islámští právníci splňující nezbytné kvalifikační předpoklady.

Obdobně ideologicky a v souladu s oficiálním náboženstvím státu, šíitským islámem *ithná'ašaríje*, náleží mezi ústavně sankcionované cíle Islámské republiky vytváření prostředí pro růst mravní čistoty založené na víře a zbožnosti, zvyšování úrovně veřejného uvědomění a úplné vymýcení imperialismu a zamezení vlivu cizích mocností, ale také podpora vědy a výzkumu, zajištění politických a sociálních svobod nebo účast občanů na rozhodování o politických, ekonomických, sociálních a kulturních otázkách. Cílem státu je posílení národní obrany na nejvyšší možnou úroveň, zavedení spravedlivého islámského ekonomického modelu za účelem dosažení všeobecné prosperity a odstranění chudoby. Neméně významným cílem je také dosažení soběstačnosti v oblasti vědy, techniky, průmyslu, zemědělství a vojenství.

Článek čtvrtý vymezuje jeden ze stěžejních prvků íránské ústavnosti, princip *mašrú'íjat*.²⁹² Ten ztělesňuje požadavek, aby veškeré normy a nařízení regulující vztahy občanskoprávní, trestněprávní, finanční, ekonomické, správní, kulturní, vojenské, politické a rovněž tak další odvětví vycházely ze zásad islámu. Tento princip je nutné aplikovat bez výjimky s všeobecnou platností pro všechny články ústavy jakož i na ostatní právní normy a nařízení. Radu dohlížitelů zmocňuje jako zvláštní ústavní orgán k dohledu nad tím, zda je tento výchozí princip legislativy řádně uplatňován. Postavení nejvyššího vůdce je definováno v souladu s Chomejního teorií *velájat-e faqíh*. Ústava nařizuje, že po dobu okultace dvanáctého imáma Muhammada al-Mahdí má být vedení muslimské obce prozatímně vykonáváno spravedlivou a zbožnou osobou, která je plně seznámena s poměry své doby; osobou odvážnou a mající dostatečné schopnosti spravovat obec. Pouze tato osoba pak může převzít zodpovědnost za výkon funkce nejvyššího vůdce (per. *rahbar*).

Veřejné záležitosti země musí být dle ústavy spravovány v souladu s vůlí občanů vyjádřenou prostřednictvím voleb, a to včetně voleb prezidenta, voleb zástupců občanů v Islámském poradním shromáždění a členů místních výborů nebo referenda v záležitostech specifikovaných v dalších člancích ústavy. Odkazem na text Koránu (42:38 a 3:159) a princip konzultace (*šúrá*) je vymezena existence poradních orgánů, čímž jsou míněny Islámské poradní shromáždění, provinční, městské, oblastní, okresní a obecní rady. O principu neoddělitelnosti svobody, nezávislosti, jednoty a územní celistvosti Íránské islámské

²⁹² ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 51.

republiky a o povinnosti vlády a všech občanů podílet se na zachování tohoto stavu pojednává článek 9 ústavy. V souladu s ním nemá nikdo, jednotlivec, skupina ani státní orgány, právo omezovat politickou, kulturní, ekonomickou a vojenskou nezávislost či zasahovat do územní celistvosti země pod záminkou uplatňování svobod.

Jak již bylo zmíněno výše, deklaruje ústava oficiálním náboženstvím Islámské republiky islám dvanácti imámů školy *Dža'farí*. Ostatním islámským odnožím se dostává plného respektu; jejich stoupenci mohou svobodně vykonávat náboženské obřady a mají státem uznané postavení v otázkách náboženského vzdělávání, záležitostech osobního stavu²⁹³ a s nimi souvisejících sporů před soudy. V regionech, kde tvoří příslušníci těchto islámských škol většinu obyvatelstva, pak mají v souladu s normotvornou pravomocí místních rad možnost autonomní úpravy podzákonnými předpisy s omezenou územní působností. Dále pak ústava obsahuje ustanovení upravující postavení státem uznaných náboženských menšin. Pouze zoroastrovci, židé a křesťané mají v mezích stanovených právem svobodu vykonávat náboženské obřady a v záležitostech osobního stavu a náboženského vzdělávání se řídit vlastními náboženskými předpisy. Vláda islámské republiky a všichni muslimové jsou povinni s nemuslimy jednat v souladu s mravními normami a principy islámské spravedlnosti se vším respektem k jejich lidským právům. Tyto principy je nutné uplatňovat vůči všem nemuslimům, kteří se zdržují konspirace a jiných aktivit směřujících proti islámu a Íránské islámské republice.

Obdobu listiny základních lidských a občanských práv tvoří v íránské ústavě kapitola třetí, nazvaná Práva lidu. Poskytuje garance základních lidských a občanských práv a prohlašuje na nepřípustnou diskriminaci a poskytování jakýchkoli privilegií na základě příslušnosti k určité rase, etnické, jazykové či podobné skupině. Formálně je zaručena rovná ochrana práv mužů a žen, uznáno právo na lidskou důstojnost, svoboda shromažďování a sdružování, svoboda projevat své postoje v tisku a důvěrnost sdělení zprostředkovaným telekomunikačními prostředky. Dále tato kapitola upravuje i některá práva sociální. Lze zmínit právo na práci, na bezplatné a všeobecně dostupné vzdělání či právo na bydlení. V dalších ustanoveních je obsaženo například právo domáhat se ochrany práv u soudů nebo zásada, že pouze soud může vynášet rozsudky a vykonávat tresty. Ústava zakazuje mučení, bezdůvodné a bezprávné omezování osobní svobody zadržených osob a zakotvuje zásadu presumpce nevinny.

Celkově však obsah třetí kapitoly nevytváří vyčerpávající a vnitřně provázaný celek zaručující občanům pevné a důstojné postavení ve vztahu ke státu. Ústavní ukotvení proto

²⁹³ Jde o záležitosti týkající se sňatku, rozvodu, dědictví a testamentu.

není dostatečnou zárukou všech práv a demokratických svobod občana a nevytváří bariéru proti zneužívání státní moci. Lidská a občanská práva, jež byla v době vzniku íránské ústavy ve všech demokratických státech světa uznána za nezadatelná a neměnná, jsou v konstituci Islámské republiky garantována pouze do té míry, do jaké není jejich výkon v rozporu s islámskými kritérii. Takto podmíněné vymezení činí ochranu sféry základních práv jednotlivce a tedy přípustnost zásahů státu do této nezadatelné sféry závislou na interpretaci často mnohoznačných a neurčitých pojmů islámského práva. K interpretaci norem islámského práva jsou oprávněni pouze islámští právníci, z nichž mnozí ideu lidských a občanských práv zcela odmítají jako západní koncept a nepřijatelný zásah do suverenity boží.

Úpravu ekonomických a finančních vztahů shrnuje kapitola čtvrtá. Cílem ekonomiky Islámské republiky je podle ústavního textu dosažení hospodářské nezávislosti společnosti, vykořenění chudoby a strádání a uspokojení lidských potřeb pramenících ze společenského vývoje. Mezi základními ekonomickými principy je na prvním místě závazek poskytnout základní životní potřeby všem občanům; konkrétně bydlení, stravu a hygienické potřeby, zdravotní péči, vzdělání a všechny nezbytnosti potřebné pro zakládání rodin. Je zdůrazněna nezbytnost vytváření náležitých podmínek pro to, aby bylo zajištěno zaměstnání pro všechny občany s cílem dosažení plné zaměstnanosti. Současně je garantována svobodná volba povolání. Pracovní doba má být upravena tak, aby zaměstnancům poskytovala dostatek času nejen pro odpočinek, ale i pro ostatní aktivity vedoucí k všestrannému rozvoji osobnosti a zdůrazněna je rovněž nepřijatelnost jakékoli formy vykořisťování zaměstnanců.

Dále se ústava podrobněji věnuje plánování národního hospodářství, vyjmenovává některé zakázané ekonomické aktivity jako například lichvu, bezdůvodné hromadění zásob zboží či úsilí o dosažení monopolního postavení na trhu. Národní hospodářství má být dle ústavy chráněno před dominantním postavením zahraničních subjektů. Zvláštní důraz je kladen na růst zemědělské a průmyslové výroby za účelem uspokojení potřeb veřejnosti a také proto, aby bylo dosaženo soběstačnosti a nezávislosti země v tomto ohledu. Hospodářství Islámské republiky člení ústavní text na tři sektory: státní, družstevní a soukromý, přičemž všechny podléhají systematickému plánování. Státní sektor má zahrnovat oblasti velkých průmyslových podniků, zahraniční obchod, těžbu nejvýznamnějších minerálů, bankovníctví, pojišťovnictví, energetiku, velké zavlažovací systémy, rozhlasové a televizní vysílání, spoje a telekomunikace, pozemní komunikace, letectví, lodní dopravu a přehrady. Tyto oblasti mají být dle ústavy vlastněny a spravovány státem. Družstevní sektor zahrnuje družstevní podniky a podnikání zaměřené na výrobu a distribuci zboží. Soukromý sektor má pak působit v oblasti

zemědělství, průmyslové výroby, obchodu a služeb doplňujících aktivity státního a družstevního sektoru.

Jestliže je vlastnictví v každém z těchto sektorů vykonáváno v souladu s ústavním rámcem, nepřekračuje meze stanovené islámským právem, přispívá k ekonomickému růstu a rozvoji země a neškodí společnosti, požívá plné ochrany v mezích práva islámské republiky. Konkrétní rozsah každé z těchto sfér jakož i další nezbytné předpisy a podmínky pro jejich činnost měly být specifikovány ve zvláštních normách.

Mimořádně významné otázky struktury státní moci, suverenity, dělby moci a základní vymezení jednotlivých jejích složek upravuje kapitola pátá nazvaná Právo národní suverenity. Ústavní listina deklaruje, že svrchovaná vláda nad světem i lidmi náleží Bohu, který učinil člověka pánem svého osudu, tj. dal mu svobodnou vůli. Nikdo nesmí člověku upírat toto posvátné právo, ani jej podrobovat zájmům jednotlivce či skupiny. Lidé jsou oprávněni vykonávat toto své právo způsobem vymezeným následujícími ustanoveními. Přestože ústava odmítá republikánský princip dělby státní moci a vzájemně nezávislé postavení obvyklých tří složek, stanoví, že moc vládnout je v Islámské republice svěřena orgánům moci zákonodárné, soudní a výkonné. Každá jednotlivě však podléhá dohledu nejvyššího vůdce.

Zákonodárství je v Islámské republice vykonáváno prostřednictvím Islámského poradního shromáždění, jež je tvořeno zvolenými zástupci lidu. Legislativní akty přijaté tímto orgánem musí po zakončení legislativního procesu poskytnuty zástupcům moci výkonné a soudní, aby započali s jejich aplikací. Funkce moci výkonné jsou s výjimkou záležitostí svěřených do přímé působnosti nejvyššího vůdce vykonávány prezidentem a ministry kabinetu. Do novelizace ústavy v roce 1989 se na výkonu moci výkonné podílel rovněž předseda vlády jmenovaný prezidentem. Soudní moc je vykonávána soudy. Ty jsou v souladu s požadavky ústavy ustavovány v souladu s islámskými kritérii a pověřeny pravomocí prošetřovat a řešit spory o právo, poskytovat ochranu veřejným právům, prosazovat spravedlnost a aplikovat Boží zákony. Podrobněji jsou pravomoci, fungování a vznik jednotlivých ústavních orgánů upraveny v příslušných kapitolách ústavy.

Ústavní text Islámské republiky upravuje do značných podrobností také zásady zahraniční politiky, což není v ústavní praxi ne zcela obvyklé. Stanoví, že zahraniční politika země je založena na odmítnutí všech forem nadvlády, na ochraně nezávislosti země ve všech ohledech, ochraně územní celistvosti i práv všech muslimů, odmítnutí spojenectví se všemi mocnostmi usilujícími o světovou nadvládu a udržování mírových vztahů se všemi neagresivními státy. Ústava zakazuje uzavírat jakékoli dohody umožňující ovládnutí přírodních zdrojů, ekonomiky, armády, kultury či ostatních aspektů života země zahraničními

subjekty. Přestože deklaruje princip nevměšování do vnitřních záležitostí ostatních států, vyzývá k podpoře bojovníků za svobodu proti utlačovatelům kdekoli na světě.

V rámci novelizace ústavy v roce 1989 byla nově zřízena Nejvyšší rada národní bezpečnosti.²⁹⁴ Odpovědností této instituce je definovat národní obranné a bezpečnostní politiky v rámci všeobecných principů vymezených nejvyšším vůdcem a koordinovat politické rozhodování, zpravodajskou činnost i další aktivity státu s ohledem na všeobecnou obrannou a bezpečnostní politiku země.

V rámci ústavní reformy byla nově upravena také procedura pro provádění změn ústavy. Iniciátorem změny může být od roku 1989 pouze nejvyšší vůdce. Ten musí předložit návrh změny vypracovaný na základě konzultace s Radou pro určování zájmů režimu prezidentovi a současně k tomuto účelu zřízenému zvláštní orgánu, Radě pro ústavní změny. Rada je poté pověřena vypracováním a schválením definitivní podoby návrhu. Finální návrh změn musí být opět potvrzen nejvyšším vůdcem a předložen ke schválení v celostátním referendu. Novelizace ústavy vstoupí v platnost, je-li přijata absolutní většinou oprávněných voličů. Ústava v rámci novelizace v roce 1989 současně vymezila nezměnitelnost ustanovení ústavy vztahujících se k islámskému charakteru politického systému, základních principů a cílů islámské republiky, demokratického charakteru vlády, principu trvalého vůdcovství islámské obce a oficiálního náboženství. V důsledku mimořádně komplikované procedury i deklarované nezměnitelnosti podstatné části obsahu ústavního textu se ústava Islámské republiky stala mimořádně rigidním dokumentem. Od přijetí rozsáhlé novely ústavy v roce 1989 až do současnosti nebyla ústava otevřena ke změnám.

²⁹⁴ Do ústavního textu byl v rámci novely v roce 1989 vložen nový článek 176. Persky nese rada označení *Šúra-je 'alí-je amnijat-e mellí*.

3.3. Základní principy ústavy

Ústavní listina z prosince roku 1979 byla od svého vzniku synkretickým dokumentem. Přestože se na konečné formulaci textu podíleli především stoupci Chomejního koncepce ideálního islámského státu, kteří disponovali většinou ze 77 křesel ve Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy, není schválený text pouze odrazem Chomejního představ. Ústava obsahuje ustanovení, která nejsou v souladu s koncepcí velájat-e faqíh ani s tradičními islámskými východisky. Další ústavní principy jsou šíitskému islámu zcela neznámé. Jde jednak o prvky, jež lze označit jako demokratické, a o elementy, jež mají svůj původ v sekulárních, převážně západních ideologiích.²⁹⁵

3.3.1. Tradiční islámské prvky

Prvky, jež představují tradiční šíitské pojetí státnosti, se objevují téměř ve všech částech ústavní listiny. Ústava deklaruje, že Írán je islámský stát a v souladu s tímto charakterem vymezuje úkoly a cíle státu. Zájem veřejnosti na vytvoření islámského státu je v ústavě vymezen jako hlavní motivace revolučních událostí vedoucích ke svržení vlády dynastie Pahlaví a samotná revoluce je definována islámskými pojmy. Náboženská dogmata šíitského islámu učinila ústava právně závaznými a neměnnými. Jednoznačně ideologicky jsou vymezeny i cíle islámského státu. V souladu s nimi má Islámská republika usilovat o založení vzorové islámské společnosti, plnou realizaci islámské revoluční ideologie a prosazoval její implementaci ve všech oblastech lidského života. Na realizaci těchto cílů se mají podílet bez výjimky všechny státní orgány Islámské republiky.

Jednou z nejvýznamnějších tradičních zásad íránského ústavního modelu je princip *mašrúttíjat*, který požaduje, aby veškeré legislativní akty byly v souladu s islámským právem. Normy islámského práva pokládá ústava v souladu s islámskou věroukou za přímé zjevení boží vůle. Princip *mašrúttíjat* omezuje zákonodárnou pravomoc parlamentu tím, že zakazuje Islámskému poradnímu shromáždění přijímat jakékoliv legislativní akty, které by byly v rozporu s principy a normami islámu. Soudce naproti tomu ústava opravňuje, aby při nalézání práva neaplikovali ty akty výkonné moci, které shledají v rozporu s islámským právem. Plně v souladu s islámskou tradicí hovoří ústava o tom, že nejvyšší suverenita náleží výlučně Bohu. Suverenita lidu tak musí být nutně omezena ve prospěch těch státních orgánů,

²⁹⁵ SCHIRAZI, Asghar. *The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*. London, 1997. s. 8-17.

jež zastupují suverenitu boží, resp. suverenitu skrytého imáma, konkrétně ve prospěch nejvyššího vůdce a Rady dohlížitelů. Rada dohlížitelů má pravomoc posuzovat soulad parlamentem přijímaných legislativních aktů s islámem a zablokovat přijetí norem, které označí za neislámské. Na tradiční šíitský koncept *ná'ib al-'ámm*, resp. Chomejního reinterpretaci tohoto principu odkazují ustanovení ústavy vymežující postavení a pravomoci nejvyššího vůdce. Osoba zastávající úřad nejvyššího vůdce, tedy valí-je faqíh, stojí dle ústavy nad soustavou ostatních státních orgánů. Dominantní postavení nejvyššího vůdce je v souladu s Chomejního teoretickým modelem *velájat-e faqíh*.

3.3.2. Demokratické prvky

Za demokratické prvky íránského ústavního systému lze považovat zejména dílčí uznání suverenity lidu, existenci občany volených orgánů (parlamentu, místních rad, prezidenta republiky) i ústavní omezení absolutní moci nejvyššího vůdce. Přestože ústava hovoří o tom, že nejvyšším suverénem nad lidmi je Bůh, současně akcentuje, že vznik islámské republiky a politického systému založeného na koncepci *velálet-e faqíh* je odrazem přímé vůle většiny íránského lidu.²⁹⁶ Lid je tedy v ústavě pojímán jako zdroj legitimacy a ústavní omezení jeho suverenity bylo konzervativními Chomejního stoupenci vykládáno jako volní akt majority, která se demokraticky vzdala části svých práv.²⁹⁷

Dílčím způsobem uznává ústava suverenitu lidu požadavkem, aby v Islámské republice byla správa veřejných záležitostí vykonávána v souladu s vůlí lidu. Svou omezenou suverenitu lid vykonává prostřednictvím voleb prezidenta, zástupců v Islámském poradním shromáždění i místních radách. Demokratickým elementem íránské ústavnosti je nepochybně i existence referenda, jehož praktická využitelnost je ovšem svázána řadou omezení.²⁹⁸ Členové Islámského poradního shromáždění a prezident jsou voleni ve všeobecných a přímých volbách tajným hlasováním. Stejným způsobem je voleno i Shromáždění znalců, které navázalo na činnost Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy. Volba nejvyššího vůdce a poloviny členů Rady dohlížitelů probíhá jako nepřímá.

Ájatolláh Chomejní, který zastával pozici prvního nejvyššího vůdce Islámské republiky, nebyl do této pozice obsazen volbou, ale ústava pouze potvrdila jeho stávající mocenské postavení. Oporu v šíitské tradici ani Chomejního koncepci nemá existence

²⁹⁶ Preambule ústavy.

²⁹⁷ SCHIRAZI, Asghar. *The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*. London, 1997. s. 104-105.

²⁹⁸ Uspořádat referendum s cílem prosadit svou autoritu vůči klerikálním institucím režimu se pokusil během svého mandátu prezident Chátámí, nicméně jeho straha se nesetkala s pochopením nejvyššího vůdce a vyzněla do ztracena.

parlamentu, Islámského poradního shromáždění, jako legislativního orgánu. Ačkoliv je legislativní pravomoc parlamentu omezena ve prospěch ústavní role Rady dohlížitelů, má Islámské poradní shromáždění řadu dalších důležitých pravomocí ve vztahu k exekutivě. Ty z parlamentu činí významný faktor v procesu politického rozhodování.

3.3.3. Sekulární elementy

Přestože snahou Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy bylo, aby byl systém islámské republiky založen na výlučně domácích islámských principech, na úplném souladu s normami islámského práva a islámskou tradicí, obsahuje íránská ústava řadu podstatných prvků, které byly převzaty ze západních sekulárních modelů, a vytvářejí tak koncept, který je tradičním islámským představám zcela cizí. Samotná ústavnost a pojem ústavy jsou převzaté evropské koncepty a lze pro ně jen mimořádně obtížně nalézt jakýkoliv ekvivalent v islámské tradici. Nejen na perskou ústavní revoluci, ale ústavnost jako takovou pohlížel Chomejní až do islámské revoluce značně kriticky.

Dále pak pojmy jako například suverenita lidu, národ, legislativa, soudnictví, parlamentarismus, republika či všeobecné volby jsou produkty společenského vývoje neislámského Západu. Pro šarí'u a íránskou islámskou tradici jsou tyto koncepty zcela cizí. Třebaže se mnoho těchto institutů uchytilo v íránské politické, resp. ústavněprávní terminologii a myšlení v souvislosti s perskou ústavní revolucí, jež poprvé uznala lid jako zdroj legitimacy politické moci a přinesla na území Íránu koncept dělby moci, stojí Chomejního interpretace na opačné pozici. Sekulární původ mají rovněž další aspekty íránské ústavnosti. Zejména elementy ústavní listiny věnované hospodářství Islámské republiky obsahují principy zcela cizí islámské tradici založené na smluvní volnosti úpravy sociálně-ekonomických vztahů ve společnosti. Šarí'a nezná právo na zaměstnání, zdravotní péči či bezplatné vzdělání. Obdobně politika sociálního zabezpečení nad rámec islámské dobročinnosti či důraz na zajištění zemědělské a průmyslové soběstačnosti jsou principy islámskému diskursu cizí. Ústavně vymezené členění hospodářství na státní, družstevní a soukromý sektor s tím, že prioritu přisuzuje sektoru státnímu, směřuje rovněž proti islámské tradici. Ta akcentuje soukromé vlastnictví a svobodné podnikání.

Součástí ústavy je i vymezení principů zahraniční politiky Islámské republiky v souladu s rétorikou národněosvobozeneckých hnutí třetího světa. K úkolům státu proto náleží snaha o kompletní eliminaci imperialismu a zamezení zahraničním vlivům, odmítnutí všech forem dominance v mezinárodních vztazích a vměšování se do vnitřních záležitostí

ostatních států. Ústava dále obsahuje blíže nespecifikovaný závazek Islámské republiky podporovat boj utlačovaných proti utlačovatelům.

V ústavním textu stojí tradiční islámské a moderní sekulární instituty vedle sebe. Netvoří ovšem harmonizovaný systém, ale mnohdy si odporují nebo se dokonce vzájemně vylučují. Suverenita islámských právníků popírá suverenitu lidu, pojem islámské obce stojí proti pojmu íránského národa, předpisy šari'atského práva limitují aplikaci ústavní listinou uznaných lidských práv, Rada dohlížitelů zasahuje do legislativní pravomoci parlamentu. Lze zmínit ještě další, ale již tento výčet ukazuje, že funkce sekulárních prvků ústavnosti jsou výrazně potlačeny, nicméně při pohledu na ústavní praxi se ukazuje, že existuje-li politická vůle podepřená silným mocenským zázemím, nejsou ani tradiční islámské prvky opírající se o autoritu nejvyšší, nepřekonatelné.

Přestože nelze vyloučit, že tyto vlastnosti íránské ústavy odrážely záměr Chomejního vytvořit flexibilní systém, který by bylo možné přizpůsobovat pragmatickým potřebám politické elity v průběhu času ani jeho zájem předejít monopolizaci moci jednou institucí na úkor ostatních, kloní se někteří autoři k výkladu, že Chomejní a jeho stoupenci pokládali ústavu za základ provizorního politického uspořádání. Ústava tak měla posloužit jen jako nástroj k legálnímu převzetí moci stoupenci radikální interpretace Chomejního koncepce velájat-e faqih a následnému přechodu k úplné islámské vládě.²⁹⁹

²⁹⁹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 226.

3.4. Instituce Islámské republiky

Po islámské revoluci byla v Íránu v souladu s ústavní listinou z roku 1979 vytvořena zcela nová struktura státních institucí. Z hlediska toho, zda jsou odrazem Chomejního konceptu *velájat-e faqíh* a reprezentují vládu jediného legitimního vládce, skrytého imáma, či jsou naopak reflexí participace lidu na výkonu státní moci, jsou tyto instituce Islámské republiky obvykle klasifikovány do dvou skupin. Do té první náleží instituce ztělesňující klerikální dominanci v íránském porevolučním politickém systému. Jde o nejvyššího vůdce, Radu dohlížitelů, Shromáždění znalců a od ústavní novelizace v roce 1989 také o Radu pro určování zájmů režimu. Principy dílčího uznání suverenity lidu a účasti veřejnosti na výkonu státní moci reflektuje druhá kategorie institucí Islámské republiky zahrnující prezidenta republiky, vládu, Islámské poradní shromáždění a lokální samosprávné rady. Stranou této kategorizace stojí soudní moc a organizace přímo podřízené nejvyššímu vůdci.³⁰⁰

3.4.1. Nejvyšší vůdce

Hlavou státu v Íránské islámské republice je vůdce. Ústava většinou používá pouze tohoto jednoduchého označení, toliko v několika případech používá titulatury nejvyšší vůdce či vůdce islámské revoluce. Ájatolláh Chomejní je v ústavním textu titulován jako *imám* a samotné ústavní vymezení funkce nejvyššího vůdce je do značné míry formalizací reálného mocenského postavení Chomejního v době po převzetí moci opozičními silami. Ústava definuje islámskou republiku jako stát, v němž islámští právníci mají zvláštní odpovědnost za řízení společnosti. Hovoří o nezbytnosti trvalého vedení společnosti spravedlivými, zbožnými a náležitě kvalifikovanými islámskými právníky, kteří jsou ve funkci nejvyššího vůdce uznáni lidem. Pouze islámští právníci splňující tato kritéria jsou podle Chomejního výkladu jedinými osobami způsobilými zastupovat skrytého imáma po dobu jeho nepřítomnosti a vykonávat imámům svěřené pravomoci nad obcí muslimů. Ústava navíc stanovila podmínku, že úřad nejvyššího vůdce může zastávat pouze islámský právník, který je uznaným *mardža‘-e taqlíd*. Ústava svěřuje nejvyššímu vůdci vrchní dohled nad fungováním legislativy, soudnictví i moci výkonné. Ústava přejala Chomejního pozici a hovoří o tom, že obec muslimů není možné ponechat po dobu okultace legitimního vůdce v bezvládí. Proto v jejím vedení musí stanout náležitě kvalifikovaní islámští právníci.

³⁰⁰ Jde například o islámské nadace (per. *bojnád*), Islámské revoluční gardy (IRGC) či síť emisarů nejvyššího vůdce u centrálních vládních institucí a v provinciích.

V politickém systému Islámské republiky je nejvyšší vůdce pověřen vrchním dohledem nad fungováním legislativy, soudnictví i moci výkonné, je odpovědný za formulování obecných politik státu, řeší institucionální spory a upravuje vzájemné vztahy mezi ostatními ústavními orgány. Od novelizace ústavy v roce 1989 je nejvyšší vůdce také vrchním velitelem ozbrojených sil a jmenuje řadu klíčových představitelů státu. Ájatolláh Chomejní byl již v období předcházejícím islámské revoluci neformálním vůdcem protirežimní opozice a současně vlivným duchovním vůdcem velké části íránských šíitských muslimů.³⁰¹ Svou roli politického vůdce vykonával Chomejní od počátku bez přímé vazby na existující institucionální rámec a v souladu s koncepcí *velájat-e faqíh* vnímal své postavení jako nadústavní. Politická rozhodnutí nečinil na základě ústavního či jiného zákonného zmocnění, ale jako *valí-je faqíh*³⁰². Po vítězství revoluce vyhlásil Chomejní vládu šarí'y a prohlásil, že tak činí na základě obecného a posvátného mandátu v zastoupení skrytého imáma.³⁰³

Přestože Chomejní ponechal každodenní správu země na příslušných ústavních orgánech, byla až do června 1989, kdy zemřel, jeho charismatická autorita hybatelem íránské politické scény. Do vedení klíčových institucí dosadil své stoupence a nejbližší spolupracovníky a všech významných státních organizacích, v ozbrojených silách i provinční správě měl své emisary. Síť těchto emisarů sloužila nejen ke sběru informací pro potřeby vůdce, ale také k prosazování jeho vůle na všech úrovních státní správy. Obdobně jako páteční kazatelé zůstávali emisari na svých pozicích obvykle podstatně déle než nositelé úřadů, na něž měli dohlížet.³⁰⁴

Ačkoli Chomejní po svém návratu do Íránu v únoru 1979 deklaroval, že nemá v úmyslu stát se politickým vůdcem země, bylo v průběhu několika málo měsíců zřejmé, že se nehodlá postavení téměř absolutního vládce vzdát. Po většinu období od pádu režimu dynastie Pahlaví vystupoval Chomejní v roli vrchního arbitra řešícího spory mezi ostatními ústavními orgány. Tato nová role nejvyššího vůdce se stala mimořádně důležitou zejména po roce 1982, kdy se stále silněji projevovaly rozpory mezi konzervativním a radikálním křídlem vládnoucí Islámské republikánské strany (IRP). Tyto spory neměly jen akademickou podobu. Radikální frakce IRP ovládala v 80. letech parlament a do roku 1989 prostřednictvím premiéra Músavího také vládu. Naproti tomu konzervativní frakce IRP kontrolovala ve stejném období Radu dohlížitelů. Takové rozložení sil vedlo k tomu, že se spor o podobu

³⁰¹ Chomejní byl na konci 70. let jedním z šíitských duchovních v pozici *mardža'-e taqlíd* (arabsky *mardža' at-taqlíd*).

³⁰² Zástupce skrytého imáma, tj. jedině legitimní autority.

³⁰³ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 203.

³⁰⁴ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 50-51.

porevoluční politiky nového islámského státu získal formu ostrých institucionálních bojů ohrožujících schopnost státu flexibilně reagovat na výzvy, kterým v té době Islámská republika čelila. Chomejní ve sporech mezi oběma prorežimními frakcemi obvykle upřednostňoval stoupence radikální linie, ale v zájmu stability systému mnohdy pouze vyvažoval vliv jedné frakce proti hrozící dominanci druhé.³⁰⁵ S blížícím se koncem Chomejního života bylo nicméně zřejmé, že neustálé institucionální spory oslabující akceschopnost vlády bude třeba řešit změnou nastavení parametrů politického systému jako takového. K tomu došlo až po Chomejního smrti v červnu 1989 rozsáhlou novelizací ústavy.

I když Chomejnímu pozice nejvyššího vůdce nesvěřovala přímou legislativní pravomoc, neváhal zasahovat do zákonodárné činnosti ani pravomocí moci výkonné. Jak již bylo zmíněno výše, nebyl Chomejní do úřadu nejvyššího vůdce zvolen a svou moc vykonával více než v ústavním rámci na základě neformálního vlivu, který zůstával až do okamžiku jeho smrti téměř absolutní. V ústavě obsažená úprava volby nejvyššího vůdce tak měla praktický dopad až pro určení Chomejního nástupce. Úkol vybrat nového vůdce země připadl sboru duchovních zasedajících ve Shromáždění znalců. Členové tohoto Shromáždění jsou pověřeni vyhledat osoby splňující všechny ústavní požadavky a určit z jejich středu toho, kdo se jeví jako nejzpůsobilější pro výkon funkce nejvyššího vůdce. Kvalifikační kritéria pro funkci nejvyššího vůdce spočívají jednak v adekvátním islámském vzdělání a expertní znalosti islámského práva, jednak v osobnostních předpokladech. Kandidát na funkci nejvyššího vůdce musí být především spravedlivý a zbožný, dostatečně bystrý v otázkách politických i sociálních a současně také odvážný, schopný správy věcí veřejných a obecně vedení způsobilý.³⁰⁶ Do novelizace ústavy v r. 1989 konstituce předpokládala, že nejvyšší vůdce musí být rovněž uznaným mardža'-e taqlíd. Tato podmínka byla vzhledem k postavení Chomejního nástupce Alího Chámene'ího z ústavy vypuštěna.

Došlo tak k formálnímu oddělení politického a náboženského vedení iránských muslimů. To způsobilo řadu problémů a do současnosti není otázka nejvyšší náboženské autority v Íránu jednoznačně vyřešena. Novelizace ústavy z roku 1989 navíc významně rozšířila dozorčí pravomoci Shromáždění znalců nad výkonem mandátu nejvyššího vůdce a umožnila nejvyššího vůdce odvolat nejen v případě, že kvalifikační předpoklady pro výkon této pozice pozbyl, ale i pokud se prokáže, že jimi v okamžiku zvolení nedisponoval. V případě smrti, rezignace či odvolání nejvyššího vůdce jsou členové Shromáždění znalců povinni učinit všechny nezbytné kroky k co nejrychlejšímu jmenování vůdce nového. Do

³⁰⁵ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 48.

³⁰⁶ Článek 109 novelizovaného znění ústavy.

doby, než bude úřad nejvyššího vůdce znovu obsazen, vykonává jeho pravomoci zvláštní rada, jejímiž členy jsou prezident republiky, hlava justice a zástupce Rady dohlížitelů.³⁰⁷ Otázku uznání nejvyššího vůdce lidem vyřešila novela ústavy na základě Chomejního instrukce tak, že namísto lidové volby postačí nepřímý akt jmenování Shromážděním znalců.

Z výše popsaného je zřejmé, že postavení nejvyššího vůdce v rámci systému islámské republiky je mimořádně silné, avšak jeho reálná schopnost být nezávislým činitelem při praktickém výkonu ústavních pravomocí je závislá na neformálním vlivu a jeho vazbách na ostatní mocenská centra. Historie Islámské republiky nabízí srovnání pouze dvou osob na této vrcholné ústavní pozici, ájatolláha Chomejního a jeho nástupce ájatolláha Chámene'ího. Oproti Chomejnímu, který působil jako skutečně nezávislý činitel, často i mimo rámec ústavy, bylo Chámene'ího postavení odlišné. Nestal se po Chomejním duchovním vůdcem iránských muslimů a nedisponoval ani srovnatelným osobním charismatem. Chtěl-li proto upevnit své postavení vůči tehdy mimořádně silnému prezidentovi, musel se opřít o podporu konzervativní části duchovenstva, někdejší Chomejního rivaly uvnitř porevoluční politické elity. Pro ty se Chámene'ího nástupnictví stalo cestou k posílení pozic oproti radikální levici ovládající do té doby parlament, vládu i další revoluční organizace.

Prvních několik let po nástupu do funkce nejvyššího vůdce zůstával Chámene'í ve stínu prezidenta Rafsandžáního, s nímž utvořil efektivní dvojvládí.³⁰⁸ Chámene'ího s Rafsandžáním spojoval minimálně do roku 1992 společný zájem na oslabení radikální levice disponující parlamentní většinou a prosazení pragmatického přístupu především v oblasti hospodářské politiky země. Prezident byl z této dvojce coby nejvyšší manažer řídící poválečnou rekonstrukci země viditelnější, zatímco Chámene'í mimo pozornost veřejnosti pracoval na budování sítě svých klientů a lojalistů, která se následně stala základnou jeho stále nezávislejšího mocenského postavení. Dlouhou dobu byla limitujícím faktorem Chámene'ího postavení absence nejvyšší náboženské autority spojené s výkonem funkce nejvyššího vůdce. Chámene'í nebyl schopen prosadit své uznání za jednoho z duchovních v pozici mardža'-e taqlíd³⁰⁹ ani zcela ovládnout centrum iránské šíitské učenosti Qom a získat pod svou kontrolu své potencionální rivaly v řadách šíitského duchovenstva.

Do poloviny 90. let získal však Chámene'í dostatečný vliv nad všemi klerikálními institucemi Islámské republiky a jeho konzervativní spojenci ovládli po roce 1992 rovněž parlament. Ve vztahu ke konzervativním duchovním však nevystupoval Chámene'í z pozice dominantní autority jako jeho předchůdce Chomejní, ale přispěl k vytvoření specifického

³⁰⁷ Článek 111 novelizovaného znění ústavy.

³⁰⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 149.

³⁰⁹ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

modelu kolektivní klerikální vlády. Konzervativní duchovní legitimizovali Chámene'ího moc tím, že uznali jeho pravomoc k absolutnímu výkonu mandátu valí-je faqíha a bránili jeho postavení na většinové volbě veřejnosti nezávislé autority proti opozici ze strany levice či později reformistického hnutí. Za tuto loajalitu se jim Chámene'í odměnil tím, že se přiklonil k tradicionalistické ortodoxní linii a prosazoval zachování statu quo navzdory sílícímu tlaku na provedení systémových reforem ze strany veřejnosti.

Po roce 1992 si Chámene'í již vybudoval natolik silné postavení, že nadále nepotřeboval sdílet moc s prezidentem Rafsandžáním. Součástí jím budované patrimonální struktury se staly bezpečnostní složky režimu, včetně IRGC, soudní moci i islámské nadace.³¹⁰ Na rozdíl od Chomejního vstupoval Chámene'í do každodenního politického rozhodování jen výjimečně a stejně tak příliš často otevřeně nevyjadřoval své politické postoje. Obvykle se skrýval za kolektivní vůli klerikálního establishmentu jako celku a jednotlivé klerikální instituce režimu využíval jako nástroje k prosazování své politické linie. To platilo zejména o nepopulárních krocích.

Vztahy Chámene'ího se třemi prezidenty, které Islámská republika po roce 1989 měla, procházely složitým vývojem, který odrážel jak postupné upevňování autority nejvyššího vůdce, tak politickou orientaci i reálnou mocenskou pozici každého z prezidentů. Vztah s prezidentem Rafsandžáním začal jako faktická dělba moci a skončil omezením moci prezidenta, ovšem nikoliv z přímého podnětu nejvyššího vůdce. Prezident Chátamí již nebyl pro Chámene'ího rovným partnerem, ale přesto se nejvyšší vůdce s ohledem na zájem na zachování demokratické legitimacy režimu neodhodlal k přímé konfrontaci s prezidentem prosazujícím zcela protichůdné politické postoje. Prezident Ahmadínežád se nejprve jako tribun nespokojených vrstev íránské společnosti stal Chámene'ího užitečným nástrojem, ale prezidentovy nespoutané mocenské ambice vedly k později k rozkolu mezi oběma muži. Přesto však Chámene'í nedopustil vyhrocení vzájemného vztahu do té míry, že by byl tento spor vnímán jako narušení jednoty politického vedení Islámské republiky či ohrožení stability režimu.

³¹⁰ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

3.4.2. Shromáždění znalců

Zvláštní ústavní orgán nazvaný Shromáždění znalců (per. *Madžles-e chobregán*) je institucí, jejímž hlavním úkolem je volba nejvyššího vůdce. Shromáždění znalců představuje sbor seniorních duchovních, kteří jsou zvoleni v přímých volbách na dobu osmi let. Z celkem 86 členů Shromáždění je v každé provincii země zvolen jeden zástupce a v provinciích, v nichž počet obyvatel přesahuje milion obyvatel, pak další zástupci za každý půl milion obyvatel.³¹¹ Členové Shromáždění jsou pověřeni úkolem vyhledat způsobilé kandidáty v případě, že se uvolní úřad nejvyššího vůdce, a vybrat toho, který se jeví jako nejvhodnější pro výkon této funkce. V pravomoci Shromáždění je rovněž odvolat nejvyššího vůdce, pokud pozbude kvalifikační předpoklady pro výkon funkce nebo pokud se prokáže, že kvalifikační předpoklady v době jmenování nesplňoval.³¹² V případě, že se v důsledku úmrtí, rezignace nebo odvolání uprázdní pozice nejvyššího vůdce, převezme dočasně odpovědnost za výkon jeho pravomocí zvláštní rada sestávající z prezidenta země, hlavy justice a jednoho z islámských právníků z Rady dohlížitelů.

Ucházet se o členství ve Shromáždění znalců mohou dle zvláštního volebního zákona pouze šiiťští duchovní splňující striktní podmínky. Mezi ně patří jak schopnost politického úsudku, víra v Boha, důvěryhodnost a morální integrita, tak i oddanost systému Islámské republiky a doktríně velájat-e faqíh. Každý kandidát musí být uznaným mudžtahidem, tedy islámským právníkem oprávněným k nezávislému výkladu islámského práva. Způsobilost kandidátů prověřuje obdobně jako v případě parlamentních a prezidentských voleb Rada dohlížitelů. Již před prvními volbami v prosinci 1982 nebylo k volbě připuštěno 22 kandidátů. V případě následujících tří voleb (1990, 1998 a 2006) postihovaly diskvalifikace stále vyšší počet kandidátů. V případě posledních voleb v roce 2006 bylo připuštěno k účasti pouze 167 ze 493 kandidátů.³¹³

Členy Shromáždění znalců se s ohledem na to, že tento sbor nevykonává soustavnou činnost, stávají obvykle duchovní, kteří současně zaujímají jiné vysoké funkce ve státním aparátu Islámské republiky. V 90. letech získali větší zastoupení v tomto sboru protireformně zaměřeni konzervativní duchovní. V čele Shromáždění znalců stanul v červenci 2007 po smrti dlouholetého předsedy, ájatolláha Alího Meškíního, exprezident Hášemí Rafsandžání. Jeho vítězství nad ultrakonzervativním ajatolláhem Mohammadem Táqí Mesbáh-Jazdím bylo

³¹¹ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 60.

³¹² Článek 111 novelizovaného znění ústavy.

³¹³ Iran Data Portal – 2006 Assembly of Experts Election. Dostupné na WWW: <<http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/experts/2006/>>.

pokládáno jako dílčí porážka stoupců politiky tvrdé linie v době, kdy reformní proud iránské politiky utrpěl sérii volebních porážek. Rafsandžání na předsednictví Shromáždění v březnu 2011 rezignoval a jeho nástupcem se stal konzervativní ájatolláh Mohammad Rezá Mahdavi-Kání, předseda Společnosti bojujících duchovních (JRM).³¹⁴

3.4.3. Rada dohlížitelů

Rada dohlížitelů (per. *Šúra-je negahbánán*), v české odborné terminologii označovaná též jako Rada na ochranu ústavy či Dozorčí rada, je ústavní institucí primárně odpovědnou za dohled nad souladem legislativních aktů přijímaných Islámským poradním shromážděním s normami islámského práva a ústavou. Podle ústavy musí být všechny legislativní akty schválené poslanci předloženy Radě dohlížitelů k posouzení. V případě, že Rada dohlížitelů shledá nesoulad s islámskými předpisy nebo ústavou, vrátí je zpět Islámskému poradnímu shromáždění k novému projednání. Rada dohlížitelů v iránském ústavním systému hraje roli de facto druhé parlamentní komory disponující právem veta. Již od doby svého vzniku na počátku 80. let se Rada dohlížitelů stala nástrojem konzervativního křídla IRP proti radikální levicově orientované frakci, která do roku 1989 kontrolovala vládu a měla oporu v Islámském poradním shromáždění v prvních třech volebních obdobích porevolučního parlamentu. Především spory o ekonomické směřování země, regulační roli státu a vztah státního a soukromého sektoru byly příčinou toho, že Rada dohlížitelů opakovaně blokovala schválení zákonů přijatých parlamentem. Ve druhém volebním období v letech 1984 až 1988 odmítla Rada dohlížitelů více než 27 procent zákonů přijatých Islámským poradním shromážděním.³¹⁵ V období mandátu třetího porevolučního parlamentu v letech 1988 až 1992, kdy levicově orientovaného předsedu vlády Músavího vystřídal v čele exekutivy pragmatický prezident Hášemí Rafsandžání odmítla Rada dohlížitelů dokonce téměř 40 procent legislativních aktů parlamentu.³¹⁶ Tento trend zvrátil až nový většinově konzervativní parlament zvolený v roce 1992.

Akceschopnost režimu oslabující neshody mezi Islámským poradním shromážděním a vládou na straně jedné a Radou dohlížitelů na straně druhé vedly v 80. letech k opakovaným intervencím Chomejního. Role vrchního arbitra v těchto sporech sice dále upevňovala jeho mocenské postavení, byla však dlouhodobě neudržitelná. Vedla k oslabování institucionálního

³¹⁴ Webové stránky Shromáždění znalců. WWW: < <http://www.majlesekhobregan.ir/fa/Default.html>>.

³¹⁵ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 59.

³¹⁶ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 59.

uspořádání nového systému a představovala vážný problém z hlediska nástupnictví na pozici nejvyššího vůdce po Chomejmím. Chomejmí proto ještě před svou smrtí v roce 1989 prosadil řešení v rovině doktrinální i institucionální.

Z mocenského pohledu je neméně významnou pravomocí Rady dohlížitelů vrchní dozor nad volbami. Pravomoc Rady posuzovat kvalifikační předpoklady kandidátů se postupně rozšířila na všechny projevy zastupitelské demokracie v Islámské republice a vztahuje se dnes na volbu prezidenta, poslanců do Islámského poradního shromáždění, zástupců do Shromáždění znalců i volbu do místních samosprávných rad. V 80. letech uplatňovala Rada dohlížitelů svou pravomoc vylučovat kandidáty z volebního klání zejména vůči nezávislým kandidátům z řad zakázaných levicových, nacionalistických, sekulárních a případně také kurdských stran. Stoupenci Chomejmího z pravé i levé části názorového spektra ztotožňující se s konceptem velájat-e faqíh nebyli za života Chomejmího přezkumem kvalifikačních předpokladů pro kandidaturu do voleb významně postiženi. Rada dohlížitelů je zmocněna k přijímání závazného výkladu ústavy a vedle role horní komory parlamentu funguje také jako quasi-ústavní soud.

O obsazení Rady dohlížitelů spolurozhodují nejvyšší vůdce, hlava justice a Islámské poradní shromáždění. Šest islámských právníků jmenuje přímo nejvyšší vůdce na základě své úvahy. Dalších šest laických právníků navrhuje hlava justice a potvrzuje svým hlasováním Islámské poradní shromáždění. Členové Rady dohlížitelů jsou jmenováni na šestileté funkční období, přičemž se polovina členů Rady obměňuje po třech letech. Již od roku 1988 stojí v čele Rady dohlížitelů ultrakonzervativní ájatolláh Ahmad Džannatí. V současné době jsou členy Rady například bývalí šéfové justice ájatolláhové Mahmúd Šáhrúdí a Mohammad Jazdí.³¹⁷ Rada dohlížitelů v souladu s koncepcí islámského státu ztělesňuje suverenitu Boží a záruku toho, že systém právních norem platných na území Íránu bude plně v souladu s neměnným a nepominutelným islámským právem a bude tak zachována vláda Boží v muslimské obci. Současně tvoří konstantní oporu konzervativního tradicionalistického křídla porevolučního režimu, což se prokázalo zejména po roce 2000, kdy parlament a exekutivu ovládli stoupenci reformního proudu íránské politiky a usilovali o transformaci Islámské republiky směrem, který konzervativci považovali za nepřijatelný.³¹⁸

³¹⁷ Webové stránky Rady dohlížitelů. WWW: <<http://www.shora-gc.ir/Portal/Home/>>.

³¹⁸ Rada dohlížitelů se po vobním vítězství reformistů stala hlavním nástrojem konzervativních sil a efektivní bariérou proti snaze prezidenta Chátamího a parlamentu prosazovat legislativní změny v duchu reformistického politického programu.

3.4.4. Rada pro určování zájmů režimu

Rada pro určování zájmů režimu (per. *Madžma^ce tašchís-e maslahat-e nezám*) vznikla v roce 1988 a následně byla její existence formalizována v rámci novelizace ústavy roku 1989.³¹⁹ Důvodem vzniku tohoto specifického orgánu se staly přetrvávající spory mezi parlamentem a Radou dohlížitelů o přijímání nové legislativy v oblastech, kde zájem státu narážel na předpisy islámského práva. Tyto spory odrážely skutečnost, že pro fungování moderního státu jsou nezbytné i právní instituty a normy, jež jsou islámu nejen neznámé, ale dokonce islámskému právu odporují. Jednalo se především o zákony přijaté Islámským poradním shromážděním za účelem provedení pozemkové reformy, znárodnění zahraničního obchodu či úpravu pracovněprávních vztahů a rozšíření práv zaměstnanců. V těchto případech nově přijatá právní úprava kolidovala s islámským právem. Jeho normy týkající se výrobně-obchodních vztahů mají převážně disponibilní charakter a poskytují tak smluvním subjektům volnost, aby určily obsah vzájemného vztahu. To se týkalo především pracovního práva, kde například určení mzdy a dalších pracovních podmínek ponechává islámské právo na dohodě mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem.

Vládní politiku směřující k vytvoření systému řízeného hospodářství s dominantní rolí státního sektoru pokládala Rada dohlížitelů za omezování práva na nedotknutelné soukromé vlastnictví a současně také za ohrožení zájmu bázáru na svobodném obchodním podnikání. Neslučitelnost norem šari'atského práva se zásahy státní moci do privátních vztahů se spolu s neochotou konzervativních duchovních přistoupit na flexibilní výklad islámských norem stala obecným problémem. Již v roce 1981 a opět v roce 1983 se pokusil odpor Rady dohlížitelů k přijetí nové legislativy překonat tehdejší předseda parlamentu Hášemí Rafsandžání, který žádal Chomejního o intervenci v tomto ústavním sporu.³²⁰

Rafsandžání postavil svou argumentaci ve prospěch přijetí zákona, který Rada dohlížitelů shledala jako neislámský, na extenzivní aplikaci principů obecného prospěchu (*maslahat*) a neodkladné nutnosti (*zarúrat*). Oba tyto principy umožňovaly v souladu s tradičním výkladem islámského práva dočasně pozastavit aplikaci právní normy v konkrétním specifickém případě. Obcházení aplikace islámského práva odkazem na tyto principy z odůvodněním, že se obec muslimů nachází ve stavu ohrožení, nicméně nebylo z dlouhodobého hlediska udržitelné. Na první dva Rafsandžáního pokusy o nalezení východiska z legislativního bludného kruhu Chomejní s dostatečnou razancí nereagoval, ale

³¹⁹ Článek 110 novelizovaného znění ústavy.

³²⁰ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'ism: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 64.

s rostoucími problémy státu se v druhé polovině 80. let stalo vyřešení sporu mezi konzervativně pravicovou a radikálně levicovou frakcí režimu podstatně urgentnější záležitostí.

Příležitostí pro Chomejního intervenci se v prosinci 1987 stala vládní iniciativa k administrativnímu trestání nepoctivých obchodníků a navazující návrh zákona opravňující vládu potrestat podnikatele, kteří nezaplatí daně, sociální pojištění za své zaměstnance nebo jinak porušují předpisy pracovního práva, přerušením dodávek elektřiny, vody a telefonního spojení. Přestože vláda postupovala se souhlasem Chomejního, postavila se Rada dohlížitelů proti schválení tohoto zákona. Vyústěním veřejné výměny názorů mezi aktéry dalšího z dlouhé řady konfliktů o podobu právního řádu Islámské republiky byl Chomejního edikt, ve kterém se postavil na stranu vlády a deklaroval, že příkazy sekundární povahy autorizované osobou v pozici valí-je faqíh mají z hlediska islámského státu stejnou závaznost jako předpisy práva primárního.³²¹

Následně 22. ledna 1988 Chomejní reagoval na Chámene'ího pokus objasnit jeho předchozí komentář a zcela bezprecedentně prohlásil, že příkazy valí-je faqíha jsou primárními normami práva a mají stejný charakter jako příkazy od Boha. Uvedl rovněž, že samotná ústava je relevantní pouze proto, že byla přijata na základě souhlasu valí-je faqíha. Chomejní deklaroval, že valí-je faqíh je tvůrcem řádu Islámské republiky a všichni jsou bez výjimky povinováni vůči němu poslušností.³²² Touto revoluční interpretací Chomejní vůbec poprvé postavil sekundární normy vznikající z důvodu obecného zájmu a nezbytnosti zajištění společenského řádu a předejití chaosu na roveň předpisům zjeveným od Boha. Závaznost sekundárních předpisů Chomejní dovozoval na základě obecného mandátu valí-je faqíha vládnout muslimské obci. Tím, že svou pravomoc k vládnutí postavil na stejnou úroveň jako vládu proroka Muhammada a imámů a zákonodárství islámského státu přisoudil závaznost zákonů božích, učinil Chomejní svůj mandát k vládnutí absolutním (*velájat-e motlaqeh-je faqíh*).

Ve snaze institucionalizovat tento nový výklad vztahu islámské vlády a norem islámského práva šarí'a inicioval Chomejní již v únoru vznik Rady pro určování zájmů režimu.³²³ Rada měla do budoucna převzít dosavadní Chomejního mimoústavní roli arbitra ve sporech mezi parlamentem a Radou dohlížitelů a vykonávat ji na formálním základě. Ústavně byla existence Rady pro určování zájmů režimu zakotvena v rámci novelizace v roce 1989.

³²¹ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 73.

³²² Text Chomejního reakce byl v překladu otištěn v: JANSEN, G. H. Asserting his authority, Khomeini rewrites Koran. *Los Angeles Times*, January 31, 1988.

³²³ MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985. s. 75.

Současně s tím získala Rada také roli poradního orgánu nejvyššího vůdce. Tu uplatňuje obligatorně v případě, že nejvyšší vůdce není schopen vyřešit problém státu tradičními metodami v souladu s články 110 a 112 ústavy.

Rada pro určování zájmů režimu měla na počátku 13 členů a v jejím čele stanul prezident republiky Alí Chámene'í. Šest členů Rady tvořili islámští právníci z Rady dohlížitelů a dalších šest zástupci parlamentu a exekutivy.³²⁴ Třináctým členem byl zástupce nejvyššího vůdce. V období 1988 až 1989 sehrála Rada pro určování zájmů režimu mimořádně významnou úlohu při legitimizaci řady reformních kroků, které Islámskou republiku vzdalovaly revolučnímu ideálu tradicionalistických duchovních. Přestože vznik Rady jednoznačně oslaboval pozici Rady dohlížitelů v politickém systému Islámské republiky, bylo Chomejního snahou zabránit eskalaci napětí mezi oběma křídly režimu a ventilaci často velmi polemických debat ve veřejném prostoru. Rada pro určování zájmů režimu se proto stala smířcím fórem, kde měly názorové neshody také zůstat.

Po roce 1989 se postupně rozšiřoval počet členů Rady až na současných 39.³²⁵ Většinu z nich tvořili v průběhu její existence duchovní, ale zastoupeni byli také laici, obvykle bývalí politici. Jak Chomejní, tak i jeho nástupce Chámene'í jmenovali do Rady kandidáty napříč názorovým spektrem, ovšem pouze z prorežimního tábora. Od roku 1989 je předsedou Rady pro určování zájmů režimu Hášemí Rafsandžání. Rafsandžání měl po výměně na pozici nejvyššího vůdce v roce 1989 ambici navázat na význam této instituce před smrtí Chomejního a učinit z ní fakticky nejvyšší orgán klerikálního vedení země. Přestože postavení nového nejvyššího vůdce Chámene'ího bylo především z počátku nepoměrně slabší nežli Chomejního, nepodařilo se Radě pro určování zájmů režimu pod vedením Rafsandžáního stát se jeho protiváhou. Naopak Rada ztratila po roce 1989 významný vliv a až do svého obnovení v roce 1997 svou roli fakticky nevykonávala.

³²⁴ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 261.

³²⁵ Webové stránky Rady pro určování zájmů režimu. WWW: < <http://maslahat.ir/MainPage.aspx/>>.

3.4.5. Prezident, předseda vlády a kabinet ministrů

Výkon exekutivních funkcí státu svěřuje ústava do rukou prezidenta republiky a kabinetu ministrů tvořících vládu Islámské republiky. Prezident republiky stojí v čele moci výkonné a je po vůdci druhým nejvyšším představitelem Íránské islámské republiky. Do ústavní novely v roce 1989 byla funkce prezidenta do značné ceremoniální, i když byl vrchním velitelem armády. Prezident měl především pravomoc jmenovat předsedu vlády, který stál v čele kabinetu ministrů a fakticky řídil správu země. Prezidentovu pravomoc jmenovat předsedu vlády však omezoval požadavek, aby předseda vlády a následně i jím navržené členové vlády získali důvěru Islámského poradního shromáždění. Ve vztahu k parlamentu tak byla pozice prezidenta slabá. Již první prezident Baní Sadr nebyl schopen prosadit své kandidáty na pozici premiéra a musel přijmout volbu parlamentu, Mohammada Alí Radžá'ího. Ten následně navrhl obsazení ministerských postů opět v souladu s preferencemi parlamentu, který stál vůči prezidentovi v ideologické opozici.

Prezidentovi ústava neposkytovala možnost odvolat předsedu vlády či jím nominované ministry ani rozpustit parlament. Islámské poradní shromáždění naproti tomu mohlo prezidenta pro ztrátu způsobilosti pro výkon prezidentské funkce odvolat dvou třetinovou většinou hlasů. Jediným nástrojem v rukou prezidenta tak zůstala pravomoc finální aprobační zákonů přijatých parlamentem.³²⁶ O tuto poslední páku vůči Islámskému poradnímu shromáždění prezident přišel v červnu 1981, když parlament přijal zákon požadující, aby prezident podepsal nově přijaté zákony ve lhůtě pěti dnů. Pokud tak neučinil, zákon vešel v platnost i bez jeho podpisu.³²⁷ Napětí mezi prezidentem a předsedou vlády, potažmo prezidentem a Islámským poradním shromážděním neukončilo ani odvolání prezidenta Baní Sadra v červnu 1981.

Po krátkém intermezzu vyplněném prezidentstvím Mohammada Alí Radžá'ího a premiérstvím Mohammada Džaváda Báhonara a následně Mohammada Rezy Mahdavi-Káního mezi srpnem a říjnem 1981 byl novým prezidentem zvolen politik tradiční pravicové frakce IRP Alí Chámene'í. Novým předsedou vlády se stal radikálně levicově orientovaný politik Mír Hossejn Músaví. Oporu pro svůj politický program našel premiér v parlamentu. Napětí mezi Chámene'ím a Músavím nevedlo k eskalaci jako v případě prvního prezidenta a premiéra, ale spory mezi oběma musel řešit z pozice vrchního arbitra Chomejní. Přestože ústavní rozdělení exekutivy mezi prezidenta a předsedu vlády posloužilo svému cíli v tom

³²⁶ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 238-240.

³²⁷ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 238-240.

smyslu, že se populárně zvolený prezident nestal výzvou pro autoritu nejvyššího vůdce, jednalo se z hlediska fungování státu o řešení nepraktické, a proto byla pozice předsedy vlády v roce 1989 z ústavy vypuštěna. Pravomoci předsedy vlády přešly na prezidenta, který však ztratil ve prospěch nejvyššího vůdce například vrchní velení ozbrojených sil. Podmínkou pro to, aby se nově zvolený prezident mohl ujmout výkonu své funkce, je navíc jeho potvrzení ze strany nejvyššího vůdce.³²⁸

Po změně ústavy prezident předsedá kabinetu ministrů, se souhlasem parlamentu jmenuje a odvolává ministry a jmenuje viceprezidenty. Dále kontroluje Organizaci pro rozpočet a plánování, Nejvyšší radu islámské kulturní revoluce a stojí rovněž v čele Nejvyšší rady národní bezpečnosti. Je odpovědný za národní plánování, státní rozpočet a státní hospodářský sektor. Ve spolupráci s ministry prezident určuje program a politiky vlády a provádí právní předpisy. Prezidenta a ministry může parlament odvolat vyjádřením nedůvěry dvěma třetinami hlasů. Postavení prezidenta ve struktuře ústavních orgánů významně posílilo po zvolení Hášemího Rafsandžáního v roce 1989. Důvodem však nebyly pouze ústavní změny a odbourání funkce předsedy vlády, ale především pozice nového prezidenta ve struktuře klerikálního establishmentu a neformální dvojvládí s novým nejvyšším vůdcem Chámene'ím, který přinejmenším do roku 1992 spojil své síly s prezidentem za účelem eliminace vlivu radikálního levicově orientovaného Islámského poradního shromáždění.

V následujícím období si však prezident Rafsandžání budoval autonomní mocenskou základnu a po vypršení svého mandátu podpořil svého reformistického nástupce Mohammada Chátamího. Chátamí musel po svém zvolení v roce 1997 čelit konzervativní většině v parlamentu a rovněž opozici ze strany Rady dohlížitelů. Přestože ve svém druhém funkčním období mohl těžit ze spolupráce s politicky spřízněným parlamentem, nedokázal Chátamí ustát tlak konzervativních mocenských center, které se sjednotily proti jeho programu reform islámského systému zevnitř. Z komfortního vládnutí s podporou loajální parlamentní většiny se dlouho netěšil ani prezident Mahmúd Ahmadínežád zvolený v roce 2005 a opět na druhé funkční období v roce 2009.

Prezident je v Islámské republice volen na čtyřleté funkční období v přímých a všeobecných volbách. Kandidovat může pouze na dvě po sobě následující funkční období. O prezidentský úřad se může ucházet pouze náležitě kvalifikovaný, důvěryhodný a zbožný Íránec, který se těší dobré pověsti a současně je oddaným stoupencem systému islámské republiky. Zda kandidát skutečně splňuje všechny tyto předpoklady je prověřováno před samotnou volbou. Konečné rozhodnutí o schválení či vyloučení kandidátů je pravomocí Rady

³²⁸ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 23.

dohlížitelů, která tak může výrazně ovlivňovat, kdo stane v prezidentském úřadě, a prosazovat zájmy konzervativního duchovenstva. K účasti na prezidentských volbách, které dosud v Íránu proběhly, byla připuštěna vždy jen menšina uchazečů. Rada dohlížitelů nevykonávala svou roli při přezkumu kvalifikačních předpokladů kandidátů pouze v případě prvních prezidentských voleb v lednu 1980, kdy bylo do volebního klání připuštěno 96 ze 124 registrovaných kandidátů. Osmi následujících voleb prezidenta se vždy mohlo účastnit jen několik kandidátů; nejvíce 10 v roce 2001.

Prezidentské volby 1980-2009³²⁹

Rok volby	Počet uchazečů/kandidátů	Volební účast	Výsledek 1. kola (1. a 2. v pořadí)	Výsledek 2. kola
1980	124/96	67%	1. Baní Sadr – 76% 2. A. Madaní – 16%	neproběhlo
1981	71/4	64%	1. Alí Radžá'í – 90% 2. A. Šejbání – 5%	neproběhlo
1985	50/3	55%	1. A. Chámene'í – 85% 2. M. Kašání – 10%	neproběhlo
1989	79/2	55%	1. Rafsandžání – 94% 2. A. Šejbání – 4%	neproběhlo
1993	128/4	51%	1. Rafsandžání – 63% 2. A. Tavakkolí – 24%	neproběhlo
1997	238/4	80%	1. M. Chátamí – 69% 2. Náteq-Núrí – 25%	neproběhlo
2001	814/10	67%	1. M. Chátamí – 77% 2. A. Tavakkolí – 16%	neproběhlo
2005	1014/8	63%	1. Rafsandžání – 21% 2. Ahmadínežád – 19%	1. Ahmadínežád – 62% 2. Rafsandžání – 38%
2009	475/4	85%	1. Ahmadínežád – 63% 2. M.-H. Músaví – 34%	neproběhlo

³²⁹ Zdroj: Iran Data Portal – Presidential Elections. Dostupné na WWW: <<http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/pres/>>

V prvním kole volby je zvolen kandidát, který získá nadpoloviční většinu odevzdaných hlasů. Nepodaří-li se ani jednomu z kandidátů dosáhnout předepsané většiny, koná se druhé kolo voleb, do něhož postupují dva kandidáti s největším počtem hlasů. V historii Islámské republiky proběhlo druhé kolo prezidentské volby jen v roce 2005, když v prvním kole získal kandidát s nejvyšším ziskem 21 procent hlasů a druhý v pořadí 19,4 procenta. V roce 2005 se jednalo o volby, do nichž bylo připuštěno nadprůměrně vysoké množství 8 kandidátů. S výjimkou odvolaného prezidenta Baní Sadra a Alího Radžá'ího, jehož mandát ukončil v roce 1981 atentát, všichni zvolení prezidenti obhájili svůj mandát i na druhé funkční období. Hášemí Rafsandžání se jako první exprezident ucházel v roce 2005 o třetí znovuzvolení s odstupem dvou volebních období. V roce 2009 se o prezidentský úřad ucházel dlouholetý porevoluční expremiér Mír Hossejn Músaví. S výjimkou Baní Sadra, Alí Radžá'ího a současného prezidenta Mahmúda Ahmadínežáda byli všichni dosavadní prezidenti Íránu šíitským duchovními v hodnosti hodždžatolislám. Přestože k tomu ústava nedává žádný důvod, nebyla prozatím připuštěna prezidentská kandidatura žádné ženy.

Postavení prezidenta republiky v íránském politickém systému odráží jak prvky typické pro prezidentskou formu vlády, tak i principy, jimiž bývá charakterizována parlamentní forma vlády. Tento kombinovaný model však působí řadu problémů, zejména pak v případě, kdy prezident nemá silnou oporu v parlamentu, anebo je parlament dokonce v opozici vůči prezidentově politice. Islámské poradní shromáždění může velmi efektivně blokovat vládní politiku, což se ukázalo již v prvním volebním období prezidenta Rafsandžáního, ale především v době prezidentství Chátamího po roce 1997.

3.4.6. Islámské poradní shromáždění

Ačkoli existenci parlamentu jako ústavní instituce nadané legislativní pravomocí Chomejní ve své koncepci ideálního islámského státu velájat-e faqíh odmítl, vychází ústava z roku 1979 z principu participace občanů na výkonu státní moci a rovněž tak z islámského principu konzultace (*šúra*). Na jejich základě vymezuje vznik Islámského poradního shromáždění jako instituce, která vedle prezidenta republiky ztělesňuje podíl lidu na vládě v Islámské republice. V souladu s tezí o suverénní vládě islámského právníka v pozici valí-je faqíh je ovšem parlament podřízen obdobně jako ostatní složky státní moci autoritě nejvyššího vůdce. Protože dle ústavy je suverénem nad lidmi Bůh, potažmo nejvyšší vůdce zastupující vládu boží v islámské obci, a Bohu přisuzuje také nejvyšší zákonodárnou autoritu, je legislativní pravomoc parlamentu v íránském politickém systému omezená.

Veškeré legislativní akty přijímané Islámským poradním shromážděním musí být v souladu s norami islámského práva vycházejícími z Koránu a tradic. Podle konzervativního výkladu je parlament oprávněn závazně upravovat společenské vztahy pouze ve sféře, jež není vyčerpávajícím způsobem pokryta příkazy práva islámského, tedy právních norem, o nichž v islámské republice platí předpoklad, že jsou přímým zjevením Božím. Z tohoto rigidního pohledu může regulovat ty oblasti vztahů, v nichž islámské právo ponechává lidem volnost rozhodování. Jak již bylo zmíněno v předchozích sekcích pojednávajících o Radě dohlížitelů a Radě pro určování zájmů režimu, stala se extenzivní parlamentní normotvorba nad rámec prostoru vytyčeného islámským právem zdrojem interního institucionálního konfliktu mezi Islámským poradním shromážděním a konzervativními duchovními v Radě dohlížitelů, kteří pokládali podstatnou část zákonů za zásah do nedotknutelné sféry vyhrazené ať již právu islámskému, nebo prostoru svobodné volby občanů.

Na pozadí tohoto konfliktu se odehrávalo soupeření mezi dvěma hlavními frakcemi porevolučního islámského režimu. Tento konflikt zcela neodstranil ani etatistický Chomejního výklad vztahu islámského práva a norem, jimiž stát reaguje na potřeby a zájmy společnosti v konkrétní historické době. Vznik Rady pro určování zájmů režimu v roce 1988 sice otevřel cestu racionálnímu řešení těchto sporů, ale proměna politické scény na počátku 90. let opět učinila z Rady dohlížitelů vítaný nástroj konzervativního tradicionalistického křídla režimu k soupeření s parlamenty, které se snažily akcentovat republikánskou dimenzi režimu proti postupující klerikální dominanci nad politickým systémem. Rada dohlížitelů i po přechodu vůdcovství na Alího Chámene'ího nadále vetovala návrhy zákonů, nejprve pocházející z činnosti většinově levicového Islámského poradního shromáždění do roku 1992 a od roku 2000 pak reformisty obsazeného sboru.

Parlament se vůči tomuto nástroji stal zcela bezbranným. Stejně tak nedokázal zabránit posilování pravomocí Rady dohlížitelů ve vztahu k prověřování kvalifikačních předpokladů kandidátů ucházejících se o poslanecký mandát. Ačkoliv se podíl vyřazených kandidátů z celkového počtu uchazečů od prvních parlamentních voleb v roce 1980 významně neměnil, staly se diskvalifikace od 90. let stále zjevnějším nástrojem politického soupeření; nejprve mezi konzervativní pravici a radikální levicí, následně pak mezi konzervativci a reformisty. Před volbami v roce 1992 nebylo tímto způsobem umožněno ucházet se o zvolení mnoha levicově orientovaným kandidátům včetně 30 stávajících poslanců.³³⁰ Tuto praxi k eliminaci odpůrců systému klerikální vlády na základě teorie velájat-e faqíh podpořili jak nejvyšší vůdce Chámene'í, tak tehdejší prezident Rafsandžání. Volby do Islámského poradního

³³⁰ Deník *Kajhán*, 5.4. 1992.

shromáždění v dubnu 1992 skončily vítězstvím konzervativních kandidátů podporovaných Společností bojujících duchovních (JRM), kdy levice utrpěla jednoznačnou porážku. Svůj mandát neobhájilo 141 poslanců, včetně předsedy sboru Mehdiho Karúbího.³³¹

Před nadcházejícími volbami v roce 1996 byla revizní pravomoc Rady dohlížitelů rozšířena i formálně. Opět došlo k vyloučení řady levicově orientovaných kandidátů. Výsledek voleb však zřetelněji ovlivnil vstup pragmaticky orientované frakce Budovatelů Íránu (*Kárgozarán-e Írán*) na politickou scénu a dílčí úspěch organizace Modžáhedínú islámské revoluce (MIRO), která se stala první reformistickou politickou stranou na parlamentní půdě. Ačkoliv před parlamentními volbami v roce 2000 zaostal počet diskvalifikací za očekávanými, nezůstala Rada dohlížitelů pasivní a do voleb zasáhla až mezi prvním a druhým kolem, kdy anulovala část výsledků v neprospěch reformistických kandidátů.³³² Triumfu reformistů sdružených v koalici Fronta 23. května však zásahy Rady dohlížitelů do volebního procesu nezabránilo. O to aktivnější byla Rada v následujících čtyřech letech ve vztahu k legislativě přijímané novým Islámským poradním shromážděním. Rada dohlížitelů si se souhlasem Rady pro určování zájmů režimu nově uzurpovala právo přezkoumávat kvalifikační předpoklady již zvolených poslanců, a to kontinuálně. K tomuto účelu byl významně rozšířen aparát Rady dohlížitelů.

Konflikt mezi Radou dohlížitelů v roli nástroje konzervativní frakce proti reformistům eskaloval před volbami v roce 2004, kdy bylo nejprve vyloučeno 3600 ze 8200 kandidátů včetně 80 stávajících poslanců. Výsledkem byl protest reformisty obsazené exekutivy, který však nezvrátil odhodlání konzervativního jádra režimu nepřipustit opakování roku 2000. Rada dohlížitelů nakonec vrátila do hry přibližně třetinu původně vyloučených kandidátů, ale vyloučila z volebního klání dalších 7 stávajících poslanců.³³³ V období po roce 2004 významně poklesla aktivita Rady dohlížitelů vůči Islámskému poradnímu shromáždění v souvislosti s nástupem nových konzervativních politických hnutí a zvolením Mahmúda Ahmanínežáda prezidentem.

Volby do Islámského poradního shromáždění probíhají v periodě 4 let na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva tajným hlasováním. Volby se konají ve dvou kolech ve vícemandátových volebních obvodech. V prvním kole je uplatňován systém většinové volby a ve druhém kole jsou neobsazené mandáty rozdělovány na základě poměrného systému. V návaznosti na demografický vývoj vzrostl počet poslanců Islámského

³³¹ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 61.

³³² ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

³³³ New York Times, 31.1. 2004. Dostupné na WWW: <<http://www.nytimes.com/2004/01/31/world/iran-council-restores-more-but-not-most-names-to-ballot.html>>.

poradního shromáždění z 270 na současných 290. Celkem pět mandátů je vyhrazeno uznaným náboženským menšinám.³³⁴ O poslanecký mandát se může ucházet pouze bezúhonný, důvěryhodný Íránec s dobrou pověstí a pouze ten, u něhož nepanují pochyby o oddanosti islámu, systému Islámské republiky a koncepci velájat-e faqíh. Nově bylo mezi podmínky pasivního volebního práva začleněno i ukončené vysokoškolské vzdělání. Aktivní volební právo mají v současnosti všichni občané starší 17 let. Z hlediska obsazení Islámského poradního shromáždění lze v průběhu více než tří desítek let historie tohoto sboru vysledovat řadu významných trendů. Za povšimnutí stojí jistě fakt, že se v íránském parlamentu objevuje po volbách vždy velké množství nových tváří. V 80. a 90. letech generoval politický systém vždy přibližně 50 procentní obměnu složení zastupitelských sborů. V důsledku toho se na politických pozicích vystřídal relativně vysoký podíl zástupců angažované veřejnosti.³³⁵

Politická elita se nadále rekrutuje převážně z řad těch Íránců, kteří se profesně profilovali ve službě novému režimu. Z přirozených příčin postupně klesá zastoupení aktérů protirežimní opozice proti vládě šáha Mohammada Rezy Pahlaví v nejvyšších politických pozicích. Obecně se snižuje zastoupení duchovních mezi politiky Islámské republiky. V parlamentu poklesl počet duchovních z přibližně 50 procent v prvním sboru zvoleném v roce 1980 na 15 procent v roce 2000.³³⁶ Duchovní vstupující v současnosti do politiky navíc nepřicházejí do parlamentu či do jiných politických funkcí jako náboženští profesionálové, ale obvykle z jiných pozic v rámci exekutivy, soudnictví nebo například struktur přímo podřízených nejvyššímu vůdci. Roste naopak zastoupení osob, které v porevolučním období prošly kariéřním růstem v byrokratickém aparátu nového režimu.

Specificky po roce nástupu prezidenta Mahmúda Ahmadínežáda významně vzrůstá zastoupení bývalých důstojníků Islámských revolučních sborů (IRGC) a veteránů dalších silových složek mezi politickou elitou. Zanedbatelné postavení mají v parlamentní politice zástupci zemědělských profesí, zaměstnanci soukromého sektoru a signifikantně klesá rovněž zastoupení obchodníků bázáru. To lze přičítat jak snižujícímu se významu bázáru v íránském hospodářství, kde přes některé reformní pokusy nadále náleží dominantní postavení státu a státem kontrolovaným odvětvím, ale také klesajícímu významu tradičního duchovenstva sociálně a ekonomicky provázaného s existencí bázáru. Z hlediska sociálního původu mají od

³³⁴ Příslušníci křesťanských minorit (chaldejská, asyrská a arménská ortodoxní církev) mají dle ústavy nárok na zastoupení po jednom poslanci. Židé a zoroastrovi si volí rovněž po jednom zástupci do Islámského poradního shromáždění.

³³⁵ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

³³⁶ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

90. let v parlamentu nejvyšší zastoupení obyvatelé malých měst, často příslušníci středních tříd z první generace, která dosáhla vyššího vzdělání.³³⁷

Islámské poradní shromáždění bylo za celou svou historii velmi vitálním sborem parlamentního typu. Ačkoliv parlament nemá efektivní nástroje k tomu, aby hrál roli oponenta vůči klerikálním institucím režimu, které jsou všechny v rukou jedné ideologické frakce, je postavení Islámského poradního shromáždění konstruováno jako silné. To platí především ve vztahu k moci výkonné. Samotný parlament je nerozpustitelný a v jeho pravomoci je odvolat prezidenta i jednotlivé ministry vyjádřením nedůvěry. Islámské poradní shromáždění tuto svou pravomoc od počátku své existence využívá. Svůj boj s parlamentem prohrál již v roce následujícím po svém zvolení první iránský prezident Baní Sadr, který byl pro nekompetenci dvoutřetinovou většinou poslaneckých hlasů potupně odvolán.

Žádný další prezident již nemusel čelit parlamentního impeachmentu, ale jak prezident Rafsandžání, tak jeho nástupci Chátamí a Ahmadínežád museli čelit tlaku na odvolání členů svých kabinetů. Parlament uspěl například s odvoláním Chátamího ministra vnitra Abdolláha Núrího v roce 1998. Samotný Chátamí neustál v roce 1992 jako ministr kultury a islámského vedení tlak ze strany Islámského poradního shromáždění a na svou pozici rezignoval.³³⁸ Islámské poradní shromáždění opakovaně zahajovalo proceduru impeachmentu k odvolání hned několika členů vlád prezidenta Ahmadínežáda. Zvláště nepříjemným bylo pro prezidenta Ahmadínežáda odvolání ministra vnitra Alího Kordána, který byl usvědčen ze zfalšování dokladu o svém vzdělání na oxfordské univerzitě.³³⁹

Ministři jsou členy parlamentu pravidelně interpelováni, Islámské poradní shromáždění často zasahuje do vládních zákonodárných iniciativ, tvoří vlastní návrhy zákonů a opakovaně vede s vládou spory o státní rozpočet. S ohledem na ústavní vymezení sestavuje prezident vládu nezávisle na tom, zda disponuje parlamentní většinou či nikoliv. Následně však s nominacemi ministrů musí vyslovit souhlas Islámské poradní shromáždění, což opakovaně vytváří napětí ve vztazích mezi oběma institucemi. Složení vlády je proto obvykle výsledkem obtížného kompromisu mezi prezidentem a parlamentem.

Pravomoci parlamentu vůči ostatním složkám moci v Islámské republice jsou téměř nicotné. Islámské poradní shromáždění má jen minimální vliv na fungování soudnictví a od roku 2008 se samo vzdalo kontrolních pravomocí nad fungováním aktivit vykonávaných pod záštitou nejvyššího vůdce. Bez ohledu na to však v parlamentních lavicích nadále působí řada významných politických osobností a vysoce prestižní je rovněž pozice předsedy parlamentu.

³³⁷ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

³³⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 175.

³³⁹ New York Times, 4.10. 2008.

V případě Hášemího Rafsandžáního byla odrazovým můstkem pro jeho pozdější prezidentství. O prezidentskou pozici se neúspěšně ucházeli i další bývalí předsedové parlamentu Mehdí Karúbí a Alí Akbar Náteq-Núrí. Je pravděpodobné, že o stupeň vyšší politické ambice má současný předseda Islámského poradního shromáždění Alí Lárídžání, který se také účastnil prezidentských voleb v roce 2005.

3.5. Ideologické frakce Islámské republiky

Politický systém Íránské islámské republiky byl po větší část své více než třicetileté trvající historie postaven na popření existence politických stran jako nezbytného předpokladu politické participace veřejnosti. Přestože ústava Islámské republiky umožňuje vznik politických stran a organizací, vymezuje prováděcí legislativa z roku 1981 přísné podmínky pro registraci nové politické strany. Státním orgánům dává široký prostor pro dohled na činnosti jednotlivých stran. Aktivity stran mohou být omezeny v případě, že jsou shledány jako závadné. Státní orgány primárně hodnotí, zda program a činnost politických stran nesměřují proti principům islámského režimu a teorii *velájat-e faqíh*. Velká většina pokusů o založení politické strany skončila s odkazem na nesplnění zákonných podmínek v 80. a 90. letech nezdarem.³⁴⁰ Situace se zčásti změnila v poslední dekádě, kdy bylo registrováno větší množství politických stran.³⁴¹ Jejich role v politickém procesu je však nadále slabá a plní především funkci volných volebních aliancí poskytujících záštitu jednotlivým nestraničným kandidátům a skupinám fungujícím na neformálním základě.

Důvody absence pluralitního politického systému utvářeného volnou soutěží politických subjektů nespočívají pouze v objektivních okolnostech íránské politické reality po roce 1982, kdy Chomejního stoupenci fakticky eliminovali vnitřní opozici proti režimu založeného na principech koncepce ideálního islámského státu *velájat-e faqíh*. Mezi íránskou politickou elitou panuje nadále značná nedůvěra k politickým stranám a svobodné soutěži politických stran o vliv na utváření politických rozhodnutí státu.³⁴² Obecně tato skutečnost souvisí s odmítáním principu participace veřejnosti na výkonu státní moci ultrakonzervativní částí íránské politické elity. Současně je však zřejmý odpor vůči politickým stranám jakožto západnímu, a tedy pro íránské islámské prostředí neautentickému konceptu a vnímání politických stran jako zdroje nejednoty a konfliktu uvnitř společnosti stojícímu proti islámskému principu jednoty (*tawhíd*).

Vůdčí představitelé konzervativního proudu íránské politiky pokládali po dlouhou dobu politické strany za pouhé nástroje k boji o moc a vliv ve společnosti bez vazby k vyšším, morálně obhajitelným cílům. Politické stranictví bylo terčem kritiky ze stejných kruhů rovněž proto, že vytváří alternativní autority vůči jedinému legitimnímu politickému vůdci v pozici *valí-je faqíh* a jedinou akceptovatelnou formou politického sdružování bylo pro stoupence

³⁴⁰ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 43-44.

³⁴¹ Registr politických stran a spolků vede ministerstvo vnitra. Je dostupný na webových stránkách ministerstva adrese WWW: < <http://www.moi.ir/Portal/Home/>>.

³⁴² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 102.

tohoto přístupu sjednocení veřejnosti k podpoře nejvyššího vůdce a vládě v souladu s božími zákony. V opozici proti formalizovaným politickým stranám stáli také tradicionalisticky orientovaní šíitští duchovní, kteří ve stranickém systému viděli ohrožení svého privilegovaného politického postavení a současně politické strany s vnitřní hierarchií a požadavkem stranické disciplíny pokládali za výzvu pro značně nezávislé postavení duchovenstva na státu.³⁴³

3.5.1. Krátký život Islámské republikánské strany

Po svržení monarchického režimu šáha Mohammada Rezy Pahlaví v lednu a únoru 1979 byla navzdory chladnému vztahu části klerikální opozice existence politických stran realitou. Za monarchického režimu potlačené tradiční strany jako například Národní fronta politických dědiců expremiéra Mohammada Mosaddeqa či Hnutí svobody (per. *Nazhat-e ázádí Írán*) porevolučního předsedy prozatímní vlády Mehdiho Bázargána obnovily svou činnost již v průběhu roku 1978 a po pádu režimu se aktivně zapojily do politického života v zemi.³⁴⁴ Na politickou scénu vstoupili záhy také iránské komunisty a radikálně levicově orientované skupiny Modžáhedín-e chalk a Fadá'íján-e chalk, které se vyvinuly z guerilových organizací bojujících na straně opozice proti vládě šáha Mohammada Rezy. Na stranickém základě organizovaly svou porevoluční činnost i další skupiny, které byly před pádem režimu součástí opozice. Chomejního stoupencům proto nezbyla jiná možnost než následovat příkladu ostatních skupin a založit v únoru 1979 Islámskou republikánskou stranu (*Hezb-e džumhúrí-je eslámí*, IRP).

V čele IRP stanul Mohammad Beheští a členy strany se stali nejbližší Chomejního klerikální spolupracovníci z předrevolučního období: Alí Chámene'í, Hášemí Rafsandžání, Mohammad Džavád Báhonar a ájatolláh Mír-Karím Músaví-Ardabílí. Sám Chomejní do strany, jejímž hlavním programem byla realizace jeho radikálních vizí islámského státu, nevstoupil. IRP se přes nechuť Chomejního stoupenců k politickému stranictví stala vysoce efektivním nástrojem mobilizace širokých vrstev iránské společnosti za Chomejního programem islamizace státu. Strana rozprostřela svou síť napříč celým Íránem a prostoupila všechny významné společenské skupiny. Pod svou kontrolu získala do té doby značně autonomní revoluční organizace a nástrojem agitace IRP se stali na řadě míst Íránu i páteční kazatelé. Svou schopností získat masovou podporu veřejnosti IRP jednoznačně předčila

³⁴³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 101.

³⁴⁴ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 109.

sekulární, liberálně islámské i levicové strany, které nebyly schopny získat průřezovou podporu a spoléhaly především na svou základnu u městské střední třídy, případě radikálních studentů.³⁴⁵

IRP se pro Chomejního stoupence stala především nástrojem k marginalizaci a následně též k likvidaci ostatních politických stran, které se neztotožňovaly s programem revoluční transformace země v souladu s koncepcí *velájat-e faqíh*. Svou převahu nad ostatními politickými stranami prokázala IRP již v srpnu 1979, kdy kandidáti IRP obsadili 50 ze 73 křesel ve volbě do Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy.³⁴⁶ Ačkoli ostatní strany obvinily Chomejního stoupence ve státním aparátu ze zmanipulování voleb a samotnou kampaň před volbami poznamenaly například první porevoluční zákazy tiskovin, nebyly sekulární a liberálně orientované síly schopné mocenskému nástupu IRP čelit. Ještě v roce 1979 prosadila IRP v prosincovém referendu přijetí zcela přepracovaného návrhu ústavy Islámské republiky a po lednovém fiasku v první prezidentské volbě dokázala IRP získat většinu 130 mandátů v prvních porevolučních parlamentních volbách v březnu v květnu 1980.³⁴⁷ Kandidát IRP Alí Radžá'í byl následně přes odpor prezidenta Baní Sadra potvrzen parlamentní většinou ve funkci předsedy vlády Islámské republiky.

Protože hlavním cílem strany bylo prosazení Chomejního vize islámského státu a následné ovládnutí instituci nového politického systému, nedisponovala IRP komplexním programem, který by poskytoval instrukce k řešení konkrétních problémů, jimž strana nově musela čelit při správě země. Tato situace přirozeně generovala uvnitř IRP ideologické spory, které postupně vedly k ustavení konzervativního a radikálního křídla. Vzhledem k tomu, že zdrojem rozepří se stala především hospodářská politika vlády, označuje většina autorů konzervativní křídlo za tradiční pravici.³⁴⁸ Ta prosazovala principy kapitalistického tržního podnikání, nedotknutelnost soukromého vlastnictví a primát soukromého sektoru.

Naproti tomu radikální křídlo IRP vycházelo z levicových principů, orientovalo se na silnou regulatorní roli státu a akcentovalo prioritu veřejného sektoru v íránské ekonomice. Současně vycházelo z populistické politiky podpory chudých a neprivilegovaných vrstev společnosti a žádalo hlubší sociální transformaci země s cílem dosažení sociálně spravedlivé společnosti. Zejména pod vlivem vůdčích postav strany Beheštího a Músavího získala postupně silnější vliv radikální levicově orientovaná frakce prosazující dynamickou

³⁴⁵ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 60-61.

³⁴⁶ BAKTIARI, Bahman. *Parliamentary Politics in Revolutionary Iran: The Institutionalization of Factional Politics*. Gainesville, 1996. s. 56.

³⁴⁷ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale University, 2003. s. 250.

³⁴⁸ Například Mehdi Moslem, Nikki Keddie či Anoushiravan Ehteshami.

interpretaci islámského práva a jednoznačně podporující neomezenou vládu Chomejního jakožto valí-je faqíha. Stoupenci této levicové frakce IRP sami sebe nazývali *maktabí*.³⁴⁹

V prvním parlamentu podporovalo radikální levicovou linii 120 ze 268 poslanců. Konzervativní pravice, k níž se hlásili Mohammad Rezá Báhonar, Mahdavi-Kání, Alí Akbar Velájatí či ájatolláh Imámí-Kašání, disponovala 60 poslanceckými mandáty a skupina vedená Hášemím Rafsandžáním 32 poslanci.³⁵⁰ Konflikt mezi oběma frakcemi IRP se stupňoval s tím, jak levice využívala své parlamentní většiny k přijímání legislativy svazující soukromé podnikání státní regulací a fakticky tak ohrožující tradiční způsob obživy obchodníků bázáru. Levicová frakce dále posílila své zastoupení v parlamentu po volbách v roce 1984. Předsedou vlády byl navzdory nespokojenosti pravicové frakce znovu potvrzen Músaví, který poprvé stanul v čele vlády v roce 1981. Dokladem růstu napětí mezi pravicovou a levicovou frakcí IRP byl i pokus prezidenta Chámene'ího odvolat premiéra Músavího a nahradit jej členem konzervativní frakce Velájatím v roce 1985.³⁵¹ Za dosavadního předsedu vlády se tehdy postavil Chomejní, který svou podporou vyvažoval vliv obou frakcí. V polovině 80. let bylo zřejmé, že programové spory zcela paralyzovaly činnost IRP a staly se zdrojem nestability režimu. IRP navíc již splnila svůj hlavní cíl a v situaci nezpochybnitelné dominance Chomejního stoupenců ztratila smysl existence. Chomejní proto v květnu 1987 vyhověl žádosti Rafsandžáního a Chámene'ího a souhlasil s rozpuštěním IRP.³⁵²

3.5.2. Konzervativně pravicová frakce

Po zániku IRP se po osmi letech faktické nečinnosti zaktivizovala Společnost bojujících duchovních (*Džáme'e-je rúháníjat-e mobárez*, JRM), která se stala základnou tradicionalistické konzervativní politiky a do roku 1997 také nejvlivnější politickou skupinou v Íránu. JRM založili Chomejního stoupenci již v roce 1977 jako organizaci zastřešující činnost klerikální opozice proti režimu šáha Mohammada Rezy. V době vzniku se jednalo o exkluzivní organizaci sdružující opoziční šíitské duchovní.³⁵³ Laikům byly určeny jiné organizace, nad kterými JRM vykonávala duchovní i ideologické vedení. Předními představiteli JRM byli ájatolláhové Beheští a Mortezá Motahharí. Z dalších politických

³⁴⁹ BAKTIARI, Bahman. *Parliamentary Politics in Revolutionary Iran: The Institutionalization of Factional Politics*. Gainesville, 1996. s. 81.

³⁵⁰ BAKTIARI, Bahman. *Parliamentary Politics in Revolutionary Iran: The Institutionalization of Factional Politics*. Gainesville, 1996. s. 82-83.

³⁵¹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 66.

³⁵² BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 12.

³⁵³ Iran Data Portal – The Society of the Militant Clergy of Tehran. Dostupné na WWW: <<http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/jrm/>>.

postav porevolučního vývoje v Íránu se v JRM angažovali pozdější prezidenti Chámene'í a Rafsandžání, předsedové vlád Mohammad Džavad Báhonar a ájatolláh Mahdaví-Kání, vedoucí představitelé porevoluční justice ájatolláhové Beheští, Mohammad Jazdí a Músaví-Ardabílí a předsedové parlamentu Rafsandžání, Mehdi Karúbí a Akbar Náteq-Núrí.³⁵⁴ Další významní členové JRM byli po revoluci členy Rady dohlížitelů, Shromáždění znalců a Rady pro určování zájmů režimu.

Charta JRM přijatá na počátku roku 1979 vymezuje jako hlavní cíle uskupení ochranu výsledků islámské revoluce a revolučních hodnot, posilování institucionálního rámce Islámské republiky, propagaci islámu a dohled nad činností všech orgánů a institucí Islámské republiky z hlediska zachování ideologické čistoty ve výkonu jejich pravomocí.³⁵⁵ Do poloviny 90. let stál v čele JRM konzervativní ájatolláh Mahdaví-Kání, který však v roce 1995 na svou pozici rezignoval na protest proti snaze tehdejšího předsedy parlamentu Náteqa-Núrího transformovat JRM ve standardní politickou stranu fungující pod jeho vedením. Novým tajemníkem JRM se stal na čtyři roky ájatolláh Imámí-Kašání, jehož ve vedení strany kvůli nemoci vystřídal opět Mahdaví-Kání. Chámene'í pozastavil své členství v JRM potom, co nahradil Chomejního na pozici nejvyššího vůdce. Samotná JRM se nicméně stala jednou z hlavních opor jeho konzervativní politické linie. Prezident Rafsandžání naopak zůstal členem JRM i poté, co aktivně podpořil vznik nového politického subjektu strany Budovatelů (*Kárgozarán*) a od JRM se nedistancoval ani v okamžiku, kdy podpořil kandidaturu reformního představitele Chátamího v prezidentských volbách 1997.³⁵⁶ Samotná JRM nedokázala v 80. letech, ale ani později v letech 90. a po roce 2000 působit jako jednotná politická organizace.

Do roku 1987 zastíňovala z velké části politické aktivity JRM existence IRP, jejímiž členy byla paralelně řada vlivných politických osobností JRM. K aktivizaci JRM došlo po roce 1988, kdy Společnost bojujících duchovních spojila své síly s pravicovými technokraty sdruženými kolem Rafsandžáního proti levicovému parlamentu. Tento „sňatek z rozumu“ vydržel jen do dalších parlamentních voleb v roce 1992, ve kterých kandidáti JRM získali většinu mandátů v Islámském poradním shromáždění.³⁵⁷ Konzervativní parlament ovládaný stoupenci JRM se s podporou nejvyššího vůdce stále silněji vymezoval proti exekutivě v čele s prezidentem Rafsandžáním, který ovšem nadále zůstával členem JRM.

³⁵⁴ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 51.

³⁵⁵ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 51.

³⁵⁶ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

³⁵⁷ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 61.

Obdobně jako v 80. letech v případě levicových vlád premiéra Músavího Rada dohlížitelů se po roce 1992 postavil konzervativci ovládaný parlament proti hospodářské politice prezidenta. Tu pokládalo JRM za ohrožení ekonomických zájmů bázáru. Terčem kritiky konzervativců se stala rovněž prezidentova snaha o rozvoj průmyslu a posilování role státu namísto alokace petrodolarů na péči o chudé. JRM udržela parlamentní většinu i po roce 1996. Volby však přinesly zisk 80 parlamentních křesel Rafsandžáního straně Budovatelů, která se v novém parlamentu spojila s kandidáty vznikajícího reformního tábora.³⁵⁸

Po volebním vítězství reformistického prezidenta Chátamího v roce 1997 následovaného v roce 2000 i vítězstvím proreformní koalice v parlamentních volbách se JRM stala základnou konzervativní opozice proti reformnímu úsilí nové administrativy. V prezidentských volbách v roce 2005 podpořila JRM kandidaturu Hášemího Rafsandžáního, ale po vítězství Mahmúda Ahmadínežáda podpořila část Společnosti politický kurz nového prezidenta. Další prezidentské volby v roce 2009 a zejména masové protesty proti vítězství Mahmúda Ahmadínežáda zastihly JRM názorově nejednotnou.³⁵⁹ Po roce 2004 JRM ztratila své někdejší postavení v parlamentní politice. Konzervativní kandidáty zaštitily v parlamentních volbách 2004, 2008 i 2012 nově vzniklé politické subjekty. Ty však nadále fungují především jako volné volební koalice sdružující ideologicky obdobně orientované kandidáty.

Programově se tato nová uskupení na pravé straně politického spektra ztotožňují s konzervativní linií JRM, pokud jde o absolutní platnost doktríny velájat-e faqíh a suverénní postavení nejvyššího vůdce, které nepokládají za nezbytně odvozené od lidu. Suverénem je pro stoupence JRM a ideologicky spřízněné konzervativní skupiny Bűh a vykonavatelem jeho moci je islámský právník v postavení valí-je faqíh. Tomu - jakožto zástupci Boha na zemi - jsou občané bez výjimky povinováni poslušností. Hlavním cílem režimu Islámské republiky je v souladu s konzervativním názorem JRM implementace božích zákonů. Z hlediska autority vládnout obci a pravomoci vykládat islámské právo přiznává JRM valí-je faqíhovi stejné postavení jako proroku Muhammadovi a imámům.

Ve vztahu islámských a republikánských elementů politického systému Islámské republiky akcentuje většinový názor JRM nadřazenost prvně jmenovaných a pouze druhotný význam institucím ztělesňujícím ústavní princip participace občanů na výkonu státní moci. Podmínkou zachování islámského charakteru režimu je dle JRM aktivní účast duchovních na procesu politického rozhodování. Konzervativci odmítají koncept občanské společnosti

³⁵⁸ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

³⁵⁹ Iran Data Portal – The Society of the Militant Clergy of Tehran. Dostupné na WWW: <<http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/jrm/>>.

s argumentem, že společnost laiků musí být s ohledem na svou nevědomost vedena duchovními, ne ponechána vlastní samosprávě.³⁶⁰

V ekonomické oblasti obhajuje JRM tržní principy, nedotknutelnost soukromého vlastnictví, svobodu podnikání a slabou roli státu a veřejného sektoru. JRM odmítala redistributivní spravedlnost a egalitářství levicové frakce režimu jako projevy bezbožného socialismu a odmítavě se stavěla také k moderním formám zdanění. Zajišťování sociálních potřeb chudých má být v souladu s tradičním konzervativním postojem ponecháno na islámské dobročinnosti a nikoli garantováno státem sankcionovaným přerozdělováním zdrojů mezi bohatými a chudými.³⁶¹ JRM hájila zejména v 80. letech a na počátku 90. let zájmy tradičního obchodního podnikání bázaru spočívajícího ve svobodném importu a maloobchodní distribuci zboží. Vedoucí představitelé JRM v této souvislosti zpochybňovali plány vlády na přetvoření Íránu v moderní průmyslovou ekonomiku.

Stoupenci JRM zastávají v sociokulturní oblasti striktně konzervativní postoje a odmítají přejímání cizích kulturních vlivů. Zdůrazňují nezbytnost obrany Íránu před kulturní agresí Západu a propagaci islámských hodnot proti zkaženým hodnotám západní civilizace. JRM obhajuje tradiční roli žen ve společnosti a islamizaci veškerých aspektů veřejného života. Varuje před zhoubnými vlivy liberalismu a pluralistní společnosti na islámskou kulturu Íránu. Vlivní členové JRM jako například bývalý ministr kultury Alí Lárídžání a představitelé justice nesou přímou odpovědnost za prosazování restriktivní sociokulturní politiky v první polovině 90. let spojené s cenzurou, omezování svobody projevu a eliminací ideologických oponentů ze vzdělávacích a kulturních institucí.

Pragmaticky se JRM již od 80. let staví k zahraniční politice Islámské republiky. Oproti radikálnímu přístupu levicové frakce upřednostňovali konzervativci nekonfrontační zahraniční politiku, která vytváří podmínky pro nerušený rozvoj obchodu. JRM nepodporovala politiku exportu islámské revoluce do muslimských zemí regionu Blízkého východu a negativně vnímala neochotu Chomejního a radikálních politiků ve vedení země ukončit irácko-iránskou válku v situaci, kdy bylo zjevné, že není možné dosáhnout deklarovaných válečných cílů. V 90. letech JRM podporovala snahy prezidenta Rafsandžáního o reintegraci Íránu do mezinárodního společenství a obnovení pragmatických vztahů se státy regionu Blízkého východu, ale i západními a asijskými zeměmi. Nejednota uvnitř konzervativního tábora se zřetelněji projevila v otázce možnosti opětovného navázání vztahů s USA a po roce 2000 také ohledně iránského jaderného programu.

³⁶⁰ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 100.

³⁶¹ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 15.

S JRM jsou velmi úzce propojené převážně laické organizace, které se pod ideologickým vedením duchovních z JRM účastnily opozičních aktivit proti režimu šáha Mohammada Rezy. Nejvýznamnější z těchto satelitních organizací je bezpochyby Aliance islámských společností (per. *Hezb-e mo'talefe-je eslámí*, dále jen Mo'talefe) založená již v 60. letech religiózními oponenty monarchického režimu. Ti se rekrutovali především z tradičního prostředí bázáru. Po vítězství islámské revoluce přerušila Mo'talefa v souladu s Chomejního pokynem v roce 1979 svou činnost jako nezávislá politická organizace a její členové se politicky angažovali v IRP. Zde tvořili někdejší členové Mo'talefy konzervativní opozici proti levicově orientované politice vlád premiéra Músavího. Odmítali zejména intervence státu do svobody podnikání a rostoucí regulaci ekonomických aktivit.³⁶²

Po rozpuštění IRP došlo k obnovení činnosti Mo'talefy, která pokračovala v obhajobě konzervativní politiky a zájmů obchodníků bázáru. Z tohoto důvodu podpořili nejprve prezidenta Rafsandžáního proti levicovému parlamentu, ale po roce 1992 se postavili do opozice proti prezidentově politice. V prezidentských volbách 1997 podpořila Mo'talefa kandidaturu konzervativního kandidáta Akbara Náteqa-Núrího a roce 2005 pak Alího Lárídžáního. Po vítězství Mahmúda Ahmadínežáda obdobně jako část JRM Mo'talefa otevřeně uvítala jeho politiku a v dalších prezidentských volbách již podpořila Ahmanínežádovu kandidaturu.³⁶³ Předsedou Mo'talefy je exministr Habíbulláh 'Asgar-Óládí pocházející z íránské židovské rodiny, která konvertovala k islámu.

Spolu s Mo'talefou stojí na konzervativní straně politického spektra také Společnost islámských inženýrů, Společnost islámských umělců, Společnost Zajnab a v neposlední řadě také Společnost vyučujících semináře v Qomu (per. *Džámí'at-e mudarresín-e hawze-je 'elmí Qom*, JMHEQ). Tato konzervativní skupina sdružující šíitské duchovní vznikla již v roce 1961 z okruhu Chomejního podporovatelů. V průběhu 60. let JMHEQ opakovaně obhajovala nárok Chomejního na pozici duchovního vůdce mardža'-e taqlíd. V čele skupiny stáli od počátku Chomejního student ájatolláh Hosejn Alí Montazerí a student velkého ájatolláha Borúdzerdího ájatoláh Fazel Larnakání.³⁶⁴ Oba tyto duchovní dosáhli v průběhu 80. let rovněž pozice mardža'-e taqlíd. Po islámské revoluci prošla JMHEQ dílčí transformací a stala se oporou Chomejního nároku na nejvyšší náboženské a politické vedení mezi šíitskými

³⁶² Blíže Iran Data Portal – Islamic Coalition Party (Motafeleh). Dostupné na WWW:

< <http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/motafeleh/>>.

³⁶³ Iran Data Portal – Islamic Coalition Party (Motafeleh). Dostupné na WWW:

< <http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/motafeleh/>>.

³⁶⁴ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 54-55.

duchovními. V roce 1982 se JMHEQ stala nástrojem diskreditace Chomejního ideového odpůrce velkého ájatolláha Šari'atmadářího.³⁶⁵

Vůči levicovému parlamentu a vládě premiéra Músavího hrála v 80. letech obdobně jako Mo'talefa roli vnitřní opozice. Přestože JMHEQ nepodpořila po smrti Chomejního nárok nového nejvyššího vůdce na pozici mardža'-e taqlíd, stali se konzervativní duchovní oporou mocenské pozice Alího Chámene'ího. Prosadit uznání Chámene'ího za jednoho z duchovních v postavení mardža'-e taqlíd se JMHEQ pokusila v roce 1994 po smrti ájatolláha Arakího, který do té doby zastával pozici náboženského vůdce země. Chámene'ího jméno zanesla na seznam sedmi duchovních uznaných za mardža'-e taqlíd. Tento krok však vyvolal vlnu odporu mezi velkými ájatolláhy v Íránu i v zahraničí, kteří pokládali Chámene'ího za nezpůsobitelného pro tuto pozici. Chámene'í nakonec sám požádal, aby bylo jeho jméno ze seznamu staženo a v roce 1997 se spokojil s tím, že byl uznán za marža'-e taqlíd pro neiránské šíity a jedním z alternativních duchovních v pozici mardža'-e taqlíd pro iránské muslimy.³⁶⁶

Obdobně jako JRM a Mo'talefa se také JMHEQ postavila do jednoznačné opozice proti reformnímu hnutí na konci 90. let. Přestože ve volbách 2005 podpořila kandidaturu člena JRM Rafsandžáního, uvítala následně zvolení Mahmúda Ahmadínežáda prezidentem. V čele JMHEQ stojí v současnosti vlivný člen Rady dohlížitelů ájatolláh Mohammad Jazdí. Mezi významné členy této organizace náleží bývalý šéf justice a současný člen Rady dohlížitelů Mahmúd Hášemi Šáhrúdí, současný nejvyšší představitel justice Sádeq Lárídžání, teheránský páteční kazatel Ahmad Chátamí nebo ultrakonzervativní člen Shromáždění znalců Mohammad Taqí Mesbáh Jazdí.³⁶⁷

3.5.3. Radikálně levicová frakce

Radikální frakce režimu ztratila rozpuštěním IRP v roce 1987 svou hlavní organizační základnu. Nicméně již v dubnu 1988 založila skupina levicově orientovaných členů JRM s Chomejního souhlasem nový politický subjekt, Uskupení bojujících duchovních (per. *Madžma'-e rúháníjún-e mobárez*, MRM). Přestože se jednalo o logické vyústění sporů mezi konzervativním a radikálním křídlem režimu, prezentoval Chomejní tento krok jako doklad politického pluralismu uvnitř systému.³⁶⁸ Ve třetích parlamentních volbách následujících

³⁶⁵ ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988. s. 155.

³⁶⁶ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

³⁶⁷ Oficiální webové stránky JMHEQ dostupné na WWW: < <http://www.jameehmodarresin.org/> >.

³⁶⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 69.

bezprostředně po založení MRM v dubnu a v květnu 1988 získali radikálně orientovaní kandidáti prosazující silný centralizovaný redistributivní stát a řízenou ekonomiku na straně jedné a ofenzivní zahraniční politiku na straně druhé většinu mandátů.³⁶⁹ Předsedou parlamentu zůstal až do roku 1989 Hášemí Rafsandžání a místopředsedou zákonodárského sboru byl zvolen hodždžatoleslám Mehdí Karúbí. Ten se o rok později stal novým předsedou Islámského poradního shromáždění. Svou pozici po volbách ještě uhájil předseda vlády Músaví. V té době však již čelil stále silnější kritice vládní politiky, rostoucím deziluzím veřejnosti a především ekonomickým problémům, které nedokázal efektivně řešit.

Smrt Chomejního v červnu 1989 neznamenal jen výměnu na pozici nejvyššího vůdce a prezidenta, ale pro radikální levici těšící se do té doby podpoře Chomejního znamenala strmý mocenský pád. Chomejního nahradil dosavadní prezident Chámene'í, který se po dobu svého prezidentského mandátu střetával s levicovým premiérem a parlamenty. Novým prezidentem byl zvolen Akbar Hášemí Rafsandžání, který po zrušení funkce předsedy vlády v rámci souběžné novely ústavy stanul v čele exekutivy. Levice tak během pouhých několika měsíců ztratila kontrolu nad svými dosavadními mocenskými doménami s výjimkou parlamentu i přízeň nejvyššího vůdce.

Politický vývoj po roce 1989 byl ve znamení dvojvládí Chámene'ího s Rafsandžáním, kdy jedním z nejsilnějších jednotících prvků mezi oběma dědici Chomejního systému byl zájem na eliminaci vlivu levicového parlamentu. V období 1989 až 1992 však parlament bez opory v exekutivě mohl jen obtížně prosazovat autonomní politickou agendu a tak levicová parlamentní většina pouze částečně brzdila politiku ekonomické liberalizace a pragmatickou zahraničněpolitickou linii prezidenta Rafsandžáního. V parlamentních volbách v roce 1992 utrpěla MRM porážku, která ve svém důsledku znamenala definitivní marginalizaci radikální levice na íránské politické scéně. Na tu se MRM vrátila po hluboké vnitřní transformaci v roce 1997, když se nečekaným vítězem prezidentských voleb stal prominentní člen MRM a Rafsandžáního exministr kultury a islámského vedení Mohammad Chátamí.

Politická agenda MRM prošla od volebního debaklu v roce 1992 vývojem, který v řadě aspektů znamenal výměnu rolí s íránskou konzervativní pravíci 80. let. Pokud jde o legitimitu státní moci, vychází levice z teze, že jejím zdrojem není pouze Bůh, ale také lid. Z tohoto důvodu musí dle názoru MRM valí-je faqíh svou moc sdílet s lidem. Absolutní vláda valí-je faqíha je podle názoru levice chybnou interpretací Chomejního konceptu a představuje

³⁶⁹ BAKTIARI, Bahman. *Parliamentary Politics in Revolutionary Iran: The Institutionalization of Factional Politics*. Gainesville, 1996. s. 145-147.

cestu k despotismu.³⁷⁰ Právomoci valí-je faqíha proto musí být omezeny vůlí lidu vtělenou do ústavy a zákonů přijímaných Islámským poradním shromážděním jakožto hlavní institucí státu reprezentující republikánskou dimenzi režimu. Levice obhájí dynamický výklad islámského práva *fiqh-e pújá* a ve vztahu náboženských a republikánských elementů politického systému Islámské republiky akcentuje republikánskou a populární dimenzi státnosti.³⁷¹

Ústřední význam přisuzuje levice ústavě a volbám, které jsou bariérou proti nastolení diktatury jedné skupiny nad většinou společnosti. Cílem íránské revoluce nebylo podle levice pouze nastolení vlády božích zákonů a návrat společnost do idealizované doby proroka Muhammada a imámů. Namísto toho vidí příležitost ve spojení islámské identity s pozitivními aspekty moderní doby, mezi něž řadí například vědecké poznání. Pluralismus, svobodnou soutěž názorů v mezích islámské morálky a rovněž tak existenci politických stran pokládá MRM i další levicové subjekty za zcela vitální pro budoucí přežití Islámské republiky. Oproti absolutní vládě valí-je faqíha, kde jsou občané pouze subjekty jeho moci povinované poslušností, stavěla reformovaná levice koncept demokratického islámského státu.³⁷²

Hospodářská politika MRM se od počátku 80. let soustředila na obhajobu zájmů nemajetných neprivilegovaných vrstev íránské společnosti. Nastolení sociálně spravedlivého ekonomického modelu bylo pro levice prvořadným úkolem státu, který měl být hlavním aktérem hospodářského vývoje v zemi. Stát měl dle představ levice nejen regulovat tržní vztahy, přerozdělovat bohatství mezi bohatými a chudými, ale také prostřednictvím státních podniků sám zajišťovat primární potřeby země pokud jde o výrobu, import a distribuci zboží a služeb. Podstatnou otázkou se pro levice stalo zajištění soběstačnosti Íránu v produkci potravin, spotřebního zboží, průmyslových produktů, ale i zbraní a další vojenské techniky. K zajištění těchto funkcí mělo dle názoru MRM proběhnout znárodnění klíčových hospodářských odvětví, včetně zahraničního obchodu, telekomunikací, masmédií a dopravní infrastruktury. Levice požadovala provedení pozemkové reformy a stát měl rovněž kontrolovat ceny i subvencovat základní spotřební komodity. Adekvátní příjmy státu mělo zajišťovat vysoké zdanění. Tradiční obchodní podnikání bázáru bylo v průběhu 80. let terčem kritiky MRM, která obviňovala obchodníky z předražování a dalších nemorálních obchodních

³⁷⁰ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 114-115.

³⁷¹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 115.

³⁷² ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

praktik, které měly zvyšovat propast mezi bohatými obchodníky a chudými vrstvami společnosti.³⁷³

V oblasti sociokulturní prošla levice od 80. let zřetelným posunem od striktního následování Chomejního protizápadní linie k tolerantnímu postoji na konci 90. let. Oproti konzervativcům, kteří lpěli na tradici a odmítali přijímání nových podnětů i kreativní přístup k vlastní kulturní identitě, akcentovala levice na konci 90. let nutnost reinterpretace řady islámských východisek v souladu s aktuálními společenskými potřebami a společenským i technologickým vývojem. K tomu měl sloužit právě dynamický výklad islámského práva. Tímto způsobem může dle názoru levicových myslitelů islámská kultura předejít úpadku a oslabení, které se ve střetu se západní kulturou může ukázat jako osudové.³⁷⁴

Předpokladem proto je, že intelektuálové, umělci i široká veřejnost musí mít možnost pro svobodný rozvoj myšlení. Na tomto základě již v 80. letech odmítal proti konzervativní opozici tehdejší ministr kultury a islámského vedení Mohammad Chátamí uplatnit cenzuru a restrikce svobody projevu. Tolerantní pozici zastávala levice tradičně ve vztahu k ženám a jejich roli ve společnosti. Omezení ženy do role matky, jejíž doménou je domácnost a péče o děti, pokládali představitelé levice za nehumánní a nepřijatelné v moderní společnosti. Obdobně se levice zastávala svobodného přístupu ke vzdělání a kritizovala klerikální supervizi nad univerzitami, které by tak nepředstavovaly prostor pro svobodné bádání a apolitický rozvoj vzdělanosti, ale byly by vysoce ideologizovanými institucemi.

Určitě nejznatelnější transformací prošla však zahraničněpolitická orientace MRM. V 80. letech byly levicové skupiny nejhlasitějšími promotéry radikální revoluční rétoriky zaměřené proti USA, ale i Sovětskému svazu a západním zemím. Islámská republika měla v souladu s tímto přístupem hrát roli bariéry proti americkému imperialismu a hegemonii USA. V tomto kontextu to byla především radikální levice, kdo aplaudoval obsazení ambasády USA v Teheránu v listopadu 1979 a odmítal ustoupit od nesplnitelných podmínek pro propuštění rukojmí. Islámskou revoluci pokládala levice za politický proces, který není teritoriálně omezen na Írán a podporovala proto export revoluce do zahraničí, zejména do zemí s významným podílem šíitské populace. S ambicí dosáhnout porážky sekulárního režimu iráckého diktátora Saddáma Husajna a následné islámské revoluce vedené šíitskými souvěrci podporovala MRM Chomejního politiku prodlužování irácko-iránské války před možností

³⁷³ BEHDAD, Sohrab. A Disputed Utopia. Islamic Economics in Revolutionary Iran. *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 36, No. 4 (Oct., 1994). s. 775-813.

³⁷⁴ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

uzavřít příměří na základě statu quo, a to i za cenu ohromných lidských a materiálních ztrát a ekonomického vyčerpání Íránu.³⁷⁵

S nástupem dvojvládní Chámene'ího a Rafsandžáního ztratila v roce 1989 levice vliv na zahraničněpolitické směřování Íránu. Přestože prezident Chátamí prosazoval během svých dvou mandátů smířlivou konstruktivní zahraniční politiku v duchu své teze dialogu civilizací, nebyli to prezident ani jeho ministr zahraničních věcí Kamál Charází, kdo činili zásadní zahraničněpolitická rozhodnutí. Období osmi let, kdy funkci prezidenta Islámské republiky zastával Mohammad Chátamí, bylo ve znamení zřetelného společenského uvolnění, rozvoje občanské společnosti, ústupu od striktní kontroly všech společenských aktivit a cenzury. Protože však někdejší levicové politické síly transformované do podoby reformního hnutí ovládaly pouze exekutivu a nikoli ostatní složky státní moci, neměly reálnou možnost prosazení svého proreformního programu ani plnění dalších slibů, které přivedly Mohammada Chátamího do prezidentského úřadu. Bezmoc reformistů čelících stále silnější opozici konzervativců nezvrátilo ani vítězství koalice reformních politických uskupení Fronty 2. chordádu (Fronty 23. května) v parlamentních volbách v únoru 2000.

Frontu 2. chordádu utvořily před parlamentními volbami Fronta íránského islámského partnerství (per. *Džebhe-je mošákerat-e írán-e eslámí*, IIPF) vedená bratrem prezidenta Mohammadem Rezou Chátamím, MRM a Organizace modžáhedinů islámské revoluce (MIRO) vedená Behzádem Nabavím.³⁷⁶ Koalice získala celkem 189 z 290 mandátů a předsedou Islámského poradního shromáždění se stal předseda MRM Mehdí Karúbí.³⁷⁷ Prosazení reformní legislativy však efektivně blokovala Rada dohlížitelů za podpory Rady pro určování zájmů režimu. Proti reformistům se po roce 2000 postavil i neformální vůdce moderní umírněné pravice Hášemí Rafsandžání, který od roku 1997 stanul v čele Rady pro určování zájmů režimu.³⁷⁸ Představitelé reformistického bloku se stali terčem zastrašování ze strany silových složek a justice i přímých útoků. Rada dohlížitelů následně posloužila konzervativnímu křídlu režimu před parlamentními volbami, zejména v roce 2004, kdy znemožnila kandidovat velkému množství kandidátů MRM i ostatních politických hnutí sdružených v koalici Fronta 2. chordádu, včetně 80 stávajících poslanců.³⁷⁹

Předseda MRM Karúbí v roce 2005 neúspěšně kandidoval v prezidentských volbách, ale v zápětí poté na svou pozici rezignoval a založil Stranu národní důvěry (per. *Hezb-e*

³⁷⁵ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 249.

³⁷⁶ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 180.

³⁷⁷ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 205-206.

³⁷⁸ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 92.

³⁷⁹ New York Times, 31.1. 2004. Dostupné na WWW: <<http://www.nytimes.com/2004/01/31/world/iran-council-restores-more-but-not-most-names-to-ballot.html>>.

'itimád-e mellí). Jako předseda tohoto nového subjektu se ucházel o prezidentskou funkci ještě v roce 2009. Po masových protestech navazujících na volební vítězství Mahmúda Ahmadínežáda byla Strana národní důvěry zakázána.³⁸⁰ MRM podpořila v prezidentských volbách 2009 kandidaturu někdejšího předsedy vlády Hossejna Músavího.

Nejsilnější složka Fronty 2. chordádu, Fronta íránského islámského partnerství, pokračovala v činnosti i po neúspěchu v parlamentních volbách v roce 2004. Do prezidentských voleb o rok později kandidovala strana bývalého ministra vyššího vzdělávání Mustafu Mo'ína a přes restriktce ze strany Rady dohlížitelů, zákaz stranického deníku *Eqbál* i zatýkání členů hnutí se účastnila i dalších lokálních a parlamentních voleb. Významnějšího úspěchu však již nedosáhla. V parlamentních volbách v letech 2008 a 2012 kandidovali íránští reformisté pod hlavičkou Demokratické koalice reformistů (DCR) vytvořené na platformě Demokratické strany (DP) Mustafy Kavákebijána.³⁸¹

Přední osobnosti reformního tábora, Mír Hosejn Músaví, Mehdí Karúbí či Mohammad Chátamí, jsou po potlačení tzv. Zeleného hnutí, které se postavilo na odpor proti výsledkům prezidentských voleb v roce 2009, v domácím vězení nebo byly přinuceny se stáhnout do ústraní. Reformistická média byla zakázána a někdejší podporovatelé reformistů obvykle ztratili víru, že politický systém Islámské republiky je možné reformovat zevnitř. V mocenském soupeření levice a následně od konce 90. let reformistů s konzervativním táborem sehrál významnou roli také fakt, že MRM neměla ve svých řadách významný počet seniorních duchovních v hodnosti ájatolláh, velký ájatolláh nebo dokonce nositele postavení mardža'-e taqlíd. Tento deficit nevykompenzoval ani vznik proreformního Uskupení akademiků a vyučujících semináře v Qomu (per. *Madžma'-e mudarrisín-e wa muhaqqiqín-e howze-je elmí-je Qom*, ARLQS), které založili studenti velkého ájatolláha Hosejna Montazerího v roce 2001. Obdobně jako v 80. letech radikální levice, měli i reformisté významně slabší zastoupení v nejvyšších klerikálních institucích Islámské republiky na konci 90. let a rovněž tak po roce 2000.

³⁸⁰ Iran Data Portal – National Trust. Dostupné na WWW: < <http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/etemademelli/>>.

³⁸¹ Ten oznámil podle deníku Tehran Times kandidaturu do prezidentských voleb v roce 2013 (Tehran Times, 16.3. 2013).

3.5.4. Moderní pravice a neofundamentalisté

Ani konzervativní tábor však nezůstal homogenním monolitem. První vážnější trhlinou na jednotě JRM byl před parlamentními volbami v roce 1996 vznik frakce Budovatelů Íránu (per. *Kárgozarán-e sázandegí-je Írán*) pod vedením bývalého starosty Teheránu Gholámhosejna Karbásčího. K novému politickému subjektu se připojilo patnáct ministrů vlády prezidenta Rafsandžáního a řada dalších technokratů působících v byrokratickém aparátu státu. Ti podporovali rekonstrukční a reformní úsilí vlády, které však po roce 1992 naráželo na stále silnější opozici ze strany konzervativního parlamentu.³⁸²

Stoupenci tohoto nového proudu v rámci íránské konzervativní politiky, později nazývaní moderní pravici, věřili v nutnost přeměny Íránu v moderní průmyslovou ekonomiku. Za tímto účelem bylo třeba provést řadu ekonomických reforem spočívajících v posílení regulatorní role státu, zavedení moderních a zejména efektivních forem zdanění, moderního finančního sektoru a především integrovat íránskou ekonomiku do globálního prostředí. K realizaci tohoto cíle potřeboval Írán mladé sekulárně vzdělané profesionály, které měly produkovat moderní univerzity kladoucí vyšší důraz na kvalitu studia než ideologické předpoklady. Zemi měli vést dle názoru Budovatelů odborníci ve svých oborech, nikoliv absolventi náboženských seminářů.

Ústředním programovým cílem Budovatelů Íránu byl politický a ekonomický vývoj (per. *towse'e*) režimu směrem k větší míře politické plurality, posílení a zefektivnění činnosti institucí Islámské republiky a vybudování konkurenceschopné průmyslové ekonomiky disponující moderní infrastrukturou, která bude schopna zajistit soběstačnost Íránu ve výrobě i vysokou míru zaměstnanosti.³⁸³ Obdobně jako reformisté se i Budovatelé Íránu domnívali, že islám poskytuje dostatek prostoru k tomu, aby byl interpretován v souladu s potřebami moderní společnosti. Náboženství mělo být nástrojem pokroku, nikoliv jeho bariérou. Akcentovali proto význam dynamického výkladu islámského práva a svobodu tvůrčího myšlení a vědeckého bádání.

Ve vztahu náboženských a republikánských principů íránské státnosti stavěli na první místo republikánské prvky ústavy, obhajovali svobodné volby a pluralitní stranický systém. Politickou participaci široké veřejnosti pokládali za elementární princip pro zachování legitimacy režimu, ale také záruku proti stagnaci a ideovému vyčerpání vládnoucího

³⁸² BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 16-17.

³⁸³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 130.

establishmentu. Liberální pozice zastávali Budovatelé Íránu rovněž v sociokulturní sféře, kde podporovali zrovnoprávnění žen či vyjadřovali pochopení pro potřeby mladé generace.

Ve volbách 1996 uspěli Budovatelé Íránu se ziskem 80 poslaneckých mandátů a spojili své síly ve společné parlamentní frakci s prvními reformisty nazvané Uskupení alláhovy strany (per. *Madžma'-e hezbollah*).³⁸⁴ V prezidentských volbách v roce 1997 podpořili Mohammada Chátamího a stali se součástí reformistické exekutivy nového prezidenta. Své místo v proreformním táboře si zachovali i po parlamentních volbách v roce 2000. Následující parlamentní volby znamenaly i pro Budovatele Íránu ústup z dosavadních pozic, když byli podobně jako reformističtí kandidáti postiženi vyloučováním Radou dohlížitelů. V prezidentských volbách v roce 2005 se postavili za Hášemího Rafsandžáního a v roce 2009 svou podporu rozdělili mezi reformistické kandidáty Músavího a Karúbího.

Konzervativní část politického spektra se ve druhé polovině 90. let stala také svědkem protichůdného trendu, kdy ultrakonzervativní část JRM začala projevovat náklonnost k rodícím se politickým uskupením, která značně kriticky hodnotila politický vývoj po roce 1989. Tyto skupiny poukazovaly zejména na to, že se režim pod vedením prezidenta Rafsandžáního odvrátil od skutečných hodnot revoluce. První organizovanou silou mezi těmito skupinami se stala Společnost na obranu hodnot islámské revoluce (per. *Džámi'at-e defá' az arzešhá-je enqeláb*, JDAEE) založená v roce 1996 bývalým ministrem pro zpravodajskou činnost a poté vrchním žalobcem Speciálního soudu pro duchovní hodždžatoleslámem Mohammadem Mohammadím Rejšahrím.³⁸⁵

Rejšahrím vedená skupina prosazovala ultrakonzervativní postoje v sociokulturních záležitostech. JDAEE odmítala akceptovat názorovou pluralitu a zastávala názor, že k prosazení jednotného ultrakonzervativního výkladu islámské morálky je zcela legitimní používat násilné metody. V tomto ohledu vycházela ze stejných principů jako prorežimní nátlaková skupina Ansár-e hezbollah či milice basídž. Samy sebe pokládaly subjekty za ochránce islámské morálky a udržovatele revolučního étosu. Vývoj po roce 1989 pokládaly za důkaz toho, že islámská revoluce neskončila, ale nastala její další fáze, ve které je třeba zničit nepřátele uvnitř režimu, kteří pod záminkou reformu pracují na erozi Chomejního odkazu.³⁸⁶ Oproti pravicově orientovanému křídlu prosazujícímu tržní principy a slabou roli státu v ekonomice, převzala JDAEE ekonomickou rétoriku radikální levice. Hájila nezbytnost silného rovnostářského státu, jehož prioritou bude péče o chudé vrstvy a rozvoj společnosti v souladu s islámskými principy. Ideálem byl pro stoupence JDAEE silně religiózní asketický

³⁸⁴ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

³⁸⁵ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 18-20.

³⁸⁶ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 237.

životní styl. Bohatství a hromadění majetku pokládali za nemravný materialismus a napodobování zkažené západní kultury.³⁸⁷

Popularitu získala JDAEE především mezi sociálními skupinami, které se aktivně podílely na revoluci, přinášely novému režimu oběti, ale poté nedostaly příležitost k tomu, aby čerpaly z politických a ekonomických změn významnější výhody. Šlo zejména o chudé městské vrstvy a veterány ozbrojených složek, kteří se cítili novým režimem využití. Přestože JDAEE ani další obdobně orientované skupiny nezískaly zastoupení v institucích režimu, staly se zejména po nástupu reformistů k moci po roce 1997 mimořádně užitečným nástrojem konzervativní JRM.

Návrat k hodnotám revoluce a současně ekonomický program orientovaný na potřeby širokých vrstev nepriviligované veřejnosti se následně staly ústředními tématy nových politických uskupení po roce 2000, označovaných souhrnně přívlastky neokonzervativní či neofundamentalistické. Nástup neofundamentalistů na politické výsluní je spojen především se zvolením Mahmúda Ahmadínežáda íránským prezidentem v roce 2005. Ještě předtím, než s podporou těchto skupin zvítězil v prezidentských volbách, vynesly v roce 2003 hlasy pro Alianci budovatelů islámského Íránu (per. *E'teláf-e ábádgarán-e írán-e eslámí*, zkráceně *Ábádgarán*) a Společnost stoupců islámské revoluce (zkráceně *Íthárgarán*) Mahmúda Ahmadínežáda do křesla starosty Teheránu.³⁸⁸ O rok později se *Ábádgarán* stal nejsilnější frakcí v novém většinově konzervativním parlamentu.

Stejně jako se o rok později stal Ahmadínežád prvním laickým prezidentem země od roku 1981, byl nový předseda Islámského poradního shromáždění Gholám-Alí Hadád - 'Ádel vůbec prvním neduchovním, který stanul v této vlivné pozici. Přestože zastávala ultrakonzervativní politickou linii, přinesla tato nová politická uskupení dominanci laickým politikům v parlamentu i ve vládě. Výzvy k ortodoxní interpretaci islámu, očištění společnosti od nemravné západní kultury a návratu do idealizované porevoluční reality nezněly od šíitských duchovních, ale inženýrů, doktorů filozofie či lékařů. V tomto ohledu je podobnost se sunnitskými islamistickými hnutími (např. Muslimským bratrstvem) zcela zjevná. Od zvolení Ahmadínežáda prezidentem je rovněž zřejmý trend pronikání bývalých vysokých důstojníků Islámským revolučním gard na politické pozice v administrativě i militarizace parlamentní půdy.³⁸⁹

³⁸⁷ JDAEE vycházelo z totožné ideologie jako příznivci Alláhovy strany (*Ansár-e Hezbollah*).

³⁸⁸ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

³⁸⁹ Blíže například ALFONEH, Ali. The Revolutionary Guards' Role in Iranian Politics. *Middle East Quarterly*. Fall 2008, vol. 15, issue 4. s. 13-14.

Tato nová jednotna konzervativních sil semknutých kolem prezidenta Ahmadínežáda však nevydržela do nadcházejících parlamentních voleb v roce 2008, kdy se etablovaly dva hlavní konzervativní proudy. Původně jednotná volební koalice principalistů (per. *Usúlgerán*) se rozdělila na frakci hájící prezidenta Ahmadínežáda a frakci vedenou Alím Lárídžáním, která se k vládní politice stavěla kriticky. Lárídžání se po volbách stal novým předsedou parlamentu. Nejednota mezi konzervativci se dále prohloubila před parlamentními volbami v roce 2012. O hlasy konzervativních voličů se utkaly Jednotná fronta principalistů (per. *Džebhe-je motahhed-e usúlgerán*) vedená Alím Lárídžáním, Fronta neměnnosti islámské revoluce (per. *Džebhe-je pájdári-je enqeláb-e eslámí*), Fronta přetrvání islámské revoluce (per. *Džebhe-je ístádegí enqeláb-e eslámí*) Mohsena Rezá'ího a Strana monoteismu a spravedlnosti (per. *Hezb-e tawhíd wa 'adálat*). Vedle těchto větších volebních koalic předložily kandidátní listiny i menší konzervativní uskupení. Snaha nejvyššího vůdce země ájatolláha Chámene'ího sjednotit před volbami roztržštěný konzervativní tábor narazila na obtížně překlenutelné rozpory a osobní rivality. Množství subjektů pohybujících se na konzervativní straně politického spektra však nutně neznamena významnou diverzitu v politických programech jednotlivých aktérů.

Ačkoli íránští konzervativci museli po roce 2000 překonat svůj tradiční odpor ke stranickému systému, nefungují dosud jednotlivá uskupení jako standardní politické strany. Nadále se jedná o více či méně volné volební koalice, které se aktivizují před jednotlivými volbami, deklarují spojenectví a ucházejí se o přízeň ostatních vlivných skupin. Není výjimkou, ale pravidlem, že jednotliví kandidáti figurují na kandidátních listinách vícero politických hnutí. Mnohé subjekty nejsou jako politické strany ani registrovány a vnitřní struktura je obvykle rovněž podstatně volnější než u politických stran. Vznikají nejčastěji kolem vůdčí osobnosti, bez vazby na pevnou členskou základnu a identifikují se s linií dalších uskupení či politických osobností nebo se vůči nim vymezují. Cíle aktérů soudobé íránské politické scény bývají formulovány v obecné rovině a reflektují sebeidentifikaci s jedním z existujících ideologických proudů, například umírněnou konzervativní, ultrakonzervativní či naopak reformistickou linií. Politické programy jsou konkretizovány v souladu s aktuálními potřebami a tématy volební kampaně.

4. ÍRÁNSKÁ DRUHÁ REPUBLIKA

Když v červenci 1988 íránské politické vedení již dále nedokázalo vzdorovat tlaku mezinárodního společenství a stále bezvýchodnější situace na irácko-íránské frontě jej přiměla k souhlasu s příměřím v souladu s rezolucí Rady bezpečnosti OSN 598 z roku 1987, nebyl Írán po osmi letech vyčerpávající války stejný jako uprostřed revolučního pohybu roku 1980. Islámská republika procházela na konci 80. let hlubokou vnitřní politickou a sociální krizí. Válečná destrukce a celkové vyčerpání země způsobené Chomejního odmítáním ukončit válku v situaci, kdy neexistovala reálná šance na splnění nerealistických válečných cílů, byly jen jedněmi z příznaků této krize.³⁹⁰ Hospodářství Islámské republiky stálo na pokraji zhroutení a politická agenda levicové vlády premiéra Mír-Hosejna Músavího byla do značné míry paralyzována neustávajícími střety s konzervativními ochránci islámské ortodoxie v Radě dohlížitelů. Pryč byl revoluční entusiasmus širokých vrstev veřejnosti vyčerpaných dlouhotrvající válkou s Irákem, krvavým interním konfliktem Chomejního stoupců s opozičními silami i neschopností vedoucích představitelů nového režimu najít cestu k normalizaci života v zemi. S postupujícími zdravotními problémy ájatolláha Chomejního bylo zřejmé, že se Islámská republika blíží do nové, v mnohém odlišné fáze porevolučního vývoje.

4.1. Otázka nástupnictví a ústavní revize 1989

4.1.1. Problémy režimu na konci 80. let a nástupnická krize

Přestože Chomejní přirovnal svůj souhlas s příměřím k vypití kalichu jedu a kroku obtížněji snesitelnému, než by byla mučednická smrt, ostatní vrcholní političtí představitelé Islámské republiky přijali konec války s úlevou. Tehdejší předseda parlamentu Hášemí Rafsandžání označil akceptaci příměří za příležitost k otevření nové kapitoly v dějinách Islámské republiky a brzy na to začal naplňovat svá slova o tom, že v zájmu Íránu není vytvářet si bez důvodu nepřátele.³⁹¹ Tím odkazoval na poslední fázi irácko-íránského konfliktu, kdy se na stranu Iráku postavily sunnitské státy regionu Blízkého východu a svou náklonnost Iráku vyjádřily i USA a Sovětský svaz. Rafsandžání však nepokládal ústup od konfrontační linie a příklon k realistické zahraniční politice prosazující národní zájem za

³⁹⁰ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 263-264.

³⁹¹ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 27.

jediný výsledek konce války. Byl přesvědčen, že hluboké změny musí proběhnout i na domácí politické scéně. Byl spolu s dalšími členy íránského porevolučního establishmentu přesvědčen, že první dekáda revoluce se již vyčerpala, a bylo tedy třeba načrtnout obrysy dalšího vývoje Islámské republiky.

V létě 1988 se Chomejní potýkal s vážnými zdravotními problémy, přestal veřejně vystupovat a dosud nevyslovené úvahy o budoucnosti země bez Chomejního začaly nabírat konkrétnější obrysy. Sám Chomejní si svůj blížící se konec v čele Islámské republiky uvědomoval stejně tak jako skutečnost, že země není na tuto novou situaci adekvátně připravena.³⁹² Politický systém byl nadále sevřen v soupeření radikálního a konzervativního křídla režimu, přičemž roli nejvyššího arbitra nemohl Chomejní jednoduše předat svému designovanému nástupci. Chápal také, že nové vedení Islámské republiky nebude moci spoléhat se na dosavadní neformální cesty řešení závažných problémů, že ale kontinuitu zajistí pouze posílení institucí Islámské republiky a autority státu obecně.

Především s tímto cílem přistoupil Chomejní na přelomu let 1988 a 1989 k reinterpretaci postavení valí-je faqíha, jehož pravomoci k vedení společenství muslimů postavil na roveň autoritě proroka Muhammada a imámů a jeho příkazům přisoudil povahu primárních pramenů práva a stejnou závaznost jako božím zákonům. Valí-je faqíh se pro Chomejního v samotném závěru života stal absolutním vládcem, jehož jsou všichni ostatní povinni poslouchat.³⁹³ Chomejní se domníval, že udržitelnost islámského státu do budoucna zajistí jedině silné instituce, které ochrání hodnoty Islámské republiky před degradací v rámci soupeření konkurenčních frakcí. Nicméně ještě předtím, než inicioval debatu o úpravě parametrů ústavního systému Islámské republiky, odhodlal se Chomejní k definitivnímu vyřešení otázky nástupnictví.

V listopadu 1985 byl k tomu účelu speciálně vytvořeným ústavním orgánem, Shromážděním znalců, ustaven nástupcem nejvyššího vůdce Chomejního dlouholetý spolupracovník a rovněž bývalý žák ájatolláh Hosejn Alí Montazerí.³⁹⁴ Montazerí úzce spolupracoval s Chomejním od 60. let v rámci opozičního hnutí proti režimu šáha Mohammada Rezy Pahlaví. Za své protirežimní aktivity byl v 70. letech pronásledován a uvězněn. Po islámské revoluci byl v íránské klerikální hierarchii jedním nejvýše postavených duchovních, kteří se aktivně zapojili do politického života. Montazerí zaujal velmi prestižní pozici teheránského pátečního kazatele a v srpnu 1979 stanul v čele Shromáždění pro konečné přezkoumání ústavy, kde Chomejního jménem prosazoval změnu původního návrhu

³⁹² MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 270.

³⁹³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 74.

³⁹⁴ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 255.

v souladu s principy šíitské mocenské teorie velájat-e faqíh. Po formalizaci Islámské republiky na konci roku 1979 však na rozdíl od ostatních vysoce postavených duchovních z okruhu Chomejního nejbližších spolupracovníků nekandidoval do parlamentu, nestal se členem Rady dohlížitelů a neucházel se ani o jinou významnou politickou pozici. Poté, co Chomejní na začátku irácko-iránské války opustil Qom a přesunul se zpět do Teheránu, zůstal Montazerí v Qomu stranou politického života iránské metropole. Montazerí sdílel Chomejního radikalismus, byl silně protiamerický, prosazoval export revoluce a hlasitě kritizoval sociální nespravedlnost a korupci. Byl pokládán za nebojácného revolucionáře, který si zachoval značnou dávku nezávislého uvažování. Protože sám pocházel z velmi skromných poměrů a za svou protirežimní činnost krutě trpěl ve věznicích rukama vyšetřovatelů tajné služby SAVAK, projevoval sympatie k vězňům a k ostatním pronásledovaným. A ačkoliv měl pověst politicky nepřilíživého, snadno manipulovatelného duchovního, získal si popularitu mezi prostými Íránci.³⁹⁵

Volba Montazerího nástupcem Chomejního nebyla ovšem jednohlasná a zejména konzervativní duchovní, kteří se zcela neztotožňovali s konceptem velájat-e faqíh, s jeho jmenováním nesouhlasili. Role nástupce imáma však neposkytovala Montazerímu místo na politickém výsluní Islámské republiky. Do konfliktu s mladšími revolucionáři, kteří zaujali čelné politické pozice ve strukturách nového režimu, Rafsandžáním, Chámene'ím, Velájatím a Karúbím přivedlo Montazerího odhalení utajovaných vyjednávání s Izraelem o nákupu amerických zbraní pro iránskou armádu následovaných kontakty s USA v letech 1985 a 1986. Na vyzrazení těchto vysoce citlivých jednání, které později vešlo ve známost jako aféra *Irangate*, se podílel šéf Montazerího kanceláře a současně bratr jeho zetě Mehdí Hášemí.³⁹⁶ I když tato jednání probíhala se souhlasem Chomejního, ohrozilo jejich zveřejnění kredit Islámské republiky jako země stojící v první linii boje proti americkému imperialismu a izraelskému sionismu. Mehdí Hášemí byl následně popraven, ale tato událost zanechala stopy na vztazích mezi osobnostmi, které byly součástí nejužšího politického vedení země.

Nevypočitatelný Montazerí byl na jaře 1988 jedním z prvních představitelů režimu, kteří začali nahlas hovořit o krizi Islámské republiky. Po uzavření příměří s Irákem se Montazerí v létě a na podzim 1988 otevřeně postavil proti Chomejnímu, když žádal zastavení mimosoudních poprav více než 2800 zajatých příslušníků organizace Lidových mudžáhídů, kteří bojovali v irácko-iránské válce na straně Saddáma Husajna. Montazerí apeloval na slitování, ale Chomejního názor, že povstání proti Islámské republice se zbraní v ruce má být

³⁹⁵ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 262.

³⁹⁶ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 264.

bez milosti trestáno smrtí, nezměnil. Montazerí rovněž vyjadřoval obavu z toho, že režim založený na principech konceptu velájat-e faqíh, který však není doprovázen náležitou participací veřejnosti, spěje k nové diktatuře a v tomto kontextu žádal implementaci zákona o politických stranách z roku 1981.³⁹⁷

Vztahy mezi Chomejním a jeho designovaným nástupcem se vyhroutily v prvních třech měsících roku 1989. Montazerí nejprve 8. února poskytl rozhovor deníku Kejhán, ve kterém ostře kritizoval odklon od revolučních principů a rostoucí propast mezi sliby a tím, čeho nové porevoluční vedení země dosáhlo. Špatné vedení, nepotismus, sebestřednost politických představitelů, monopolizaci moci, frakcionalismus, popírání práv občanů a nespravedlnost označil v tomto interview za hlavní problémy porevolučního vývoje. Lékem na tyto neduhy bylo podle Montazerího provedení politické a ideologické rekonstrukce ve vedení země. To byla z jeho pohledu odpovědnost nejvyššího vůdce.³⁹⁸ Jen tři dny poté v projevu k desátému výročí islámské revoluce svou kritiku režimu dále vystupňoval. Poukázal na chyby vedení, kterých se dopustilo během uplynulých deseti let a specificky na ztráty, destrukci a zejména vítězství nepřátel v irácko-iránské válce. Svá slova zakončil tím, že lepší nežli politické vedení, které je ochotné tímto způsobem opustit hodnoty a principy revoluce, je nemít žádnou vládu.³⁹⁹

Samotný Chomejní byl v posledních měsících svého života pod dvojitým tlakem. Radikálové se od něho dožadovali podpory, kterou by potvrdil pokračování neměnného revolučního kurzu a nekompromisní linii dovnitř Íránu i navenek. Umírněné síly naopak očekávaly, že Chomejní podpoří politiku uvolnění režimu dovnitř a posvětlí obrat směrem k racionální zahraniční politice nezbytné pro zahájení poválečné obnovy země. Chomejní v této obtížné situaci vydal 14. února 1989 zcela nečekaně fatvu proti britskému autorovi knihy Satanské verše Salmánu Rushdiemu. Rushdieho a nakladatele knihy, kterou označil na urážku proroka Muhammada, odsoudil Chomejní k smrti a vyzval všechny muslimy k vykonání tohoto rozsudku. Fatva byla zjevnou ranou umírněnému táboru a jeho snahám o normalizaci vztahů s mezinárodním společenstvím, včetně evropských států. O tom, co Chomejního k tomuto kroku vedlo, jsou vedeny mezi odbornou veřejností pouze spekulace.⁴⁰⁰ Obsah knihy nebyl v Íránu obecně znám a sám Rushdie pocházel ze sunnitského prostředí. Je tedy spíše pravděpodobné, že šlo ze strany Chomejního o snahu zamezit úsilí umírněných členů

³⁹⁷ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 278-279.

³⁹⁸ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 280.

³⁹⁹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 72.

⁴⁰⁰ Například ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 182 nebo EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 31.

politického vedení o derevolucionalizaci zahraniční politiky poté, co musel zjevně proti svému přesvědčení souhlasit s ukončením irácko-iránské války.

Na Montazerího kritiku režimu Chomejní reagoval nejprve nepřímo, když jménem režimu vyjádřil omluvu rodinám mučedníků, kteří padli na frontě irácko-iránské války, a současně odmítl zpochybňování způsobu, jakým byla iránským politickým vedením válka vedena.⁴⁰¹ Válka z Chomejního pohledu vedla k odražení agrese proti islámu a vedle toho splnila i další cíle: znamenala ponížení supervelmocí podporujících Irák a umožnila konsolidaci islámské revoluce v Íránu. Definitivně vyřešit otázku nástupnictví v kontextu vyhoceného sporu Montazerím se Chomejní odhodlal až na počátku března, kdy byly v zahraničí zveřejněny osobní dopisy, které si s Montazerím vyměňoval v roce 1988 ve věci poprav členů organizace Lidových mudžáhidů po skončení irácko-iránské války. Chomejní svolal na 22. března Shromáždění znalců a současně vyslal silné varování Montazerímu, ve kterém uvedl, že nikdo nemá bílko šek na jeho náklonnost a že jeho přátelství je závislé pouze na správném jednání každého jednotlivce.⁴⁰²

Dne 24. března pak Chomejní svolal k projednání otázky nástupnictví své nejbližší spolupracovníky, Alího Meškíního, Ebrahíma Amíního, Hášemí Rafsandžáního a Alího Chámene'ího. Během diskuze s Chomejním tato čtveřice varovala před následky veřejného odvolání Montazerího z pozice nástupce vůdce v situaci, kdy nebyl jiný způsobilý kandidát, který by zaujal Montazerího místo. Na to dle tvrzení účastníků této schůzky Chomejní reagoval tím, že označil Chámene'ího za vhodného nástupce. Ačkoliv bylo odvolání Montazerího v tuto chvíli zpečetěno, podařilo se Chomejního přesvědčit, aby tak uničil způsobem, který nevyvolá u veřejnosti zdání nejednoty. Chomejní se proto obrátil na Montazerího soukromým dopisem, ve kterém deklaroval, že Montazerí již není způsobilý převzít vedení země. Hlavním Chomejního argumentem bylo, že by Monrazerí vládu v zemi předal liberálům a jejich prostřednictvím pokrytcům, čímž měl na mysli Lidové mudžáhedíny. Montazerího vyzval, aby přijal tento verdikt, vzdal se do budoucna jakékoliv politické aktivity a již nikdy se na něho neobracel. V odpovědi ze dne 27. března Montazerí uposlechl a nabídl svou rezignaci. Hned následující den ji Chomejní přijal.

Uprázdňení nástupnické pozice na konci března 1989 vyvolalo období nejistoty umocněné dále se zhoršujícím zdravotním stavem Chomejního. Vznikla tak patová situace, kdy žádný z politicky aktivních duchovních v táboře Chomejního nebyl velkým ájatolláhem v pozici mardža'-e taqlíd, jak požadovala ústava z roku 1979. Naproti tomu žádný z šíitských

⁴⁰¹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 285-286.

⁴⁰² Blíže MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 287-290.

duchovních stojících na nejvyšším stupni klerikální hierarchie nebyl politicky aktivní, aby byl připraven převzít vedení země po Chomejmím. Jedinou schůdnou cestou pro zajištění kontinuity a hladkého přechodu moci po Chomejmího očekávaném odchodu se stala změna pravidel nástupnictví, ale i širšího ústavního vymezení pozice nejvyššího vůdce. Chomejmí proto vyslyšel žádost 170 poslanců a svým dekretem ze dne 24. dubna 1989 nařídil svolat Shromáždění pro revizi ústavy.⁴⁰³

4.1.2. Ústavní základy druhé republiky

Důvodem otevření ústavního textu však nebyla pouze urgentní otázka nástupnictví, ale neméně důležité bylo upravit řadu ustanovení, která se v průběhu aplikace ukázala jako nefunkční či přímo problematická. Šlo především o nejasně či mnohoznačně formulované pravomoci jednotlivých orgánů státu, překrývající se odpovědnosti a absence mechanismů pro řešení neshod mezi institucemi, jejichž pravomoci se vzájemně prolínaly. To se týkalo především sporů mezi parlamentem a Radou dohlížitelů, které pravidelně paralyzovaly legislativní proces. Komplikace působilo i ústavní vymezení vztahu prezidenta, předsedy vlády a parlamentu, které dávalo přímo zvolenému prezidentovi pouze slabé pravomoci, a naopak vytvářelo silnou vazbu mezi premiérem stojícím de facto v čele exekutivy a parlamentem.

Ústava tak s ohledem na okolnosti svého vzniku nepředstavovala vnitřně provázaný harmonický celek a v řadě ohledů tak byla spíše zdrojem vnitřního konfliktu a potencionální nestability. Zcela prozíravým řešením sporů mezi parlamentem a Radou dohlížitelů se v únoru 1988 nestalo ani zřízení třináctičlenné Rady pro určování zájmu režimu. Tato nová instituce se brzy stala terčem kritiky za to, že namísto toho, aby spory řešila, k soupeření mezi frakcemi režimu dále přispívá. Ze strany parlamentu směřovaly na adresu Rady pro určování zájmů režimu navíc výtky, že překračuje své pravomoci a uzurpuje si v rozporu s ústavou legislativní pravomoc pro sebe.⁴⁰⁴ Ájatolláh Montazerí Radu označil za neústavní instituci, protože přijímání legislativy na základě principu *maslahat* bylo obhajitelné pouze v situaci ohrožení země během válečného konfliktu. K hlasům volajícím po revizi ústavy se v prosinci 1988 připojil i prezident Chámene'í, když připustil, že některá ustanovení ústavy jsou příliš vágní a také uznal skutečnost, že tvůrci ústavy nedokázali správně odhadnout budoucí společenskou situaci, ve které bude ústava aplikována. Potřebu ústavních změn podpořili také

⁴⁰³ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 36.

⁴⁰⁴ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 35.

tajemník Shromáždění znalců ájatolláh Meškíní a nejvyšší představitel justice ájatolláh Ardebílí.⁴⁰⁵

Shromáždění pro revizi ústavy začalo pracovat 26. dubna 1989, tedy bezprostředně poté, co bylo Chomejním svoláno. Dvacet členů tohoto speciálního sboru jmenoval sám Chomejní a dalších pět nominoval parlament. Z dvaceti členů jmenovaných Chomejním byli pouze dva laici. Zbytek tvořili duchovní, včetně prezidenta Chámene'ího a předsedy parlamentu Rafsandžáního. Výsledné návrhy na revizi ústavního textu z roku 1979 měly být zpracovány ve lhůtě dvou měsíců. Členové sboru se měli v souladu s Chomejním dekretem zaměřit především na přepracování ústavního vymezení postavení nejvyššího vůdce, valí-je faqíha, tak aby nové znění ústavy odráželo situaci v otázce nástupnictví po resignaci ájatolláha Montazerího. Dále mělo Shromáždění pro revizi ústavy prozkoumat možnosti posílení a centralizaci moci výkonné, postavení soudnictví ve struktuře státní moci a posílení kontroly vůdce nad dalšími institucemi státu. Za dobu své činnosti se Shromáždění sešlo celkem jedenadvacetkrát. Svou činnost dokončilo 11. července 1989, kdy předložilo obsáhlý návrh ústavní novely, včetně nového mechanismu pro provádění ústavních změn.⁴⁰⁶ Otevřeno ke změnám bylo více než 50 článků dosavadní ústavy a čtyři články zásadního významu byly do návrhu nově přidány. Jednalo se o nový článek 109 vymezující kvalifikační předpoklady pro funkci nejvyššího vůdce, článek 112 formalizující vznik Rady pro určování zájmů režimu a článek 176 ustavující Nejvyšší radu národní bezpečnosti. Proceduru ústavních změn zakotvil nový článek 177.

Změny týkající se ústavního vymezení funkce nejvyššího vůdce měly dle Chomejnío představ vést ke konsolidaci mocenské struktury země na základě deseti let zkušeností s fungováním institucionálního rámce Islámské republiky. Klíčovými otázkami byly v tomto smyslu ústavní vymezení absolutního mandátu vůdce v pozici valí-je faqíh a praktické otázky nástupnictví v situaci, kdy bylo zřejmé, že nový nejvyšší vůdce nebude splňovat požadavky formálně kladené na Chomejnío. Ústavní novela se zde dotkla článků 5, 107 a 109 až 111 původního textu. V nově formulovaném článku 109 pojednávajícím o kvalifikačních požadavcích na osobu, která se měla stát nejvyšším vůdcem, byla vypuštěna podmínka, že nejvyšší vůdce musí být uznaným mardža'-e taqlíd.

Nově byly mezi charakteristikami uchazeče o pozici nejvyššího vůdce silně akcentovány znalosti politických a sociálních poměrů ve společnosti a schopnost politického vedení. V rámci diskuze o reformulaci tohoto článku byl vznášen argument, že nejvyšší vůdce

⁴⁰⁵ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 36.

⁴⁰⁶ ARJOMAND, Said Amir. Constitution of the Islamic Republic. *Encyclopedia Iranica*. Vol. 6, Fasc. 2, s. 150-158. Dostupný z WWW <<http://www.iranicaonline.org/articles/constitution-of-the-islamic-republic>>.

je především politickým představitelem země a jeho role vykladače islámského práva je v tomto kontextu až druhotná. Oslabení náboženské autority nejvyššího vůdce odbouráním podmínky *mardža'ijat* znamenalo zásadní změnu spočívající v oddělení náboženského a politického vedení země.⁴⁰⁷ Protože nový vůdce již nezbytně nemusel být uznanou náboženskou autoritou v postavení *mardža'-e taqlíd*, oporou jeho autority se stala ústava, potažmo stát.

Od roku 1989 v čele Islámské republiky nestál náboženský vůdce v postavení *valí-je faqíh* nezávislém na státu, ale ústavní činitel v pozici nejvyššího vůdce. Protože Chomejního nástupce Chámene'í nebyl uznaným náboženským vůdcem, nemohl si nárokovat Chomejního nadústavní postavení. Ústava proto nebyla jen oporou Chámene'ího mocenské pozice, ale zpočátku jednoznačně také rámcem omezujícím jeho pravomoci.

Z článku 5 odstranila novela ústavy možnost ustavení Vůdcovské rady jako alternativu pro případ, kdy se nepodaří najít vhodného kandidáta na pozici nejvyššího vůdce. Uplatnění tohoto ustanovení by totiž bývalo zjevně nejčistším řešením nástupnické krize po rezignaci Montazerího a nejbližší Chomejního spolupracovníci o této možnosti reálně uvažovali. Převážila však obava před důsledky neefektivního kolektivního vedení státu pro stabilitu Islámské republiky. Příklady z historie ostatních států i vlastní problémy Íránu s obtížně kontrolovatelnou tendencí ke vzniku frakcí ve struktuře politického vedení byly dostatečně varující. Vůdcovská rada byla podle převažujícího mínění v rozporu s autoritou *faqíha* jakožto jediného právoplatného vůdce. S tím před svou smrtí souhlasil i Chomejní.⁴⁰⁸

Upravený článek 110 rozšiřuje počet ve výčtu explicitně zmíněných pravomocí nejvyššího vůdce z 6 na 11 oproti ústavnímu textu z roku 1979. Nejde ovšem pouze o kvantitativní nárůst, ale především umocnění supervize nejvyššího vůdce v rámci celé struktury státu. Nově byl nejvyšší vůdce po konzultaci s Radou pro určování zájmů režimu zmocněn určovat směřování obecných politik země a stejným způsobem i řešit problémy, které nemají standardní řešení v rámci ústavních mechanismů. Posílena byla autorita vůdce nad legislativou, exekutivou i soudnictvím, když byla formalizována jeho pravomoc řešit spory a koordinovat činnost všech složek státní moci. Od novely ústavy je vůdce rovněž vrchním velitelem ozbrojených složek, jmenuje ředitele státního rozhlasu a televize a rovněž tak nejvyšší velitele armády, Islámských revolučních gard a policie. Po novelizaci ústavy nemůže nejvyšší vůdce bez dalšího subjektu odvolat z funkce prezidenta republiky. To může učinit pouze tehdy, vyjádří-li vůli odvolat prezidenta parlament dvěma třetinami hlasů. Stejně

⁴⁰⁷ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 79.

⁴⁰⁸ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

tak nejvyšší vůdce ztratil možnost rozpustit parlament, který se od roku 1989 nazývá Islámské poradní shromáždění.⁴⁰⁹

Článek 111 pak nově upravuje postup v případě uprázdnění funkce nejvyššího vůdce. Ve vztahu k nejvyššímu vůdci byly posíleny pravomoci Shromáždění znalců, především možnosti odvolat nejvyššího vůdce a jeho činnost monitorovat. Centralizována pod přímou kontrolou nejvyššího vůdce, potažmo jím jmenovaného nejvyššího představitele justice⁴¹⁰, byla ústavní novelou také soudní moc. Nejvyšší představitel justice tak nahradil pětičlennou Nejvyšší radu soudní moci. Pozici nejvyššího představitele justice obsadil ájatolláh Mohammad Jazdí.

S ohledem na to, že Shromáždění pro revizi ústavy zkompletovalo návrhy ústavních změn až poté, co byl novým vůdcem zvolen Chámene'í, nebylo překvapivé, že konzervativní křídlo režimu požadovalo formalizaci silného postavení nejvyššího vůdce. Nová ústava tak měla odrážet Chomejního absolutní výklad mocenské teorie velájat-e faqíh, včetně principů neodpovědnosti faqíha vůči lidu a parlamentu. Proti tomu se postavila levice. Ta nicméně z pragmatických důvodů podporovala absolutní velájat-e faqíh během Chomejního vlády. Například Mehdí Karúbí poukazoval na to, že kumulace moci v rukou jediného ústavního činitele je extrémně nebezpečná s ohledem na to, že není dopředu známo, kdo v budoucnu zaujme pozici nejvyššího vůdce.⁴¹¹ Vedle toho se terčem kritiky levice stal také princip volby faqíha Shromážděním znalců bez vazby na vůli lidu. Levice zastávala názor, že nárok na velájat vzniká z vůle lidu a nikoli z rozhodnutí úzkého sboru duchovních ve Shromáždění znalců.

Zásadní proměnou prošla v rámci revize moc výkonná. Patrně nejzřetelnějším krokem směrem k zefektivnění a centralizaci exekutivy bylo odbourání funkce předsedy vlády. Zčásti se překrývající autority prezidenta a premiéra byly autory novely vnímány jako zdroj nedostatečné flexibility vlády. Latentní napětí mezi prezidentem Chámene'ím a premiérem Músavím také nepříspěvalo k hladkému řešení akutních problémů země. Zvažována byla i alternativní varianta dalšího oslabení prezidenta, který by se tak stal pouze ceremoniální funkcí, při zachování premiéřského úřadu. Tehdejší předseda vlády Músaví nicméně sám vyjádřil souhlas s řešením, které znamenalo zánik premiéřské funkce a převzetí pravomocí předsedy vlády prezidentem. Většina levice však obhajovala silnou vazbu mezi parlamentem

⁴⁰⁹ Do roku 1989 nesl parlament název Národní poradní shromáždění (per. *Madžles-e šúrá-je mellí*). ARJOMAND, Said Amir. Constitution of the Islamic Republic. *Encyclopedia Iranica*. Vol. 6, Fasc. 2, s. 150-158. Dostupný z WWW: <<http://www.iranicaonline.org/articles/constitution-of-the-islamic-republic>>.

⁴¹⁰ Ústavní text používá v článku 157 termínu prezident soudní moci (per. *ra'ís*).

⁴¹¹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 84.

a exekutivou prostřednictvím předsedy vlády.⁴¹² To zejména v situaci, kdy bylo jasné, že parlament zůstane jedinou institucí pod kontrolou radikálního levicového křídla režimu.

Chámene'í naproti tomu obhajoval pozici prezidenta, který bude tím, kdo reálně řídí zemi. Argumentoval tím, že postavení prezidenta by mělo odrážet skutečnost, že je přímo voleným reprezentantem lidu stejně jako parlament. Rafsanžání vyzval veřejnost, aby se nebála silného prezidenta s poukazem na to, že existence nejvyššího vůdce je dostatečnou garancí toho, aby se prezident nestal diktátorem.⁴¹³ Výsledkem diskuze bylo posílení postavení prezidenta, jemuž nově článek 113 ústavy dával autoritu nad implementací ústavy a činil jej odpovědným za řízení domácí a zahraniční politiky Islámské republiky. V souladu s článkem 126 byl prezident odpovědný za finanční, hospodářské a administrativní záležitosti země. Prezident stál rovněž v čele Nejvyšší rady národní bezpečnosti, která vznikla na základě nového článku 176.

Vztah prezidenta jakožto nejvyššího představitele exekutivy k zákonodárné moci reprezentované Islámským poradním shromážděním se však nezměnil. Nadále musel prezident žádat parlament o vyslovení důvěry pro své nominace na ministerské posty a parlament nadále disponoval právem odvolávat ministry. Přestože ústava posilovala roli prezidenta ve struktuře ústavních orgánů Islámské republiky, netýkal se tento trend postavení prezidenta vůči nejvyššímu vůdci.

Novelizace ústavy formalizovala vznik Rady pro určování zájmů režimu zřízené ad hoc v roce 1988. Pokud jde o pravomoci této rady, ústava zachovala její arbitrážní roli v případě rozporů mezi Islámským poradním shromážděním a Radou dohlížitelů o soulad přijaté legislativy s islámskými principy. Rada pro určování režimu se ovšem nově stala nejvyšším poradním orgánem vůdce. Ten ji musel konzultovat ohledně řešení problémů, které nebylo možné vyřešit standardními ústavními postupy. Nově byl rozšířen počet členů rady. Obsazení Rady pro určování zájmů režimu určoval nejvyšší vůdce autonomně. Měl přitom zohledňovat zastoupení různých názorových proudů ve společnosti.⁴¹⁴ V říjnu 1989 stanul v čele reformované Rady pro určování zájmů režimu Hášemí Rafsandžání. Poslední, nikoliv však nejméně významnou ústavní změnou bylo zakotvení principu neměnitelnosti fundamentálních prvků íránské ústavnosti. Jedná se zejména o islámský charakter veškeré

⁴¹² EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 37.

⁴¹³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 86.

⁴¹⁴ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 47.

přijímané legislativy, duchovní cíle Islámské republiky, republikánský charakter systému a šíitský islám ithná'ášaríji jako státní náboženství.⁴¹⁵

Proces přípravy návrhu ústavní revize byl dokončen více než měsíc po smrti Chomejního a novela byla přijata v referendu 28. července většinou 97 procent hlasujících. Ačkoliv byl finální návrh předložen až po Chomejního smrti, řídila se práce Shromáždění pro revizi ústavy pokyny, které zanechal.⁴¹⁶ Ústavní změny zajistily v souladu se záměry klerikálního establishmentu podmínky pro přechod politického vedení země po smrti charismatického vůdce islámské revoluce ajatolláha Rúholláha Chomejního, který byl na rozdíl od svého mladšího nástupce spontánně uznaným náboženským vůdcem v pozici valí-je faqíh. Současně umožnily stabilní fungování institucí státu v novém prostředí, ve kterém absentoval dominantní zdroj autority schopný nezávisle na ostatních centrech politické moci určovat linii dalšího směřování země. Odstředivé tendence byly přinejmenším dočasně potlačeny ve prospěch další konsolidace politického systému země směrem ke kolektivní klerikální vládě zohledňující zájmy etablované porevoluční mocenské elity.

⁴¹⁵ ARJOMAND, Said Amir. Constitution of the Islamic Republic. *Encyclopedia Iranica*. Vol. 6, Fasc. 2, s. 150-158. Dostupný z WWW < <http://www.iranicaonline.org/articles/constitution-of-the-islamic-republic>>.

⁴¹⁶ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

4.2. Chámene'í nástupcem

Následující den po smrti Chomejního se 4. června 1989 sešlo Shromáždění znalců, aby rozhodlo o nové hlavě Islámské republiky. Přestože se očekávalo, že Shromáždění znalců zvolí přinejmenším dočasně kolektivní vedení, rozhodla většina 60 ze 74 hlasů o tom, že se novým nejvyšším vůdcem stal Alí Chámene'í.⁴¹⁷ Chámene'í přitom spolu předsedou parlamentu Hášemím Rafsandžáním nejprve upřednostňoval dočasné kolektivní vedení a rozdělení pravomocí nejvyššího vůdce mezi jeho nejbližší spolupracovníky. Předseda Shromáždění znalců ájatolláh Alí Meškíní však před zahájením diskuze informoval sbor volitelů o tom, že Chomejní vyjádřil před smrtí vůli, aby jej nahradil jednotlivec, nikoliv kolektivní orgán. Chámene'í převzal rozhodnutím Shromáždění znalců všechny Chomejního tituly s výjimkou označení imámem.⁴¹⁸ Stal se tedy jak vůdcem revoluce, tak valí-je faqíhem, nicméně Chámene'í ve své politické praxi preferoval obecné označení vůdce, resp. nejvyššího vůdce. Protože volba proběhla ještě před novelizací ústavy a Chámene'í nebyl uznaným duchovním vůdcem v pozici mardža'-e taqlíd, byla de lege lata neústavní.

Nečekaně hladký průběh nástupnictví měl nicméně své důvody. Zvolením Chámene'ího Shromáždění znalců vyhovělo jednak Chomejního přání, které podle svědectví Rafsandžáního vyslovil během schůzky svých nejbližších spolupracovníků na konci března, kdy odvolal z pozice designovaného nástupce Montazerího.⁴¹⁹ Současně byl Chámene'í kandidátem, který byl přijatelný pro konzervativní i radikálně levicovou část politického spektra. Pro konzervativce byl Chámene'í jednoznačnou volbou.

Pokud jde o politickou orientaci, byl Chámene'í mnohem blíže konzervativní frakci režimu nežli radikální Chomejní. Během svého působení ve funkci prezidenta země opakovaně kritizoval radikální politiku levice, její lpění na ideologických dogmatech a neschopnost vnímat skutečné potřeby společnosti. Oproti etatistické politice levice obhajoval Chámene'í soukromý sektor a svobodu podnikání. Pragmatická část konzervativního tábora navíc oceňovala Chámene'ího pochopení pro nové agendy, kdy zejména záchrana íránského hospodářství vyžadovala ústup od radikální zahraniční politiky a dílčí sociokulturní uvolnění uvnitř země. Pro levici byl Chámene'í v situaci, kdy neměla příležitost prosadit vlastního kandidáta, menším zlem nežli ultrakonzervativní ájatolláhové vyjadřující otevřeně svůj nesmiřitelný postoj k levici.⁴²⁰

⁴¹⁷ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁴¹⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 87.

⁴¹⁹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 307.

⁴²⁰ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 87.

Přes své relativní mládí (49 let) prošel Chámene'í před svým zvolením nejvyšším vůdcem řadou významným pozic v mocenském aparátu porevolučního režimu. Chámene'í se narodil do rodiny duchovního v iránském Ázerbájdžánu, ale své mládí strávil ve východoiránském Mašhadu. V 60. letech se připojil k opozičnímu hnutí. Za své protirežimní aktivity byl vězněn a potrestán interním vyhnáním. V klerikálních kruzích byl Chámene'í vysoce hodnocen jako nadaný učenec. Napsal a přeložil z arabštiny několik knih, včetně jedné práce Muhammada Qutba, ideologa egyptského Muslimského bratrstva. Po islámské revoluci se stal jedním z teheránských pátečních kazatelů. Po vypuknutí irácko-iránské války byl jmenován Chomejního zvláštním emisarem u Nejvyšší rady obrany a krátkou dobu zastával také pozici náměstka ministra obrany. Po smrti Beheštího stanul Chámene'í v čele Islámské republikánské strany a v říjnu 1981 byl zvolen prezidentem.⁴²¹

Chámene'í několikrát téměř zázračně unikl smrti při několika atentátech na představitele IRP, za což si od Chomejního vysloužil přezdívku „živoucí mučedník“. S Chomejním si v průběhu let vybudoval velmi důvěrný vztah a v rámci oficiálních povinností se mu u Chomejního dostalo více než 150 přijetí.⁴²² Po islámské revoluci se Chámene'í stal profesionálním politikem a z prezidentského úřadu dále nerozvíjel svou dráhu šíitského duchovního.

V okamžiku, kdy se stal kandidátem nástupnictví, byl relativně juniorním duchovním v hodnosti hodždžatoleslám. Ačkoliv byl narychlo povýšen do hodnosti ájatolláha, nemohl si nárokovat duchovní vedení iránských šíitských muslimů. Tím došlo k oddělení politického a náboženského vedení země. Tento deficit se stal na počátku hlavní slabinou Chámene'ího vůdcovství. Konzervativní kruhy na Chámene'ího zvolení obratem reagovaly deklarací poslušnosti. Rada dohlížitelů souběžně vyjádřila přesvědčení, že mandát nového vůdce je nábožensky i právně závazný. Specificky levicí ovládaný parlament vyzval k poslušnosti Hášemí Rafsandžání. S gratulací Chámene'ímu se připojila i levice, která vyjádřila očekávání, že nový vůdce bude vést Islámskou republiku ve stopách imáma Chomejního.⁴²³

⁴²¹ Oficiální biografie dostupná na WWW < <http://www.leader.ir/langs/en/index.php?p=bio>>.

⁴²² MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 246.

⁴²³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 88.

4.2.1. Dualita politického a náboženského vedení

Příležitost vyřešit dualitu náboženského a politického vedení Islámské republiky nastala na počátku 90. let, konkrétně v období mezi srpnem 1992 a listopadem 1994, kdy zemřeli postupně tři velcí ájatolláhové uznání za mardža'-e taqlíd.⁴²⁴ Pro Chámene'ího stoupence se první šancí pro vznesení nároku na duchovní vedení stala smrt velkého ájatolláha Abú 'l-Qásima Chó'ího, který působil v iráckém Nadžafu, v srpnu 1992. Nejvyšší představitel soudní moci Islámské republiky ájatolláh Mohammad Jazdí vyzval stoupence zesnulého velkého ájatolláha Chó'ího, aby uznali za Chó'ího nástupce Chámene'ího a na důkaz toho platili do rukou Chámene'ího náboženskou daň. Přestože s tímto apelem neuspěl a Chó'ího stoupenci uznali autoritu jeho žáka Alího al-Sístáního, pokusil se Jazdí vznést nárok Chámene'ího na duchovní vedení opět v prosinci 1993, kdy zemřel iránský mardža'-e taqlíd, velký ájatolláh Golpádjání. Tentokrát však Jazdí použil argument, že pluralita náboženského vedení, tedy paralelní působení více duchovních v pozici mardža'e-e taqlíd, byla možná jen před vznikem Islámské republiky. S jejím vznikem bylo podle Jazdího sjednoceno náboženské a politické vedení v osobě valí-je faqlíha. Proto již nadále není možné, aby existovali nezávislí mardža'-e taqlíd. Ani tento argument však nezískal dostatečnou podporu u klerikální hierokracie v Qomu a tak Chámene'ího stoupenci museli vzít za vděk provizorním řešením. Za nového mardža'-e taqlíd uznali stoletého apolitického velkého ájatolláha Mohammada Alí Arakího. Ten souhlasil s tím, že Chomejního stoupenci mohou nadále následovat jeho rozhodnutí, resp. výklad práva, který za svého života zanechal.⁴²⁵

Chámene'íto stoupenci ájatolláhové Jazdí a rovněž tak předseda Shromáždění znalců Meškíní začali mezitím veřejně hovořit o možnosti zcela opustit princip náboženského vedení duchovními v pozici mardža'-e taqlíd a podřízení duchovní autority politickému vedení Islámské republiky. I tento nový návrh vyvolal mezi duchovními v Qomu vlnu odporu.⁴²⁶ Malým vítězstvím obhájců Chámene'ího nároku po smrti Arakího v listopadu 1994 však bylo, že se Chámene'ího jméno s titulem velký ájatolláh objevilo na seznamu 7 alternativních duchovních v pozici mardža'-e taqlíd. I toto kompromisní řešení se záhy ukázalo jako neobhájitelný krok a Chámene'í později požádal, aby bylo jeho jméno ze seznamu staženo.⁴²⁷

Pomoci napravit pošramocenou reputaci nejvyššího vůdce přispěchal prezident Rafsandžání, který vysvětlil, že Chámene'í neměl v úmyslu stát se náboženským vůdcem

⁴²⁴ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 53.

⁴²⁵ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 54.

⁴²⁶ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 54.

⁴²⁷ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 55.

iránských šíitů, ale že jeho mardža'íjat směřuje pouze vůči neiránským muslimům.⁴²⁸ Chámene'ímu se nicméně podařilo etablovat se mezi neiránskými šíity jako duchovní vůdce pouze v Libanonu, kde jeho nárok podpořil politický vůdce hnutí Hizballáh Hassan Nasralláh, jenž se stal Chámene'ího zástupcem v Libanonu. Naproti tomu duchovní vůdce Hizballáhu, ájatolláh Muhammad Husajn Fadhlalláh, za svého mardža'-e taqlíd zvolil al-Sístáního.⁴²⁹

Výzvu Chámene'ímu nároku mohli představovat také velcí ájatolláhové Mohammad Sádeq al-Rúhání a Hasan Tabatá'í Qomí, kteří byli uznáni za mardža'-e taqlíd částí převážně neiránských šíitů. Oba však byli již od 80. let v domácím vězení, kam byli uvrženi za kritiku Chomejního a konceptu velájat-e faqíh.⁴³⁰ Otázka mardža'íjat nebyla ani později jednoznačně vyřešena ve prospěch Chámene'ího. Chámene'í je v současnosti pokládán za jednoho z uznaných mardža'-e taqlíd, ale jeho šance na získání výlučného duchovního vedení jsou dnes mizivé. Po pádu režimu Saddáma Husajna se irácký Nadžaf stal opět dynamicky rozvíjejícím se centrem šíitské učenosti. Vedle apolitického velkého ájatolláha al-Sístáního, který si udržuje pozici nejvlivnějšího náboženského vůdce šíitských muslimů, získává postupně vliv a stoupence nová generace iráckých šíitských duchovních, například dědicové ájatolláhů Muhammada Báqira as-Sadra a Muhammada Báqira al-Hakíma Muqtadá as-Sadr a Ammár al-Hakím.⁴³¹

4.2.2. Spojenectví s konzervativci

Oproti Chomejnímu nesrovnatelně slabší mocenská pozice a nedostatek náboženské autority přiměly Chámene'ího hledat po roce 1989 spojenectví. Ruku ke spolupráci Chámene'ímu podali konzervativní duchovní, pro které se nový nejvyšší vůdce stal příležitostí k navázání kvalitativně lepších vztahů, než měli s Chomejním. Chomejní se za svého života netajil nechutí k ortodoxnímu duchovenstvu, které pokládal za překážku pro dosažení revolučních cílů. Umírněný konzervativce Chámene'í bych pro konzervativce ideálním spojencem. Sdíleli tradicionalistický pohled na sociokulturní sféru i umírněné konzervativní postoje ve vztahu k hospodářské i zahraniční politice. Před rokem 1989 konzervativci vyjadřovali nesouhlas s Chomejního výkladem absolutního mandátu faqíha a posilováním autority státu na úkor tradičních zdrojů. Odmítali rovněž dynamickou

⁴²⁸ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁴²⁹ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 53.

⁴³⁰ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 54.

⁴³¹ Muqtadá as-Sadr i Ammár al-Hakím jsou prozatím jakožto čerství čtyřicátníci dosud příliš mladí na to, aby se ucházeli o pozici mardža' at-taqlíd. O to intenzivněji se však oba dědicové prestižních klerikálních rodin angažují v irácké politice. V současnosti představují jimi vedené politické strany druhý a třetí nejsilnější šíitské politické uskupení v iráckém parlamentu. Významně vyšší vliv pak mají v provinční správě ve většinově šíitských regionech Iráku.

interpretaci fiqhu a vytváření mechanismů, které umožňovaly derogaci náboženských principů ve prospěch zájmu státu. Levice naproti tomu tyto Chomejního kroky plně podporovala. Po nástupu Chámene'ího si obě frakce režimu v tomto směru vyměnily pozice. Levice, jejíž oporou byl po roce 1989 pouze parlament, se stala obhájcem republikánských hodnot a občanské participace zatímco konzervativní pravice se jednoznačně přiklonila na stranu nového nejvyššího vůdce. Chámene'í nabídnutou ruku přijal a otevřel tak cestu k oboustranně prospěšnému svazku.

Druhá Islámská republika rovněž dále umocnila dominanci duchovních jako politicky privilegované sociální skupiny. Chomejního první republika poskytovala alespoň omezený prostor pro laiky, aby se podíleli na procesu politického rozhodování. Její první dva prezidenti⁴³² byli laiky a duchovními nebyli ani předsedové vlád. Chámene'ího druhá republika znamenala v tomto ohledu triumf duchovních, když od roku 1989 příslušníci této sociální skupiny zastávali pozice nejvyššího vůdce, prezidenta, předsedy parlamentu, nejvyššího představitele justice a předsedy Nejvyššího soudu. Pod kontrolou duchovních bylo Shromáždění znalců, Rada pro určování zájmů režimu a rovněž 71 z 270 poslanců⁴³³ Islámského poradního shromáždění bylo příslušníky šíitského kléru. Odhady hovoří o tom, že v roce 1979 čítala sociální třída duchovních mezi 90 a 200 tisíci dospělých osob.⁴³⁴

V Íránu bylo ve stejné době přibližně 200 duchovních, kteří dosáhli hodnosti ájatolláh. Nicméně pouze část duchovních byla politicky aktivní na straně nového režimu a lze ji tak pokládat za součást klerikálního establishmentu. Především z řad středního a vyššího duchovenstva se rekrutovali čelní představitelé nového režimu. Mezi duchovními tradičně nepanovala jednota a mnozí duchovní zcela záměrně odmítli politickou aktivitu kvůli tomu, že nechtěli přijít o svou nezávislost. Pro jiné se ovšem politické pozice staly zdrojem moci i materiálního prospěchu. Ne všichni duchovní vystoupali na mocenském žebříčku Islámské republiky díky své obratnosti při manévrování ve složité struktuře neformálních patrimoniálních vazeb a loajalit, které obvykle představují bránu k politické kariéře. Ovšem jen menší část duchovních usiluje o přízeň voličů ve volbách. Zastoupení duchovních v parlamentu se i po roce 1989 trvale snižuje.⁴³⁵

Z hlediska politické orientace na konzervativně-radikální, resp. pravo-levou osu byl vývoj po roce 1989 ve znamení vzestupu konzervativní části duchovenstva na pozice obsazované na základě jmenování nejvyšším vůdcem či jím nominovanými politickými

⁴³² Abdolhasan Baní Sadr a Mohammad Alí Radžá'í.

⁴³³ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 62.

⁴³⁴ HIRO, Dilip. *Iran under Ayatollahs*. London, 1985.

⁴³⁵ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 62.

představiteli. Levicově, resp. proreformně orientovaní vyšší duchovní byli efektivně marginalizováni. V tomto ohledu se vysoce účinným nástrojem konzervativního křídla režimu proti levici stala Rada dohlížitelů, která měla pravomoc k přezkumu kvalifikačních předpokladů kandidátů i v rámci voleb do Shromáždění znalců. Nehledě na to byl po roce 1989 počet stoupenců levice mezi vysoce postavenými duchovními malý. Levicovní duchovní se proto angažovali v parlamentní politice a ucházeli se opakovaně o prezidentský úřad.

K výkonu jednotlivých ústavních pravomocí sloužily Chámene'ímu čtyři hlavní kanály.⁴³⁶ Jednak privátní kancelář nejvyššího vůdce, která byla zodpovědná za organizaci pracovního programu, přijetí i pracovních cest. Současně poskytovala nejvyššímu vůdci informace o politické situaci, analýzy i zpravodajské informace. Do čela své privátní kanceláře jmenoval Chámene'í v roce 1991 hodždžatollesláma Mohammadí-Golpájgání.⁴³⁷ Součástí privátní kanceláře nejvyššího vůdce jsou čtyři hlavní poradci: dva vojenští a dva duchovní. Horizontální rameno Chámene'ího moci představovala síť 22 provinčních emisarů. Ti byli přímo odpovědní nejvyššímu vůdci a jejich hlavním úkolem je informovat vůdce o situaci v jednotlivých provinciích. Chámene'í si ponechal 16 Chomejního provinčních emisarů a v souladu se zavedenou praxí jmenoval na uprázdněné pozice rovněž duchovní.⁴³⁸ Tito provinční emisari disponovali značným neformálním vlivem. Obvykle své pozice zastávali podstatně delší období než provinční guvernéri, byli na lokální správě zcela nezávislí a v provinciích si budují vlastní nezávislou síť kontaktů a vazeb. Vertikální rovinu pak pokrývalo 23 emisarů u celostátních organizací zahrnujících ozbrojené složky, islámské instituce, mocné islámské nadace, státní sdělovací prostředky a Nejvyšší radu národní bezpečnosti, kde měl nejvyšší vůdce dva zástupce.

Stejně jako v případě provinčních emisarů byla většina zástupců vůdce u celostátních orgánů na počátku 90. let duchovními. Po novelizaci ústavy působí nejvyšší vůdce rovněž jako vrchní velitel ozbrojených sil. Chámene'í si od počátku velmi dobře uvědomoval význam těchto vazeb a postupně se mu podařilo získat plnou kontrolu nad silovými složkami, včetně Islámských revolučních sborů, milicí basídž a zpravodajských služeb, klerikálními institucemi a také islámskými nadacemi.⁴³⁹

⁴³⁶ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 50.

⁴³⁷ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 46-49.

⁴³⁸ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 50.

⁴³⁹ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

4.3. Dvojvládí Chámene'ího a Rafsandžáního

Politická moc v Islámské republice byla po smrti Chomejního v červnu 1989 rozkročena na dvou pilířích, z nichž pouze jedním byl nový nejvyšší vůdce Chámene'í a jeho konzervativní klerikální podporovatelé. Pro životaschopnost režimu byl v okamžiku tranzice neméně důležitý druhý pilíř režimu reprezentovaný Akbarem Hášemím Rafsandžáním, který byl souběžně s ústavním referendem 28. července 1989 zvolen prezidentem.⁴⁴⁰ V pořadí čtvrtý prezident Islámské republiky Rafsandžání a nejvyšší vůdce Chámene'í si byli v mnoha ohledech podobní. Oba byli blízkými spolupracovníky Chomejního před islámskou revolucí a po revoluci je čekala strmá politická kariéra.

Zatímco Chámene'í usedl do funkce prezidenta, zastával Rafsandžání od roku 1980 funkci předsedy parlamentu. Obdobně jako Chámene'í měl Rafsandžání velmi důvěrný vztah s Chomejním. Vztah s Chomejním a jeho synem Ahmadem nebyl pouze oficiální, ale měl i osobní rovinu, což dokládá například i to, že Chomejní chtěl, aby jej Rafsandžáního rodina doprovodila z Qomu do nové rezidence v teheránském Džámaránu. Rafsandžáního diplomatických schopností a pragmatického pohledu na politiku využíval Chomejní k tomu, aby vedle své formální pozice předsedy parlamentu vykonával pro režim řadu dalších, obvykle delikátních úkolů. V roce 1985 uskutečnil například státní návštěvy Číny a Japonska, během nichž se mu dostalo přijetí jako hlavě státu.⁴⁴¹ Na základě Chomejního pověření vedl Rafsandžání namísto ministra zahraničních věcí mimořádně senzitivní vyjednávání s Američany o propuštění rukojmích zadržovaných hnutím Hizballáh v Libanonu a dodávkách amerických zbraní pro íránskou armádu. V konečné fázi války v roce 1988 na Rafsandžáního přešlo i vrchní velení ozbrojených složek země.⁴⁴²

S ohledem na pragmatický přístup k řešení problémů země a kontinuální snahu omezovat negativní dopady extremismu radikálních představitelů režimu není překvapivé, že patřil ke stoupcům dynamického výkladu práva. Stejně jako Chámene'í byl i on na konci 80. let duchovním v hodnosti hodždžatolleslám. Chámene'í a Rafsandžání byli považováni za dědice Chomejního první Islámské republiky a dvojvládí obou mužů bylo formativním elementem období později označovaného jako druhá Islámská republika. Ve vzájemném spojení konsolidovali nejvyšší vůdce a prezident svou politickou moc a interakce obou mužů naplňovala reálným obsahem ústavní novelou ohraničenou druhou íránskou republiku. Chámene'ího a Rafsandžáního spojoval zájem na racionalizaci režimu, která byla nezbytnou

⁴⁴⁰ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 183.

⁴⁴¹ MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999. s. 263.

⁴⁴² KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 259.

podmínkou pro obnovu kolabujícího hospodářství Íránu. To bylo v situaci rostoucí nespokojenosti veřejnosti po neklidných deseti letech pod Chomejního vedením prioritou obou mužů určujících další směřování země.

4.3.1. Derevolucionalizace a rekonstrukce země pod vedením prezidenta

V prvních letech tohoto dvojvládí byl dominantnějším hráčem Rafsandžání, který byl v tomto smyslu architektem druhé republiky řídícím rekonstrukční úsilí a ekonomickou transformaci. Chámene'í prezidentovu pragmatickou linii v tomto období plně podporoval a do každodenního politického rozhodování ze své pozice nezasahoval. Přestože Chámene'í i Rafsandžání deklarovali odhodlání pokračovat v Chomejního stopách, bylo zřejmé, že nové agendy vyžadují ústup od řady revolučních dogmat a fakticky tedy derevolucionalizaci režimu. Na ideologické úrovni to znamenalo ústup od radikálních politik, které vyvstaly v průběhu revolučního procesu, směrem k umírněnému kurzu reflektujícímu národní zájem a aktuální společenské potřeby.

V institucionální rovině znamenala derevolucionalizace nutnost posílení infrastrukturních pravomocí exekutivy a republikánských institucí odpovědných za správu země oproti klerikálním radám střežícím ideologickou čistotu režimu.⁴⁴³ Chomejního dědicové již nehovořili rétorikou pozemkové reformy či redistribuce bohatství směrem k chudým, méně také zdůrazňovali téma sociální spravedlnosti a naopak akcentovali zvýšení produktivity práce, nutnost privatizace, podpory podnikání, zavádění tržních mechanismů nebo dosažení konkurenceschopnosti.⁴⁴⁴ Především ekonomická a zahraniční politika nového vedení země se stala terčem kritiky ze strany radikální levice ovládající od roku 1988 parlament. Levice pokládala ústup od radikalismu a ekonomickou liberalizaci za zradu revolučního programu.

Jmenováním politika MRM Mohammada Chátamího ministrem kultury a islámského vedení v roce 1989 demonstroval Rafsandžání paralelní zájem na dílčím sociokulturním uvolnění. Levice tento krok režimu novým směrem podpořila, nicméně vlnu odporu vyvolal u neokonzervativní části pravice, někdy označované za neofundamentalisty. Optikou této části politického spektra byly reformy Rafsandžáního vlády projevem westernizace a příklonu k západnímu materialistickému stylu života a konzumním hodnotám.⁴⁴⁵

Prezident v reakci na to své kritiky označil za ty, kdo nepochopili skutečný smysl islámské revoluce a hodnoty islámu. Neofundamentalisty idealizovaný asketický životní styl

⁴⁴³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 151.

⁴⁴⁴ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 264.

⁴⁴⁵ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 93.

byl podle Rafsandžáního obhajitelný pouze za mimořádných situací. Jinak je okázalé zdůrazňování zbožnosti a chudoby projevem domýšlivosti. Zbožnost bez práce by nebyla islámskou ctností stejně tak jako determinismus a fatalistická víra, že Bůh lidem zajistí vše potřebné pro život.⁴⁴⁶ Rafsandžání používal proti neofundamentalistům argument, že pokud islám určitou lidskou aktivitu nezakazuje, je takové jednání zcela legitimní. Rovnostářské příslušníky hnutí Hezbolláh kritizoval z islámských pozic za adoraci chudoby a odmítání materiálních požitků. Dle Rafsandžáního stvořil Bůh člověka jako bytost hledající krásu. Proto není nic špatného na luxusu, pokud se ovšem nejedná o okázalé požitkářství. Se zjevným cílem poukázal prezident na to, že například používat parfém, nosit upravené vlasy a vous a vhodně se oblékat patří od doby proroka Muhammada mezi náboženské povinnosti každého muslima.⁴⁴⁷ Současně vyjádřil přesvědčení, že cílem islámu je dosažení jak duchovního, tak materiálního rozvoje člověka. Z tohoto důvodu pokládal důraz na práci, výrobu a využívání přírodních zdrojů za přirozené požadavky islámské společnosti. Z obdobných pozic obhajoval Rafsandžání svou personální politiku, kdy na významné pozice v exekutivě a státní správě dosazoval na místo zasloužilých revolucionářů a islámských duchovních laické odborníky, často disponující vzděláním ze zahraničních univerzit.

Autorita prezidenta Rafsandžáního se neopírala pouze o spojenectví s Chámene'ím a úzký vztah s Chomejním, který byl i po jeho smrti zdrojem mimořádné prestiže. Vedle své prezidentské pozice, která mu poskytovala pravomoc jmenovat a odvolávat členy kabinetu ministrů, spoluutvářet rámec hospodářské, zahraniční politiky i ostatních domácích politik, zastával Rafsandžání funkci předsedy Nejvyšší rady národní bezpečnosti, předsedy Rady pro určování zájmů režimu, byl prvním místopředsedou Shromáždění znalců a vlivným členem řady dalších vládních organizací.

Rafsandžání disponoval rozsáhlou prezidentskou kanceláří, sítí poradců a především 23 ministerstvy, jejichž prostřednictvím realizoval na celostátní úrovni svá politická rozhodnutí v jednotlivých oblastech činnosti státu. Mezi klíčová ministerstva patřily po roce 1989 resorty hospodářství a financí, ropu, vnitra a pro zpravodajskou činnost a také ministerstvo kultury a islámského vedení. Menší část ministerstev ponechal prezident v rukou levice, část obsadil svými politickými spojenci a další ministerstva pak vlivnými konzervativními politiky tak, aby oslabil opozici z levé i pravé části politického spektra. První Rafsandžáního vláda získala důvěru parlamentu v srpnu 1989, kdy se ve prospěch navrženého

⁴⁴⁶ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 144.

⁴⁴⁷ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 145.

kabinetu vyslovila bezprecedentní většina 261 poslanců.⁴⁴⁸ Z 22 členů původního kabinetu bylo 12 nováčků na ministerských pozicích. Typickým znakem Rafsandžáního vlády byl její technokratický charakter a důraz na odbornou a administrativní způsobilost jednotlivých ministrů před politickými zásluhami a revolučním zápalem. V Rafsandžáního první vládě zasedali 4 duchovní v hodnosti hodždžatolleslám, 7 laických ministrů s doktorským titulem a 9 inženýrů. Pouze dva členové vlády nedisponovali akademickým titulem. Duchovní kontrolovali ve vládách po roce 1989 především strategicky významné ministerstvo pro zpravodajskou činnost, ministerstvo vnitra a ministerstvo spravedlnosti a také ministerstvo kultury a islámského vedení.⁴⁴⁹

Íránské hospodářství bylo deset let po islámské revoluci na konci 80. let uprostřed vleklé a dále se prohlubující krize. To nebylo jen hodnocení ekonomických analytiků, ale i obsah sebekritiky samotných představitelů režimu. Neschopnost naplnit očekávání veřejnosti připustil nejprve předseda vlády Músaví. K premiérovu hodnocení se následně během 10. výročí revoluce v únoru 1989 připojili v té době již otevřeně kritický ájatolláh Montazerí a také prezident Islámské republiky Chámene'í. Ten identifikoval jako jednu z hlavních příčin tohoto stavu chybějící centralizaci výkonné moci a nedostatek expertního přístupu k řešení problémů. V této situaci sdílelo nové vedení země po smrti Chomejního proreformní přesvědčení pragmatického křídla režimu vedeného prezidentem Rafsandžáním.

Bylo zřejmé, že deset let trvající snaha o hledání revolučního islámského modelu pro íránské hospodářství nevedla k úspěchu. Hrubý domácí produkt země dosahoval v roce 1988 hodnot jako před počátkem předrevolučního ekonomického růstu spojeného s ropným boomem.⁴⁵⁰ Průměrný příjem v zemi poklesl v roce 1989/90 oproti roku 1977/78 o 45 procent ze 107 tisíc rijálů na 59 tisíc rijálů. V průběhu 80. let zajišťovala íránská vláda zásobování potravinami rychle rostoucí populace jen s potížemi. Ve stejném období vzrostl dovoz potravinářské pšenice do země ze 1,2 milionů tun na 5,3 milionů tun ročně, přičemž spotřeba vzrostla z 5,9 milionů tun na 10,6 milionů tun. Íránský státní rozpočet čelil v roce 1989/90 rekordnímu deficitu 1298 mld. rijálů a dluhová služba se stala dlouhodobě neudržitelnou.⁴⁵¹

Prezident Rafsandžání pokládal za jediné možné řešení ekonomické krize opuštění mimořádně nákladného populistického experimentu levicově orientovaných vlád a návrat k tržním principům kapitalistické ekonomiky. Nezbytností byla pro Rafsandžáního

⁴⁴⁸ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 54.

⁴⁴⁹ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 55.

⁴⁵⁰ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁴⁵¹ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 100.

reintegrace Íránu do globálního ekonomického systému, přilákání zahraničních investic a návrat k dominantní roli soukromého sektoru v ekonomice. Změna ve vedení Islámské republiky přišla pouze rok po skončení irácko-iránské války. Ta byla pro Chomejního režim záminkou pro upevňování státní kontroly nad hospodářstvím. Obnášela kontrolu cen a mezd, uměle nadhodnocený kurz rijálu, striktní kontrolu dovozů, odmítání zahraničních investic i úvěrů a rozbujelý systém dotací. Díky nim byly ceny chleba, rýže, cukru, sýru, topiva a oleje, ale také například elektřiny či vody udržovány na sociálně únosné úrovni. Ještě v roce 1990 odčerpával tento rozbujelý systém 4 miliardy dolarů ze státního rozpočtu.⁴⁵²

Výsledkem hospodářského experimentu Músavího vlád v 80. letech byla ekonomická stagnace, rostoucí nezaměstnanost, růst závislosti země na dovozech základních potravin i průmyslových komodit ze Západu a chronická inflace. Rafsandžáního lékem pro nemocné íránské hospodářství byla státem řízená transformace silně regulované ekonomiky zatěžované neefektivním státním sektorem na moderní průmyslovou kapitalistickou ekonomiku s dominantním soukromým sektorem.⁴⁵³ Nástrojem této transformace se stalo hospodářské plánování, konkrétně pětileté vládní plány přijímané ve formě legislativy.

4.3.2. První pětiletý plán hospodářské transformace

První pětiletý plán pro období 1989/90 až 1993/1994 byl schválen souběžně Islámským poradním shromážděním a Radou dohlížitelů 31. ledna 1990.⁴⁵⁴ Mimořádně ambiciózní plán, jehož hlavním architektem byl někdejší guvernér íránské centrální banky a Rafsandžáního ministr hospodářství Mohsin Núrbačš, měl plnou podporu Chámeneí'ího, většiny konzervativního tábora i obchodníků bázáru. Pro ně byla nová ekonomická politika závanem čerstvého větru po desetiletí posilování státní kontroly a omezování volného obchodního podnikání. Plán neobsahoval pouze výčet jednotlivých opatření směřujících k ekonomické transformaci s cílem nastartování růstu, ale rovněž podrobné kalkulace dopadů těchto kroků na makroekonomické ukazatele.

Základní premisou plánu bylo zvrátit dosavadní dominantní roli státu, resp. veřejného sektoru v ekonomice ve prospěch soukromého podnikání. Podle relevantních odhadů představoval podíl soukromého sektoru v ekonomice na konci 80. let 25 až 30 procent. Plán předpokládal, že reformní kroky změní do konce 90. let tuto rovnováhu ve prospěch sektoru soukromého. Na začátku reformního úsilí byl tento cíl značně vzdálený. Neefektivní a ve

⁴⁵² Middle East Economic Digest, 2.8. 1991.

⁴⁵³ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 264.

⁴⁵⁴ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

většině případů rovněž zcela nekonkurenceschopný státní sektor generoval v roce 1989 přibližně 20 procent hrubého domácího produktu Íránu a současně odčerpával až 60 procent vládních výdajů. Nákladné nebyly pouze dovozy zemědělských komodit a spotřebního zboží, ale především importy řady vstupů pro domácí průmysl.⁴⁵⁵

V rámci politiky ekonomické liberalizace, ač se tak tato politika s ohledem na negativní konotace liberalizace v íránském porevolučním prostředí nenazývala, bylo záměrem vlády oslabit roli státu v ekonomice a souběžně posílit soukromý sektor. Jedním z nástrojů k dosažení tohoto cíle měla být privatizace státních a polostátních podniků. Většina těchto průmyslových podniků však byla ve velmi špatném stavu. Trpěly přezaměstnaností, nízkou produktivitou práce, nekompetentním vedením a disponovaly mnohdy pouze zastaralými technologiemi a výrobním know-how. Podmínkou úspěšné privatizace bylo provedení hluboké restrukturalizace. Pokud jde o obecné ukazatele, vycházel První pětiletý plán z prognózy více než osmiprocentního průměrného ročního růstu hrubého domácího produktu.⁴⁵⁶ Rafsandžání akcentoval především rozvoj neropného průmyslového sektoru země a postupné snižování závislosti Íránu na příjmech z těžby a prodeje ropy do zahraničí.

Z hlediska jednotlivých hospodářských odvětví předpokládal plán nejrychlejší růst těžebního průmyslu, stavebnictví a průmyslového výroby. Zcela zásadní roli hrály pro autory plánu investice. Ty měly růst tempem téměř 12 procent ročně. Rafsandžáního vláda v tomto kontextu otevřela pro soukromé investice i odvětví, ve kterých si v předchozím období udržoval monopol stát. Vláda očekávala, že především obchodníci bázaru využijí této příležitosti k investování vlastního kapitálu do průmyslové infrastruktury země.

Zejména investice do velkých infrastrukturních projektů měly zvýšit podíl investic na celkovém hrubém domácím produktu země z 14,5 procenta v roce 1989/90 na 17 procent v roce 1993/1994. V souladu s propočty se již v roce 1994 měl na investicích z více než 50 procent podílet soukromý sektor. Současně První pětiletý plán počítal s mohutným přílivem zahraničních investic ve výši 20 miliard dolarů po dobu pěti let.⁴⁵⁷ Zahraničním společností bylo umožněno investovat v rámci široké škály odvětví, včetně strategického petrochemického průmyslu. V návaznosti na závazky obsažené v Prvním pětiletém plánu byl přijat nový liberálně formulovaný zákon o zahraničních investicích, který umožňoval vznik podniků se zahraniční spoluúčastí až do výše 49 procent zahraničního podílu. Paralelně s tím iniciovala po roce 1993 vláda vznik zón volného obchodu.⁴⁵⁸ Ty měly daňovými a celními

⁴⁵⁵ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 102-103.

⁴⁵⁶ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 103.

⁴⁵⁷ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 110.

⁴⁵⁸ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 111.

úlevami, dotovanými cenami vstupů a dalšími výhodami přilákat zahraniční investory. Největšího rozmachu dosáhly zóny volného obchodu na ostrovech Kešm a Kiš v Perském zálivu. Pro zahraniční výrobce a obchodníky se tyto zóny staly v 90. letech branou na íránský domácí trh, ale také například do Afghánistánu, středoasijských republik či do Pákistánu. V rámci podpory exportu íránského průmyslu a růstu domácí výroby došlo k odbourání řady importních omezení uvalených na zahraniční obchod v průběhu irácko-íránské války, čímž se opět vytvořily významné příležitosti především pro soukromé obchodní podnikání typické pro tradiční bázár. S cílem zajistit financování exportu íránských firem a pronikání na nové exportní trhy v zahraničí byla nově založena státní exportní banka.

Vlastní privatizace se měla v první fázi týkat přibližně 800 státních podniků v sektorech těžebního, těžkého a strojírenského průmyslu. Privatizována měla být i většina podniků, které přešly do vlastnictví státu po roce 1979 v rámci znárodnění majetku velké průmyslové buržoazie a s monarchickým režimem spjatých podnikatelů. Stát si měl podržet kontrolu pouze nad strategicky významnými podniky. Úspěšně proběhla privatizace státních dolů, kdy do poloviny roku 1992 získalo nové soukromé majitele na 1400 z 2100 dolů provozovaných v Íránu, především uhelných. Státní rozpočet za privatizované doly získal 4,4 mld. rijálů. Privatizace průmyslových závodů se ukázala jako komplikovanější proces. Přesto již v lednu 1992 rozhodla vláda o privatizaci automobilového průmyslu zahrnujícího desítku převážně montážních linek. Nové majitele měly získat v souladu s tímto rozhodnutím i další podniky, například také ocelárny a závod na zpracování hliníku v Araku. Do soukromých rukou přešly dále státní farmaceutické podniky, potravinářský průmysl nebo část chemického průmyslu. Zvažována byla rovněž privatizace distribuční sítě a soukromé společnosti byly vybidnuty, aby investovaly do výstavby silniční a železniční sítě, letišť, přístavů, výroby elektrické energie a zpracování ropy, tedy odvětví vyhrazených před rokem 1989 výlučně státními sektoru.⁴⁵⁹

Nástrojem privatizace a posilování soukromého sektoru se stala teheránská burza cenných papírů, která byla po roce 1989 aktivizována po letech porevolučního úpadku.⁴⁶⁰ V roce 1988 byly na teheránské burze obchodovány cenné papíry 39 společností a roční objem transakcí se pohyboval na úrovni 10 miliard rijálů. O tři roky později byly na burze obchodovány již cenné papíry 121 společností a tento počet dále rostl. Ve snaze podpořit rozvoj trhu s cennými papíry a akcelarovat tempo privatizace bylo rozhodnuto, že určené státní podniky nabídnou část akcií k prodeji prostřednictvím teheránské burzy. V roce

⁴⁵⁹ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 104-107.

⁴⁶⁰ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

1990/91 dosáhl objem transakcí rekordní výše 65 mld. rijálů. Do konce března 1991 bylo prostřednictvím burzy zprivatizováno celkem 77 průmyslových závodů, za které státní rozpočet utržil 37 mld. rijálů. V důsledku rostoucího tempa privatizace byly pak jen za prvních sedm měsíců následujícího roku obchodovány cenné papíry v hodnotě 150 mld. rijálů. Více než polovina nabízených titulů byly cenné papíry někdejších státních nebo polostátních společností.⁴⁶¹ Soukromý sektor a jeho dominantní element, obchodníci bázaru, projevoval vůči této moderní formě obchodu značnou nedůvěru. Proto soukromé výrobní podniky vstupovaly na akciový trh jen velmi pomalu a nabídka byla v první polovině 90. let do značné míry omezena na podniky veřejného sektoru.

Prioritou Prvního pětiletého plánu prezidenta Rafsandžáního bylo ozdravení veřejných financí potýkajících se s ohromnými rozpočtovými schodky. V době zahájení reformního úsilí v roce 1989/90 dosahovaly státní výdaje 4445 mld. rijálů, ale státní příjmy činily pouze 3150 mld.⁴⁶² V situaci, kdy především úsilí o rekonstrukci infrastruktury země a navýšení domácí výroby neumožňovalo dosáhnout poklesu na výdajové straně státního rozpočtu, soustředila se vláda na posílení příjmové stránky veřejných financí. Přestože ukončení irácko-iránské války znamenalo obnovení těžby a exportu iránské ropy na zahraniční trhy a opětovný nárůst objemu petrodolarů přicházejících do státní pokladny, nedokázaly ani tyto prostředky vyrovnat strukturálně podmíněný deficit. Cena ropy se navíc v důsledku událostí v regionu neudržela na stabilně vysoké hladině, což mělo za následek další propad očekávaných příjmů státu. K poklesu státních výdajů ve svém důsledku nevedlo ani razantní snížení obranného rozpočtu země ze 17 procent hrubého domácího produktu na konci vlády šáha Mohammada Rezy na 2 procenta po skončení irácko-iránské války.⁴⁶³ Stále větší objem rozpočtových prostředků totiž plynul na extenzivní rozvojové projekty zahrnující nejen zvyšování výrobních, resp. průmyslových kapacit, ale také sféru vzdělávání, zdravotnictví, elektrifikaci či rozvoj občanské infrastruktury ve městech i na venkově.

Rostoucí výdaje státního rozpočtu měly v souladu plánem pokrývat nejen zisky z těžby ropy, ale také daňové příjmy. Stejně jako pro Músavího se rovněž pro Rafsandžáního stalo zefektivnění výběru daní stěžejním úkolem. První pětiletý plán předpokládal, že stát vybere během pětiletého období 11 mld. rijálů na daních. Ještě v roce 1989/90 přitom byly daňové příjmy státu 980 mld. rijálů. Avšak již v roce 1993/94 směřovalo do státní pokladny z tohoto zdroje 3180 miliardy rijálů. To představovalo téměř polovinu rozpočtových příjmů v tomto roce. Přes zhoršující se makroekonomické ukazatele, které se objevily na konci

⁴⁶¹ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 105-106.

⁴⁶² Ministerstvo pro plánování (1989).

⁴⁶³ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 184.

Prvního pětiletého plánu, se vládě podařilo snížit rozpočtový deficit na 93 miliard rijálů.⁴⁶⁴ Prezident Rafsandžání v této situaci veřejně připustil, že cíle Prvního pětiletého plánu byly stanoveny příliš velkoryse a řešení ekonomických problémů Íránu proto potrvá pravděpodobně deset, a ne pouze pět let, jak původně předpokládal.⁴⁶⁵

V prvních třech letech implementace plánu se vládě podařilo nastartovat hospodářský růst a dosáhnout více než osmiprocentního průměrného ročního vzestupu, jak předpokládala prognóza.⁴⁶⁶ Vláda dokázala generovat dostatečně vysoké příjmy pro svou nákladnou ekonomickou politiku a postupně vyrovnávat poměr rozpočtových příjmů oproti výdajům. Příznivý vývoj hospodářství umožnil započít se snižováním zahraničního dluhu a k ozdravení ekonomiky přispíval také růst investičních výdajů státu za souběžného poklesu běžných výdajů. Rekordní produkci zaznamenalo íránské zemědělství a příznivě se vyvíjel export neropných produktů.⁴⁶⁷ Ačkoliv ne zcela v souladu s Prvním pětiletým plánem podařilo se snížit na úroveň 11 procent také nezaměstnanost. Uvolnění restriktivních opatření však vedlo ke strmému nárůstu importu, který v absolutních hodnotách významně převyšoval export. Hybatelem importu byla především vysoká spotřeba rostoucí navzdory očekáváním desetiprocentním tempem. V této situaci se vedle inflace stala vážným zdrojem nestability vysoká likvidita vytvářející tlak na státní devizové rezervy.⁴⁶⁸

Neočekávané těžkosti íránského hospodářství se začaly stupňovat v roce 1991 v důsledku spojenecké vojenské operace Pouštní bouře, která byla reakcí na obsazení Kuvajtu iráckými vojsky. Po roce 1992 začal pokles ceny ropy na světových trzích, přičemž na rekordní minimum 14 USD za barel se propadla na konci roku 1993.⁴⁶⁹ Íránské plánování přitom vycházelo z ceny 30 USD.⁴⁷⁰ Za tohoto stavu přikročila exekutiva k razantní revizi měnové politiky, když rozhodla o sjednocení tří do té doby paralelně existujících kurzů a fixaci směnného kurzu na nové, devalvované hodnotě. S účinností od 21. března 1993 byl rijál devalvován o 95,6 procenta své původní oficiální hodnoty. Ta byla v průběhu 80. let značně nadhodnocená. Současně s tím přijala vláda rozhodnutí o plné konvertibilitě íránské měny. Fixace směnného kurzu a devalvace měny byly motivovány především snahou posílit

⁴⁶⁴ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 112.

⁴⁶⁵ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 115

⁴⁶⁶ Statistická databáze Světové banky: World dataBank. Dostupný z WWW: <<http://databank.worldbank.org>>

⁴⁶⁷ Mezi léty 1989 a 1992 se vývoz neropných produktů téměř ztrojnásobil.

⁴⁶⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 187.

⁴⁶⁹ World Bank Commodity Price Data. Dostupné z WWW:

<<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:21574907~menuPK:7859231~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>>.

⁴⁷⁰ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 116.

konkurenceschopnost íránských exportérů a omezit korupční potenciál plynoucí z machinací s uplatňováním jednotlivých kurzových hladin pro různé typy obchodních transakcí.⁴⁷¹

Negativním efektem tohoto monetárního opatření byl téměř okamžitý propad importů. Ten se týkal jak komodit nezbytných pro výrobní sektor, tak běžné spotřeby. V důsledku toho byly některé podniky nuceny uzavřít výrobu a přikročit k propouštění zaměstnanců. Nedostatek deviz měl přímý dopad i na schopnost státu splácet vysoké zahraniční zadlužení, které v roce 1993 činilo 30 mld. USD.⁴⁷² Pozici vlády dále zkomplikovalo, když rijál na konci 1993 devalvoval o dalších 8 procentních bodů. Oslabení měny dále akcelerovalo již tak vysokou míru inflace dosahující mezi léty 1991 a 1995 v průměru 29 procent.⁴⁷³ Devalvace byla rovněž politicky ožehavým krokem s ohledem na zdražení importů a související snížení kupní síly sociálně slabých skupin obyvatelstva a zaměstnanců s fixními mzdami. V roce 1993 se po třech letech úspěšného růstu íránské hospodářství propadlo do recese a stagnovalo i v roce následujícím, který byl posledním rokem Prvního pětiletého plánu.

Radikální levice principiálně nesouhlasila se směřováním Prvního pětiletého plánu. Zcela odmítala Rafsandžáního liberální ekonomickou politiku, které vytykala orientaci na výkon a růst produkce aniž by byly zohledňovány společenské zájmy a akcentován princip sociální spravedlnosti. Představitelé levice se netajili názorem, že reformy povedou k posílení obchodníků bázáru a opětovnému ovládnutí zdrojů země zahraničními investory.⁴⁷⁴ Někdejší revoluční soudce a prokurátor Sádeq Chalchálí například obvinil vládu z toho, že záměrem plánu je rozdělit zdroje a bohatství země mezi sebe a bohaté obchodníky bázáru.⁴⁷⁵ Podle názoru levice měly reformy uvrhnout Írán do škodlivé závislosti na Západu a legitimizovat nemorální prakticky bázáru jako například spekulace s nemovitostmi, předražování a machinace se směnnými kurzy. Sama levice, která byla odpovědná za stav hospodářství na konci 80. let, ovšem alternativní recept na východisko z vleklé krize nenabízela, a proto při parlamentním hlasování podpořila přijetí Prvního pětiletého plánu. Na rozdíl od konzervativní pravice opírající se o tradiční vazby s vlivnými obchodníky bázáru postrádala levice obdobnou formu podpory. Po roce 1989 byly oporou levice pouze parlament a vlivné islámské nadace, v jejichž vedení si udržovali výsadní postavení představitelé radikálního tábora.

⁴⁷¹ Middle East Economic Digest, 23.4. 1993.

⁴⁷² Middle East Economic Digest, 24.12. 1993.

⁴⁷³ Statistická databáze Světové banky: World dataBank. Dostupný z WWW: < <http://databank.worldbank.org> >.

⁴⁷⁴ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 165.

⁴⁷⁵ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 165.

4.3.3. Sdílený zájem na eliminaci radikální levice

Rafsandžání a Chámene'í po roce 1989 úspěšně eliminovali vliv radikální levice z většiny státních institucí Islámské republiky vyjma parlamentu. V Islámském poradním shromáždění ovládala levicová většina důležité parlamentní výbory a proti konzervativní menšině se vymezovala jako zástupci Álláhovy strany (per. *Hezbollah*) a stoupenci linie imáma. Konzervativní poslanci se naproti tomu označovali za stoupence velájat-e faqíh.⁴⁷⁶ Ztráta pozic v exekutivě i klerikálních institucích režimu obrátila levici k obhajobě republikánských principů, občanské participaci jako zdroji legitimacy vlády a ústavnosti jakožto bariéry proti neomezené moci nejvyššího vůdce.

Pravice se naproti tomu semknula kolem principu absolutního velájat-e faqíh a požadavku bezvýhradné poslušnosti nejvyššího vůdce. Konzervativci plně podporující dvojvládí Rafsandžáního a Chámene'ího se nespokojili s výrazným omezením vlivu svých ideologických odpůrců na levé části politického spektra, ale jejich cílem se stala eliminace levice z hlavního proudu politického života v Islámské republice. Levicoví představitelé byli konzervativními médii vykreslováni již nejen jako ti, kdo kvůli svým odlišným názorům sypou písek do soukolí reformního úsilí nové exekutivy, ale jako nepřátelé režimu, kterým je třeba do budoucna zabránit v získání důležitých pozic v mocenské struktuře Islámské republiky. První příležitostí se pro konzervativní vedení země staly v pořadí druhé volby do Shromáždění znalců v říjnu 1990.

Před vlastními volbami změnilo dosavadní Shromáždění znalců významným způsobem volební proceduru, konkrétně podmínky kandidatury do tohoto nejvyššího duchovenského sboru. Původní model stanovil, že kandidát musí disponovat takovou kvalifikací, aby byl schopen rozpoznat kvality nezbytné pro získání pozice mardža'-e taqlíd a náboženské vedení, tedy být volitelem nejvyššího vůdce v souladu s původním ústavním vymezením. Způsobilost kandidáta mohl potvrdit buď nejvyšší vůdce, anebo alternativně tři uznávají profesori působící v rámci tradičních vzdělávacích institucí duchovenstva, *hawza*. Nová pravidla hovořila o tom, že kandidát musí být způsobilý k tomu, aby rozpoznal kvalifikační předpoklady uchazeče o pozici valí-je faqíh. Potvrdit tuto způsobilost mohl opět nejvyšší vůdce. U těch kandidátů, kteří nebyli uznáni za způsobilé nejvyšším vůdcem, posuzovala nově splnění kvalifikačních předpokladů Rada dohlížitelů. Tito kandidáti museli navíc složit před Radou dohlížitelů znalostní zkoušku.⁴⁷⁷

⁴⁷⁶ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 156.

⁴⁷⁷ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 156-157.

Levice pochopila, že se jedná o útok na její pozice a nové opatření označila za protiprávní. Chámene'í se ke sporu nevyjádřil, což levice správně pochopila jako podporu konzervativního tábora. Samotná kampaň před říjnovým hlasováním probíhala ve velmi vyhrocené atmosféře, kdy konzervativci obvinili levici z protirevolučních tendencí a popírání principů koncepce velájat-e faqih. Levice se bránila protiútoky a své protivníky označila za zrádce revoluce a Chomejního odkazu, kteří usilují o uzurpování moci ve vlastních rukou. Do voleb bylo v souladu s očekáváním připuštěno 106 z původních 183 kandidátů na jedno z 83 křesel ve Shromáždění znalců. Více než 60 uchazečů neprošlo zkouškou a další svou kandidaturu vzdali. Vůdčí osobnosti levice Mehdi Karúbí, Mohammad Chátamí či Mohammad Rezá Tavassolí se ponižující zkoušce vyhnuli a nekandidovali. Další představitelé levice jako například Sádeq Chalchálí nebo Hádí Chámene'í byli Radou dohlížitelů shledáni nezpůsobilými.⁴⁷⁸ Shromáždění znalců tak ovládli konzervativní duchovní a propast mezi oběma křídly režimu se dále prohloubila. Před parlamentními volbami v roce 1992 utržila levice další ránu od stále sebevědomější Rady dohlížitelů. V prosinci 1991 reagovala Rada dohlížitelů na dotaz skupiny poslanců týkající se výkladu článku 99 ústavy ve vztahu ke kontrolní pravomoci Rady nad volbami do Shromáždění znalců. K nelibosti tazatelů využila Rada dohlížitelů příležitosti a závazně konstatovala svou pravomoc přezkoumávat kvalifikační předpoklady kandidátů o poslanecké mandáty.⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 159.

⁴⁷⁹ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

4.4. Triumf a rozpad jednoty konzervativního tábora

4.4.1. Parlamentní volby 1992

Mocenské soupeření mezi konzervativci a oslabenou levicí gradovalo v dubnu 1992 parlamentními volbami. Ty byly pro Rafsandžáního s Chámene'ím příležitostí k tomu, aby levici připravili o poslední významnou mocenskou základnu a zbavili se bariéry pro své vládnutí. Radikální levice vnímala parlamentní volby jako šanci zamezení monopolizace moci jedinou ideologickou frakcí režimu.⁴⁸⁰ Viděno levicovou předvolební rétorikou, nejednala konzervativní pravice v souladu s revolučními hodnotami a v zájmu chudých a utlačovaných Íránců, ale ve prospěch vlivných obchodníků bázáru a cizinců, kteří opět usilovali o ovládnutí nerostných zdrojů Íránu. Konzervativní tábor však neponechal rozhodnutí v tomto politickém soupeření pouze na voličích, ale opět s využitím Rady dohlížitelů postavil radikální levici do značně nevýhodné pozice. Chámene'í dal členům Rady dohlížitelů zelenou k tomu, aby diskvalifikovali kandidáty z důvodu pochybností o jejich loajalitě principům koncepce *velájat-e faqíh*. Levicoví představitelé si po zkušenostech s volbami do Shromáždění znalců byli tohoto rizika vědomi a otevřeně poukazovali na to, že čelí hrozbě ze strany pravicových technokratů odmítajících islám jako návod pro správu země na straně jedné, a reakční tradicionalistické pravice usilující o umlčení všech, kdo se neztotožňovali s ortodoxním výkladem islámu, na straně druhé.⁴⁸¹

Levicové síly vedené MRM utvořily před volbami Velkou koalici (per. *E'teláf-e bozorg*). Programem Velké koalice se stalo zachování islámského charakteru režimu, vláda v souladu s ústavou, ochrana práv chudých a utlačovaných a boj proti kapitalistickým vykořisťovatelům. Otevřeně napadala hospodářskou politiku vlády, liberalizaci, privatizaci a další reformní kroky jako nástroje k posílení bohatých obchodníků a ožebračování chudých. Na čelných místech prestižní kandidátky pro metropoli Teherán stanuli Mehdí Karúbí, Alí Akbar Mohtašamí, Mohammad Tavassolí nebo Abdolvahíd Músaví-Láří.⁴⁸²

Konzervativci vedení JRM svou kampaň postavili na zpochybňování loajality levicových kandidátů vůči režimu a nejvyššímu vůdci. Levici obviňovali ze záměrného zveličování problémů země a napomáhání nepřátelům Islámské republiky. O svých kandidátech hovořili jako o stoupencích *velájat-e faqíh* a oddaných následovatelích vůdce. Volebními hesly konzervativního tábora tak byly věrnost vůdci a následování revoluční

⁴⁸⁰ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 181.

⁴⁸¹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 182.

⁴⁸² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 183.

Chomejního doktríny, jejíž obsah ovšem interpretoval Chámene'í, a podpora vlády Hásemí Rafsandžáního. K podpoře konzervativních kandidátů otevřeně vyzvali vůdčí osobnosti JMHEQ ájatolláhové Meškíní, Fadhel-Larnakání a Džánnatí, kteří varovali před volbou kandidátů usilujících o rozbití jednotného vedení země.⁴⁸³ Nejsilnější podpory se konzervativní kandidáti dočkali od Rady dohlížitelů, která v souladu s nově nabytými pravomocemi vyloučila z voleb třetinu z 3150 kandidátů včetně 30 stávajících poslanců. Kandidovat bylo znemožněno řadě prominentních levicových politiků, například Asadolláhovi Bajátovi, Hádímu Ghaffárimu nebo ájatolláhovi Sádeqovi Chalchálímu. Chámene'í po oznámení diskvalifikací ostře kritizoval levici za podkopávání vládní politiky a šíření lží prostřednictvím médií.⁴⁸⁴

Volby skončily porážkou radikální levice, když v prvním kole poslanceké mandáty obhájilo jen 20 procent kandidátů a 141 převážně levicových poslanců neuspělo.⁴⁸⁵ Mezi poraženými skončil jak předseda končícího parlamentu Karúbí, tak například bratr nejvyššího vůdce Hádí Chámene'í. Novým předsedou Islámského poradního shromáždění byl zvolen hodždžatoleslám Alí Akbar Náteq-Núrí. Konzervativní poslanci Hasan Rúhání a Alí Akbar Parvareš obsadili místa místopředsedů a pod svou kontrolu získali také klíčové parlamentní výbory.⁴⁸⁶

4.4.2. Konec dvojvládí Chomejního dědiců a spory o ekonomické reformy

Triumf konzervativců v parlamentních volbách na jaře 1992 nicméně předznamenal konec jednoty konzervativního tábora i dvojvládí prezidenta Rafsandžáního s nejvyšším vůdcem Chámene'ím. Prezidentské volby v následujícím roce se nesly stále ještě ve znamení jednoty konzervativní části politického spektra a Rafsandžání obhájil svůj mandát na další čtyři roky s plnou podporou Chámene'ího a nového předsedy parlamentu Náteqa-Núrího.⁴⁸⁷ Své druhé období ve funkci prezidenta zahájil Rafsandžání s odhodláním pokračovat v reformním kurzu a dokončit rekonstrukční úsilí, jehož cílem bylo vybudování moderního průmyslového proexportně zaměřeného státu se silnými centralizovanými institucemi opírajícími se o profesionální a odborně zdatnou byrokracii.

Záhy po svém znovuzvolení musel Rafsandžání čelit první z mnoha konfrontací s parlamentem, který od roku 1992 ovládala jeho vlastní konzervativní frakce. Zdrojem

⁴⁸³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 184.

⁴⁸⁴ Deník *Kajhán*, 5.4. 1992.

⁴⁸⁵ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 61.

⁴⁸⁶ Knihovna Islámského poradního shromáždění. Dostupné na WWW: < <http://www.ical.ir/> > .

⁴⁸⁷ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 267.

konfliktu se stalo jmenování druhého Rafsandžáního kabinetu, do něhož prezident nominoval hlavní reformní postavy kabinetu předchozího. Poslanci se postavili proti opětovnému jmenování levicového ministra vnitra Abdolláha Núrího a rovněž tak architekta ekonomických reforem Núrbačše.⁴⁸⁸ Naopak prosadili jmenování konzervativních postav na vlivné vládní pozice; mimo jiné Alího Lárídžáního ministrem kultury a islámského vedení. Parlament vyslovil nové Rafsandžáního vládě důvěru, ovšem s výjimkou ministra hospodářství Mohsena Núrbačše. Toho musel prezident jmenovat svým viceprezidentem, k čemuž nepotřeboval souhlas parlamentu. Oproti Rafsandžánímu prvnímu kabinetu byli ve vládě pouze dva duchovní.⁴⁸⁹

Konzervativní většina v Islámském poradním shromáždění velmi rychle převzala někdejší pozici levice a postavila se do role obhájce ústavních pravomocí parlamentu vůči vládě. Zákonodárci si vyhradili právo dozorovat činnost exekutivy a korigovat vládu v případě, že shledají vládní politiku chybnou. Ve stejné době se začal zřetelně politicky emancipovat Chámene'í, který se ve střetech mezi prezidentem a konzervativní většinou v parlamentu stále častěji klonil na stranu poslanců.⁴⁹⁰ Parlamentní frakce získala po rozkolu uvnitř konzervativního tábora označení tradiční pravice a Rafsandžáního pragmatická linie pojmenování moderní pravice. Nespokojenost části konzervativního tábora s vládní politikou vyvolaly již některá opatření přijatá v rámci vládních ekonomických reforem po roce 1989, zejména zvyšující se daňová zátěž postihující obchodníky bázáru.

Vztahy mezi parlamentem a vládou se dále zhoršily v situaci prohlubujících se hospodářských potíží ve druhé polovině první reformní pětiletky. Ekonomičtí ministři Rafsandžáního vlády totiž pokládali za hlavní příčinu propadu hospodářství po roce 1992 a problémů s likviditou i strmě rostoucí inflací způsobenou orientací íránského soukromého obchodu na prostý import a maloobchodní distribuci zboží, tedy na podnikatelské aktivity postrádající jakoukoliv přidanou hodnotu. V situaci, kdy pouze 6 procent pracovní síly země zaměstnával výrobní sektor, tak podle vládních ekonomů využili obchodníci bázáru příležitosti v podobě uvolnění regulace k enormnímu nárůstu importů.⁴⁹¹

Priority Rafsandžáního vlády byly přitom zcela opačné: posílení domácí produkce a exportu. Vláda proto opětovně přistoupila ke kontrole trhu, cenové regulaci a státním intervencím do hospodářství. Tyto kroky zdůvodnila neodpovědným chováním obchodníků bázáru, kteří namísto investic do domácího výrobního sektoru vynaložili volné kapitálové

⁴⁸⁸ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 63-65.

⁴⁸⁹ Deník *Ettelá'át*, 8. a 9. 8. 1993.

⁴⁹⁰ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 201.

⁴⁹¹ EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995. s. 115-177.

prostředky na dovoz zboží ze zahraničí. Současně s opětovným posílením role státu zvýšila vláda ve snaze o získání dodatečných rozpočtových příjmů cenu veřejných služeb, včetně elektrické energie a zavedla pětiprocentní dovozní clo na veškeré zboží. Vedle toho byl přijat nový zákon o dani z příjmu, který poskytoval velkorysé úlevy státním zaměstnancům. Tyto kroky, které znamenaly reverzi některých liberalizačních opatření, obhajoval ministr Núrbachš argumenty, že neomezená politika importu není funkčním řešením ekonomických problémů země a zdůraznil, že namísto distribuce a spotřeby se hospodářský sektor Íránu pod vedením Rafsandžáního vlády musí zaměřit na investice, průmyslovou produkci a dosažení kontinuálního růstu. Zvyšování daní, cel a dalších poplatků obhajoval Núrbachš tím, že v situaci chybějících investic soukromého sektoru je úkolem státu zajistit financování různorodých infrastrukturních projektů.⁴⁹²

Chámene'í vůbec poprvé veřejně kritizoval Rafsandžáního a jeho vládu technokratů v říjnu 1992, kdy vyjádřil znepokojení nad tím, že vláda ignoruje ve své personální politice ty, kteří nesli břímě islámské revoluce a utrácí miliardy na rozvojové projekty, aniž by brala v úvahu náboženské a morální principy země.⁴⁹³ Později podpořil parlament, když vyjádřil přesvědčení o potřebě změnit hospodářské plány vlády tak, aby odrážely islámskou identitu Íránu. Vládu kritizoval rovněž kvůli tomu, že nevěnuje dostatečnou pozornost tématu sociální spravedlnosti. Rafsandžání však trval na tom, že zemi musí spravovat sekulárně vzdělaní experti, přičemž rozhodujícím kritériem vládní personální politiky musí být odbornost, a ne zásluhy o revoluci.

Parlament po roce 1992 však nepřestával s útoky proti vládní ekonomické politice. Poslanci kritizovali vysoké zdanění, které bylo dle jejich názoru zdrojem vysoké inflace poškozující hlavně chudé, stejně tak jako zvyšování cen vody, elektřiny a plynu. Vládu činili odpovědnou za rozbujelelou korupci a rostoucí byrokracii. Řešením nerovnováhy mezi vládními výdaji a příjmy neměly být dle tradicionalistické pravice ani zahraniční půjčky a investice zahraničních společností do íránského průmyslu. Parlament se postavil rovněž proti probíhající privatizaci. V létě 1994 rozhodl kvůli obviněním z korupce a podceňování státního majetku při privatizaci o zastavení přímého prodeje majetkové účasti státu ve státních firmách.⁴⁹⁴ Druhá fáze privatizace v letech 1995 až 1997 pak proběhla v omezené formě distribuce akcií státních podniků mezi jejich zaměstnanci a válečné veterány. Stále silněji zněla z parlamentních lavic kritika vůči jednotlivým členům Rafsandžáního rekonstrukčního kabinetu. Poslanci zpochybňovali morální a náboženskou kredibilitu především těch ministrů,

⁴⁹² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 188-190.

⁴⁹³ Deník *Ettelá'át*, 20.10. 1992.

⁴⁹⁴ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

kteří získali vzdělání na západních univerzitách a poukazovali na to, že z vlivných pozic v exekutivě byli odstraněni váleční veteráni, zástupci chudých vrstev společnosti a stoupcí Alláhovy strany.⁴⁹⁵

V konfrontaci s vládou se proměnilo i projednávání rozpočtu pro rok 1993/94 a především pak rozpočtu pro rok následující, který byl předložen parlamentu spolu návrhem Druhého pětiletého plánu. Rozpočet pro rok 1993/94 byl navržen jako proexportní a předpokládal mohutné navýšení na výdajové i příjmové straně. Vláda v rozpočtové kalkulaci vycházela z fixního jednotného kurzu měny a dalšího nárůstu daňové zátěže. Návrh se stal terčem ostré kritiky. Přesto byl rozpočet, byť v pozměněné podobě, Islámským poradním shromážděním přijat.⁴⁹⁶ Návrh rozpočtu pro rok 1994/95 a Druhý pětiletý plán vycházely ze záměru vlády dále posílit regulatorní roli státu a snahy přimět soukromý sektor k tomu, aby reflektoval principy vládní ekonomické politiky ve vztahu k posílení výroby a exportu na úkor importu a spotřeby. V souladu s tím chtěla vláda navýšit ceny paliv a energií, kontrolovat likviditu prostřednictvím bankovních úvěrů, zpřísnit fiskální kontrolu, omezit importy zvýšením cel a postupně snižovat nákladné subvence až k jejich úplnému odbourání.⁴⁹⁷

Naproti tomu parlamentní většina vedená Náteqem-Núrím a předsednou Mo'talefy 'asgarem-Óládím požadovala omezení role státu v ekonomice, konec regulačních opatření a posílení soukromého sektoru. Konzervativci odmítali kritiku vlády namířenou proti obchodníkům bázáru a hájili obchodní podnikání bázáru, jež bylo dle jejich názoru zcela v souladu s islámskými tradicemi. Stát měl dle tradiční pravice namísto podpory industrializace a nákladných vládních rozvojových projektů podporovat chudé a soustředit se na rozvoj zemědělství.⁴⁹⁸ Parlament požadoval v nejisté situaci dvouprocentního poklesu hrubého domácího produktu v roce 1993 rovněž zmrazení vládních výdajů a restrikce celkových výdajů státu. Islámské poradní shromáždění schválilo státní rozpočet za dva měsíce v únoru 1994. Vládní výdaje snížili poslanci oproti předloženému návrhu o deset procent. Prosadili zvýšení zdanění státních podniků a s výjimkou elektřiny zabránili plánovanému zvýšení cen energií.⁴⁹⁹

Debata o Druhém rozvojovém plánu byla značně komplikovanější. Přestože byl plán předložen již v prosinci 1993, začal se jím parlament zabývat až v srpnu nadcházejícího roku. Projednávání Druhého pětiletého plánu se stalo otevřeným bojem parlamentu proti

⁴⁹⁵ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 196.

⁴⁹⁶ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 200.

⁴⁹⁷ Middle East Economic Digest, 17.12. 1993.

⁴⁹⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 206-207.

⁴⁹⁹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 208

prezidentovi a jeho ekonomické politice. Poslancům se navzdory vládě podařilo odbourat řadu výhod a privilegií státních podniků, prosadit povinnost státních společností realizovat nákupy od domácích dodavatelů, omezit vládní monopoly a navýšit vládní subvence namísto jejich odbourání. Plán byl v původní podobě odmítnut a přijat až ve významně pozměněné podobě odrážející zájmy bázáru⁵⁰⁰, který byl nejsilnější složkou soukromého sektoru.

Prezident Rafsandžání se po této pokořující porážce na parlamentní půdě nevzdal a pokračoval ve válce s bázárem a jeho podporovateli na politické scéně. Již v květnu 1994 vznikl z prezidentovy iniciativy Výbor pro nápravu bázáru⁵⁰¹, jehož úkolem byla kontrola cenových výkyvů na trhu a boj proti nemravným praktikám obchodníků při distribuci a prodeji zboží. Když se nepodařilo prosadit přijetí příslušných zákonů v parlamentu, byla zavedena opatření proti spekulantství a předražování na exekutivní úrovni. Na truc bázáru byla zřízena síť vládních supermarketů Refah, která nabízela základní potraviny a další elementární produkty za velkoobchodní ceny. Obchodování se zahraničními měnami mimo bankovní sektor bylo postaveno mimo zákon a souběžně byla zavedena povinnost importérů realizovat platební operace prostřednictvím bank.⁵⁰²

4.4.3. Vojensko-průmyslový komplex a islámské nadace

Cílem rekonstrukčního úsilí prezidenta Rafsandžáního byla mimo jiné racionalizace činnosti ozbrojených složek Islámské republiky a jejich návrat do mírových poměrů. Prezident Rafsandžání přistoupil jednak k razantnímu omezení výdajů státu na zbrojení, jednak se snažil nalézt pro desítky tisíc příslušníků Islámských revolučních gard (IRGC) a milicí basídž nové úkoly v rámci rekonstrukce země. Díky nasazení sil IRGC a basídžijů do rekonstrukčních a infrastrukturních projektů vznikl na počátku 90. let mohutný vojensko-průmyslový komplex zaměstnávající v roce 1992 přibližně 45 tisíc lidí.⁵⁰³ Aktivita firem navázaných na IRGC a basídžijů zahrnovaly široké portfolio od stavebního průmyslu po obchod. IRGC importovaly velké objemy spotřebního zboží ze zahraničí přes vojenské přístavy a letiště, které tato složka ovládala. Vláda nad těmito semilegálními dovozy neměla prakticky žádnou kontrolu a logicky neměla možnost výběru cel a dalších poplatků, které by za standardních okolností byly na tyto importy uvaleny. Vojensko-průmyslový komplex se podílel například na výstavbě teheránského metra či nového letiště Imáma Chomejního

⁵⁰⁰ AMIRAHMADI, Hooshang. Iran's Second Development Plan. *Middle East Executive Reports*, February 1995. s. 6-14.

⁵⁰¹ per. *Komite-je tanzím-e bázár*. Deník Resálat, 9.5. 1994.

⁵⁰² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 210-211.

⁵⁰³ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

v metropoli Teheránu. Ve většině případů byly veřejné zakázky udělovány firmám napojeným na IRGC bez výběrového řízení na základě přímého zadání.⁵⁰⁴

Vojensko-průmyslový komplex IRGC úzce spolupracoval se státními podniky a především s podniky spravovanými islámskými nadacemi. Do správy šestice těchto nadací přešla po roce 1979 většina zkonfiskovaného majetku včetně velké části průmyslu. Islámské nadace získaly značně nezávislé postavení. Na konci 80. let kontrolovaly tyto nadace aktiva v hodnotě přibližně 20 mld. USD. Šlo tehdy o 140 výrobních závodů, 470 zemědělských podniků, 100 stavebních firem, 64 dolů a 250 obchodních společností.⁵⁰⁵ Celkem zaměstnávaly více než 400 tisíc zaměstnanců a disponovaly rozpočtem dosahujícím poloviny celého státního rozpočtu v tomto období. Z šestice nadací byla ekonomicky nejsilnější Nadace utlačovaných (per. *Bonjád-e mostazafán*) později transformovaná na Nadaci utlačovaných a postižených s přibližně 200 tisíci zaměstnanci. Rozsáhlé podnikatelské impérium vybudovaly rovněž Nadace mučedníků (per. *Bonjád-e šahíd*) a Nadace imáma Rezy sídlící v Mašhadu.⁵⁰⁶ Po smrti Chomejního se nadace staly osobní doménou nového nejvyššího vůdce Chámene'ího, který do jejich vedení jmenoval loajální duchovní.

Obdobně jako v případě IRGC se také islámské nadace založené za účelem plnění dobročinných a sociálních cílů transformovaly do podoby nezávislého obchodního impéria, které dle odhadů kontrolovalo po roce 2000 přibližně 40 procent íránského hospodářství a zisky ze své podnikatelské činnosti využívalo dle vlastního uvážení. Podniky napojené na IRGC a islámské nadace neoperovaly v souladu s právním rámcem platným pro ostatní podnikatelské subjekty. Disponovaly řadou zvláštních importních licencí, nebyly vázány obecnými pravidly veřejných zakázek a fakticky tak narušovaly fungování tržních mechanismů a znevýhodňovaly podniky soukromého sektoru.

Nadace byly obvykle velmi úzce propojeny s rozvětvenými rodinami šíitských duchovních a představovaly tak ve sledovaném období opěrný sloup politicko-ekonomické elity porevolučního Íránu. Vzhledem k absenci jakékoliv kontroly ze strany vlády je získání přesnějších dat o fungování těchto islámských nadací prakticky nemožné. Vzhledem ke svému politickému vlivu a podřízenosti nejvyššímu vůdci tyto skupiny úspěšně vzdorovaly centralizačnímu a reformnímu úsilí Rafsandžáního vlády. Svůj politický vliv prosazovaly jak prostřednictvím svých loajalistů v Islámském poradním shromáždění, tak i na lokální úrovni přes provinční emisary nejvyššího vůdce či páteční kazatele. Úzce byly a nadále jsou přes své

⁵⁰⁴ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵⁰⁵ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 178.

⁵⁰⁶ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 74.

kontakty napojeny rovněž na vlivné klerikální instituce Islámské republiky, Radu dohlížitelů a Radu pro určování zájmů režimu.⁵⁰⁷

4.4.4. Sociokulturní politika: průsečík zájmů prezidenta a levice

Před dalšími parlamentními volbami na jaře 1996 se dále zhoršily makroekonomické ukazatele. Po recesi a následné stagnaci v letech 1993 a 1994 vykazala íránská ekonomika v roce 1995 pouze nedostatečný tříprocentní růst a inflace vzrostla na nové roční maximum ve výši 50 procent. Vláda se v této situaci snažila usměrnit rostoucí rozčarování veřejnosti vlasteneckými apely zdůrazňujícími, že přestát toto obtížné období je národní povinností v zájmu budoucí prosperity země.⁵⁰⁸ Obava z dopadů hospodářských potíží na parlamentní volby vyústila v další kolo vzájemného obviňování mezi vládou a parlamentní většinou. V předvečer voleb byly vztahy mezi oběma pravicovými bloky (moderní a tradiční pravici) hluboce narušené a prezident Rafsandžání neměl jinou možnost než hledat nové spojení.

S prohlubujícími se rozpory mezi pragmaticky orientovaným prezidentem a tradicionalistickým křídlem konzervativní pravice nalézal prezident Rafsandžání v některých oblastech průsečík zájmů s někdejšími ideologickými nepřáteli na levé části politického spektra. Přestože byly názory Rafsandžáního frakce a levice na hospodářskou politiku obdobně neslučitelné jako v případě rivalů prezidenta na pravici, shodovaly se obě skupiny již od konce 80. let v pohledu na sociokulturní politiku země. Jak Rafsandžáního moderní pravice, tak levice sdružená kolem MRM obhajovaly nutnost posílení republikánských principů íránské ústavnosti na úkor klerikálních institucí a odbourání paralelních struktur, které v důsledku této duality nadále existovaly a představovaly překážku pro implementaci vládní politiky. Pokud jde o sociokulturní politiku, tedy oblast uplatňování svobod ve veřejném prostoru a implementaci omezení vyplývajících z islámského charakteru státu, ale také vzdělávání či kulturní sféru, pokládal prezident Rafsandžání dílčí liberalizaci za nezbytný předpoklad úspěchu hospodářské transformace země. V mezích existujícího ústavního rámce vnímal svobodné prostředí jako podmínku pro osobní seberealizaci každého jednotlivce a hybný činitel společenského rozvoje. Pluralitu názorů ve společnosti viděl jako nezbytný aspekt pro hledání nejlepších řešení při správě země i rozvoj vědeckého bádání a

⁵⁰⁷ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵⁰⁸ *Deník Írán*, 24.1. 1995. Interview s viceprezidentem Núrbachšem.

inovací. Stejně jako levice odmítal striktní prosazování ortodoxního výkladu náboženství jednou skupinou na úkor ostatních.⁵⁰⁹

Chomejní nezanechal obdobně jako v případě hospodářské politiky, vůči níž vyjadřoval navíc otevřeně despekt, zřetelný odkaz k následování ani ve sféře sociokulturní. Během svého veřejného působení patřil Chomejní k hlasitým odpůrcům napodobování zkažené západní kultury. Také však odmítal ultrakonzervativní pohled ortodoxních duchovních a opakovaně dával najevo, že ne všechny aspekty neislámské kultury je nezbytně nutné potlačovat.⁵¹⁰ Například v roce 1987 se Chomejní postavil snaze konzervativních duchovních zakázat západní filmy zobrazující nezahalené ženy či jiný neislámský obsah s tím, že záleží především na motivaci každého jednotlivce, zda takové dílo sleduje pro pobavení nebo pro poučení.⁵¹¹

Nástrojem prezidenta v této oblasti byla Nejvyšší rada pro kulturní revoluci (per. *Šúrá-je 'álí enqeláb-e farhangí*, dále HCCR) založená na počátku 80. let s cílem očištění kulturní sféry od vlivů Západu a sekulárních elementů z doby monarchie. HCCR začala plnit své úkoly od roku 1984, kdy se hlavní oblastí jejího zájmu stala sféra vyššího vzdělávání. Pod záštitou Chomejního si vybuodovala značně nezávislou autoritu, kdy přestože nedisponovala legislativní pravomocí, byly instrukce vydávané HCCR přijímány způsobem jakoby se jednalo o zákony. Po smrti Chomejního se Rafsandžánímu podařilo získat HCCR pod kontrolu a z titulu svého předsednictví v HCCR prosadil prezident v červnu 1992 publikaci v mnoha ohledech přelomového dokumentu nazvaného *Kulturní principy Islámské republiky*.⁵¹² Tento koncepční dokument vycházející z pragmatických pozic moderní pravice formalizoval předchozí vládní politiku v sociokulturní oblasti. Kulturní principy Islámské republiky se hned v úvodu odkazují na Chomejního selektivní kritiku postojů konzervativní pravice v této oblasti. Dokument předně vymezuje oblast sociokulturní regulace mezi pravomocemi vlády a zakazuje oficiálně neposvěcené akce stoupenců Alláhovi strany či dalších neofundamentalistických organizací zaměřené na násilné vynucování islámské morálky ve veřejném prostoru. Mimo zákon stavěl rovněž prosazování zbožnosti a asketismu způsobem, který představuje ohrožení rozvoje společnosti, narušování veřejného pořádku a propagandu proti modernizačnímu úsilí státu z islámských pozic.⁵¹³ Ze strany vlády šlo o zjevné varování neofundamentalistům, že autonomní aktivity radikálních nátlakových skupin, které byly jejich nástroji, nebudou nadále tolerovány. Zájem na postupném uvolňování

⁵⁰⁹ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵¹⁰ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 166-167.

⁵¹¹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 76.

⁵¹² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 167.

⁵¹³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 168.

kulturní oblasti ze sevření porevolučních restrikcí projevil prezident Rafsandžání jmenováním Mohammada Chátamího ministrem kultury a islámského vedení a svého bratra Mohammeda Hášemího ředitelem státního rozhlasu a televize.

Vlivný člen levicové MRM hodždžatoleslám Mohammad Chátamí zastával post ministra kultury už ve vládě premiéra Músavího od roku 1982.⁵¹⁴ Již v této době vyhocené revoluční atmosféry se Chátamí snažil moderovat radikální pozice ultrakonzervativní části nového vedení země. V rámci íránského porevolučního diskursu byl Chátamí islámským liberálem obhajujícím pluralistní společnost, občanské svobody a princip participace na výkonu státní moci. Chátamí nevybočoval z protizápadní linie levicového tábora, ale byl přesvědčen, že namísto zákazů musí být západní kulturní vlivy vytěsněny díky převaze islámské kultury, která bude pro společnost lepší alternativou nežli napodobování cizích vzorů. Domníval se však, že islámská kultura zůstane v tomto ohledu konkurenceschopnou pouze tehdy, oprostí-li se od dogmatismu, přestane-li hledat řešení soudobých problémů v historii a bude-li pružně reagovat na potřeby moderní společnosti.⁵¹⁵ Předpokladem toho byla svobodná interakce různých názorových proudů a veřejný prostor pro kritické hodnocení.

Chátamímu se podařilo v mezích nastavených mantinelů především zmírnit cenzuru sdělovacích prostředků. Během jeho působení ve vládě prezidenta Rafsandžáního se více než ztrojnásobil počet vydávaných periodik.⁵¹⁶ Média se již také nemusela obávat publikovat kritické texty na adresu režimu. Počet knih vydávaných v Íránu na počátku 90. let významně překročil nakladatelskou aktivitu před rokem 1979 a z nové svobody se těšila i umělecká scéna. Podporu ministerstva kultury získala například kinematografie, která se mohla soustředit na nová, často sociálně kontroverzní témata.⁵¹⁷

Rafsandžání i Chátamí věnovali pozornost rovněž otázce postavení žen ve společnosti a potřebám mladé generace. V případě ženské otázky obhajoval Chátamí zrovnoprávnění žen a jejich aktivní společenskou roli oproti konzervativnímu pohledu na roli žen přisuzujícímu ženám místo v domácnosti a při péči o rodinu. Velmi živým sporem s konzervativci byl také spor o způsob zahalování žen, kdy oproti flexibilnějšímu pohledu vlády požadovali ultrakonzervativci striktní uplatňování celé tělo zahalujícího čádu. Rozvoj vyššího a především pak univerzitního vzdělávání byl pro prezidenta zcela zásadní podmínkou úspěšné transformace Íránu do podoby moderní průmyslové ekonomiky. Státní správa i podnikatelský sektor potřebovaly sekulárně vzdělané odborníky, kterých byl v zemi po odchodu téměř

⁵¹⁴ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 80-81.

⁵¹⁵ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵¹⁶ Deník *Ettelá'át*, 26.2. 1991.

⁵¹⁷ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 300-302.

miliónu Íránců do exilu po roce 1979 nedostatek. Univerzity, které se staly po islámské revoluci terčem čístek a nekompromisní islamizace, dostaly od prezidenta Rafsandžáního nový impulz k rozvoji. Počet studentů v akademickém roce 1991/92 se oproti polovině 80. let ztrojnásobil a v roce 1996/97 vzrostl o dalších sto procent na 1,2 miliónu.⁵¹⁸ Prezident inicioval vznik polostátní Svobodné univerzity (*Dánešgáh-e ázád*) jako alternativy státních univerzit, jejichž kapacity nedokázaly uspokojit rostoucí počet zájemců o studium. Obdobně intenzivním rozvojem prošlo od 80. let také základní školství, což vedlo během poměrně krátké doby ke zdvojnásobení počtu gramotných Íránců a faktickému vymýcení negramotnosti ve věkové skupině mezi 6 a 29 roky.⁵¹⁹

Ve snaze omezit ekonomické dopady populačního boomu 80. let zahájila vláda po roce 1989 politiku kontroly porodnosti. Rodina se dvěma dětmi byla vládní propagandou prezentována veřejnosti jako ideální islámský model. Byly zřízeny specializované gynekologické kliniky, zavedena sexuální osvěta, distribuována antikoncepce a kondomy. Polygamní sňatky, byť stále legální, byly prezentovány jako relikty minulosti a mladá manželství motivována, aby byly sňatky uzavírány s podmínkou toho, že se manžel zřídka možnosti sňatku s další ženou. Mladým ženám bylo doporučováno, aby pro případ rozvodu trvaly ve smlouvě na požadavku rozdělení majetku rovným dílem. Tato opatření se ukázala jako vysoce efektivní a Írán se tak mezi léty 1989 a 2003 stal příkladem bezprecedentního poklesu populačního růstu z 3,2 procent na 1,2 procenta ročně.⁵²⁰ K západoevropským standardům se v 90. letech velmi přiblížil průměrný věk, kdy mladí lidé vstupují do manželství.

V odporu proti vládní politice sociokulturního uvolnění se spojila tradicionalistická pravice s neofundamentalisty a náboženskými extrémisty stojícími dosud mimo hlavní proud íránské politiky. Ti vládní politiku napadali jako zradu revolučních principů a pohrdání Chomejního odkazem. Uvolnění kontroly bylo podle stoupenců tohoto tábora pouze příležitostí k importu morálně zkažených západních hodnot s cílem rozmělnit výsledky islámské revoluce zevnitř. Rafsandžánímu varování navzdory zaktivizovaly konzervativní síly samozvané ochránce islámské mravnosti, milice basídž a stoupence Alláhovy strany, ke konfrontaci s představiteli této nové politiky. Do čela ultrakonzervativních sil se postavil ájatolláh Džánnatí. Ten vyzval milice basídž, aby nehledě na vládní proklamace vzali do svých rukou dohled nad prosazováním islámské mravnosti, byť by tím riskovali uvěznění. Chátamího a další vládní představitele označil pejorativně za liberály a novináře, spisovatele a

⁵¹⁸ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵¹⁹ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 180.

⁵²⁰ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 184.

umělce obvinil ze zneužívání svobody projevu, přičemž neopomněl zdůraznit, že takové osoby nemohou nadále beztréstně žít v Íránu.⁵²¹ Rostoucí kampaň konzervativců, veřejné demonstrace proti vládní sociokulturní politice i stále silnější parlamentní tlak na své odvolání nebyl Mohammad Chátamí ochoten dále snášet a proto v červenci 1992 rezignoval na funkci ministra.⁵²²

Chátamího nástupcem se stala v té době rychle rostoucí hvězda konzervativního tábora, Alí Ardašír Lárídžání. V době jmenování teprve čtyřiatřicetiletý Lárídžání, který pochází z prominentní klerikální rodiny, zůstal ministrem kultury a islámského vedení i ve druhém Rafsandžáního kabinetu jmenovaném v srpnu 1993. Lárídžáního nástup do funkce umocněný triumfem konzervativců nad levicí v parlamentních volbách na jaře 1993 předznamenal revizi politicky společenského a kulturního uvolňování režimu spojeného s působením ministra Chátamího. Konzervativní tábor uvítal jmenování Lárídžáního s nadšením a konzervativní tisk vysoce oceňoval především jeho absolutní oddanost principům koncepce velájat-e faqíh a nejvyššímu vůdci Chámene'ímu. Podporu Lárídžánímu vyjádřili také konzervativní duchovní sdružení v JMHEQ, kteří současně zdůraznili, že od nového ministra očekávají větší roli duchovních při určování sociokulturní politiky země.⁵²³ Sociokulturní politika se tak stala oblastí, kde se více než v jiných agendách státu angažovali duchovní bez vazby na oficiální instituce.

Přestože Lárídžání nepřejal rétoriku ultrakonzervativců, bylo záhy zřejmé, že jeho politická linie bude znamenat návrat ke konfrontačnímu přístupu, pokud jde o vliv západních kulturních vlivů. Lárídžání deklaroval, že základem íránské kultury musí být islámská východiska a vyzval konzervativní elementy i nejvyššího vůdce, aby se více zapojili do formování kulturní politiky Islámské republiky. Lárídžáního oporou se nově stala také HCCR, jejímž místopředsedou jmenoval Chámene'í v listopadu 1992 konzervativního duchovního hodždžatolesláma Mohammadí-Golpájgáního.⁵²⁴ Z instituce, která byla po roce 1989 nástrojem Rafsandžáního liberalizačních snah, učinili Lárídžání s Mohammadím-Golpájgáním prostředek kulturní regrese. HCCR si vytyčila za cíl návrat islámské morálky v oblékání, divadle, filmu i televizním a rozhlasovém vysílání. Univerzity a kulturní instituce země se měly stát pod vedením HCCR centry dogmatické čistoty a boje proti kulturním vlivům Západu. Duchovní měli vykonávat přímý dohled nad vzdělávacími institucemi a

⁵²¹ Deník *Kajhán*, 13.1. 1990.

⁵²² TAKEYH, Ray. *Hidden Iran: Paradox and Power in the Islamic Republic*. New York, 2006. s. 44.

⁵²³ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 216.

⁵²⁴ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 215.

revoluční hodnoty mezi studenty měli střežit členové milicí basídz, které rozšířily své aktivity na univerzitní půdu.

Pod vedením Lárídzáního byly veškeré kulturní aktivity v zemi striktně kontrolovány a jakákoliv odchylka z vymezených mantinelů trestána. Lárídzání obhajoval svou restriktivní politiku argumentem, že uplatňování neomezených svobod nemůže v Islámské republice směřovat proti prosperitě islámské společnosti. Svoboda byla dle Lárídzáního prostředkem k duchovnímu růstu a není proto možné tolerovat její zneužívání.⁵²⁵ Mešity získaly pod Lárídzáního vedením postavení hlavní kulturní instituce i pravomoci povolovat nezávislé kulturní aktivity na místní úrovni. Občanský dohled nad veřejnou morálkou, proti kterému se Rafsandžáního první vláda ostře vymezila, se od Lárídzáního dočkal plné podpory. V roce 1992 došlo k restrukturalizaci policie a přijetí nového zákona na ochranu milicí basídz, který jim dával obdobné pravomoci jako policejním složkám. O dva roky později pak schválilo Islámské poradní shromáždění zákon umožňující policejním složkám použít střelby při potlačování nepovolených demonstrací.⁵²⁶

Konzervativní ofenzíva za obnovu islámské kultury a návrat islámských principů do veřejného sektoru probíhala s plnou podporou Chámeneho. Ten právě v této době jmenoval řadu ultrakonzervativních duchovních na významné pozice v mocenské struktuře země.⁵²⁷ Například ájatolláh Džánnatí získal prestižní pozici teheránského pátečního kazatele. Pozornost ministra Lárídzáního a jeho konzervativních spojenců se zaměřila rovněž na televizní a rozhlasové vysílání. Poslanci kritizovali jak přítomnost neislámského obsahu a západní tvorby ve vysílání, ale také například to, že mezi zaměstnanci obou organizací je malý počet stoupců Alláhovy strany a příliš mnoho žen.⁵²⁸ Ředitel rozhlasu a televize Mohammad Hášemí se proti těmto obviněním hlasitě bránil, ale výsledná konfrontace vyústila v červenci 1994 v jeho odvolání. Na jeho místo jmenoval Chámene'í stávajícího ministra kultury a islámského vedení Lárídzáního, jehož nástupcem se stal neméně konzervativní Mostafá Mír-Salím.⁵²⁹ Ten se během svého funkčního období zaměřil na boj proti liberálnímu tisku a novinářům, kteří nevykazovali dostatečnou oddanost islámským hodnotám. Řada periodických tiskovin ztratila v této době povolení k publikační činnosti a nová povolení byla udělována pouze ideologicky prověřeným redakcím. Levicí a následně také Rafsandžáním bylo faktické zpřísnění cenzury vnímáno jako snaha tradicionalistické pravice monopolizovat politickou moc a potlačit jakékoliv odlišné názory.

⁵²⁵ Deník *Ettelá'át*, 25.10. 1992.

⁵²⁶ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵²⁷ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 218.

⁵²⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 221.

⁵²⁹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 222.

4.4.5. Parlamentní volby 1996 a etablování moderní pravice

Před parlamentními volbami 1996 byla již jednota konzervativního tábora pouhou fikcí. Opakující se politické boje mezi prezidentem Rafsandžáním prosazujícím pragmatickou proreformní politiku a předsedou parlamentu Náteqem-Núrím, který vedl opozici proti vládě z tradicionalistických pozic, narušily vztahy uvnitř konzervativního tábora a postavily stoupence prezidenta do nejisté pozice z hlediska dalšího politického přežití. Obava z pokračování mocenského monopolu tradicionalistické pravice stále více sblížovala moderní pravici, jejíž jádro tvořili nejbližší spolupracovníci prezidenta v exekutivě, s levicí. Levice navíc od volební porážky v roce 1992 procházela obdobím vnitřních proměn, které po roce 1997 vyústily ve zformování reformistického hnutí. Do té doby nejvýznamnější politická organizace na levé části politického spektra, MRM, přerušila v roce 1992 svou činnost a obnovila ji až před následujícími volbami. Během tohoto intermezza vyplnila vzniknuvší vakuum další levicově orientovaná organizace Mudžáhedů islámské revoluce (MIRO) Behzáda Nabavího.⁵³⁰ MIRO a některá proreformní média, zejména deníky *Asr-e Má* a *Salám*, sehrály během této doby významnou úlohu při proměně radikální levicové scény a sblížení postojů s moderní pravíci. Novináři publikující v těchto periodikách pokládali za svůj úkol ochranu republikánských hodnot ústavy před klerikálními tradicionalisty. Proti principu absolutní poslušnosti nejvyššího vůdce stavěli argumentaci, že islámský charakter režimu pramení z jeho republikánské formy a obhajovali tezi, že autorita vůdce je založena na jeho uznání nejvyšším vůdcem volbou. Otevřeně hovořili o potřebě demokratických reforem nebo superioritě práva nad pravomocemi vůdce.⁵³¹

Levice před volbami v roce 1996 značně zmírnila kritiku prezidenta Rafsandžáního a nově připustila, že vedle společného zájmu na otevřenějším politickém systému, uvolnění kontroly v sociokulturní oblasti a uplatňování principů právního státu sdílí s moderní pravíci také mnohé názory na hospodářskou politiku; mimo jiné přesvědčení o nezbytnosti přeměny Íránu na moderní průmyslovou ekonomiku.⁵³² Krom toho levice od konce 80. let významně modifikovala své postoje k zahraniční politice, přičemž zcela opustila ideu exportu revoluce.

Tradicionalistická pravice v kampani před volbami akcentovala otázku absolutního mandátu valí-je faqíha a vymezila se proti svým oponentům jakožto těm, kteří zpochybňují absolutní velájat-e faqíh. V létě 1995 po rezignaci předsedy JRM ájatolláha Mahdáví-Káního pro nesouhlas s politizací této organizace získal uvnitř tradicionalistické pravice vůdčí

⁵³⁰ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵³¹ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵³² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 228.

postavení Náteq-Núrí.⁵³³ Náteq-Núrí prosazoval neotradicionalistický pohled na velájat-e faqíh vycházející z přesvědčení, že valí-je faqíh má po dobu okultace skrytého imáma stejné postavení jako prorok Muhammad a imámové. Mahdaví-Kání ze stejných pozic argumentoval, že mandát valí-je faqíha není předmětem volby, ale pouze uznáním nezávisle existující autority nejvyššího vůdce.⁵³⁴

Tradicionalistické křídlo konzervativního tábora se vymezilo jak proti moderní pravici, tak rovněž levici. Své politické rivaly označilo jako síly odmítající vládu v souladu s principy koncepce velájat-e faqíh a doporučilo volit proti těm kandidátům, kteří chtějí oddělení náboženství a státu a hovoří o islámu bez významné role pro duchovní.⁵³⁵ Moderní pravice poukazovala v rámci volební kampaně na pozitivní výsledky Prvního pětiletého plánu a zdůrazňovala význam osobních svobod, občanské společnosti, republikánských elementů režimu a nutnosti dynamičtější interpretace norem islámského práva šarí'a. Absolutní interpretaci mandátu valí-je faqíha odmítala jako potření principu participace. S odkazem na praxi proroka Muhammada po odchodu z Mekky do Medíny představitelé moderní pravice argumentovali, že pravomoc faqíha k vládě je odvislá od aktu uznání veřejností prostřednictvím voleb. Úkolem politické reprezentace bylo dle jejich názoru nalézání souladu mezi islámskou tradicí a modernitou a mezi religiózně orientovaným politickým systémem a republikánstvím.⁵³⁶

Prezident Rafsandžání zůstal členem JRM po celou dobu sporů mezi jím vedenou vládou a konzervativním parlamentem a s velkou pravděpodobností počítal s tím, že se on osobně i jeho političtí spojenci budou ve volbách v roce 1996 ucházet o zvolení na jednotné kandidátní listině konzervativního bloku. Rafsandžání proto před volbami navrhl zařadit na kandidátní listinu podporovanou JRM několik ministrů svého kabinetu a svých nejbližších spolupracovníků reprezentujících názory moderní pravice. Tento požadavek však Náteq-Núrí odmítl.⁵³⁷ Tím inicioval následné rozhodnutí Rafsandžáního spojenců účastnit se voleb pod záštitou strany Budovatelů Íránu (per. *Kárgozárán-e sázandegí-je Írán*) vedené starostou Teheránu Gholám-Hossejnem Karbáchším. Vznik organizace Budovatelů Írán oznámili Rafsandžáního spolupracovníci ještě před rozhodnutím účastnit se voleb, když takto deklarovali připravenost pokračovat v reformním programu vlády v období po volbách. Na rozdíl od levice, která vznik Budovatelů Íránu jakožto spřízněné ideologické frakce přivítala, postavila se tradicionalistická pravice k této iniciativě nepřátelsky. Skupina 150 poslanců

⁵³³ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 69-70.

⁵³⁴ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵³⁵ Deník *Kajhán*, 1.10. 1995.

⁵³⁶ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 229.

⁵³⁷ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

reagovala na vznik Budovatelů Íránu protestním dopisem. Jiná část konzervativců se ke vzniku strany Budovatelů Íránu postavila vstřícněji. Například Mahdavi-Kání ocenil důraz, který stoupenci tohoto uskupení kladli na odborné předpoklady osob ucházejících se o politické funkce.⁵³⁸

Ve svém prohlášení před volbami Budovatelé Íránu deklarovali, že neusilují o rozdělení konzervativního tábora, ale chtějí přispět k širší názorové pluralitě nového Islámského poradního shromáždění.⁵³⁹ V souladu s obvyklou praxí personálně překrývajících se kandidátních listin obdobně ideologicky orientovaných politických subjektů zveřejnil konzervativní tábor dvě kandidátky: jednu vedenou Budovatelí Íránu zahrnující však také deset předních osobností JRM včetně Náteqa-Núrího i několik kandidátů MRM a druhou listinu vedenou JRM, na kterou bylo zařazeno rovněž deset kandidátů Budovatelů a také reprezentanti satelitních organizací JRM, především Mo'talefy.⁵⁴⁰

Volební klání opět významným způsobem poznamenaly diskvalifikace kandidátů Radou dohlížitelů. Rok před volbami přijal konzervativní parlament nový zákon, který dále rozšiřoval kontrolní pravomoci Rady dohlížitelů nad volebním procesem. Tento krok posílil sebedůvěru členů Rady dohlížitelů, takže někteří neváhali deklarovat své sympatie vůči konkrétním kandidátům či soupeřícím frakcím. Předvolební atmosféru dále zjitřila prohlášení představitelů konzervativního tábora, například Mováhedího-Kermáního, který zpochybnil kompetitivní charakter voleb, když prohlásil, že v islámu jsou volby záležitostí výběru nejctnostnějších osobností, nikoliv soupeřením programů a idejí západního stylu.⁵⁴¹ Z 5359 uchazečů o poslanecké mandáty dala Rada dohlížitelů souhlas s kandidaturou 3228 kandidátů.⁵⁴² Mezi zamítnutými kandidáty bylo opět množství silných kandidátů levicového bloku, který na tuto ne zcela neočekávatelnou situaci zareagoval vznikem společné kandidátní listiny levicových sil nazvané Koalice linie imáma. Ta sdružovala především osobnosti z MIRO a MRM. Známými jmény této kandidátky byli například Behzád Nabaví nebo Sa'íd Hadždžariján.⁵⁴³

Na politické scéně se před volbami objevila rovněž dvě nová uskupení. Na podporu konzervativců vystoupila Společnost na obranu hodnost revoluce (per. *Džámi'at-e defá' az arzešhá-je enqeláb*) vedená bývalým ministrem pro zpravodajskou činnost Mohammadem Rejšahrím. Ten vyhlásil, že hlavní motivací organizace je podpora sil prosazujících principy

⁵³⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 235.

⁵³⁹ Prohlášení bylo otištěno v deníku Hamšahrí dne 2.3. 1996.

⁵⁴⁰ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 239.

⁵⁴¹ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵⁴² Iran Data Portal – 1996 Parliamentary Election. Dostupné na WWW:

<<http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/parl/1996/>>

⁵⁴³ Deník *Salám*, 28.2. 1996.

velájat-e faqíh a revoluční hodnoty proti těm, kteří se snaží Islámskou republiku derevolucionalizovat. Společnost na obranu hodnot revoluce zveřejnila vlastní kandidátní listinu s kandidáty ostatních politických uskupení, kterým vyjádřila podporu. Před volbami proběhl také neúspěšný pokus o aktivizaci Bázargánova Hnutí svobody. Rada dohlížitelů však připustila k účasti na volbách pouze pěti kandidátů, kteří na protest proti vyloučení ostatních své kandidatury nakonec stáhli.⁵⁴⁴

Samotné hlasování mělo nezvykle dramatický průběh, když byla v prvním kole zvolena jen menší část poslanců a většina mandátů musela být rozdělena až v kole druhém. Mezi prvním a druhým kolem do voleb zasáhla velmi nestandardním způsobem Rada dohlížitelů, když anulovala výsledky v šestnácti volebních obvodech. Tajemník Rady ájatolláh Džánnatí hájil tento krok s odkazem na to, že Rada dohlížitelů nemohla připustit zvolení kandidátů, kteří získali hlasy díky svému bohatství, vlivu nebo nereálným slibům voličům.⁵⁴⁵

I přes tuto podporu získala konzervativní pravice v novém parlamentu menší zastoupení, než doufala. Sto deset poslaneckých mandátů stačilo skupině poslanců vedené JRM k tomu, aby se stala nejsilnější parlamentní frakcí. Nezáskala nicméně parlamentní většinu. Budovatelé Íránu se ziskem osmi desítek poslanců jen lehce zaostali a utvořili v novém Islámském poradním shromáždění pod označením Uskupení Alláhovy strany (per. *Madžma'-e hezbollah*) společnou frakci s levicovými poslanci. Konzervativní frakce, jejíž vůdce Náteq-Nurí byl znovu zvolen předsedou parlamentu, nazvala svou parlamentní skupinu Společností Alláhovy strany (per. *Džáme'e-je hezbollah*).⁵⁴⁶

⁵⁴⁴ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 237.

⁵⁴⁵ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 240.

⁵⁴⁶ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

4.5. Chátamího pokus o reformu Islámské republiky zevnitř

Výsledky parlamentních voleb na jaře 1996 nasměrovaly pozornost všech tří soupeřících frakcí k prezidentským volbám v roce následujícím. Pro tradicionalistickou část konzervativního tábora vedenou staronovým předsedou Islámského poradního shromáždění Náteqem-Núríem měla být prezidentská volba finálním krokem ke konsolidaci politické moci v Islámské republice v rukou jím vedené skupiny, která v této době otevřeně spolupracovala s klerikálními institucemi státu působícími pod patronací nejvyššího vůdce Chámene'ího. Protože ústava omezovala výkon prezidentského mandátu na dvě po sobě následující funkční období, počítala tradicionalistická pravice s tím, že Rafsandžáního nahradí ve funkci prezidenta její kandidát.⁵⁴⁷ Reformovaná levice, která své síly spojila s pragmatickými technokraty Rafsandžáního administrativy fakticky vypovězenými z konzervativního tábora, pokládala naproti tomu prezidentské volby v roce 1997 za příležitost k využití sílí nespokojenosti značné části veřejnosti se správou země Chomejního dědici a k renesanci mocenského postavení, které ztratili po roce 1992. Přestože Rafsandžání vyjadřoval zájem pokračovat v započatém reformním úsilí, nesetkala se iniciativa jeho stoupenců ke změně ústavy ve smyslu požadavku, aby Rafsandžání mohl kandidovat na třetí funkční období, s pochopením konzervativního tábora ani Chámene'ího.⁵⁴⁸

4.5.1. Prezidentské volby 1997

Po prezidentském úřadu toužil zcela otevřeně Náteq-Núrí, ale cesta k jeho kandidatuře nebyla přímočará. Jako první oznámila již v červenci 1996 kandidaturu expremiéra Mír-Hssejn Músavího společná parlamentní frakce moderní pravice a reformované levice Uskupení Alláhovy strany.⁵⁴⁹ Nominace Músavího byla nicméně především taktickým manévrem, jehož motivem bylo přimět konzervativce k oznámení jména protikandidáta a zahájit co nejdříve volební kampaň. Smyslem tohoto kroku bylo rovněž rozbít snahu konzervativního tábora omezit kompetitivní charakter voleb. Od vlivných postav konzervativní frakce totiž zaznívaly hlasy volající po jediném kandidátovi, jehož zvolení

⁵⁴⁷ WELLS, Matthew C. Thermidor in the Islamic Republic of Iran: The Rise of Muhammad Khatami. *British Journal of Middle Eastern Studies*. Vol. 26, No. 1 (May 1999). s. 27-39.

⁵⁴⁸ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 241.

⁵⁴⁹ Deník *Salám*, 28.7. 1996.

pouze formálně stvrdí nastavený politický kurz země a kontinuitu ve vedení po odchodu Rafsandžáního z funkce.⁵⁵⁰

Tímto kandidátem měl být Alí Akbar Náteq-Núrí. Ten poněkud paradoxně nevstoupil do boje o prezidentský úřad jako kandidát JRM, ale Mo'talefy. Ta tak, oproti JRM, která projevovala stále nejednoznačný postoj k politizaci šíitského duchovenstva, dala zřetelně najevo svůj zájem o širší politickou angažovanost. Toho využil Náteq-Núrí, který navzdory tradiční rezervovanosti konzervativního tábora ke stranické politice deklaroval, že politické strany mají v Islámské republice nezbytné místo.⁵⁵¹ Na přímou podporu od JRM a také JMHEQ si musel Náteq-Núrí počkat do května 1997, kdy však už jeho hlavním soupeřem nebyl Músaví, ale hodždžatoleslám Mohammad Chátamí.⁵⁵² Bývalý ministr kultury a islámského vedení Chátamí oznámil svou kandidaturu v lednu 1997 po rezignaci Músavího. Stal se kandidátem MII, MRM a HM. V dubnu Chátamího svým kandidátem zvolila strana Budovatelů Íránu a na stranu svého bývalého ministra se připojil také prezident Rafsandžání. Odcházející prezident nebyl formálně součástí strany Budovatelů Íránu ani nepřerušil své členství v JRM, ale osobní antipatie k Náteqovi-Núřím a jeho politickému programu vedla Rafsandžáního k rozhodnutí podpořit kandidáta protistrany.⁵⁵³

Pokles podpory v parlamentních volbách 1996 vedl Náteqa-Núřího k dílčímu zmírnění konfrontační rétoriky, ale výběrem témat své kampaně nadále zůstával věrný linii parlamentních voleb 1992 a 1996. Náteq-Núrí byl kandidátem konzervativního klerikálního establishmentu reprezentujícího zachování statu quo. Podporu jeho kandidatury vyjádřili Chámene'í, členové Rady dohlížitelů, Shromáždění znalců a dalších revolučních organizací režimu.⁵⁵⁴ Byl jednoznačně hlavním favoritem voleb, o jehož úspěchu jen málokdo pochyboval. Chátamí vstupoval do prezidentského klání jako podstatně slabší kandidát. Jeho kampaně se soustředila na potřebu reformy politického systému, vlády v souladu s principy vlády zákona, superiority a plné implementace ústavy, garance práv a svobod občanů, uvolnění na poli kultury a pokračování reformního programu prezidenta Rafsandžáního v hospodářské oblasti. Chátamí zdůrazňoval význam republikánských principů a participace občanů na vládě.⁵⁵⁵ Pokud jde o ekonomický rozvoj, zastával Chátamí názor, že reformy v této oblasti musí jít ruku v ruce s rozvojem politickým. Své podporovatele však ujistil, že

⁵⁵⁰ WELLS, Matthew C. Thermidor in the Islamic Republic of Iran: The Rise of Muhammad Khatami. *British Journal of Middle Eastern Studies*. Vol. 26, No. 1 (May 1999). s. 27-39.

⁵⁵¹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 242.

⁵⁵² BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 26.

⁵⁵³ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵⁵⁴ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 79.

⁵⁵⁵ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 94-95.

v případě svého zvolení nedopustí opakování událostí Perské ústavní revoluce a vyjádřil svou víru v islámský charakter státu a koncepci velájat-e faqáh.⁵⁵⁶

Přestože byl Chátamí součástí politicky privilegované vrstvy šíitských duchovních, bylo jeho zázemí podstatně širší. Disponoval jak tradičním náboženským, tak sekulárním vzděláním a v íránském prostředí byl považován za liberálního intelektuála s dobrými znalostmi západní filozofie či například literatury. Již během svého působení na ministerstvu kultury a islámského vedení vešel ve známost jako obhájce politických a občanských svobod, pluralitní společnosti, uvolnění islamizace veřejného prostoru a striktní kontroly sociokulturního života. Na rozdíl od svého protivníka si uvědomoval rostoucí společenskou poptávku po změně, měnící se priority a očekávání mladé generace Íránců a také rostoucí ambice žen ve společnosti. Chátamího kandidatura tak byla spojena především s vírou ve změnu reprezentovanou osobnostmi stojící mimo v té době vládnoucí skupinu konzervativních duchovních.

Hlasování 23. května 1997 předcházelo tak jako v případě parlamentních voleb proces prověřování kandidátů Radou dohlížitelů. Z celkem 238 uchazečů, kteří projevíli zájem se zúčastnit voleb, umožnila Rada dohlížitelů kandidovat pouze čtyřem osobnostem. Spolu s Náteqem-Núríem a Chátamím bojovali o hlasy voličů také Mohammad Rejšahrí a Rezá Zaváre'í.⁵⁵⁷

Překvapivým vítězem se již po prvním kole se ziskem 69 procent hlasů stal Mohammad Chátamí. S velkým odstupem skončil se ziskem téměř 25 procent hlasů na druhém místě favorit voleb Náteq-Núrí. Voleb se zúčastnilo 91 procent voličů, což představovalo oproti hlasování v roce 1993 třetinové navýšení volební účasti. Signifikantní byl zejména nárůst počtu mladých lidí a žen účastnících se hlasování. Chátamí porazil kandidáta konzervativního establishmentu v Teheránu, ve městech i na venkově, přičemž největší podporu získal v odlehlých provinciích Jazd, Búšehr, Ílám nebo Fárs. Chátamího upřednostnily v naději na zlepšení svého postavení íránské národnostní menšiny: Kurdové, Ázerové nebo Balúčové. Náteq-Núrí uspěl proti Chátamímu v kaspických provinciích, odkud sám pocházel.⁵⁵⁸ Hlasy pro Chátamího byly z velké části namířeny proti stávajícímu mocenského rozložení sil a dominanci konzervativního tábora, který se po roce 1989 značně odcizil širší veřejnosti.

⁵⁵⁶ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵⁵⁷ Iran Data Portal – 1997 Presidential Election. Dostupné na WWW:

<<http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/pres/1997/>>.

⁵⁵⁸ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 34.

Chátamí bezprostředně po uvedení do prezidentské funkce zopakoval svůj závazek prosazovat reformní program, se kterým se ucházel o přízeň voličů. Jakkoliv byla absence přímých vazeb na vládnoucí establishment velkou výhodou ve volební kampani, ukázalo se Chátamího postavení mimo aktuální mocenské struktury slabým místem nového prezidenta v povolebním období. Protože neměl homogenní, jasně strukturovanou skupinu podporovatelů, jako měl konzervativní tábor v podobě obchodníků bázáru, musel Chátamí hledat politické spojence, o něž by se opřel při budování nové exekutivy. Chátamího zvolení prezidentem se sice stalo impulzem pro vznik koalice proreformních politických sil pojmenované podle volebního dne Fronta 2. chordádu (Fronta 23. května), ale toho uskupení nemohlo prozatím poskytnout podporu, kterou ve své nové pozici potřeboval.⁵⁵⁹

Při sestavování nové vlády v létě 1997 se proto opřel o Rafsandžáního reformátory, kteří představovali jednak kontinuitu s předchozí exekutivou a disponovali navíc druhou nejsilnější parlamentní frakcí. Z 22 ministrů Chátamího vlády na ministerských postech bylo 17 nováčků, ale téměř polovina ministrů zastávala ministerské funkce v některé z předchozích vlád. Pět ministrů Chátamího kabinetu bylo členy strany Budovatelů Íránu a pozici prvního viceprezidenta si zachoval Hassan Habíbí. Většina dalších ministrů byla pragmaticky orientovanými odborníky, kteří vyrostli ve státním aparátu porevolučního režimu. V obavě před nesouhlasnou reakcí parlamentu nejmenoval Chátamí na žádnou z ministerských pozic ženu. Až později zaujala předsedkyně Organizace pro ochranu životního prostředí Ma'súmeħ Ebtekár pozici viceprezidentky země.⁵⁶⁰ Složení Chátamího vlády se stalo terčem kritiky konzervativní frakce režimu, která prezidenta vinila z toho, že nesplnil slib vytvořit nadstranickou vládu.

Nevoli konzervativních poslanců vyvolalo kromě dalších nominací, když Chátamí odmítl znovu jmenovat do čela rezortu zahraničních věcí dlouholetého ministra Velájatího a na jeho místo dosadil dosavadního íránského velvyslance při OSN Kamala Charrázího. Svou pozici ve vládě si neudržel ani konzervativní ministr pro zpravodajskou činnost Alí Falláchiján, který před tím zastával post vrchního prokurátora Speciálního soudu pro duchovní. Nespokojenost dali poslanci najevo i s nominací hlasitého kritika restrikcí ústavních svobod 'atáolláħa Moháħeráního ministrem kultury a islámského vedení a Abdolláħa Núrího ministrem vnitra.⁵⁶¹ Navzdory těmto námitkám vyjádřilo Islámské poradní

⁵⁵⁹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 270.

⁵⁶⁰ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 39-43.

⁵⁶¹ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 89.

shromáždění všem členům Chátamího kabinetu důvěru. Chátamího vláda byla teprve druhým kabinetem od roku 1980, který parlament schválil v předložené podobě.⁵⁶²

4.5.2. Íránská gласnost'

Jak volební vítězství díky přesvědčivé podpoře většiny všech oprávněných íránských voličů, tak i relativně snadné získání parlamentní důvěry pro jeho kabinet byly jistě důvody pro sebevědomý start Chátamího prezidentství. Nový prezident si ovšem uvědomoval, že má jen malé šance prosadit svůj reformní program v situaci, kdy nemá většinovou podporu parlamentu a současně čelí opozici klerikálních institucí režimu. V době Chátamího nástupu do prezidentského úřadu byly jak Rada dohlížitelů, tak Rada pro určování zájmů režimu obsazeny Chámene'ího konzervativními spojenci. Radu pro určování zájmů režimu oživil Chámene'í po roce 1997 po osmi letech faktické nečinnosti. Rozšířil počet stálých členů tohoto sboru a oproti dosavadní praxi nepostavil do čela této instituce prezidenta, ale novým předsedou jmenoval bývalého prezidenta Rafsandžáního.⁵⁶³

Chámene'í tímto krokem opět nabídl exprezidentovi vrcholné místo ve struktuře klerikální mocenské hierarchie poté, co během soupeření mezi Rafsandžáního vládou a parlamentem stranil parlamentní frakci tradicionalistické pravice. Kromě toho Chámene'í rozhodl o posílení pravomocí Rady pro určování zájmů režimu, čímž umocnil její roli jako hlavního poradního orgánu nejvyššího vůdce. Rafsandžáního, který se po roce 1996 rozešel s hlavním proudem konzervativního tábora a v prezidentských volbách 1997 podpořil kandidáta levice Chátamího, tak postavil před obtížnou volbu, zda setrvat na dosavadní podpoře reformního proudu a nové vlády, či spojit své síly s nejvyšším vůdcem. Krom toho byla v rukou Chámene'ího stoupenců také justice a represivní složky režimu, včetně IRGC.

Povolební rozložení sil na íránské politické scéně otevřelo Chátamímu cestu k uskutečnění pouze části svého programu. Tím, že měl kontrolu nad exekutivním aparátem státu, mohl navázat na své působení ve funkci ministra kultury a islámského vedení před rokem 1992 a zahájit novou etapu uvolňování striktní kontroly v této sféře. S Chátamího prezidentstvím došlo během krátké doby k renesanci svobodné žurnalistiky, publikační činnosti a dalších na státu nezávislých občanských a kulturních aktivit. Chátamí byl ze své pozice schopen prosadit omezení cenzury, větší toleranci státu k pluralitě názorů a podpořit rozvoj občanské společnosti. Počet deníků vydávaných v Íránu se zvýšil z 6 na 26 a celkový

⁵⁶² BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 43.

⁵⁶³ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 92.

náklad ze 1,2 na 3,2 miliónů výtisků. Počet dalších periodik vzrostl v době Chátamího funkčního období ze 778 na 1375 a počet vydávaných knižních titulů z 14 500 na 23 300.⁵⁶⁴

Vládní podpora směřovala opět k nezávislým filmovým tvůrcům, uměleckým centrům, divadlům a galeriím. Ministerstvo vnitra vedené proreformním Abdolláhem Núrím umožnilo registraci do té doby bezprecedentního počtu politických, ale také kulturních a dalších nevládních organizací. Počet registrovaných politických organizací mezi léty 1997 a 2001 vzrostl z 35 na 130. Doslova boom zažily profesionální, neziskové a studentské organizace.⁵⁶⁵ Zejména studentské aktivity, počínaje vznikem zpravodajské agentury ISNA a expanzí kulturních spolků při jednotlivých vzdělávacích institucích v zemi konče, zažívaly období nebývalého rozkvětu.

Ze zpětného pohledu mělo v období po Chátamího nástupu do prezidentského úřadu nejsilnější dopad pro formování vztahů mezi reformistickou administrativou a konzervativním klerikálním establishmentem otevření prostoru pro veřejnou diskuzi, který velmi rychle vyplnili proreformní a liberální novináři, intelektuálové, filozofové a duchovní. Dominantními osobnostmi této diskuze zacházejícími mnohdy daleko za hranu toho, co byly konzervativní klerikální kruhy ochotny strpět, byli filozof Abdolkarím Sorúš, duchovní Mohammed Modžtahed Šabestari a hodždžatoleslám Mohsen Kadivar nebo také novinář Akbar Gandží. Všechny tyto osobnosti, včetně prezidenta Chátamího, spojoval zájem o filozofii a racionální teologii, které jim dávaly argumenty pro polemiku se stoupenci islámské ortodoxie. Z filozofických a teologických pozic se stavěli proti ideologizaci náboženství a dogmatickému výkladu islámského práva. Odmítali monopolizaci výkladu islámu, přičemž například Sorúš zdůrazňoval, že islám je jako náboženský systém mnohem bohatší nežli ve své podobě politické ideologie právě proto, že umožňuje množství odlišných interpretací.⁵⁶⁶

Proti ideologické společnosti založené na idealizované jednotě ve výkladu islámu a principu poručnictví politicky privilegovaných duchovních nad laickou veřejností, který vycházel z konceptu velájat-e faqíh, stavěli tezi o pluralitní neideologické islámské společnosti. V té podle Sorúše není místo pro oficiální interpretaci, která svazuje prostor pro intelektuální rozvoj, kritiku a názorovou pluralitu.⁵⁶⁷ Sorúš zastával názor, že islámské právo musí reagovat na vývoj v oblasti vědeckého poznání a přizpůsobit výklad potřebám společnosti. Západní společnosti oceňoval za to, že dosáhly ekonomického růstu a obecné prosperity, které se staly předpokladem duchovního růstu a rozvoje podmínek pro svobodné

⁵⁶⁴ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 191.

⁵⁶⁵ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵⁶⁶ SOROUSH, Abdol-Karim. *Reason, Freedom and Democracy in Islam*. New York, 2000. s. 88-131.

⁵⁶⁷ SOROUSH, Abdol-Karim. *Reason, Freedom and Democracy in Islam*. New York, 2000. s. 122-128.

vědecké bádání. Demokracie byla pro Sorúše nejvhodnějším a dosud nejúspěšnějším modelem společenského soužití.⁵⁶⁸ Demokracie a náboženství byly z tohoto pohledu zcela autonomní kategorie, protože demokracie je racionální volbou zcela irelevantní z hlediska islámského práva. Sorúš se proto stal obhájcem náboženské demokracie v Íránu. Vycházel z toho, že demokracie jako vláda většiny zaručí zachování islámského charakteru íránské společnosti s ohledem na to, že většina Íránců je přirozeně religiózních. Privilegované postavení šíitských duchovních pokládal Sorúš za fašizující výklad náboženství, cestu k uzurpátorství a náboženskému despotismu.⁵⁶⁹

S tezí o historické podmíněnosti výkladu islámského práva se proti konzervativnímu klerikálnímu establishmentu postavil Modžtahed Šabestáří. Tento reformistický duchovní zastával názor, že význam norem islámského práva je ukotven v čase a závisí na historickém kontextu, v němž byly formulovány. Stejně tak pokládal i ústavu z roku 1979 za výsledek racionální tvorby práva a nikoliv tradiční islámské jurisprudence. Mudžtahed Šabestáří odmítal legalitistický výklad práva a vyzdvihoval racionální interpretaci islámu opírající se o humanistické principy. Dospěl k závěru, že oficiální sjednocující výklad islámu byl legitimní pouze za života Chomejního, když se většina veřejnosti ztotožnila s jeho charismatickým vedením a uznala jej za valí-je faqíha. Poté však dle Mudžtaheda Šabestářího nastala krize legitimacy vládnoucího režimu. Jejimi důvody byly dle jeho názoru především potlačování principu participace veřejnosti na výkonu vlády a obhajoba užívání násilných metod proti oponentům režimu. Modžtahed Šabestáří považoval existenci politického systému Islámské republiky za hlavní překážku přirozené interakce mezi elementy modernity a islámským náboženstvím. Domníval se rovněž, že pouze menšina islámských učenců pokládá Korán a sunnu za zdroj instrukcí ve vztahu k ideální formě islámské vlády a politického systému a argument o ideální islámské vládě pokládal za irelevantní i z pohledu historického, kdy on sám v dějinách islámských společností neviděl žádný modelový politický systém založený na předpisech islámského práva.⁵⁷⁰

Reformističtí íránští myslitelé se jednoznačně vymezili proti tezi o islámu jako dokonalém náboženství poskytujícím řešení pro všechny současné politické a společenské problémy a islámskému modernismu, jehož východiskem byl návrat do idealizované minulosti očištěné od nánosů neislámských vlivů. S otevřenou kritikou absolutního výkladu politické teorie velájat-e faqíh vystoupil ve stejné době hodždžatoleslám Mohsen Kadívar,

⁵⁶⁸ ARJOMAND, Said Amir. The Reform Movement and the Debate on Modernity and Tradition in Contemporary Iran. *International Journal of Middle East Studies*. No. 34 (2002). s. 719-731.

⁵⁶⁹ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵⁷⁰ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

který dospěl k tezi o neslučitelnosti oficiální interpretace Chomejního odkazu s demokratickými principy.⁵⁷¹ Mnozí z radikálních revolucionářů, kteří v průběhu 90. let prošli obdobím hluboké názorové transformace, dospěli v této době k závěru, že porevoluční perioda islamizace Íránu dosáhla mrtvého bodu, a varovali před nebezpečím, které představoval náboženský stát v tehdejší podobě jak pro náboženství, tak pro stát samotný. Upozorňovali na to, že díky politickému vývoji po islámské revoluci došlo k přeměně náboženství do státem sankcionované ideologizované formy a násilnému potlačení všech konkurenčních interpretací.⁵⁷²

Reformisté organicky navázali na obhajobu republikánské dimenze politického systému Islámské republiky. Do diskuze vstoupil například také ministr vnitra Abdolláh Núrí s požadavkem širší politické participace veřejnosti. Vládu neopírající se o podporu veřejnosti vyjádřenou ve volbách označil za nelegitimní.⁵⁷³ Rovněž prezident Chátamí veřejně deklaroval přesvědčení o nutnosti plurality názorů a soutěže mezi stoupenci jednotlivých názorových frakcí probíhající v souladu s ústavním rámcem. Na podporu Chátamího vystoupil v listopadu 1997 po osmi letech v ústraní někdejší Chomejního designovaný nástupce ájatolláh Montazerí. Montazerí se postavil proti absolutnímu mandátu valí-je faqíha a Chámene'ího obvinil, že spolu se svými konzervativními spojenci buduje neislámský autokratický systém. Ve svém kritickém vystoupení rovněž zpochybnil Chámene'ího kvalifikační předpoklady k tomu, aby mohl být uznán nejvyšší náboženskou autoritou a vyzval jej, aby se nevměšoval do vládních záležitostí spadajících do kompetence populárně zvoleného prezidenta.⁵⁷⁴ Z obdobných pozic jako tito intelektuálové a liberální duchovní, ale podstatně ofenzivnějším jazykem se k těmto vysoce citlivým otázkám vyjadřovali reformističtí novináři, kteří tuto mimořádně výbušnou debatu přenášeli z akademického prostředí mezi širší veřejnost.

⁵⁷¹ KADIVAR, Mohsen. *The Velayat-e Faqih and Democracy*. Cambridge, 2002. Dostupné z WWW: < <http://iran-opp.blogspot.cz/2005/01/mohsen-kadivar-velayat-e-faqih-and.html> >.

⁵⁷² MATSUNAGA, Yasuyuki. Mohsen Kadivar, An Advocate of Postrevivalist Islam in Iran. *British Journal of Middle Eastern Studies*. Vol. 34, No. 3 (Dec 2007). s. 325-328.

⁵⁷³ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵⁷⁴ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 256.

4.5.3. Mobilizace konzervativních sil proti reformnímu procesu

Konzervativní tábor si velmi brzy uvědomil, jaké bezpečí představuje pro mocenskou rovnováhu Islámské republiky probíhající veřejná diskuze otevřeně zpochybňující samotné základy systému klerikální vlády. Proti reformnímu diskursu se ostře vymezili ultrakonzervativní duchovní, kteří jednoznačně odmítali pluralitu ve výkladu islámu. Ájatolláh Mesbáh Jazdí označil různé výklady náboženství za jedno z nejhorších ďábových pokušení a odhodlání nepřipustit autonomní výklad principů kýmkoliv mimo oficiální klerikální struktury islámu deklaroval člen Rady dohlížitelů ájatolláh Chaz'alí, který vyslal otevřené varování prezidentovi.⁵⁷⁵ Chámene'í se postavil proti útokům na svou pozici, když po vzoru Chomejního deklaroval, že jeho autorita k vládě pramení z Koránu, praxe proroka Muhammada a imámů.⁵⁷⁶ To vede k implikaci, že poslušnost jeho příkazů je náboženskou povinností. Konzervativci však nehodlali porazit své reformistické oponenty silou argumentů. V měření sil s reformisty demonstrovali konzervativci kdo je reálným nositelem politické moci v Islámské republice, nehladě na volební výsledky.

Oproti soupeření s vládou prezidenta Rafsandžáního, které probíhalo po roce 1992 převážně na parlamentní půdě, zmobilizovaly konzervativní síly k boji proti Chátamímu vládě těžké zbraně: soudnictví, milice basídž, IRGC a také své neofundamentalistické spojení ovládající skupiny horlivých prorežimních násilníků. V roce 1997 zakázaly soudy první tištěná proreformní periodika. Do roku 2001 postihly zákazy publikační činnosti celkem 108 titulů.⁵⁷⁷ Záminkou těchto zákazů byla nejčastěji obvinění ze šíření lživých informací, publikace materiálů ohrožujících národní bezpečnost a podkopávání islámského charakteru země. V říjnu 1998 přijal parlament novelu tiskového zákona, na jejímž základě mohli být novináři kritizující politický systém odsouzeni za ohrožování národní bezpečnosti a v reakci na to zřídil nejvyšší představitel justice ájatolláh Jazdí speciální soud pro novináře. Za vážnou hrozbu označil reformní žurnalistiku v dubnu 2000 Chámene'í, který současně varoval před zneužíváním svobody novinářů.⁵⁷⁸ Svobodu označil za striktně omezenou příkazy islámu a vyzval k potrestání všech novinářů, kteří překročí povolenou hranici. Přednášky reformních myslitelů na univerzitní půdě byly s jejich rostoucí popularitou zakazovány stejně jako publikační činnost kritiků klerikálního režimu.

⁵⁷⁵ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 258.

⁵⁷⁶ Deník *Resalat*. 5.2. 1998.

⁵⁷⁷ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁵⁷⁸ Deník *Salám*, 6.9. 1998.

Konzervativní síly dospěly záhy ke zřejmému konsensu, že reformní proces je třeba zastavit, dokud mají prezident Chátamí a jeho reformističtí spojenci relativně slabou mocenskou pozici danou tím, že ovládají pouze jeden z pilířů státní moci v Islámské republice, exekutivu. Voličům bylo třeba z této perspektivy ukázat, že Chátamího zvolení bylo chybou, protože nový prezident nedokáže naplnit své sliby a očekávání realizace změn v politické, sociální a kulturní sféře. Zákazy reformistických novin, časopisů nebo přednášek a důrazná varování vysílaná směrem k administrativě i jednotlivým osobnostem reformního tábora se však ukázaly jako málo účinné a prezident Chátamí pokračovat ve své politické linii s ještě větším vzdorem.

Konzervativní tábor proto přistoupil k podstatně razantnějšímu kroku, kriminalizaci svých oponentů. V červenci 1998 byl k pětiletému trestu vězení, vysoké pokutě a podmíněnému trestu 60 ran bičem odsouzen starosta Teheránu Gholám-Hossejn Karbásčí.⁵⁷⁹ Karbásčí byl horlivým podporovatelem prezidenta Chátamího a současně také jedním ze zakladatelů strany Budovatelů Íránu. Ve funkci teheránského starosty byl od roku 1989 a během svého působení v úřadu realizoval množství rozvojových projektů zaměřených na modernizaci městské infrastruktury i kulturního a společenského života. Karbásčí byl odsouzen na základě obvinění ze zpronevěry městských fondů a zneužití veřejných financí na volební kampaň Budovatelů Íránu v roce 1996 a Chátamího kampaň v roce 1997.⁵⁸⁰ Reformisté odmítli rozsudek konzervativci ovládané soudní moci jako výsledek politického procesu, jehož cílem bylo zdiskreditovat jednoho z nejpopulárnějších představitelů reformního hnutí.⁵⁸¹ Přestože byla korupce s velkou pravděpodobností přítomna i na teheránské radnici podobně jako uvnitř islámských nadací či vojensko-průmyslového komplexu ovládaného IRGC, stalo se Karbásčího odsouzení exemplárním případem a výstrahou pro ostatní spojence prezidenta Chátamího.

Ve stejné době se v hledáčku konzervativců ocitl ministr vnitra Abdolláh Núrí, do jehož odpovědnosti spadala vysoce citlivá portfolia voleb, registrace politických stran a povolování demonstrací. Ministr Núrí vyvolal pobouření konzervativních poslanců, když po nástupu do funkce odvolal z významných pozic na ministerstvu pravicově orientované úředníky a odmítl odvolat starostu Teheránu Karbásčího z funkce poté, co byl odviněn z nezákonného jednání. V červnu 1998 navrhla skupina poslanců vedená Mohammadem Rezou Báhonarem Núrího sesazení z ministerské funkce.⁵⁸² Důvodem měla být ministrova

⁵⁷⁹ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 97.

⁵⁸⁰ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 153-155.

⁵⁸¹ IRNA news agency, 25.7. 1998.

⁵⁸² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 260.

neschopnost zajistit veřejný pořádek a vypořádat se se zdroji nestability po Montazerího kritice nejvyššího vůdce Chámene'ího. Núrí se rovněž netajil svou kritikou absolutního mandátu valí-je faqíha a nelibost konzervativních zákonodárců vzbuzovalo i to, že byl Montazerího žákem.⁵⁸³

Pro odvolání ministra Núrího hlasovalo 137 konzervativních poslanců. To byla při neúčasti 11 zákonodárců dostatečná většina.⁵⁸⁴ Chátamí jmenoval nejprve Núrího svým politickým poradcem a v únoru 1999 stanul Núrí v čele vítězné kandidátní listiny reformistů v prvních provinčních volbách v Teheránu. Již v listopadu 1999 byl však jako jeden favoritů nadcházejících parlamentních voleb odsouzen Nejvyšším soudem pro duchovní k pěti letům nepodmíněného trestu za urážku islámu a ájatolláha Chomejního, šíření protináboženských materiálů a podněcování nepokojů.⁵⁸⁵ K nepodmíněnému trestu 18 měsíců vězení odsoudil Nejvyšší soud pro duchovní v roce 1999 rovněž kritika absolutního mandátu nejvyššího vůdce hodždžatolesláma Mohsena Kadívaru na základě období vágního obvinění z šíření nepravdivých informací o systému vlády v Islámské republice a pobuřování veřejnosti.⁵⁸⁶

Konzervativní establishment se u zatýkání a věznění svých oponentů nezastavil. Pouze několik měsíců po Chátamího volebním triumfu varoval zástupce vrchního velitele IRGC generál Zolqadr reformisty před silovou intervencí v případě, že reformy povedou k ohrožení islámského režimu.⁵⁸⁷ V dubnu 1998 vyzval nový vrchní velitel gard Rahím Safaví ministra kultury Mohádžeráního k zásahu proti nepohodlným novinářům, přičemž neopomněl zdůraznit, že je připraven potlačit nepřátele režimu s podstatně větší razancí a s využitím násilných metod.⁵⁸⁸ Mohádžerání čelil ze strany parlamentu podobně jako Núrí hrozbě odvolání, ale pod nátlakem ustoupil a slíbil provádět více restriktivní sociokulturní politiku. Mezitím byly k násilným akcím proti stoupencům reformního hnutí pobízeny milice basídz a dobrovolní ochránci islámské morálky z Alláhovy strany. Například v lednu 1999 zaútočily radikální prorežimní skupiny na redakci deníku Chordád a ve stejné době byli násilníky později identifikovanými jako přívrženci Alláhovy strany zbiti ministr Mohádžerání, odvolaný ministr Núrí a vlivný člen reformního tábora Hádí Chámene'í.⁵⁸⁹

Ještě předtím však na podzim 1998 otrásla Íránem série vražd sekulárních intelektuálů. Jako první byli 22. listopadu ve svém domě brutálně zavražděni bývalý ministr práce vlády Mehdího Bázargána a současně předseda Strany íránského národa (per. *Hezb-e mellat-e Írán*)

⁵⁸³ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 199.

⁵⁸⁴ Xinhua news agency (CEIS), 21.6. 1998.

⁵⁸⁵ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 194.

⁵⁸⁶ IRNA news agency, 21.4. 1999.

⁵⁸⁷ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 262.

⁵⁸⁸ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 143.

⁵⁸⁹ MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 263.

Dárijuš Forúhar a jeho manželka. Oba byli ubodáni. O dva dny později byl nalezen mrtvý novinář Madžíd Šaríf, který byl pravděpodobně otráven. Nedlouho poté byla nalezena těla spisovatelů Mohammada Dža'fara Pujandeha a Mohammada Mochtáriho. Oba muži byli uškrnceni. Během několika měsíců zemřelo násilnou smrtí nejméně devět sekulárně orientovaných intelektuálů, přičemž politická motivace za jejich smrtí byla zcela zjevnou.⁵⁹⁰

Prezident Chátamí nemohl nad těmito událostmi dále zavírat oči a nařídil zřízení zvláštní vyšetřovací komise. Tento krok po určitém váhání nakonec podpořil i Chámene'í. Vyšetřování vedlo na počátku roku 1999 k šokujícímu závěru, že za vraždy nesli odpovědnost agenti ministerstva pro zpravodajskou činnost. Přestože nebyly v průběhu vyšetřování zveřejněny důkazy, které by svědčily o politickém zadání těchto vražd, stála tato kauza dosahující v íránských poměrech téměř rozměrů americké politické aféry *Watergate* funkci tehdejšího ministra Dorří-Nadžafábádího.⁵⁹¹ Chátamího konzervativní odpůrci nicméně těchto politicky motivovaných vražd a následné atmosféry strachu a nejistoty v zemi zneužili k protivládní propagandě. Prezidenta označili za neschopného zajistit bezpečnost v zemi a břímě odpovědnosti proto přisuzovali vládě a nikoliv skutečným pachatelům. Z neofundamentalistických kruhů pak vedle obviňování zahraničních nepřátel režimu zaznívaly příležitostně hlasy schvalující násilnou smrt ideologických oponentů jakožto odpadlíků od islámu, kteří by tak jako tak měli být odsouzeni k smrti. Chátamího reakce na tato kritická vyjádření konzervativního tábora byla neobvykle ostrá, když jejich autory označil za fašistické nátlakové skupiny snažící se vytvořit v Íránu obraz země stojící na pokraji kolapsu bezpečnosti a pořádku.⁵⁹²

V této vyhrocené atmosféře na politické scéně doprovázené stále rostoucím napětím ve společnosti přijalo v květnu 1999 Islámské poradní shromáždění další novelu tiskového zákona omezující svobodu médií. Ta mimo jiné rozšiřovala autoritu revolučních soudů na tiskové přečiny, zakotvila povinnost novinářů odhalovat své zdroje a především je činila právně odpovědné za publikaci obsahu, který by vedl k ohrožení národní bezpečnosti.⁵⁹³ Parlament k této nové restrikci přistoupil krátce po vůbec prvních volbách do provinčních rad v únoru 2000, které přinesly jasné vítězství reformnímu táboru.

V souvislosti s tím, jak se přibližoval termín dalších parlamentních voleb v roce 2000, si reformisté zřetelně uvědomovali význam nadcházejícího hlasování jako dalšího kroku

⁵⁹⁰ GOMBÁR, Eduard. *Dramatický půlměsíc. Sýrie, Libye a Írán v procesu transformace*. Praha, 2001. s. 136.

⁵⁹¹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 276.

⁵⁹² MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002. s. 264.

⁵⁹³ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 140.

k prolomení mocenského monopolu konzervativních sil v politickém systému Islámské republiky. Tradicionalistická pravice po porážce v provinčních volbách naproti tomu pochopila, jak vážnou hrozbu reformistické hnutí představuje. Obě strany se proto zřetelně blížily konfliktní situaci. Ta by však bývala posloužila především zájmům stoupenců tvrdé linie v řadách konzervativců, kteří netrpělivě čekali na chybu Chátamího a jeho spojenců. Takovou, která by se stala vhodnou příležitostí pro zásah silových složek režimu proti reformistické exekutivě pod záminkou ochrany revolučních hodnot a islámského charakteru státu. Prezident byl nadále přesvědčen, že i v takto složité situaci má reformní proces naději na úspěch, ale pouze tehdy, budou-li proreformní síly postupovat s maximální obezřetností a nenechají se vyprovokovat ke konfrontaci.

4.5.4. Írán na prahu vnitřního konfliktu

Z obavy před eskalací napětí do podoby otevřeného střetnutí obou táborů se prezident otevřeně nepostavil za proreformní studenty, když v létě 1999 zorganizovali na půdě Teheránské univerzity protestní shromáždění proti omezením svobody tisku a zákazu deníku Salám. Ten se stal první obětí posledního zpřísnění tiskového zákona, když publikoval utajovaný dopis jednoho z hlavních podezřelých v případě vražd protirežimních aktivistů, bývalého náměstka ministra pro zpravodajskou činnost Sa'ída Emámího, který za velmi podivných okolností spáchal ve vězení sebevraždu.⁵⁹⁴ V noci z 8. na 9. července zaútočily policejní jednotky za podpory členů Alláhovy strany na teheránský univerzitní kampus. Během násilného potlačení demonstrace zemřel jeden student a mnoho dalších bylo zraněno.⁵⁹⁵ Původně pokojná demonstrace přerostla v dalších dnech v masové protesty, které se mnohde vyvinuly v pouliční boje studentů s nátlakovými skupinami prorežimních aktivistů a bezpečnostními složkami režimu. Studentské demonstrace se z Teheránu rozšířily do ostatních velkých měst: Mašhadu, Tabrízu, Esfahánu a Šírázu.

Požadavkem studentů bylo obnovení svobody projevu a demokratické vlády, ale poprvé se objevila také hesla namířená proti nejvyššímu vůdci Chámene'ímu.⁵⁹⁶ Jeho neomezenou moc studenti otevřeně kritizovali jako novou formu despotismu, odmítli legitimitu vlády opírající se o superiorní postavení duchovních a vyzvali prezidenta jakožto

⁵⁹⁴ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 187.

⁵⁹⁵ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 188.

⁵⁹⁶ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 146-147.

legitimně zvoleného zástupce lidu k tomu, aby prosadil vůči klerikálnímu establishmentu svou autoritu.

Ve snaze uklidnit situaci vyhlásilo 11. července ministerstvo vnitra zákaz demonstrací a Chátamí byl pod tlakem IRGC přinucen protestující studenty veřejně odsoudit a vyzvat ke klidu.⁵⁹⁷ Část demonstrantů však Chátamího výzvu neuposlechla a pokračovala v násilných střetech s prorežimními nátlakovými skupinami a policií během dalších dvou dnů. Konec této studentské vzpoury proti utužování represivního charakteru režimu po krátkém období uvolnění spojeném s nástupem prezidenta Chátamího přinesla až mohutná několika set tisícová demonstrace na podporu režimu konaná 14. července za masivní asistence bezpečnostních složek. Do kouta zahnaný Chátamí v této kritické situaci reformního hnutí vyzval své stoupence k účasti na této demonstraci síly konzervativních uskupení.⁵⁹⁸ Během následujících dnů byla většina z 1500 zatčených studentů propuštěna na svobodu, ale vůdcové protestů byli postaveni před soud, aby se před televizními kamerami v duchu stalinských procesů z 30. let doznali k protirevoluční činnosti podporované agenty Západu.⁵⁹⁹

Konzervativci řízená justice se ovšem nespokojila s veřejnou diskreditací studentských vůdců. V říjnu 1999 vynesl nejvyšší revoluční soud nad údajnými vůdci studentského povstání čtyři rozsudky smrti⁶⁰⁰ a další soudní procesy dále probíhaly. Cílem těchto rozsudků bylo zjevně odstrašit případné následovatele před opakováním protestů a – obdobně jako v případě odsouzení teheránského starosty Karbasčího – rozdělit opozici na část ochotnou vyjednávat o zmírnění krutých trestů výměnou za závazek poslušnosti a odpůrce kompromisu.

Svým smířlivým vystupováním během těchto vyhrocených událostí si proti sobě prezident postavil část svých někdejších stoupců, kteří jej následně kritizovali za nedostatek odvahy a také za to, že před svým programem upřednostnil osobní zájem na udržení prezidentské funkce.⁶⁰¹ S velkou pravděpodobností však Chátamí jednal pod vlivem přímé hrozby státního převratu ze strany 24 nejvyšších velitelů IRGC. Ti se s vědomím nejvyššího vůdce Chámene'ího obrátili na prezidenta 12. července 1999 ultimativním dopisem, ve kterém jej ostře obvinili z laxního přístupu k narušitelům bezpečnosti a veřejného pořádku a varovali Chátamího před tím, že již dále nebudou nečinně přihlížet útokům na základy islámského státního zřízení a společenského uspořádání.⁶⁰² Po tomto ponížení a otevřeném

⁵⁹⁷ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 188.

⁵⁹⁸ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 277.

⁵⁹⁹ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 189.

⁶⁰⁰ Rozsudky smrti byly následně zmírněny. Elektronická verze deníku Iran Daily, 18.1. 2000.

⁶⁰¹ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 192-193.

⁶⁰² MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 147-148.

zpochybnění své autority zvažoval Chátamí svou další politickou budoucnost včetně možnosti resignace a vyvolání předčasných prezidentských voleb. Dospěl ovšem k závěru, že by tak učinil přesně to, co si jeho protivníci přáli.

Současně však obava, že by Chátamí na svůj úřad v této situaci rezignoval a vyvolal tak hlubokou politickou krizi s obtížně předvídatelnými důsledky, vedla ke zmírnění konfrontačního kurzu také tradicionalistickou pravici. Náčelník IRGC Jahjá Rahím-Safaví dva týdny poté, co prezidentovi hrozil převratem, vyjádřil Chátamímu plnou loajalitu.⁶⁰³ Smířlivý tón nasadil rovněž Chámene'í, který v srpnu 1999 odvolal ultrakonzervativního nejvyššího představitele soudní moci ájatolláha Jazdího a nahradil jej ájatollájem Mahmúdem al-Hášimí Šáhrúdím. Jmenování arabizovaného Íránce Šáhrúdího, jehož předkové žili po tři generace v iráckém Nadžafu, bylo vnímáno jako snaha o moderaci radikální linie soudnictví. Někdejší žák ájatolláhů Chomejního, Chú'ího a Báqira al-Sadra Šáhrudí postrádal jako cizinec oporu uvnitř iránské klerikální hierokracie a byl o to silněji spjat s Chámene'ím, což se následně stalo příznačným znakem výkonu jeho funkce nejvyššího představitele justice.⁶⁰⁴

4.5.5. Nejednota reformního tábora a hospodářské problémy země

Volby do provinčních rad i parlamentní volby o rok později předcházelo v říjnu 1998 velmi důležité hlasování o novém složení Shromáždění znalců. Oba soupeřící tábory měly ambici posílit své zastoupení v tomto duchovenském sboru, jehož důležitost vzrůstá se zvyšující se pravděpodobností, že během svého osmiletého funkčního období bude rozhodovat obsazení pozice nejvyššího vůdce. To se stalo v roce 1998 aktuálnějším než v minulosti s ohledem na fámy o zhoršujícím se zdravotním stavu Chámene'ího. Přestože se věrohodnost těchto informací ani později neprokázala, měl tento faktor v kontextu voleb svou relevanci. Zájem klerikálního establishmentu pak byla co nejvyšší volební účast, která by v případě očekávaného vítězství konzervativních kandidátů sloužila jako protiváha volebního triumfu Mohammada Chátamího.

Reformisté postavili před volbami proti konzervativním duchovním sdruženým v Společnosti vyučujících teologického semináře v Qomu novou konkurenční organizaci téměř identicky nazvanou Unie vyučujících semináře v Qomu.⁶⁰⁵ Ani toto přeskupení sil na levici neodradilo Radu dohlížitelů od diskvalifikace více než poloviny kandidátů, jejichž kvalifikační předpoklady byla pověřena přezkoumávat. Z 396 uchazečů o místo na

⁶⁰³ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 190.

⁶⁰⁴ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 246.

⁶⁰⁵ Per. *Tadžammo'-e modarresín-e howze-je 'elmí-je Qom*.

kandidátních listinách potvrdila Rada dohlížitelů 146 kandidátů.⁶⁰⁶ S kladným výsledkem byly posouzeny kvalifikační předpoklady pouze třech kandidátů MRM a celkem 10 podporovatelů Chátamího proreformního kurzu. Zamítnuta byla kandidatura významným levicových osobností jako například hodždžatoleslámů Karúbího, Músavího-Chu'inihá nebo Hádího Chámene'ího. Další kandidáti odmítli podstoupit zkoušku svých kvalifikačních předpokladů a tři významní levicoví duchovní na protest proti vyloučení svých kolegů kandidatury stáhli. Rozhodnutím Rady dohlížitelů bylo znemožněno kandidovat i několika členům Shromáždění znalců v předchozím funkčním období.⁶⁰⁷

Volby významným způsobem poznamenal rozpad jednoty reformního bloku, když strana Budovatelů Íránu následovala svého duchovního zakladatele Rafsandžáního, který se vrátil zpět do konzervativního tábora.⁶⁰⁸ Tento svůj politický obrat deklaroval obhajobou rozhodnutí Rady dohlížitelů a kritikou prezidentových podporovatelů, kteří proti vyloučení protestovali.⁶⁰⁹ I když se Rafsandžání ke své motivaci pro upuštění od podpory reformního hnutí otevřeně nevyjádřil, je zřejmé, že jeho ambicí bylo po volbách stanout v čele Shromáždění znalců namísto ájatolláha Meškíního. Spojením dosavadní exprezidentovy funkce předsedy Rady pro určování zájmů režimu s předsednictvím Shromáždění znalců by se stal jednoznačně mužem číslo 2 v mocenské hierarchii Islámské republiky a významně by zvýšil své šance na nástupnictví v případě smrti Chámene'ího nebo regentství v případě vážné nemoci, která by nejvyššímu vůdci znemožňovala řádně vykonávat svůj úřad. Někteří autoři rovněž spekulují o tom, že exprezidenta vystrašil proces s teheránským starostou Karbasčím, během něhož opakovaně zaznělo Rafsandžáního jméno. Přestože nebyl terčem přímých obvinění, snažil se za každou cenu zabránit tomu, aby on sám a především jeho rodinní příslušníci byli spojováni s korupcí na nejvyšších místech. Touto cenou mohl být i návrat do tábora konzervativců.

Volby, jichž se účastnilo 46 procent oprávněných voličů, vynesly k vítězství konzervativní kandidáty. Reprezentanti tradicionalistické pravice získali v novém Shromáždění znalců 43 zástupců, strana Budovatelů Íránu 12, nezávislí kandidáti 10 a nová koalice moderní pravice a umírněných stoupců tradicionalistické pravice 21 mandátů.⁶¹⁰ Ačkoliv Rafsandžání získal ze všech kandidátů nejvyšší počet hlasů, nebyl navzdory

⁶⁰⁶ Iran Data Portal – Third Experts Assembly Elections. Dostupné na WWW: <<http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/experts/1998/>>.

⁶⁰⁷ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 149-150.

⁶⁰⁸ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 93.

⁶⁰⁹ Deník *Ettelá'át*, 19.10. 1998.

⁶¹⁰ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 151-152.

očekávání v únoru 1999 zvolen novým předsedou duchovenského sboru. Většina 66 hlasů potvrdila na další dvouleté období předsedou Shromáždění znalců ájatolláha Meškíního.⁶¹¹

Parlamentní volby na počátku roku 2000 proběhly ve vypjaté atmosféře stupňujících se represí proti představitelům reformního hnutí a omezování prostoru svobody, který se otevřel po nástupu prezidenta Chátamího do funkce. Oba soupeřící bloky pokládaly volby za jistou formu referenda o Chátamího prezidentství. Konzervativci postavili svou předvolební kampaň na kritice prezidentovy politiky, která se namísto skutečných problémů Íránu soustředila na podružná témata. Podle jejich názoru upřednostnila vláda před hledáním východisek z vážné hospodářské krize starost o politickou reformu a sociokulturní sféru.⁶¹²

Ke kritikům reformistů se před volbami připojili Chámene'í s Rafsandžáním. Nejvyšší vůdce voliče varoval, aby nevěřili prázdným slibům a prezidenta důrazně upozornil, že lidé v polovině jeho funkčního období mají důvod očekávat výsledky jeho práce. Rafsandžání pak podpořil požadavek, aby se vláda Chátamího zaměřila na řešení naléhavých hospodářských problémů země a neplýtvala časem a energií na méně palčivé otázky.⁶¹³ Prezidentovi stoupenci připustili, že stav íránské ekonomiky lze označit za krizový, ale odmítli odpovědnost vlády za tuto situaci. Poukazovali na to, že Chátamí nemohl za pouhé dva roky v úřadě dosáhnout stabilizace hospodářství a obvinili konzervativní parlament z blokování vládních iniciativ k pokračování ekonomických reforem jeho předchůdce ve funkci, Rafsandžáního.⁶¹⁴

Chátamí zdědil po nástupu do prezidentské funkce po Rafsandžáním Druhý pětiletý plán rozvoje íránského hospodářství pro roky 1995 až 1999, ale také nedostatečné tempo růstu hrubého domácího produktu, vysokou míru inflace a nezaměstnanosti a prohlubující se deficit veřejných financí. Nepochybně nejvýznamnějším hospodářským problémem, kterému prezident po svém nástupu do funkce musel nečekaně čelit, byl strmý propad ceny ropy. Ještě v roce Chátamího zvolení přiteklo při ceně pohybující se nad dvaceti USD za barel do íránské státní pokladny 19 mld. USD.⁶¹⁵ To byl dostatečný objem prostředků k zajištění nákladného provozu státního aparátu a veřejného sektoru. Írán byl rovněž schopen snižovat zahraniční zadlužení z 30 mld. USD v roce 1992 na 13 mld. v roce 1999.⁶¹⁶ Propuknuvší asijská hospodářská krize vedla k poklesu poptávky a již na počátku roku 1998 poklesla cena ropy na 17 USD za barel a před koncem téhož roku spadla na dvacetileté minimum, když atakovala

⁶¹¹ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 153.

⁶¹² ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 196-197.

⁶¹³ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 154.

⁶¹⁴ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶¹⁵ KANOVSKI, Eliyahu. *Iran's Sick Economy, Prospects for Change under Khatami*. In CLAWSON, Patric (ed.). *Iran Under Khatami: A Political, Economic, and Military Assessments*. Washington, 1998. s. 63.

⁶¹⁶ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 109.

dolní hranici 10 USD za barel.⁶¹⁷ Íránský státní rozpočet tak získal v roce 1998/99 namísto očekávaných 17,5 mld. USD z prodeje ropy na zahraničních trzích pouze 10 mld.⁶¹⁸ Podíl ropných příjmů státu se v tomto krizovém roce snížil na „pouhých“ 37 procent. Oproti vládní kalkulaci 10 mld. USD dosáhly exporty neropných produktů v tomto roce pouze jedné pětiny očekávaného výkonu.⁶¹⁹

Státní rozpočet se propadl do deficitu, ale namísto razantních škrťů a deregulačních opatření snížila vláda prezidenta Chátamího o 30 procent plánované investiční výdaje.⁶²⁰ O stejné procento poklesl objem finančních prostředků vyhrazených na úvěry soukromému sektoru. Ani Chátamímu se nepodařilo přimět soukromý sektor, aby investoval volné kapitálové prostředky do výroby a exportu a nahradil tak alespoň z části funkci neefektivního a nákladného státního průmyslového sektoru. Soukromý sektor se ovšem nadále soustředil na obchodní podnikání zaměřené na import a distribuci zboží a služeb; případně také investice do rychle rostoucího realitního trhu ve velkých městech.

Na íránské hospodářství v této době stále silněji dopadaly důsledky populačního boomu v předchozích dvou desetiletích. Do produktivního věku se dostávaly silné populační ročníky a tak pouze k zajištění toho, že se nebude dále zvyšovat oficiálně publikovaná míra nezaměstnanosti dosahující 14 procent, bylo třeba vytvářet každoročně 750 tisíc nových pracovních míst. To by íránská ekonomika bývala dokázala jen při zachování investičních výdajů a růstu hrubého domácího produktu ve výši 6 až 7 procent ročně.⁶²¹ Realita byla však taková, že v letech 1997 až 2000 dosahoval hrubý domácí produkt průměrného růstu 3,3 procenta. Průměrná hodnota inflace ve výši 17 procent ročně ve stejném období dostávala pod tlak chudé vrstvy a zaměstnance s fixními příjmy, kteří byli stále více závislí na sociálním systému.⁶²² V této situaci bylo pro vládu politicky zcela nemožné realizovat plánované reformní kroky směrem k oslabení a zefektivnění státního sektoru, zejména snižovat subvence cen základních komodit a pokračovat s privatizací státních podniků. Znepokojená veřejnost vnímala rovněž značně kriticky rozbuželou korupci a nepotismus rozmáhající se napříč celým ekonomicko-politickým systémem.

⁶¹⁷ World Bank Commodity Price Data. Dostupné na WWW:

<<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:21574907~menuPK:7859231~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>>.

⁶¹⁸ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 171.

⁶¹⁹ KANOVSKI, Eliyahu. Iran's Sick Economy, Prospects for Change under Khatami. In CLAWSON, Patric (ed.). *Iran Under Khatami: A Political, Economic, and Military Assessments*. Washington, 1998. s. 66.

⁶²⁰ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 172.

⁶²¹ AMUZEGAR, Jahangir. Khatami and the Iranian Economy at Mid-term. *Middle East Journal*. Vol. 53, No. 4 (Autumn 1999). s. 549.

⁶²² KANOVSKI, Eliyahu. Iran's Sick Economy, Prospects for Change under Khatami. In CLAWSON, Patric (ed.). *Iran Under Khatami: A Political, Economic, and Military Assessments*. Washington, 1998. s. 66.

V roce 1999 předložil prezident k projednání třetí pětiletý plán pro roky 2000 až 2004, který vycházel z podobných principů jako předchozí plány prezidenta Rafsandžáního. Akcentoval snižování závislosti íránské ekonomiky na ropě, růst zaměstnanosti, snižování inflace, podporu soukromého sektoru, deregulaci a reformu sociálního systému, ale také vládu práva v souladu s principy lidské důstojnosti.⁶²³ Chátamí se také postavil proti „projídání“ ropných příjmů, které měly dle jeho názoru sloužit budoucím generacím. Obdobně jako Rafsandžání musel i Chátamí svádět boje o prosazení vládní hospodářské politiky s parlamentem, který hájil především zájmy bázaru a mocných islámských nadací. Ty se snažily o strukturální reformy s veškerou bránily.

I když se pro konzervativní oponenty reformního procesu stal stav hospodářství země, které prezident Chátamí neváhal označit za „nemocné“, dominantním tématem volební kampaně před parlamentními volbami v roce 2000, podařilo se reformistům téměř zázrakem tento tlak ustát. Cena ropy se v lednu 1999 opět odrazila ode dna a pokračovala v následujících letech v růstu. V roce 2000 se cena ropy na světových trzích vyšplhala na hranici 30 USD za barel a po většinu druhého Chátamího funkčního období se pohybovala v pásmu mezi 20 a 30, resp. 40 USD za barel od poloviny roku 2004.⁶²⁴ Díky tomu mohl prezident stabilizovat rozpočet a tlumit negativní efekty nadále nedostatečně výkonné a strukturálními defekty sužované ekonomiky.

4.5.6. Parlamentní volby 2000

Reformisté zformovali před parlamentními volbami koalici nazvanou dle data Chátamího vítězství v roce 1997 Fronta 2. chordádu (Fronta 23. května), jejíž nejsilnější součástí byla Fronta íránského islámského partnerství (per. *Džebhe-je mošákerat-e írán-e eslámí*) vedená bratrem prezidenta Mohammadem Rezou Chátamím.⁶²⁵ Fronta íránského islámského partnerství vznikla v prosinci 1998, v předvečer prvních provinčních voleb. V těch dosáhla v koalici s MRM, stranou Budovatelů Íránu a MIRO jednoznačného vítězství. Poněkud nečekaně bylo z účastní na volbách rozhodnutím Rady dohlížitelů vyloučeno pouze tisíc z téměř 6 tisíc kandidátů.⁶²⁶ Vzhledem k nárůstu počtu obyvatel Íránu hlasovali voliči

⁶²³ MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001. s. 115.

⁶²⁴ World Bank Commodity Price Data. Dostupné na WWW:

<<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:21574907~menuPK:7859231~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>>.

⁶²⁵ BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington, 2000. s. 180.

⁶²⁶ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 205-206.

vůbec poprvé o obsazení 290 namísto 270 poslaneckých mandátů v Islámském poradním shromáždění. Již první kolo voleb v únoru 2000 přineslo vítězství 170 reformním kandidátům oproti 45 mandátům pro konzervativní Koalici následovníků linie imáma.⁶²⁷

Až z posledního, 30. místa byl v prestižním teheránském volebním obvodu zvolen do parlamentu Rafsandžání, který měl po neúspěchu při volbě předsedy Shromáždění znalců nový cíl stanout opět v čele Islámského poradního shromáždění. Svůj volební výsledek vnímal jako hluboké ponížení, které přisuzoval i útokům ze strany proreformního tisku. Poslanecký mandát odmítl přijmout a namísto toho se po třech letech lavírování mezi oběma soupeřícími tábory přiklonil na stranu klerikálního establishmentu sdruženého kolem nejvyššího vůdce Chámene'ího.⁶²⁸

Protože dostatečný počet kandidátů nezískal potřebných 25 procent hlasů, mělo se 65 mandátů obsadit ve druhém kole voleb. Mezitím se však konzervativní tábor vzpamatoval ze šoku, který výsledky prvního kola voleb vyvolaly. Rada dohlížitelů přispěchala napravit své selhání, kdy účast na volbách umožnila nečekaně velkému počtu populárních reformních osobností. V březnu rozhodla o odložení druhého kola voleb a následně anulovala volební výsledky v několika obvodech, v nichž zvítězili reformističtí kandidáti.⁶²⁹

Čtyři měsíce na to, co před prvním kolem voleb Speciální soud pro duchovní odsoudil k pětiletému trestu populárního viceprezidenta Abdolláha Núrího, byl před teheránskou radnicí 12. března 2000 vážně postřelen prezidentův poradce a jeden ze stratégů reformního hnutí Sa'íd Hadždžariján.⁶³⁰ Politická motivace tohoto činu se v rámci vyšetřování opět neprokázala, ale následný zákaz reformních tiskovin a uvěznění nepohodlných novinářů nechal jen málokoho na pochybách o skutečném pozadí zločinu. Konzervativci kontrolované soudy zakázaly do května všechny proreformní deníky s výjimkou dvou.

Zvrátit volební výsledek klerikální instituce však již nedokázaly a druhé kolo voleb 5. května 2000 pouze potvrdilo vítězství reformistů, kteří tak ovládli obě ústavní instituce Islámské republiky ztělesňující republikánské elementy íránské porevoluční státnosti a princip participace veřejnosti na výkonu státní moci. Předsedou Islámského poradního shromáždění byl zvolen hodždžatolleslám Mehdí Karúbí a místopředsedy se stali Mohammed Rezá Chátamí a Behzád Nabaví, ale složení nového parlamentu naznačovalo měnící se směřování íránské politiky pod vedením reformního tábora. Na úkor duchovních se v parlamentní politice prosazovali sekulární podporovatelé prezidenta, obvykle profesionálové vzeší ze

⁶²⁷ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 277.

⁶²⁸ Elektronická verze deníku Iran News, 5.3. 2000.

⁶²⁹ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶³⁰ New York Times, 13.3. 2000. Dostupné na WWW: < http://www.nytimes.com/2000/03/13/news/13iht-iran.2.t_4.html>.

státní správy nebo také akademického prostředí. Klesající popularitu duchovních u voličů dokazovaly i výsledky v jednotlivých volebních obvodech, kde největší počty hlasů zaznamenali laičtí kandidáti.

První schůze nově zvoleného parlamentu proběhla 27. května 2000, ale pocity triumfu v prezidentově táboře záhy vystřídalo rychlé vystřízlivění, když konzervativní klerikální instituce režimu daly velmi zřetelně najevo, že nedopustí, aby se Islámské poradní shromáždění stalo nástrojem v rukou prezidenta Chátamího. Do voleb 2000 prezident mohl prosazovat svou politickou linii pouze v rámci vládní politiky. To byl mimo jiné i protiargument reformistického tábora na kritiku konzervativců, že prezident neplnil své předvolební sliby. S reformistickou většinou v parlamentu však Chátamí získal prostředek k tomu, aby svůj program vtělil do podoby nové legislativy.

Islámské poradní shromáždění naplnilo očekávání vlády i veřejnosti a přijalo po roce 2000 více než stovku proreformních zákonů. Počínaje zákony směřujícími proti svévoli justice, přes zákony provádějící ústavní záruky práv a svobod nebo zmírňující cenzuru a zákonem usilujícím o omezení pravomocí Rady dohlížitelů nad volebním procesem konče, vetovala většinu těchto pokusů prolomit mocenskou dominanci klerikálních institucí Rada dohlížitelů z pozice ochránce islámského charakteru zákonodárství.⁶³¹

Proreformnímu Islámskému poradnímu shromáždění uštedřila políček ještě před začátkem první schůze Rada pro určování zájmů režimu, když vstoupila do sporu poslanců s justicí a závazně konstatovala, že parlament nemá pravomoc přezkoumávat obvinění z porušení práva vznesená proti Speciálnímu soudu pro duchovní ani jakékoliv jiné instituci podřízené nejvyššímu vůdci. Touto interpretací ztratil parlament jakoukoliv kontrolu nad ozbrojenými složkami, televizí a rozhlasem nebo také nad fungováním islámských nadací.⁶³² V srpnu 2000 Chámene'í zcela bezprecedentně intervenoval do legislativního procesu a nařídil Islámskému poradnímu shromáždění, aby přestalo projednávat vládní návrh tiskového zákona. Poslanci tohoto zjevně protiústavního příkazu nejvyššího vůdce uposlechli a předseda parlamentu Karúbí navíc uznal závaznost Chámene'ího pokynu, na základě toho, že jednal na základě výkonu absolutního mandátu valí-je faqíha. Karúbí nadto uznal, že také Chámene'ího intervence do volebního procesu byla zcela v souladu s jeho pravomocemi.⁶³³ Paradoxem v této situaci bylo, že tato slova zazněla od muže, který byl v 90. letech hlasitým obhájcem

⁶³¹ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 190-191.

⁶³² ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶³³ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

republikánských principů ústavnosti proti absolutnímu výkladu pravomocí nejvyššího vůdce a byl za své postoje Radou dohlížitelů opakovaně vyloučen z účasti na volbách.

4.5.7. Neúspěch íránské perestrojky

Ačkoliv reformní tábor vzdoroval pokušení nechat se vyprovokovat a vyhýbal se přímé konfrontaci s klerikálními institucemi, nezískal za svůj postoj od svých rivalů žádné ústupky. Právě naopak. Úměrně s tím, jak prezident Chátamí a parlamentní většina ustupovali tlaku konzervativních a neofundamentalistických kruhů, zvyšovala se represe ze strany soudní moci. Vyšetřování, předvolávání k výslechům a dokonce i souzení nebyli po roce 2000 jen novináři či liberální intelektuálové, ale šikaně ze strany soudů čelili stále častěji také poslanci. Před soud bylo předvoláno 60 zákonodárců a 4 poslanci byli během výkonu svého mandátu odsouzeni.⁶³⁴ Pod tlakem neofundamentalistů rezignoval v prosinci 2000 ministr kultury a islámského vedení Mohádžerání.⁶³⁵ V březnu 2001 byly uvaleny zákazy na zbývající reformistická periodika a tentýž měsíc rozhodl teheránský revoluční soud o zákazu Hnutí svobody. Šest desítek členů a příznivců strany bylo zatčeno a následně v roce 2003 odsouzeno k přísným trestům.⁶³⁶

Vývoj po parlamentních volbách dále zdůraznil roli Rady dohlížitelů, která uplatňovala své ústavní pravomoci stále extenzivněji. V únoru 2001 se postavila poprvé od svého ustavení proti přijetí státního rozpočtu, aniž by argumentovala rozporem s islámskými principy, a Rada pro určování zájmů režimu tento postup bez dalšího podpořila. Ve stejné době Rada dohlížitelů kriticky zhodnotila svou roli v předchozích volbách, když označila svůj přístup k diskvalifikacím kandidátům za příliš laxní a přislíbila, že v tomto smyslu zjedná před nadcházejícími volbami nápravu.⁶³⁷

Přes tuto hrozbu proběhly prezidentské volby červnu 2001 za účasti 10 kandidátů z osmi set uchazečů. Mohammed Chátamí obhájil navzdory pokračujícím hospodářským potížím země i rostoucí bezmoci čelit restrikcím ze strany konzervativního klerikálního establishmentu prezidentský úřad na druhé funkční období. Oproti volbám v roce 1997 ještě zvýšil svůj zisk na 77 procent hlasů. Druhý v pořadí skončil konzervativní kandidát Mo'talefy Ahmad Tavakkolí, jehož podpořilo 15 procent voličů.⁶³⁸ Znovuzvolení Chátamího uprostřed

⁶³⁴ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶³⁵ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 226.

⁶³⁶ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 192.

⁶³⁷ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶³⁸ Iran Data Portal – 2001 Presidential election. Dostupné na WWW:
< <http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/pres/2001/> >.

mocenského soupeření reformního a konzervativního tábora proběhlo až nečekaně hladce. Konzervativní síly se nepokusily ovlivnit volby v neprospěch Chátamího prostřednictvím diskvalifikací ani nepostavili do volebního souboje dostatečně silného protikandidáta. Je proto otázkou, zda Chátamího vítězství nebylo v souladu s cíli jeho ideologických odpůrců, kteří tak mohli další čtyři roky pokračovat v promyšlené diskreditaci reformního hnutí a demotivaci té části íránské nespokojené veřejnosti, která svými hlasy vynesla Chátamího a reformistické strany k volebním vítězstvím, od účasti na politickém životě. Předním osobnostem konzervativního tábora muselo být zcela zřejmé, že především nábožensky vlašnou a konzumně orientovanou mladou generaci Íránců nemohou získat na svou stranu. To ostatně dokazují i ojedinělé průzkumy veřejného mínění provedené v té době.⁶³⁹ Podpora mladé generace a také žen či etnických menšin reformnímu hnutí byla v tomto ohledu křehká a závisela na schopnosti vlády reflektovat potřeby a zájmy těchto sociálních skupin.

Chátamí si rostoucí riziko ztráty podpory veřejnosti pravděpodobně uvědomoval. Více než rok po svém znovuzvolení do funkce v srpnu 2002 přednesl Chátamí nezvykle sebevědomý projev, ve kterém se vymezil proti klerikálním institucím, když prohlásil, že z pozice prezidenta není pouze hlavou moci výkonné, ale disponuje rovněž autoritou dbát nad dodržováním ústavy. Zopakoval, že Írán je náboženskou demokracií, kde práva občanů garantovaná ústavou musí mít reálný obsah a být respektována všemi subjekty a státními institucemi.⁶⁴⁰ V návaznosti na to představil prezident v září 2002 dva vysoce kontroverzní návrhy zákonů. Nejprve předložil ke schválení zákon omezující arbitrární pravomoci Rady dohlížitelů a následně návrh zákona posilující pravomoci prezidenta jakožto ochránce ústavy v souladu s čl. 113 ústavní listiny. Rada dohlížitelů oba návrhy zákonů okamžitě vetovala.⁶⁴¹

Klerikální instituce režimu ve vzájemné koordinaci s nejvyšším vůdcem reagovaly na stále zoufalejší pokusy prezidenta a parlamentu prolomit opozici vůči vládnímu programu chladně vykalkulovanými protiútoky. Když v roce 2001 parlament odmítl potvrdit nejvyšším představitelem justice nominované kandidáty do Rady dohlížitelů, přijala Rada pro určení zájmů režimu závazný výklad, že nezískají-li navržené kandidáti většinovou podporu v kole prvním, budou přes odpor parlamentu jmenováni ti kandidáti, kteří v druhém kole získali nejvyšší počet hlasů. V březnu 2003 se prezident pokusil obejít veto Rady dohlížitelů a předložil novelu volebního zákona, která obdobným způsobem jako vetovaný zákon z roku

⁶³⁹ KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003. s. 282-283.

⁶⁴⁰ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶⁴¹ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 240-244.

2002 omezovala pravomoc Rady dohlížitelů přezkoumávat kvalifikační předpoklady kandidátů ve volbách.⁶⁴²

Na očekávané veto rady reagoval Chátamí hrozbou rezignace a předložení návrhu novely občanům k referendu. Do vznikající ústavní krize se zapojila Rada pro určování zájmů režimu, která nesouhlas Rady dohlížitelů s tímto návrhem zákona plně podpořila a vzdorný parlament potrestala tím, že zečtyřnásobila rozpočet Rady dohlížitelů, čímž dále posílila její restriktivní funkci ve volebním procesu.⁶⁴³ Před nadcházejícími parlamentními volbami na jaře 2004 tak Rada dohlížitelů zaměstnala velké množství nových inspektorů pověřených prověřováním jednotlivých kandidátů a deklarovala, že nově bude svou supervizní roli vykonávat kontinuálně a způsobilost kandidátů bude prověřovat nejen před volbami, ale také u všech držitelů volených úřadů v průběhu výkonu jejich mandátu.

V situaci, kdy se z řad reformistů v parlamentu i ve vládě začaly silněji ozývat názory o nereformovatelnosti politického systému Islámské republiky a výzvy k čestné rezignaci, opět vystoupily na podporu konzervativního klerikálního establishmentu IRGC, které ústy svého vrchního velitele Rahíma-Safavího pohrozily rozpoutáním revolučního násilí proti reformnímu hnutí.⁶⁴⁴ Před soudem mezitím stanuli další příznivci reformního procesu a v listopadu 2002 byl k trestu smrti za veřejné vystoupení proti duchovním odsouzen univerzitní profesor Hášem Aghádžarí.⁶⁴⁵ Podle soudu se měl kritikou duchovních dopustit urážky proroka Muhammada, a tedy odpadlictví od islámu. Aghadžarí odmítl požádat nejvyššího vůdce o milost a vyzval, aby byl tento nespravedlivý trest vykonán

Před koncem roku 2002 propukly po třech letech relativního klidu opět studentské demonstrace, které zřetelně ukázaly, že nikoliv nevýznamná část někdejších podporovatelů Chátamího a reformního procesu ztratila naději na změnu, a postavila se proti politickému systému Islámské republiky, jehož součástí reformisté nadále zůstávali. Pro pragmatickou část konzervativního tábora byla tato rezignace na politickou angažovanost u této části voličstva vítaným pohybem. U některých odmítnutí reformního procesu jako cesty ke graduální nenásilné změně režimu znamenalo utvrzení opozice v postojích proti íránské teokracii jako takové. Další nicméně svou pozornost od veřejného prostoru odvrátili do soukromé sféry, ve které nacházeli seberealizaci. Z tohoto důvodu se například Hášemí Rafsandžání domníval, že pokud se podaří Íránu nastartovat hospodářský růst, dát mladé generaci pracovní příležitosti, šanci dosáhnout materiálního blahobytu a osobní prostor nesvázaný striktní implementací

⁶⁴² ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶⁴³ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶⁴⁴ Financial Times, 2.11. 2012.

⁶⁴⁵ New York Times, 7.11. 2012.

předpisů islámského práva, podaří se zajistit dlouhodobou stabilitu íránského režimu po vzoru komunistické Číny.⁶⁴⁶ Také proto se konzervativci nestavěli silněji na odpor proti pronikání západního konzumního životního stylu do íránského prostředí.

Pozici reformního tábora před parlamentními volbami v roce 2004 neusnadnila ani administrativa amerického prezidenta George W. Bushe, který v lednu 2002 zařadil Írán po boku Iráku a Severní Koreje do „Osy zla“ sdružující země představují hrozbu pro mezinárodní bezpečnost. Íránské vedení obvinil z utajované snahy vyvinout jaderné zbraně a rovněž tak z podpory teroristických aktivit namířených proti USA. Ve vyhroceném soupeření obou táborů na domácí politické scéně v Íránu tak USA nepřímo podpořily konzervativní kritiky Chátamího vlády, která se netajila ambicí dosáhnout normalizace vztahů se západními státy včetně USA.

⁶⁴⁶ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 184.

4.6. Vyčerpání reformního hnutí a renesance konzervativní politiky

Přetrvávající hospodářské potíže, které nevyřešil ani opětovný nárůst ropných příjmů, renesance porevolučních protiamerických nálad a rozkol mezi podporovateli reformního tábora pomohly nové generaci konzervativců k vítězství v provinčních volbách v roce 2003. Parlamentní volby v roce následujícím předcházely dosud nejostřejší konflikt mezi oběma tábory, na jehož počátku stálo vyloučení 3600 z 8200 kandidátů Radou dohlížitelů. Mezi vyloučenými kandidáty bylo také 80 stávajících poslanců.⁶⁴⁷

V reakci na to vyhlásili reformističtí poslanci protestní stávkou, jejímž výsledkem bylo, že Rada dohlížitelů vrátila do hry přibližně jednu třetinu vyloučených kandidátů. Tento vstřícný krok se ovšem netýkal žádného z 80 diskvalifikovaných poslanců. Naopak sedm dalších poslanců na seznamu vyloučených přibýlo. Zvrátit tento jednoznačně cílený útok Rady dohlížitelů proti reformistickému táboru se pokusil ministr vnitra Músaví-Láří, který prohlásil, že za daných okolností nemůže zorganizovat volby v řádném termínu. Svě rezignace současně s tím předložilo více než 120 poslanců, 12 ministrů, guvernéri, náměstci ministrů a další vysokí státní úředníci.⁶⁴⁸ Prezident Chátamí se ale opět rozhodl hrozící konfrontaci předejít. Ustoupil tlaku Chámene'ího a v projevu u příležitosti výročí islámské revoluce 11. února oznámil, že volby proběhnou bez dalších podmínek v řádném termínu 20. února. Předložené rezignace byly obratem staženy a pouze několik liberálních intelektuálů a novinářů vyzvalo k bojkotu voleb.⁶⁴⁹

Reformisté zformovali opět volební koalici složenou z Fronty íránského islámského partnerství, MRM a strany Budovatelů Íránu. Na konzervativní části politického spektra sestavili kandidátní listiny JRM, Mo'talefa a také nové konzervativní politické uskupení, Aliance budovatelů Íránu (per. *E'teláf-e ábádgarán-e írán-e eslámí*, zkráceně *Ábádgarán*). Ábádgarán vycházel ze striktně konzervativní ideologické linie a ortodoxní interpretace islámu, ale na rozdíl od tradicionalistické pravice byl zastáncem silného sociálně orientovaného státu. Stoupenci Ábádgaránu akcentovali revoluční hodnoty a odhodlání bránit výsledky revoluce před vnějšími i vnitřními hrozbami. Ábádgarán byl politickou silou sdružující laické politiky, kteří obvykle zahájili kariéru ve státním aparátu nového režimu bezprostředně po islámské revoluci 1979.⁶⁵⁰ Oproti ostatním politickým uskupením figuroval

⁶⁴⁷ New York Times, 31.1. 2004. Dostupné na WWW: <<http://www.nytimes.com/2004/01/31/world/iran-council-restores-more-but-not-most-names-to-ballot.html>>.

⁶⁴⁸ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶⁴⁹ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 263-265.

⁶⁵⁰ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

na kandidátních listinách Ábádgaránu vysoký počet válečných veteránů a bývalých vysokých důstojníků IRGC.

Ábádgarán vznikl před provinčními volbami 2003, kdy vítězství toho nového uskupení v metropoli Teheránu vynesl na pozici starosty Mahmúda Ahmadínežáda.⁶⁵¹ Při rekordně nízké volební účasti 51 procent voličů přinesly volby vítězství konzervativním kandidátům. V Islámském poradním shromáždění získali nadpoloviční většinu mandátů, zatímco reformisté pouze čtyři desítky poslanců. V Teheránu získali při 28procentní volební účasti většinu poslaneckých mandátů kandidáti Ábádgaránu.⁶⁵² V diskuzích o příčinách volebního vítězství konzervativních sil uvnitř reformistického tábora rezonovala interpretace, že konzervativní strany nedosáhly vítězství v důsledku nárůstu podpory veřejnosti, ale pouze díky dlouhodobě stabilní podpoře a vysoké volební disciplíně jedné čtvrtiny voličů při rekordně nízké volební účasti. Významným faktorem byla nicméně i akcentace tématu národní bezpečnosti poté, co se začaly zhoršovat vztahy Íránu s mezinárodním společenstvím. Výsledek prezidentských voleb v červnu 2005 však jednoznačně ukázal, že vítězství konzervativců v parlamentních volbách mělo hlubší příčiny nežli nízkou volební účast a odklon mladé generace, žen a dalších skupin, které vynesly Chátamího do prezidentského křesla v roce 1997.

Procesem vnitřní transformace totiž neprošla pouze radikální levice, ale poptávce veřejnosti se po roce 2000 začala přizpůsobovat i část konzervativního tábora. Bylo zjevné, že úspěch v omezené demokratické soutěži nepřinese tradicionalistické pravici pouze spojenectví s obchodníky bázáru a silně religiózními vrstvami společnosti. Klíčem k úspěchu bylo v této době oslovit nespokojené voliče napříč generacemi a společenskými vrstvami. Tak jako vynesla v roce 1997 touha miliónů Íránců po uvolnění režimu a rozšíření sféry osobních svobod do prezidentského úřadu Mohammada Chátamího, stalo se v letech 2003, 2004 i před prezidentskými volbami 2005 rozčarování širokých vrstev společnosti nad odcizením režimu veřejnosti, rozevírajícími se nůžkami mezi bohatými a chudými a rozbujelou korupci a nepotismem příležitostí pro novou generaci konzervativních politiků. Díky těmto novým akcentům a rovněž tak rezignaci velké části někdejších podporovatelů reformního procesu na politickou participaci získal dominantní postavení v parlamentu Ábádgarán. Na stejné vlně vystoupal v červnu 2005 až k prezidentské funkci do té doby nepřilíš známý starosta Teheránu Mahmúd Ahmadínežád.

⁶⁵¹ NAJI, Kasra. *Ahmadinejad: The Secret History of Iran's Radical Leader*. London, 2008. s. 53.

⁶⁵² Scuola Superiore Sant' Anna – Iranian election history. Dostupné na WWW:

< http://www.sssup.it/UploadDocs/4538_11_Elections_2004_IPU_07.pdf > a Iran Data Portal – 2004 Parliamentary Election. Dostupné na WWW: < <http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/parl/2004/> >.

Samotné prezidentské volby 2005 byly specifické tím, že představovaly vůbec poprvé v porevoluční historii skutečnou politickou soutěž sedmi kandidátů, z nichž žádný nebyl jednoznačným favoritem na vítězství. Po opětovných bojích s Radou dohlížitelů nominoval reformistický tábor hned dva silné kandidáty: bývalého předsedu Islámského poradního shromáždění Mehdího Karúbího a někdejšího ministra vyššího vzdělávání Mustafu Mo'ína. Karúbího podporovala MRM a Mo'ín byl kandidátem Fronty íránského islámského partnerství a MIRO. Jednotu nedokázal před prezidentskými volbami najít ani konzervativní tábor, když do souboje postavil Hášemí Rafsandžáního, exministra kultury a ředitele státní televize a rozhlasu IRIB Alího Lárídžáního, bývalého policejního velitele Mohammada Báqera Qálíbáfa a teheránského starostu Mahmúda Ahmadínežáda. Nejsilnější podporou klerikálního establishmentu disponoval exprezident Rafsandžání nominovaný JRM i stranou Budovatelů Íránu.⁶⁵³ Ahmadínežád se těšil podpoře Ábádgaránu a Qálíbáfův volební tým šířil zvěsti, že policejní veterán je volbou nejvyššího vůdce Chámene'ího.⁶⁵⁴

Předvolební kampaň probíhala za masové účasti veřejnosti a stylem nepříliš odlišným od prezidentského volebního klání v USA nebo západní Evropě. Poprvé od roku 1979 nerozhodlo o vítězi voleb kolo první, ale až druhé, do něhož s 21 procenty hlasů z prvního místa postoupil Rafsandžání. Jeho soupeřem se stal Ahmadínežád, který v kole prvním skončil s odstupem pouhého procenta na druhém místě. Se ziskem 62 procent hlasů Mahmúd Ahmadínežád ve druhém kole jednoznačně porazil jasně favorita volby Rafsandžáního.⁶⁵⁵

Obdobně jako Chátamí v roce 1997 porazil i Ahmadínežád o osm let později kandidáta klerikálního establishmentu, o jehož vítězství jen málokdo pochyboval. Zvítězil protestními hlasy těch skupin íránské společnosti, které se cítily zrazeny či alespoň zapomenuty klerikální politickou elitou, k níž řadily konzervativní i reformistické křídlo režimu. Tyto skupiny žádaly hmatatelnou změnu a vládu ve prospěch širokých vrstev společnosti, nikoliv úzké skupiny vyvolených. Ze všech uchazečů o prezidentský úřad naplňoval Mahmúd Ahmadínežád zjevně nejvíce populární představu o lidovém vůdci, který zlepší životy miliónů nepriviligovaných obyvatel země postrádajících základní jistoty i pocit, že se porevoluční režim, za který mnozí prolévali krev, o své revolucionáře postará.

Ahmadínežád byl jednak nábožensky a sociálně silně konzervativní islámský principalista. Jeho programem byl návrat k idealizovaným revolučním hodnotám, které byly dle jeho názoru v procesu derevolucionalizace po smrti Chomejního zrazeny a pragmatickým politickým vedením po roce 1989 svévolně opuštěny. O prezidentský úřad se ovšem ucházel

⁶⁵³ ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006. s. 279-280.

⁶⁵⁴ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

⁶⁵⁵ ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008. s. 193-194.

z pozice úspěšného manažera a budovatele, který stál v čele metropole Teheránu a jenž se na voliče obracel srozumitelným populistickým jazykem ne nepodobným rétorice radikální levice. Ahmadínežád odmítal neregulovaný kapitalismus, který chtěl nahradit tržně-sociálním hospodářstvím. Do veřejné debaty opět přinesl téma sociální spravedlnosti a redistribuce bohatství, včetně rozpuštění ropných příjmů pro potřeby chudých. Otevřeně kritizoval korupci a zneužívání moci ve veřejné sféře a neváhal v tomto duchu osočit ani svého protikandidáta Rafsandžáního.⁶⁵⁶

Zcela novou okolností dokreslující fenomén jménem Ahmadínežád byla skutečnost, že nový prezident nebyl duchovním. Byl po Baní Sadrovi a Alím Radžá'ím teprve třetím laikem, který stanul v prezidentském úřadě. Reprezentoval druhou vrstvu revolucionářů, kteří jako laikové neměli šanci podílet se na formování Islámské republiky z politických pozic vyhrazených zástupcům šíitského kléru, ale museli se na politické výsluní vypracovat v rámci byrokratického či bezpečnostního aparátu nového režimu. Oproti Alímu Lárídžánímu, který byl sice také laikem, ale synem velkého ájatolláha a zetěm ájatolláha Mottaharího, byl Ahmadínežád synem dělníka. Ve své prezidentské kampani přivedl televizní kamery do svého domu, který se nijak nelišil od domů ostatních příslušníků íránské nižší střední třídy, ale ostře kontrastoval s bohatstvím připisovanému rodině Rafsandžáního i dalším prominentům klerikálního establishmentu.

Po dvou předchozích prezidentech, jejichž mocenské ambice a politické agendy se staly pro konzervativní klerikální hierokracii ohrožením rovnováhy politického systému vychýleného po roce 1989 ve prospěch nejvyššího vůdce Chámene'ího a jeho konzervativních spojenců, stanul v čele exekutivy Islámské republiky politik, který měl zdaleka nejlepší předpoklady být poslušným nástrojem klerikálních institucí, avšak současně také zdrojem demokratické legitimacy porevolučního režimu.

Do prezidentské funkce byl však Ahmadínežád zvolen v mimořádně složitém období, kdy Írán čelil rostoucím vnitřním problémům i sílícímu tlaku mezinárodního společenství a hrozbě izolace kvůli neústupnosti v záležitosti jaderného programu. Prezidentova populistická rétorika měla potenciál mobilizovat upadající podporu veřejnosti klerikálnímu režimu v krátkodobém horizontu, ale byla zdrojem jeho slabosti v dlouhodobější perspektivě. Jestliže byl Ahmadínežád volbou proti stávajícímu mocenskému establishmentu, veřejnost od nového prezidenta očekávala konkrétní kroky směrem k naplnění volebních slibů, které by však ve svém důsledku přivedly prezidenta do konfliktu se zájmy konzervativních klerikálních kruhů a jejich podporovatelů. Ty však v okamžiku Ahmadínežádova volebního vítězství

⁶⁵⁶ NAJI, Kasra. *Ahmadinejad: The Secret History of Iran's Radical Leader*. London, 2008. s. 68-71.

neprojevovaly nejmenší zájem dělit se o svou moc, politická ani ekonomická privilegia, která od roku 1989 ve střetech s levicí a následně s obhájci republikánských principů íránské státnosti nakumulovaly.

5. ZAHRANIČNÍ POLITIKA POREVOLUČNÍHO ÍRÁNU

5.1. Zahraniční politika porevolučního Íránu

Zahraniční politika Íránu v průběhu 20. století byla více než případě dalších zemí regionu Blízkého a Středního východu formována v procesu interakce ideologických východisek s pragmatickým prosazováním národního zájmu a vzájemná koexistence a neustálé prolínání obou těchto určujících faktorů je rozhodující charakteristikou íránské zahraniční politiky do současnosti. Samotný proces, v jehož rámci jsou v porevolučním Íránu přijímána veškerá zahraničně a bezpečnostně politická rozhodnutí, je komplikovaným a značně neprůhledným mechanismem s účastí velkého množství aktérů disponujících více či méně formalizovaným mocenským postavením a schopností ovlivňovat rozhodovací procesy.⁶⁵⁷ Tři desítky let od revolučních událostí, které znamenaly pád monarchického režimu dynastie Pahlaví a současně zcela zásadní obrat v zahraničněpolitické orientaci Íránu, nebyla již Islámská republika revolučním režimem v izolaci, jehož dominantní zahraničněpolitickou doktrínou je export universalistického Chomejního konceptu islámského státu a společnosti do ostatních islámských, převážně arabských zemí regionu Blízkého východu a současně popření existujícího systému mezinárodních vztahů a práva.⁶⁵⁸

Zahraniční politika Íránu stála stoletím roce 2000 rozkročena na více pilířích, které reflektovaly zájem politického vedení země vést jednoznačně diverzifikovanější a současně vyváženější zahraniční politiku s cílem maximálně zužitkovat unikátní geopolitické postavení Íránu, regionální vývoj i ekonomickou situaci země. Třicet let od islámské revoluce bylo ambicí íránského režimu, který byl navzdory klesající domácí podpoře, vnějším tlakům a sociálněekonomické situaci stále jedním z nejlépe konsolidovaných blízkovýchodních režimů, dosáhnout postavení regionální mocnosti, jejíž legitimní zájmy budou reflektovány především ze strany USA, které přes moderaci a příklon k pragmatické zahraniční politice po smrti ájatolláha Chomejního v roce 1989 zůstávaly hlavním nepřítelem a rivalem Íránu.

Počínaje prezidentstvím Akbara Hášemí Rafsandžáního a zejména pak v průběhu prvního prezidentského mandátu Muhammada Chátamího v letech 1997 až 2001 došlo k významné vnitropolitické i zahraničněpolitické transformaci revolučního režimu. Primárně s cílem ekonomické rekonstrukce země po vyčerpávající osmileté válce s Irákem a v reakci na

⁶⁵⁷ BYMAN, D.; CHUBIN, S.; EHTESHAMI, A.; GREEN, J. *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*. RAND, 2001. s. 7.

⁶⁵⁸ RAMAZANI, R. K. Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy. *The Middle East Journal*, Autumn 2004. Vol. 58, s. 549.

konec studené války a rozpad SSSR a zejména dominantní přítomnost USA v regionu usiloval Írán o rehabilitaci svého postavení vůči arabským zemím a zmírnění napětí ve vztazích s evropskými zeměmi, které se následně staly nejvýznamnějšími obchodními partnery Íránu.

Současně však íránský režim nadále udržoval těsné vztahy se svým tradičním regionálním partnerem Sýrií a pokračoval ve své angažovanosti v Libanonu. Vztahy se Sýrií, které v průběhu irácko-íránské války získaly rozměr strategického spojení, prošly zkouškou v podobě syrské účasti na mírových rozhovorech s Izraelem na počátku a poté na samém konci 90. let. K opětovnému sblížení nicméně obě země přivedla USA vedená intervence do Iráku v roce 2003 a sdílené obavy z toho, že jak syrský baasistický režim Bašára al-Asada, tak íránský teokratický režim budou dalším cílem politiky *regime change* amerického prezidenta George W. Bushe. Schopnost s nezměněnou intenzitou spolupracovat v oblastech společného zájmu a zejména pak v případě sdíleného pocitu ohrožení prokázaly následně Írán a Sýrie během izraelské vojenské intervence proti libanonskému šíitskému hnutí Hizballáh v létě 2006.⁶⁵⁹ Po začátku povstání části syrské populace proti vládě Bašára al-Asada na jaře 2011, které se během následujících měsíců proměnilo v otevřenou občanskou válku, zůstal Írán téměř jediným spojencem syrského sekulárně orientovaného režimu.

Oba režimy rovněž pokračovaly v podpoře radikálních palestinských hnutí odmítajících mírový proces s Izraelem jako prostředek k urovnání izraelsko-arabského konfliktu. Především po nástupu prezidenta Mahmúda Ahmadínežáda a v situaci, kdy neústupnost Íránu vyhovět požadavkům mezinárodního společenství v otázce íránské jaderné programy vnímaného jako bezpečnostní hrozba přesahující svým dosahem hranice regionu Blízkého východu prokázala limity ve vztazích s evropskými partnery, akcentoval Írán ve své zahraniční politice orientaci na asijské, africké a jihoamerické země. Společná animozita ve vztazích s USA přivedla íránský teokratický režim ke spojení s radikálně-levicovým venezuelským režimem Hugo Cháveze či komunistickou Kubou.

⁶⁵⁹ EHTESHAMI, A.; ZWEIRI, M. *Iran's Foreign Policy: From Khamati to Ahmadinejad*. Ithaca Press, 2008. s. 101.

5.2. Proces vytváření zahraničněpolitických rozhodnutí

Islámská revoluce v Íránu na přelomu let 1978 a 1979 vedla nejen k zásadnímu obratu v zahraničněpolitické orientaci země, ale současně v radikální přeměně vnitropolitického rámce. V předrevolučním období byl proces přijímání rozhodnutí v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky státu doménou panovníka a císařského dvora, přičemž role vlády a ministerstva zahraničních věcí byla sekundární. Rozhodnutí týkající se obecného směřování zahraniční politiky, ale i klíčových záležitostí spadajících do sféry zahraničního obchodu, zejména pokud se jednalo o nákupy vojenského materiálu pro íránskou armádu, byla vytvářena v úzkém okruhu spolupracovníků panovníka a ministerstvo zahraničních věcí bylo pověřeno následnou implementací.

Revoluční události, pád monarchického režimu dynastie Pahlaví a změny ve vedení klíčových institucí znamenaly zásadní změnu ve fungování mocenského aparátu. Až do přijetí nové ústavy v prosinci 1979, která formalizovala výsledky revolučních změn i samotného porevolučního soupeření mezi jednotlivými aktéry protišáhovské opozice, však zůstal institucionální systém s menšími změnami zachován. Nucený odchod panovníka Muhammada Rezy do exilu⁶⁶⁰ sice znamenal dočasnou absenci do té doby nejvlivnějšího elementu rozhodovacího procesu, ale současně poskytl prostor pro posílení role vlády a ministerstva zahraničí. Jejich pozice byla nicméně značně limitována činností paralelních revolučních institucí, zejména Revoluční rady, která až do konání řádných voleb nahrazovala parlament a stála fakticky v opozici proti vládě umírněného prozatímního premiéra Mehdiho Bázargána.⁶⁶¹ Premiér, vláda a potažmo ministerstvo zahraničí se nemohli opřít o silný parlamentní mandát či masovou podporu veřejnosti a nedokázaly proto efektivně působit proti autonomně formulované zahraničněpolitické linii revolučních představitelů v čele s ájatolláhem Chomejním, jehož postavení hlavy státu formálně potvrdila až ústava z prosince 1979.

Proces přijímání zahraničněpolitických rozhodnutí v porevolučním Íránu byl charakteristický angažovaností většího množství institucí i neinstitutcionálních aktérů, nejednoznačně vymezenou a často překrývající se kompetencí jednotlivých mocenských center a přítomností řady neformálních prvků jako například rodinných a dalších osobních vazeb, které často dominovaly nad formálním vymezením kompetencí.⁶⁶² Výsledná

⁶⁶⁰ Muhammad Reza opustil Írán 16. ledna 1979.

⁶⁶¹ Revoluční rada (*Šúra-je enqeláb*) vznikla za účasti opozičních skupin již v prosinci 1978.

⁶⁶² BYMAN, D.; CHUBIN, S.; EHTESHAMI, A.; GREEN, J. *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*. RAND, 2001. s. 21.

rozhodnutí pak byla výslednicí vzájemně se prolínajících zájmů a aktuální mocenské převahy jednotlivých aktérů. Vágně vymezené kompetence a pronikání dalších složek porevolučního režimu do oblastí přímo se dotýkajících zahraniční politiky vedly k přijímání protichůdných a zdánlivě chaotických rozhodnutí.

Přestože jednotliví aktéři prezentovali často odlišná a protichůdná stanoviska, byly nejdůležitější zahraničněpolitické otázky projednávány s důrazem na konsenzus širší mocenské elity země, kterému však obvykle předcházela složitá zákulisní vyjednávání.⁶⁶³ S ohledem na roli zahraničněpolitických témat ve vnitropolitickém soupeření nemusí vždy rétorika nejvyšších politických představitelů země směřující k domácímu publiku odrážet reálné kroky činěné na poli diplomacie. Současně však citlivost některých zahraničněpolitických otázek, jako například vztahů Íránu s USA nebo Izraelem, pro vnitropolitický diskurz značně snižovala flexibilitu politického vedení k významnější proměně politiky v těchto oblastech.⁶⁶⁴

Podle íránské ústavy stojí v čele struktury státních orgánů nejvyšší vůdce nadaný ústavou rozsáhlými pravomocemi, které zahrnují rovněž oblast zahraniční politiky země.⁶⁶⁵ V souladu s čl. 110 ústavy formuluje nejvyšší vůdce na základě konzultací s Radou pro určování zájmů režimu⁶⁶⁶ obecné politiky Íránské islámské republiky a dohlíží nad jejich prováděním ostatními státními orgány. Je vrchním velitelem ozbrojených sil, vyhláší válku, mír a mobilizaci ozbrojených sil. Jmenuje, odvolává a přijímá resignace náčelníka generálního štábu, velitele Sborů islámských revolučních gard (IRGC) a nejvyšší velitele jednotlivých složek ozbrojených sil a řeší problémy státu neřešitelné běžnými prostředky. Ústava nejvyššímu vůdci umožňuje delegovat výkon části svých pravomocí na další subjekty. Nejvyšší vůdce se do procesu formulování zahraniční politiky Islámské republiky zapojuje osobně, ale z pragmatických důvodů svou pravomoc v oblasti zahraničněpolitického rozhodování častěji vykonává prostřednictvím emisarů v Nejvyšší radě národní bezpečnosti a u jednotlivých bezpečnostních složek a zpravodajských služeb. Disponuje rovněž sítí svých osobních vyslanců v zahraničí, kteří mu poskytují přímou vazbu na spřátelená zahraniční hnutí či politické skupiny.

⁶⁶³ BYMAN, D.; CHUBIN, S.; EHTESHAMI, A.; GREEN, J. *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*. RAND, 2001. s. 22-28.

⁶⁶⁴ SEIFZADEH, Hossein S. The landscape of factional politics and its future in Iran. *The Middle East Journal*, Winter 2003. Vol. 57. s. 57.

⁶⁶⁵ rahbar, neboli vůdce, tj. osoba zastávající úřad nejvyššího vůdce. Ústava definuje islámskou republiku jako stát, v němž mají islámští právníci zvláštní odpovědnost za řízení společnosti. Hovoří o nezbytnosti trvalého vedení společnosti spravedlivými, zbožnými a náležitě kvalifikovanými islámskými právníky, kteří jsou ve funkci nejvyššího vůdce uznáni rovněž lidem. Pouze islámští právníci splňující tyto kritéria jsou podle Chomejního výkladu jedinými osobami způsobilými zastupovat skrytého imáma po dobu jeho nepřítomnosti, být tedy jeho místodržícími (valí). Ti si jako nej kvalifikovanější islámští právníci si osobují právo svobodně vykládat islámské právo, idžtihád.

⁶⁶⁶ per. *Madžma'e taščís-e maslahat-e nezám*

V tomto kontextu je významný především přímý vztah mezi iránským nejvyšším vůdcem a politickým vůdcem libanonského šíitského hnutí Hizballáh. Veškerá zahraničněpolitická rozhodnutí zásadního charakteru musí být v Islámské republice konzultována a odsouhlasena nejvyšším vůdcem, který k tomuto účelu disponuje rozsáhlým poradním aparátem. Přesto, že ústavní pravomoci dávají nejvyššímu vůdci v oblasti zahraniční politiky velmi silnou pozici, je míra, jakou je nezávislým činitelem při praktické realizaci svých formálních pravomocí závislá na neformálním vlivu a vazbách na ostatní mocenská centra režimu.

Od roku 1979 se na pozici nejvyššího vůdce vystřídali pouze dva muži: ájatolláh Chomejní a jeho nástupce ájatolláh Chámene'í. Oproti Chomejnímu, který působil jako skutečně nezávislý činitel stojící nad ústavními mantinely, bylo a nadále zůstává postavení méně radikálního konzervativce Chámene'ího významně slabší. Chámene'í nebyl v době svého nástupu do funkce nejvyššího politického vůdce země respektovaným duchovním vůdcem iránských šíitů. Proto chtěl-li po roce 1989 alespoň částečně upevnit své postavení vůči tehdy mimořádně silnému prezidentovi Rafsandžánímu, musel se opřít o podporu konzervativní části iránského šíitského duchovenstva.⁶⁶⁷

I když bylo postavení Chámene'ího v mocenské struktuře Íránu od poloviny 90. let konsolidovanější nežli na počátku 90. let, zdráhal se nejvyšší vůdce využívat svého vlivu k přímým intervencím do zahraničněpolitických záležitostí. Naopak upřednostňoval, vznikala-li zahraničněpolitická rozhodnutí v rámci uzavřené diskuze mezi klíčovými aktéry. Zejména poté, co byl prezidentem Íránu v roce 2005 zvolen ultrakonzervativní politik Mahmúd Ahmadínežád, jehož zahraničněpolitická agenda odrážela Chámene'ího linii zjevně více než postoje Ahmadínežádova předchůdce Chátamího, získal nový prezident ve sféře zahraničněpolitického rozhodování nečekaně velký prostor.

Podle ústavy je totiž postavení prezidenta a ministra zahraničních věcí, který je členem kabinetu, jemuž prezident předsedá, v oblasti zahraniční politiky až sekundární. Prezident a ministr zahraničních věcí jsou odpovědní za provádění rozhodnutí přijatých ať již samotným nejvyšším vůdcem, případně Nejvyšší radou národní bezpečnosti (SNSC). Ta je specifickým orgánem, který vznikl v rámci novelizace ústavy v roce 1989. Úkolem SNSC je v obecných mezích stanovených nejvyšším vůdcem přijímat zahraničně a bezpečnostně politická rozhodnutí a reagovat na aktuální výzvy v této oblasti a rovněž koordinovat činnost ostatních státních institucí a orgánů. SNSC má v současnosti 19 členů a vedle prezidenta, zástupců nejvyššího vůdce, vrchních velitelů ozbrojených sil a ministra zahraničních věcí, zasedají

⁶⁶⁷ MENASHRI, David. *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. Tel Aviv, 2001. s. 17.

v radě rovněž rezortní ministři odpovědní za bezpečnostní agendu. Nominálním předsedou SNSC je prezident, nicméně výkonným tajemníkem byl od roku 2006 Sa'íd Džalílí, který působil rovněž ve funkci vrchního jaderného vyjednavče.

Vedle formálních struktur měly však na procesy přijímání rozhodnutí ve sféře zahraniční a bezpečnostní politiky významný vliv také mechanismy nepřímé či dokonce neformální. Klíčová úloha připadala zejména v kontextu vztahů se sousedními islámskými státy, především pak těmi, kde je přítomna šíitská populace, speciálním složkám Sborů islámských revolučních gard a islámským nadacím, které byly zřízeny za účelem výkonu charitativní funkcí a poválečné rekonstrukce země.⁶⁶⁸ Postupně se však tyto nadace přímo podřízené nejvyššímu vůdci a fakticky nezodpovědné ostatním státním orgánům vyvinuly v autonomní vysoce profitabilní instituce, které rozšířily svou činnost za hranice Íránu. Za účelem provádění vysoce náročných utajených operací za hranicemi Íránu byla již během irácko-iránské války v rámci Sborů islámských revolučních gard vytvořena zvláštní skupina *al-Quds* (Jeruzalém). V průběhu války bylo úkolem této speciálně vycvičené složky podporovat kurdecký odboj proti iráckému režimu Saddáma Husajna. Později však byly jednotky *al-Quds* nasazeny v Libanonu, kde byly odpovědné za poskytování podpory šíitskému hnutí Hizbulláh a s vysokou pravděpodobností se podílely a dosud podílejí na výcviku a podpoře členů militantních palestinských organizací Hamás a Islámský džihád. Americká administrativa oddíly *al-Quds* obviňovala rovněž z podílu na vyzbrojování a výcviku iráckých teroristických a povstaleckých skupin po spojenecké invazi do Iráku. Z tohoto důvodu zařadily USA Sbory islámských revolučních gard na seznam teroristických organizací.⁶⁶⁹

Faktorem, který nikoli nevýznamným způsobem ovlivňoval vliv jednotlivých osob v mocenských pozicích či institucích, které tyto osoby reprezentovaly, bylo postavení v rámci neformálních struktur. Osobní vazby jako například rodina, přátelství ze studií či společná vojenská kariéra nebo spřízněnost daná vazbami ke stejnému duchovnímu bylo mnohdy pro postavení a vliv na chod rozhodovacího procesu důležitější než samotná pravomoc vycházející z formálního vymezení instituce samotné. Odměňování spolubojovníků z doby odboje proti monarchickému režimu či irácké fronty za zásluhy o revoluci vrcholnými politickými pozicemi či funkcemi ve státní správě se stalo charakteristickým rysem administrativy prezidenta Mahmúda Ahmadínežáda. Tím však docházelo umocňování nebezpečného trendu propojování bezpečnostního aparátu a politických institucí.

⁶⁶⁸ per. *bonjád* – dobročinná náboženská nadace, více viz. např. Buchta, s. 73.

⁶⁶⁹ Dne 25. října 2007 zařadily USA Sbory islámských revolučních gard a iránské ministerstvo obrany na seznam teroristických organizací.

5.3. Islámská revoluce a triumf ideologie

Zahraniční politika porevolučního Íránu vznikala již od ustavení vlády Mehdiho Bázargána jako výsledek neustálé interakce jednotlivých mocenských center prosazujících idealistický revoluční či naopak pragmatický národní zájem. Sled revolučních událostí a zejména pak vnitropolitický vývoj v Íránu v průběhu roku 1979, který znamenal vítězství radikálních stoupců Chomejního universalistické koncepce ideální islámského státu a společnosti, jednoznačně předurčil zahraničněpolitickou orientaci země v následujícím období.⁶⁷⁰ Chomejního Írán přijal islamistickou revoluční doktrínu, jejímž deklarovaným cílem bylo přivést poselství islámské revoluce nejen k šíitským muslimům nebo muslimům obecně, nýbrž všem lidem na celém světě. Chomejní odmítl systém mezinárodních vztahů a jeho normy vzniklé v průběhu historického vývoje jako takové a odsoudil rovněž ideu sekulárního nacionalismu jako element cizorodý islámské tradici. Namísto národního zájmu postavila Chomejního koncepce zájem muslimské komunity, *ummy*. Chomejního universalismus odmítající hranice národního státu a veškeré normy odporující islámskému pojetí mezinárodních vztahů se stal základním pilířem íránské zahraniční politiky bezprostředně po islámské revoluci. Znamenal tak jednoznačný odklon od zahraniční politiky monarchického Íránu, která však nebyla důsledně vedena pouze pragmatickou ideou národního zájmu.⁶⁷¹

Druhý a současně také poslední panovník dynastie Pahlaví Muhammad Rezá usiloval o realizaci velkolepého cíle, jímž mělo být obnovení velmocenského postavení íránského impéria, prestiže a regionální dominance. Prostředkem k naplnění vytčeného cíle bylo masivní vyzbrojování, které však nebylo reakcí na existující či hrozící bezpečnostní ohrožení v regionu, případně ze strany USA nebo SSSR. Imperiální Írán deklaroval, že hodlá disponovat pátými nejmodernějšími ozbrojenými složkami na světě. Díky nákupům nejmodernější vojenské techniky z USA a od ostatních západních zemí byl Írán na sklonku 70. let nezpochybnitelnou vojenskou mocností Perského zálivu i širšího Středního východu. Jednoznačná orientace monarchického režimu na spojení s Washingtonem se odrážela v americké percepci Íránu jako garanta bezpečnosti ve strategické oblasti Perského zálivu. Navzdory tomu však Írán upadal do rostoucí závislosti na svém americkém spojenci, což bylo v příkrém rozporu s tím, co vnímala jako elementární národní zájem Íránu většina íránské

⁶⁷⁰ Chomejní svou universalistickou teorii vyložil v díle *Hokúmat-e eslámí: Velájat-e faqih*, které představuje kompendium přednášek, které přednesl mezi léty 1969 až 1970 během svého exilu v iráckém Nadžafu.

⁶⁷¹ RAMAZANI, R. K. Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy. *The Middle East Journal*, Autumn 2004. Vol. 58, s. 549.

veřejnosti.⁶⁷² Jednoznačná podpora, které se stále autoritativnější vládě Muhammada Rezy dostávalo od USA, se však záhy po revoluci stala příčinou toho, že se pro Chomejního Írán staly USA hlavním nepřítelem islámské revoluce. Vyvrcholením tohoto zvratu ve vzájemných vztazích obou zemí se v únoru 1979 stalo zajetí amerického diplomatického personálu na velvyslanectví USA v Teheránu jako rukojmích radikálními studenty.

Zajetí amerických diplomatů znamenalo současně konec snah umírněných elementů uvnitř íránského porevolučního establishmentu o zachování neutrálního postoje USA k vnitropolitickému vývoji v Íránu. USA byly pokládány za promotéry šáhovy politiky westernizace a modernizace, které se však reálně dotkla pouze úzké skupiny íránských elit a znamenala často jen přejímání technických dovedností, nikoli západních sociálních a politických konceptů. Proto se Íránu téměř nedotkla demokratizace a režim Muhammada Rezy byl naopak s postupem času stále autoritativnější. Západ byl proto revolučními silami vnímán jako zdroj ohrožení a hodnotový nepřítel – neislámský, sekulární a nacionalistický Západ stojící proti islámskému Íránu. Kritika Západu přicházela nejen od radikálních stoupců Chomejního universalistické ideologie, ale rovněž od liberálních a nacionalistických vrstev společnosti.

Chomejního preference revoluční ideologie nad národním zájmem se projevila rovněž ve vztazích se SSSR a konzervativními arabskými monarchiemi Perského zálivu. Sovětský komunistický režim byl pro Chomejního neakceptovatelnou formou ateistické vlády potlačující práva muslimských minorit na území SSSR a kritický vztah porevolučního íránského režimu vůči SSSR ještě umocňovalo vědomí tradiční rusko-perské rivalry. V důsledku rusko-perských válek v 19. století ztratil qádžárovský Írán ve prospěch Ruska kontrolu nad jižním Kavkazem a podobně negativně byly v Íránu vnímány i ruské snahy podporovat odstředivé tendence mezi íránskými Azery a Kurdy ve 20. století. Kromě ideologického nepřátelství, podpory íránské komunistické strany Túde⁶⁷³ a historické rivalry přispěly k dalšímu ochlazení vztahů sovětská intervence do Afghánistánu na konci prosince 1979 a po vypuknutí irácko-íránské války masivní sovětská podpora směřující v podobě dodávek zbraní a munice iráckému režimu Saddáma Husajna.

Vztah porevolučního Íránu k arabským monarchiím Perského zálivu byl definován Chomejního ambicí o export islámské revoluce za hranice Íránu. Přesto, že přirozeně nejzpůsobilejšími příjemci revolučního poselství byli blízkovýchodní šiíté, zejména šiítské komunity v Libanonu a Iráku, byla přítomnost šiítských menšin (v případě Bahrajnu dokonce

⁶⁷² MENASHRI, David. *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. Tel Aviv, 2001. s. 185-186.

⁶⁷³ *Hezb-e túde-je Írán* (Strana íránského lidu).

většiny) ve většinově sunnitských monarchiích Perského zálivu zdrojem neustálého napětí ve vzájemných vztazích. Vztahy s arabskými zeměmi byly rovněž poznamenány historicky podmíněnou animozitou plynoucí z tradiční arabsko-perské rivality, šíitsko-sunnitského soupeření a střetu územních a ekonomických zájmů především v energeticky strategickém Perském zálivu. Vládnoucí rody arabských monarchií Chomejní vyzval, aby přijaly model politického a společenského uspořádání obdobný porevoluční islámské republice v Íránu, zpřetrhaly rozvratné vztahy se západními mocnostmi a odevzdaly se do ochrany Íránu.

Základní zahraničněpolitickou doktrínou formulovanou Chomejním se stalo heslo „*Ne Východ, ani Západ, ale islámská republika.*“⁶⁷⁴ Popření *statu quo* a deklarovaný úmysl exportovat revoluční ideologii přes hranice Íránu uvrhly zemi do bezprecedentní izolace. S výjimkou baasistické režimu Háfize al-Asafa v Sýrii, Kaddáfího Libye a Alžírsku sledovaly všechny státy regionu Blízkého východu porevoluční vývoj v Íránu se značným znepokojením. Nicméně radikální rétoriku vůči sousedním arabským monarchiím Perského zálivu ne vždy doprovázely stejně radikální činy. Přestože vztahy se Saúdskou Arábií a Kuvajtem, které miliardovými půjčkami významně napomáhaly válečnému úsilí Iráku, zůstaly chladné či se dokonce na konci 80. let ještě vyhrotily, byla záhy utopická snaha o export revoluce napříč Perským zálivem vystřídána pragmatičtější přístupem íránského establishmentu. Ještě v roce 1983 sice Chomejní prohlásil, že šíření poselství revoluce je nevyhnutelné a nezvratné, ale již o rok později íránský premiér Mír-Hosejn Músaví uvedl: „*Nechceme exportovat ozbrojenou revoluci do jakékoli země. Naším cílem je šířit islámskou revoluci přesvědčováním.*“ Ve stejném roce tehdejší íránský prezident Chámene‘í vyloučil, že Írán poskytuje podporu islamistickým hnutím, jejichž cílem je svrhnout vládnoucí režimy a nahradit je vládami islámskými.⁶⁷⁵

⁶⁷⁴ RAMAZANI, R. K. Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy. *The Middle East Journal*, Autumn 2004. Vol. 58, s. 549.

⁶⁷⁵ MENASHRI, David. *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. Tel Aviv, 2001. s. 230.

5.4. Irácko-iránská válka

K vyostření tradičně napjatých vztahů mezi Íránem a baasistickým iráckým režimem, v jehož čele stál od července 1979 jako prezident a současně také předseda vlády Saddám Husajn, došlo nedlouho po svržení vlády dynastie Pahlaví v únoru 1979. Směrem k iráckým šíitům, kteří přestože tvořili většinu obyvatelstva Iráku, byli politicky diskriminovanou skupinou, směřovaly výzvy iránských revolučních vůdců k následování příkladu Íránu a svržení nelegitimního diktátora, kterým byl z pohledu Íránu Saddám Husajn. Rétorické přestřelky mezi Teheránem a Bagdádem přerostly na počátku roku 1980 v propagandistickou válku, ve které irácká strana prezentovala hrozící střet s Íránem jako vyústění odvěké arabsko-perské rivality symbolizovanou bitvou u Kádísíje, při níž islámská vojska vyvrátila panství perské dynastie Sasánovců.

Již v listopadu předcházejícího roku poskytl irácký velvyslanec v Libanonu rozhovor listu *an-Nahár*, ve kterém oznámil, že vztahy mezi Irákem a Íránem se mohou normalizovat pouze v případě, že iránské politické vedení bude souhlasit s revizí Alžírské dohody z roku 1975, která vymezovala suverenitu obou zemí nad tokem pohraniční řeky Šatt al-Arab, poskytne kurské, arabské a balúčské menšině v Íránu autonomní postavení a stáhne své jednotky z ostrovů Tunb a Abú Músá v Perském zálivu.⁶⁷⁶ Íránský ministr zahraničních věcí Sádeq Qotbezáde naproti tomu v dubnu 1980 otevřeně deklaroval, že se Írán rozhodl svrhnout irácký režim Saddáma Husajna.⁶⁷⁷ Ještě předtím vedla krize ve vzájemných vztazích k vyhoštění velvyslanců a recipročnímu omezení diplomatického zastoupení v březnu 1980. Současně s prohlubováním krize v irácko-iránských vztazích došlo ve druhé polovině roku 1979 k narovnání vztahů mezi Saúdskou Arábií a Irákem. Obě země v tomto období zahájily konzultace o možnostech společné kolektivní obrany Perského zálivu v případě iránské vojenské intervence. Baasistický Irák, který byl před revolučními událostmi v Íránu na počátku roku 1979 pokládán za hlavní revisionistickou sílu v regionu, se během několika měsíců dostal do pozice garanta *statu quo*, strategické role, která příslušela předrevolučnímu iránskému režimu dynastie Pahlaví.⁶⁷⁸

Írácký vůdce Saddám Husajn se rozhodl využít z pohledu Iráku příznivé situace a zahájit vojenskou operaci, která měla skoncovat s nebezpečím v podobě revolučního iránského režimu podněcujícího irácké šíity a upevnit postavení Iráku jako nové

⁶⁷⁶ GOODARZI, Jubin M. *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*. Tauris & Co., 2007. s. 27.

⁶⁷⁷ GOMBÁR, Eduard. *Dramatický půlměsíc: Sýrie, Libye a Írán v procesu transformace*. Praha, 2001. s. 141.

⁶⁷⁸ GOODARZI, Jubin M. *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*. Tauris & Co., 2007. s. 28.

blízkovýchodní mocnosti. O záměru zaútočit na Írán a svrhnout revoluční režim ájatolláha Chomejního Saddám Husajn informoval arabské monarchie Perského zálivu během letních měsíců 1980. Dne 22. září pak vstoupily první irácké jednotky na iránské teritorium. Přes nesporný úspěch první fáze bojů se iráckým silám nepodařilo uštvědit iránským obráncům natolik silný úder, který by vedl ke zhroucení odporu a přiměl iránské politické vedení vyjednávat z pozice poraženého.

Chomejní jakékoli vyjednávání s Iráčany odmítl. „*Mír nebo kompromis nepřichází v úvahu. Nikdy s nimi (baasisty) nebudeme jednat. S tím zkorumpovaným zločincem (Saddámem Husajnem) nelze uzavírat žádné kompromisy. Budeme bojovat až do konce, protože musíme splnit naši náboženskou povinnost,*“ prohlásil Chomejní v listopadu 1980 v reakci na výzvu iráckých představitelů k jednání.⁶⁷⁹

Írán se však po začátku války octil ve velmi komplikované situaci, kdy se na stranu Iráku postavila většina arabských zemí s výjimkou Sýrie, Libye a PLO. Izolace, nutnost dodávek zbraní a munice pro válečné úsilí a ekonomické problémy země vedly nakonec k tomu, že pragmatický národní zájem byl upřednostněn před ideologickými argumenty. Tato nová flexibilita iránského režimu čelícího existencionálnímu ohrožení se nejviditelnějším způsobem projevila při utajovaných nákupech amerických zbraní, součástek a munice pro iránskou vojenskou techniku od USA a Izraele, dvou hlavních nepřátel iránského režimu. Zbraně z USA a Izraele byly dodány v letech 1985-86 výměnou za zprostředkování Íránu při propuštění západních rukojmí zadržovaných v Libanonu.⁶⁸⁰

Neustále probíhající interakce revoluční ideologie a národního zájmu však často vytvářela komplikovanou situaci, kdy bylo jen velmi obtížné identifikovat, který z obou faktorů byl klíčový pro přijetí toho či onoho zahraničněpolitického rozhodnutí. To se projevilo zejména v případě rozhodnutí iránského režimu nevyužít možnost uzavření příměří a pokračovat v bojích irácko-iránské války jejím přenesením na irácké teritorium v létě 1982.

Je stále jednoznačně nevyřešenou otázkou, zda bylo cílem Íránců využít dočasné vojenské převahy k exportu revoluce mezi jihoirácké šíity nebo bylo iránské politické a vojenské vedení přesvědčeno, že irácká hrozba bude odstraněna až definitivním zničením režimu Saddáma Husajna. Další průběh války nicméně ukázal, že Írán nebyl schopen naplnit své nepragmaticky formulované válečné cíle a odmítáním přistoupit na kompromisní příměří se dostával do stále hlubší mezinárodní izolace i pod tlak svého nejbližšího spojence Sýrie. Osm let trvající irácko-iránská válka, která fakticky skončila uzavřením příměří 8. srpna

⁶⁷⁹ BROŽ, Ivan. *Husajn kontra Chomejní: Irácko-iránská válka 1980-88*. Epoque, 2007. s. 49.

⁶⁸⁰ RAMAZANI, R. K. Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy. *The Middle East Journal*, Autumn 2004. Vol. 58, s. 549.

1980, prokázala limity ideologicky orientované zahraniční politiky porevolučního Íránu a z pohledu Íránu zcela zbytečné a vyčerpávající boje mezi léty 1982 až 1988, které v konečném důsledku znamenaly posílení regionální i vnitropolitické pozice baasistického režimu Saddáma Husajna, byly jedním z impulsů pro transformaci íránské zahraniční politiky v letech 1988 až 1991.

5.5. Transformace v pragmatickou linii v 90. letech

Sled událostí, které na globální i regionální úrovni proběhly mezi léty 1988 a 1991, postavil Írán do jednoznačně nové situace, které musel přizpůsobit svou zahraniční politiku do té doby oscilující mezi lpěním na revoluční ideologii a prosazováním střízlivého racionálního národního zájmu. Nejen konec irácko-iránské války, ale především pak smrt nejvyššího vůdce ájatolláha Chomejního v červnu 1989 rozvázaly íránskému establishmentu ruce k reformulaci zahraničněpolitické doktríny i zásadním vnitropolitickým změnám.

Írán vyšel z irácko-iránské války ekonomicky a vojensky oslaben a k upevnění svého postavení vůči sousedním státům i urychlení poválečné rekonstrukce bylo pro íránský režim nezbytné prolomit dosavadní izolaci a normalizovat vztahy s klíčovými aktéry jak v regionu, tak i za hranicemi Blízkého východu. Nové íránské politické vedení v čele s prezidentem Akbarem Hášemím Rafsandžáním pochopilo, že ideologicky zaměřená zahraniční politika poškozují íránské zájmy a představuje překážku, která omezuje schopnost Íránu využít ke svému prospěchu zcela zásadní změny, k nimž na mezinárodní scéně i v regionu na počátku 90. let došlo. Proto prezident Rafsandžání deklaroval, že s výjimkou USA, Izraele a Jihoafrické republiky je Írán otevřen rozvoji oboustranně prospěšných vztahů se všemi členy mezinárodního společenství. Vláda prezidenta Rafsandžáního položila důraz především na rozvoj obchodních vztahů a přilákání investic do vyčerpané íránské ekonomiky.⁶⁸¹

Konec studené války a rozpad Sovětského svazu v roce 1991 znamenal spolu s iráckou invazí do Kuvajtu a následným osvobozením země širokou mezinárodní koalicí pod vedením USA zásadní proměnu geopolitické mapy Blízkého východu. Rozpad sovětského svazu jako supervelmoci efektivně vyvažující vliv USA a zejména vůdčí role Washingtonu při osvobození Kuvajtu od irácké okupace učinila z USA dominantní vojenskou mocnost regionu. K zajištění bezpečnosti spojenců a za účelem prosazování svých zájmů byly v Perském zálivu dlouhodobě dislokovány americké námořní, letecké i pozemní síly. Porážka Saddáma Husajna vojsky mezinárodní koalice a uvalení mezinárodních sankcí na irácký režim však znamenaly současně významné oslabení Iráku, který pro Írán byl do té doby hlavním zdrojem bezpečnostního ohrožení.

Na rozdíl od svého klíčového regionálního spojence Sýrie, která se připojila k USA vedené protisaddámovské koalici a do koaličních jednotek vyslala svůj vojenský kontingent, zachoval Írán během konfliktu neutralitu. Dočasné oslabení vazby se Sýrií dané především rozdílným postojem obou zemí k arabsko-izraelskému mírovému procesu přimělo Írán ke

⁶⁸¹ MENASHRI, David. *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. Tel Aviv, 2001.s. 174-175.

zvýšenému úsilí o narovnání vztahů s ostatními regionálními aktéry, především státy Sdružení pro spolupráci v Zálivu (GCC).

Ještě předtím, než se Hášemi Rafsandžání ujal prezidentského úřadu, dal na konci roku 1988 zřetelně najevo, že otevření vztahů s arabskými státy Perského zálivu nestojí nic v cestě. Dokonce kriticky poznamenal, že kdyby jeho země prokázala více taktiky, nepostavily by se Saúdská Arábie a Kuvajt ve irácko-iránské válce na stranu Iráku.⁶⁸² Po irácké invazi v roce 1990 podpořil Írán zachování teritoriální integrity a suverenity Kuvajtu. Současně se však Írán rozhodně postavil proti tomu, aby za bezpečnost v Perském zálivu byly odpovědné cizí mocnosti. Přestože Írán v politice vůči arabským zemím Perského zálivu upustil od ideologického přístupu, setrval na důsledném prosazování svých národních zájmů, mezi které patří i otázka iránské suverenity nad třemi ostrovy Malý a Velký Tunb a Abú Músá v Homuzské úžině. Ostrovy obsazené Íránem v roce 1971 se v roce 1992 staly opět předmětem sporu se Spojenými arabskými emiráty, nicméně záležitost se nestala bariérou v dalším uvolňování vztahů v 90. letech. To pokračovalo se zvýšenou intenzitou poté, co byl v roce 1997 zvolen iránským prezidentem Muhammad Chátamí. Chátamího ministr zahraničních věcí Charrází označil vztahy se státy Rady pro spolupráci v Zálivu (GCC) dokonce za prioritní a současně prezentoval zájem Íránu uzavřít pakt o nezasahování do vnitřních věcí a proti agresi.⁶⁸³ Se státy GCC Írán pojí zejména zájem na nerušeném využívání energetických zdrojů Perského zálivu a iránský zájem o zahraniční investice z kapitálově silných společností sídlících v zemích GCC.

V obdobně pragmatickém duchu a především v zájmu rozvoje obchodních vztahů navázal Írán v 90. letech vztahy s Ruskem a Čínou. Rusko se stalo pro Írán především vítaným obchodním partnerem, který byl ochoten dodávat technologie a komodity, jež západní země iránskému režimu odmítaly postupovat. V roce 1995 uzavřely ruské společnosti kontrakt na dostavbu jaderné elektrárny v jihoiránském Búšehru, jejíž výstavba byla zahájena na konci 70. let. Ruské zbrojovky dodávaly od 90. let iránským ozbrojeným silám vojenskou techniku, zajišťovaly opravy a modernizaci stávající výzbroje. S ruskou pomocí došlo k dílčí modernizaci iránského letectva a zvýšení bojové hodnoty námořních sil, zejména díky zavedení tří moderních ruských ponorek Kilo. Rusko bylo pro Írán od 90. let také stále vlivnou mocností, která se stavěla dominancí USA v regionu Blízkého východu a nepodporovala americkou politiku stupňování tlaku proti iránskému režimu. Rusko se na rozdíl od USA a EU zdržovalo kritiky vnitřní situace v Íránu a iránské představitelé projevíli

⁶⁸² MENASHRI, David. *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. Tel Aviv, 2001. s. 240.

⁶⁸³ GOMBÁR, Eduard. *Dramatický půlměsíc: Sýrie, Libye a Írán v procesu transformace*. Praha, 2001. s. 149.

v souladu s přechodem od ideologické k pragmatické zahraniční politice malý zájem o situaci muslimských menšin žijících na území Ruské federace. Postoj Íránu k událostem v Čečensku byl jen dalším důkazem íránské reálpolitiky 90. let. Spolupráce Ruska a Íránu měla však své limity dané rozdílným postojem k řešení izraelsko-palestinského konfliktu nebo konkurujícími si zájmy v energetické oblasti.

Podobnou roli jako Rusko hrála pro Írán v 90. letech rovněž Čína, které se postupně stala hlavním dodavatelem zbraní a vojenské techniky, technologií a dalšího zařízení. Zbrojní dodávky z Číny zahrnovaly tanky, dělostřeleckou techniku, obrněná vozidla, více než 100 bojových letounů a menší vojenská plavidla.⁶⁸⁴ Íránské ozbrojené síly získaly rovněž raketové systémy a technologii, díky níž dosáhl Írán značné soběstačnosti při konstrukci a výrobě raket, včetně balistických střel. Čínský zájem v Íránu se naproti tomu soustředil především na dodávky energetických surovin.

Konec irácko-íránské války a ústup Íránu od porevolučního radikalismu otevřel cestu narovnání vztahů s evropskými zeměmi. Mezi léty 1990 a 2005 prošel vztah mezi členskými státy EU a Íránem složitým vývojem, který především po zvolení Muhammada Chátamího íránským prezidentem získal podobu intenzivní kooperace ve sféře ekonomicko-obchodní, kdy se evropské země jako Německo a Itálie staly nejvýznamnějšími obchodními partnery Íránu.⁶⁸⁵ Samotný počátek uvolňování napětí mezi státy EU a Íránem poté, co se po smrti ájatolláha Chomejního stal prezidentem Akbar Hášemí Rafsandžání byl poznamenán jedním z posledních kroků revolučního vůdce, totiž vynesením fatvy požadující vykonání rozsudku smrti nad britským autorem Salmánem Rushdiem. V reakci na to stáhly evropské vlády své velvyslance z Íránu a recipročně odpověděla i íránská strana.

Navzdory této komplikaci ve vzájemné relaci zahájil Rafsandžání politiku *détente*, která již v roce 1990 vedla k tomu, že evropské země odstranily ekonomické sankce vůči Íránu a postupně normalizovaly vztahy s Teheránem. V prosinci 1992 přijala Evropská Rada na svém zasedání v Edinburghu politiku kritického dialogu, který měl být nástrojem sloužícím k moderaci íránského režimu ve čtyřech oblastech, které pro EU představovaly zdroj největšího znepokojení: porušování lidských práv, fatva proti Salmánu Rushdiemu, íránské zbrojní programy a vztah Íránu k arabsko-izraelskému konfliktu.⁶⁸⁶ I když byly výsledky kritického dialogu velmi sporné, byl tehdy vnímán jako efektivnější nástroj než americká politika dvojího zadržování, kterou vůči Íránu a Iráku vyhlásil v roce 1993 americký prezident

⁶⁸⁴ BYMAN, D.; CHUBIN, S.; EHTESHAMI, A.; GREEN, J. *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*. RAND, 2001. s. 62.

⁶⁸⁵ EHTESHAMI, A.; ZWEIRI, M. *Iran's Foreign Policy: From Khamati to Ahmadinejad*. Ithaca Press, 2008. s. 55-57.

⁶⁸⁶ EHTESHAMI, A.; ZWEIRI, M. *Iran's Foreign Policy: From Khamati to Ahmadinejad*. Ithaca Press, 2008. s. 58.

Bill Clinton. Clintonova administrativa poté v roce 1995 a 1996 uvalila na Írán rozsáhlé ekonomické sankce postihující především investice do ropného sektoru země.⁶⁸⁷ Ačkoliv došlo významnému nárůstu vzájemného obchodu mezi EU a Íránem, zůstaly politické vztahy nadále chladné. Poté, co byl německým soudem vydán zatykač na přední íránské politiky pro podezření z podílu na vraždě předáků kurdské opozice v Berlíně (případ Mykonos), byli z Teheránu opět odvoláni vedoucí misí všech členských států EU.

Šancí na otevření nové kapitoly vztahů s EU se stalo v roce 1997 zvolení reformistického politika Muhammada Chátamího íránským prezidentem. Chátamí vymezil jako cíle své zahraniční politiky dialog mezi civilizacemi a zopakoval závazek ke snižování napětí směřující jak vůči arabským zemím, tak Evropě. V Evropě bylo vítězství Chátamího v prezidentských volbách přijato s pozitivními ohlasy. Přestože ani vítězství reformistů neznamenalo změnu v mocenské struktuře íránského režimu a dominantní vliv na zahraničněpolitické rozhodování si stále ponechával nejvyšší vůdce (od roku 1989 ájatolláh Chámene'í), podařilo se novému prezidentovi v roce 1998 plně obnovit diplomatické vztahy s Velkou Británií, když se v září v New Yorku distancoval od Chomejního fatvy proti Salmánu Rushdiemu. V roce 1999 pak následovalo Chátamího turné po evropských metropolích, během něhož došlo k dalšímu posílení hospodářských vazeb mezi evropskými a íránskými partnery.

Do cesty bezproblémovému rozvoji obchodních vztahů a prohloubení dialogu mezi EU a Íránem se však po roce 2002 postavila kauza íránského jaderného programu, který teheránský režim v utajení a v rozporu se svými závazky plynoucími ze Smlouvy o nešíření jaderných zbraní (NPT) rozvíjel bez vědomí a kontroly Mezinárodní agentury pro atomovou energii. Vyjasnění veškerých pochybností vznášejících se kolem skutečného účelu a směřování íránského jaderného programu a poskytnutí pevných garancí, že program nebude zneužit k výrobě jaderné zbraně, se pro státy EU stalo výchozím předpokladem pro jakýkoliv další posun ve vzájemné relaci. Neochota Íránu přistoupit na požadavky mezinárodního společenství, zejména pozastavit proces obohacování uranu a výstavbu těžkovodního jaderného reaktoru v lokalitě Arak, i odmítnutí nabídky převážně ekonomických výhod výměnou za zmrazení zneužitelných součástí programu vedla po roce 2006 ke sblížení pozic EU a USA a přijetí mezinárodních sankcí na půdě Rady bezpečnosti OSN v letech 2006-08. K dalšímu prudkému ochlazení vztahů přispělo vítězství neofundamentalistického politika Mahmúda Ahmadínežáda v prezidentských volbách v roce 2005.

⁶⁸⁷ Iran and Libya Sanctions Act (ILSA).

Oblastí nepoznamenanou transformací íránské zahraniční politiky od revolučního universalismu k pragmatické politice prosazování národního zájmu zůstala sféra vztahů s USA a Izraelem. USA byly revolučním režimem vnímány jako hlavní podporovatel monarchického režimu dynastie Pahlaví, symbol globální arogance a tedy nutný nepřítel Islámské republiky. Rivalita s USA byla radikálními Chomejního stoupenci interpretována jako boj dobra se zlem, v němž není prostor pro kompromis. I po uvolnění ve vztazích s arabskými a evropskými státy zůstala otázka případného posunu ve vztazích s USA mimořádně citlivým vnitropolitickým tématem s dominantním vlivem konzervativních složek režimu.

Na nesmiřitelný Chomejního postoj navázal po roce 1989 jeho nástupce Chámene'í, který varoval před pokusy vést dialog s USA. Podle Chámene'ího neměl Írán s představiteli americké administrativy o čem hovořit a USA nepotřeboval.⁶⁸⁸ Prezident Rafsandžání nicméně pokládal dominantní postavení USA po skončení studené války za výzvu, na níž musí Írán bez ohledu na ideologická východiska reagovat. Otevřeně deklaroval, že navázat ekonomické vztahy s USA by bylo v zájmu Íránu, nicméně jakýkoliv průlom ve vzájemných vztazích podmínil tím, že USA musí jako první prokázat dobrou vůli. Jednoznačně negativně se obnovení vztahů s USA stavěli radikální duchovní jako například Ahmad Džánnatí, který přirovnal vztah USA a Íránu ke vztahu vlka a ovce. Západ současně obviňovali z kulturní ofenzívy zaměřené na mladou íránskou populaci.⁶⁸⁹

Ovšem ani USA nevytvořily v 90. letech podmínky, které by usnadnily nalezení cesty ke sblížení obou zemí. Americký prezident Bill Clinton vyhlásil v květnu 1993 vůči Íránu a baasistickému Iráku politiku dvojího zadržování⁶⁹⁰ a v letech 1995 a 1996 uvalila americká administrativa na Írán ekonomické sankce postihující především investice do energetického sektoru. Z pohledu USA byl Írán aktivním podporovatelem a sponzorem mezinárodního terorismu, zemí podporující opoziční skupiny usilující o svržení sekulárních vlád v prozápadních zemích regionu Blízkého východu a odpůrcem arabsko-izraelského mírového procesu. Írán byl navíc obviňován ze snahy o získání zbraní hromadného ničení, balistických raket a kritika USA se zaměřovala rovněž na otázku porušování lidských práv íránským režimem. Otázka proliferace jaderných zbraní a vývoje balistických střel se dostala do popředí stejně jako v případě EU po roce 2002 v souvislosti s odhaleními do té doby utajovaného jaderného programu. Ve stejném roce zařadil americký prezident George W. Bush Írán spolu

⁶⁸⁸ MENASHRI, David. *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. Tel Aviv, 2001. s. 188.

⁶⁸⁹ MENASHRI, David. *Post-Revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. Tel Aviv, 2001. s. 189.

⁶⁹⁰ Policy of dual containment.

s Irákem a komunistickou Korejskou lidově demokratickou republikou do tzv. *Osy zla*.⁶⁹¹ Touto novou deklarací nepřátelství tak skončilo krátké období trvající od 11. září 2001, kdy Írán ukázal značnou flexibilitu a poskytl USA významnou asistenci při invazi do Afghánistánu, jejímž cílem bylo svržení vlády radikálního sunnitského hnutí Tálibán.

USA otevřeně obvinily Írán ze snahy získat jaderné zbraně a po americké invazi do Iráku v roce 2003 také z odpovědnosti za eskalaci násilností a účasti na útocích proti americkým a iráckým vládním cílům. Podle USA pokračoval Írán v intenzivní podpoře libanonského šíitského hnutí Hizbulláh, palestinských hnutí Hamás a Islámský džihád a dodával menší množství zbraní a munice afghánskému hnutí Tálibán. Přesto však obě země dokázaly, pokud jde o Irák, poprvé od roku 1979 navázat přímé rozhovory, když američtí a iránské diplomaty zasedli v roce 2007 v Bagdádu ke konzultacím o bezpečnostní situaci v zemi. Prozatím lze pouze obtížně hodnotit iránskou politiku americké administrativy prezidenta Baracka Obamy, která vzešla listopadových voleb v roce 2008.

Obamou zvažovaný přímý dialog s iránskými představiteli se během prvních čtyřech let jeho prezidentského mandátu nezrealizoval a vztahy obou zemí dále zhoršily nové sankce uvalené na Írán v důsledku neústupnosti Teheránu v otázce jaderného programu. Pro Írán by nicméně přímý dialog s USA mohl být pouze dalším prostředkem jak odvrátit rostoucí mezinárodní tlak, jemuž země po roce 2005 čelí, nikoli vážně míněným pokusem o posun v iránsko-amerických vztazích. Byly to však USA a nikoli EU, kdo byl schopen Íránu například v podobě bezpečnostních garancí, uznání legitimních zájmů Íránu v regionu či dokonce postavení regionální mocnosti nabídnout relevantní protiváhu za ústupky v otázce jaderného programu či mírového procesu na Blízkém východě.

Ještě silnější roli než v případě USA hraje ideologie jako určující faktor vymezující vztahy s Izraelem. Nepřátelství vůči Izraeli a samotné popření práva Izraele jako státu na existenci byly od počátku pevnou součástí revoluční ideologie a zničení Izraele bylo jedním z revolučních hesel. Írán a Izrael nesdílí společnou hranici, nemají tedy vzájemné teritoriální spory a jen obtížně lze najít oblasti, ve kterých se zájmy obou ne-arabských blízkovýchodních zemí přirozeně střetávají. Obě země od 60. let 20. století udržovaly těsné vztahy, které se fakticky rozvinuly ve strategickou spolupráci. Írán jakožto většinově perský a současně šíitský stát pokládal Izrael za svého přirozeného spojence. Někdejší spojení se po islámské revoluci obrátilo v jednoznačně nepřátelský vztah a Írán začal úzce spolupracovat s protizraelskými silami (Sýrií, libanonským Hizbulláhem a palestinskými radikálními hnutími) v regionu a postavil se do role nejhlásitějšího odpůrce mírových snah o urovnání

⁶⁹¹ State of the Union Address, leden 2002.

izraelsko-arabského konfliktu. Íránští představitelé včetně nejvyššího vůdce Chámene‘ího a prezidenta Ahmadínežáda opakovaně zpochybňovali právo Izraele na mírovou existenci, vyzývali k osvobození okupovaných území a tedy faktickému zničení Izraele.

Izraelsko-palestinský konflikt byl íránským režimem nahlížen jako boj mezi utlačovatelem a utiskovanými, jako etické střetnutí mezi silami zla a dobra, které není pouze věcí Palestinců samotných. Pro porevoluční režim se izraelsko-palestinský konflikt stal frontou boje proti globální aroganci a imperialismu reprezentovanými Izraelem a jeho hlavním spojencem USA. Proto bylo snahou íránského režimu maximálně podpořit islamizaci izraelsko-palestinského konfliktu a proti sekulárním palestinským organizacím jako např. Organizace pro osvobození Palestinci (PLO) podpořit skupin islamistické – Hamás, Islámský džihád. Íránští představitelé tradičně odmítali samotný vznik Izraele v historické Palestině jako nelegitimní řešení evropského problému na úkor Palestinců a jako jediné možné a z íránského pohledu demokratické řešení konfliktu připouštěli vytvoření jediného státu na území dnešního Izraele a okupovaných území za současného návratu palestinských uprchlíků a jejich potomků, kteří pak demokraticky rozhodnou budoucím uspořádání.

Za alarmující lze považovat, že především po nástupu prezidenta Ahmadínežáda, který z opozice vůči mírovému procesu učinil jednou ze svých zahraničněpolitických priorit, se v postojích íránských představitelů objevovaly prvky otevřeného antisemitismu a popírání existence či rozsahu židovského holocaustu. Tato nová taktika tak měla očividně za cíl vyvrátit pronásledování evropských Židů nacistickým režimem jako obecně přijatelný důvod pro vznik Izraele.⁶⁹²

⁶⁹² EHTESHAMI, A.; ZWEIRI, M. *Iran and the Rise of its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*. Tauris & Co., 2007. s. 109-112.

5.6. Nástup neokonzervativců

Především ekonomické problémy a neschopnost dostát volebním slibům přinesla postupné oslabování pozice Chátamího administrativy. Chátamího politika *détente* prokázala své limity již na počátku jeho druhého prezidentského mandátu, kdy zejména zařazení Íránu do Osy zla a otevření kauzy íránského jaderného programu vedlo k zablokování vztahů s EU a americké invaze do Afghánistánu (2001) a Iráku (2003) postavily Írán do situace, kdy vojenské síly USA stály na západních, jižních i východních hranicích země. Nečekaně rychlý pád iráckého diktátora Saddáma Husajna vyvolal i u íránského politického vedení obavy, že invaze do Íránu může záhy následovat. Proto není překvapivé, že vítěz prezidentských voleb v roce 2005 Mahmúd Ahmadínežád získal podporu nejvyššího vůdce Chámene'ího pro přehodnocení dosavadní zahraniční politiky.

Nástup prezidenta Ahmadínežáda tak znamenal odklon od orientace na evropské země a spolupráci s konzervativními monarchiemi Perského zálivu. Nový prezident se naproti tomu soustředil na obnovení tradičních spojeneckých vazeb se spřátelenými režimy a skupinami v regionu Blízkého východu a budování nových spojení s asijskými, africkými a jihoamerickými zeměmi.⁶⁹³ Íránské politické vedení si uvědomovalo, že Írán není sto přímo čelit americkému vlivu a vojenské síle dislokované v nejbližším sousedství, ale je schopen účinně vzdorovat USA asymetrickými prostředky.

Írán dovedl velmi obratně využít svých přátelských vztahů s iráckými šíitskými a kurdskými stranami, které po volbách v roce 2005 zformovaly první skutečně demokraticky zvolenou iráckou vládu po pádu Saddáma Husajna a navzdory americké přítomnosti získal Írán schopnost významným způsobem ovlivňovat situaci (bezpečnostní, ekonomickou i politickou) v Iráku. Přes nevoli americké administrativy rozvíjel Írán nadále intenzivní vztahy s afghánskou vládou prezidenta Karzáího a společný zájem na spolupráci v oblasti energetiky udržoval v chodu také íránsko-turecké vztahy.

Íránské vedení se dokázalo novému bezpečnostnímu prostředí v regionu obratně přizpůsobit a využívat všech možností k rozmělnění tlaku, který ze strany mezinárodního společenství vůči Íránu především s ohledem na pokračující rozvoj jaderného programu a hrozbu proliferace směřoval. S pomocí Sýrie, jejíž oslabený baasistický režim se ve vztahu s Íránem dostal do pozice slabšího partnera, posílil Írán svou přítomnost v Levantě. Během čtyřiatřicetidenní války Izraele s libanonským šíitským hnutím Hizballáh v létě 2006 poskytl

⁶⁹³ EHTESHAMI, A.; ZWEIRI, M. *Iran and the Rise of its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*. Tauris & Co., 2007. s. 106-107.

Írán svému spojenci významnou finanční a materiální podporu. Výsledkem války, během níž izraelská armáda nedokázala zničit ani dlouhodobě oslabit vojenskou strukturu hnutí, bylo posílení Hizballáhu jako klíčového spojence Íránu uvnitř Libanonu.

Vítězství islamistického hnutí Hamás v palestinských parlamentních volbách v lednu 2006 se stalo pro Teherán další příležitostí jak demonstrovat rostoucí vliv v regionu. Ahmadínežádova administrativa se díky vítězství Hamásu dostala fakticky na dosah Izraele a svým odmítavým postojem k mírovému procesu získala značnou popularitu mezi veřejností v některých arabských zemích. Politický vůdce Hamásu Chálid Mišál navíc již předtím, než Hamás dosáhl historického volebního vítězství, deklaroval, že palestinské hnutí je připraveno vystupňovat útoky na izraelské cíle v případě, že se Izrael odhodlá k vojenské akci proti Íránu.⁶⁹⁴ Radikalizace zahraniční politiky po roce 2005 však neznamenal návrat k revoluční ideologii, ale naopak pragmatické přehodnocení dosavadního přístupu s ohledem na měnící se geopolitické podmínky v regionu.

⁶⁹⁴ EHTESHAMI, A.; ZWEIRI, M. *Iran and the Rise of its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*. Tauris & Co., 2007. s. 104-105.

6. ZÁVĚR

Politický systém Íránské islámské republiky vznikl na počátku 80. let 20. století v průběhu bouřlivé periody interního konfliktu mezi stoupenci islamistické ideologie ájatolláha Chomejního a ostatními politickými stranami a hnutími, které tvořily opozici proti vládě šáha Mohammada Rezy Pahlaví. Tento střet o podobu Islámské republiky propukl bezprostředně po pádu autoritářského monarchického režimu. Naplno se rozběhl po referendu, v němž většina íránských voličů v nastalé euforii z odchodu nepopulárního vládců vyjádřila vůli přijmout diskontinuitní řešení v podobě odbourání monarchie a zřízení republikánské formy vlády determinované vágním přívlastkem odkazujícím k islámské národní identitě Íránu. Obdobně jako v případě jiných revolucí sjednocoval barvitou paletu opozičních skupin pouze společný cíl na změně režimu, ale představy jednotlivých aktérů o porevolučním politickém uspořádání se značně lišily. Na pomyslných barikádách vztyčených proti režimu šáha Mohamada Rezy stáli radikální islamisté vedle stoupců liberálně demokratického systému, radikální marxisté i liberálně islámsky orientovaní intelektuálové.

Nejvyšší stupeň odhodlání a především schopnost zmobilizovat své stoupence k prosazení svých představ o podobě porevolučního společenského uspořádání v Íránu prokazovali od počátku revolučního pohybu stoupenci radikálního šíitského duchovního ájatolláha Rúholláha Chomejního, který se již během svého exilu v iráckém Nadžafu a později na pařížském předměstí Neauphle-le-Château stal neformálním vůdcem protimonarchické opozice. Ájatolláh Chomejní byl jedním z prvních oponentů šáha Mohammada Rezy, kteří otevřeně artikulovali požadavek změny režimu v době, kdy ostatní opoziční představitelé požadovali provedení reformy a respektování ústavně garantovaných politických a občanských práv. Chomejní akceleroval pohyb vedoucí k pádu režimu tím, že boj proti monarchii vykresloval v náboženských metaforách střetu dobra a zla a podobenstvím o zápasu imáma Husajna a umajjovským chalífou Jazídem. S ohledem na relativní slabost, nedostatečnou organizační základnu a pouze selektivní podporu sekulárně a liberálně orientovaných skupin v íránské společnosti nebyl Chomejního tábor zcela nečekaným vítězem navazující fáze íránské revoluce ohraničené převzetím moci opozicí v únoru 1979 a přijetím nové ústavy v prosinci téhož roku.

Prosazení Chomejního představ o uspořádání vzorového islámského státu do textu ústavní listiny představovalo nepochybně triumf jeho stoupců a potažmo Islámské republikánské strany (IRP) a první ze série porážek, které postupně Chomejního stoupenci uštědřovali svým ideovým oponentům na obou stranách politického spektra. Původní návrh

ústavy vycházející podobně jako první perská ústava z roku 1906 z republikánských principů demokratického konstitucionalismu byl zásadním způsobem a proti vůli liberálů, v čele prozatímním předsedou vlády Bázargánem, pozměněn a odsouhlasen lidovým hlasováním ve vyhrocené vnitropolitické atmosféře necelý měsíc po násilném obsazení amerického velvyslanectví v Teheránu radikálními studenty. Přijetí ústavy v této podobě bylo milníkem na cestě k islamizaci íránské společnosti a politického uspořádání v zemi. K nastavení klíčových parametrů nového politického systému vymezeného ústavním rámcem došlo však postupně s tím, jak Chomejního stoupenci přebírali kontrolu nad státními institucemi. Jednalo se o krvavý proces, během něhož byli v průběhu přibližně dvou let likvidováni političtí oponenti a akcentován totalitní charakter porevolučního íránskému režimu. Střet s Chomejním a jeho stoupenci v parlamentu prohrál demokraticky zvolený prezident Baní Sadr a úspěch nepřinesla ani násilná revolta proti novému režimu vedená radikálně levicovou organizací Lidových mudžáhidů. Ačkoli nedošlo k formálnímu zákazu politických stran, byly fakticky potlačeny všechny organizované politické aktivity s výjimkou činnosti IRP.

Pokus o vytvoření dominantní státostrany však selhal, když nepřekonatelné rozpory mezi frakcemi uvnitř IRP vedly v roce 1987 k rozpadu této politické organizace. Absence sjednocující ideologie vymezující programové směřování IRP měla za následek to, že mezi Chomejního stoupenci propukaly stále zřetelnější spory. Ještě v rámci IRP se etablovalo radikálně levicové křídlo požadující silnou roli státu v ekonomice, vysokou míru regulace a hlubokou revoluční proměnu společnosti. Naproti tomu stála konzervativně pravicová frakce odmítající zásahy státu do tržního mechanismu a soukromé sféry jednotlivce obecně. Tyto rozpory nabíraly hmatatelnou podobu během střetů parlamentu s Radou dohlížitelů, která využívala své pravomoci vetovat zákony z důvodu rozporu s islámským právem. Chomejní hrál v tomto soupeření roli vrchního arbitra, čímž ovšem zřetelně oslaboval instituce státu a formální rámec procesu politického rozhodování. Soupeření mezi oběma, později pak třemi⁶⁹⁵ frakcemi však probíhalo navzdory této Chomejního roli a to zejména pokud jde o témata, která nejvyšší vůdce ponechával stranou své pozornosti⁶⁹⁶. Nástrojem tohoto soupeření byly volby, které probíhaly na kompetitivním základě, byť pouze těmiž účastí těch politických subjektů, které se ztotožňovaly s Chomejního konceptem islámského státu Velájat-e faqih a přijímaly na jeho základě vybudovaný politický systém.

Šitští duchovní získali v novém politickém systému privilegované postavení. Chomejního následovníci z řad duchovenstva se stali profesionálními politiky, zasedali

⁶⁹⁵ K frakcím lze řadit i technokratické modernisty spjaté s osobností Hášemí-Rafsandžáního.

⁶⁹⁶ Jednalo se zejména o celkovou oblast hospodářské politiky.

v parlamentu, obsazovali nejvyšší ústavní pozice ve státní struktuře a některé z institucí Islámské republiky se staly exkluzivním nástrojem jejich dominance. Přestože zůstávali ve stínu Chomejního, nepanovala ani mezi duchovními v průběhu 80. let jednota. Ne všichni šíitští duchovní se ztotožnili s novým modelem politického uspořádání Íránu na bázi Chomejního koncepce. Část duchovních si zachovávala tradiční odstup od politických záležitostí a několik šíitských duchovních proti Chomejního politické roli otevřeně vystoupilo. Mezi nimi ájatolláh Šari'atmadarí, který kvůli tomu čelil pronásledování a byl Chomejního stoupenci umlčen a politicky marginalizován.

Íránská zahraniční politika v 80. letech byla podřízená vnitropolitickým cílům a zcela instrumentálním způsobem k ní přistupoval také ájatolláh Chomejní. Revoluční radikalismus se promítal do sféry zahraničně politického rozhodování. Export revoluce do zahraničí a popření všeobecně uznaných principů mezinárodních vztahů se staly součástí zahraničně politické doktríny Islámské republiky. Vnitropolitické cíle a nikoliv národní zájem byly motivem pro zadržování pracovníků amerického velvyslanectví v Teheránu. Totiž platilo i o odmítání Íránu přistoupit na příměří, které mohlo o několik let dříve ukončit boje na frontě irácko-íránské války. Levicová frakce v tomto období zcela otevřeně podporovala radikální zahraničněpolitickou linii.

Smrt Chomejního v červnu 1989 a paralelně gradující hluboká společenská krize, v níž se Írán ocitl na konci 80. let, postavila politické vedení Islámské republiky do zcela nové situace. Osm let trvající válka s Irákem zemi ekonomicky i morálně vyčerpala a nálady mezi veřejností odrážely pocit deziluze a všeobecné nespokojenosti. Chomejního odchod se proto stal příležitostí pro realizaci reformu a záchranu Islámské republiky před hrozícím zhroucením. Před íránskou politickou elitou vyvstal především úkol určit Chomejního nástupce na pozici nejvyššího vůdce. S ohledem na zájem na utlumení nadále existujících rivalit byl novým vůdcem země určen dosavadní prezident Alí Chámene'í. Jeho pozice byla v okamžiku převzetí vedení Islámské republiky relativně slabá, ale byl obecně přijatelným kandidátem a navíc jej jako svého nástupce nedlouho před svou smrtí měl označit Chomejní. Současně byl zvolen novým prezidentem země dosavadní předseda parlamentu Akbar Hášemí Rafsandžání, který byl oproti Chámene'ímu silným, manažerskými schopnostmi vybaveným a pragmaticky orientovaným politikem. Spolu s Chámene'ím utvořili specifický, ale vysoce funkční diumvirát.

Ani spoluvláda Chomejního dědiců nemohla nahradit absenci charismatického vedení a Chomejního autoritu zahrnující jak politickou, tak náboženskou sféru. Ještě za Chomejního života vyvstala tedy nutnost uzpůsobit parametry politického systému na nové

podmínky. Z tohoto důvodu byla k novelizaci otevřena ústavní listina z roku 1979. Protože Chomejního designovaný nástupce Montazerí byl na svou pozici nucen rezignovat a nový nejvyšší vůdce nebyl v pozici, aby se stal rovněž nejvyšším náboženským vůdcem íránských muslimů, byla z ústavy vypuštěna podmínka, že nejvyšší vůdce musí být uznaným mardža'-e taqlíd. Bylo zřejmé, že ústava bude hlavní oporou mocenské pozice nejvyššího vůdce, který nebude disponovat obdobně jako Chomejní nezávislou autoritou. Ačkoliv dosavadní ústavní vymezení pravomocí dávalo nejvyššímu vůdci velmi silné postavení, činil Chomejní zásadní politická rozhodnutí na základě své nadústavní, resp. mimoústavní autority valí-je faqíha. Tímto způsobem dospěl Chomejní na konci svého života k reformulaci politické doktríny Velájat-e faqíh a bezprecedentnímu výkladu, na jehož základě si osvojil normotvornou pravomoc v případě, že zájem státu koliduje s požadavky islámského práva. S vědomím toho, že stát bude muset i po odchodu Chomejního činit pragmatická rozhodnutí a přijímat zákony, které budou formálně v rozporu s islámským právem, byl do ústavy vtělen mechanismus umožňující výkon tzv. absolutního mandátu valí-je faqíha osobou, která postrádá Chomejního nejvyšší náboženskou autoritu. Z tohoto důvodu došlo k v rámci ústavní novely k formalizaci Rady pro určování zájmů režimu, která se stara oporou vůdce při identifikaci toho, co je a co není zájem režimu stojícím nad dílčími požadavky islámského práva. Ústavní novela dále posílila postavení prezidenta a odbourala ve snaze eliminovat vícekolejnost rozhodování a překrývající se exekutivní pravomoci pozici předsedy vlády.

Charakteristickým rysem dvojvládí Chámene'ího a Rafsandžáního byl společný zájem na derevolucionalizaci Islámské republiky a provedení nezbytných reforem, které umožní předejít hrozně zhroucení režimu a návrat ztracené důvěry veřejnosti v politické vedení státu. Oba rovněž sdíleli zájem na eliminaci radikální levice, která smrtí Chomejního ztratila hlavní oporu, ale přesto až do roku 1992 kontrolovala parlament. Rafsandžání se po roce 1989 profiloval jako silný prezident, který prosazoval svůj program rekonstrukce spojený se zásadními ekonomickými reformami bez ohledu na opozici ze strany levice, tak stále silnější kritiku obchodníků bázáru, kteří v prezidentově politice industrializace a podpory exportu viděli ohrožení svého tradičního podnikání. Chámene'í do každodenní politiky nezasahoval a věnoval se budování své vlastní mocenské základny. Navázal spojení s konzervativními duchovními, kteří v době Chomejního vlády zůstávali ve stínu radikálně levicového křídla režimu. Konzervativci sice ovládali klerikální instituce režimu, ale nebyli v pozici, aby mohli vystoupit proti autoritě Chomejního. Chámene'ímu tato aliance nabízela legitimizaci nároku na nejvyšší náboženskou autoritu a podporu ze strany vlivného bázáru úzce propojeného s konzervativním duchovenstvem. Chámene'í naproti tomu otevřel

konzervativními křídly režimu cestu do exekutivy i justice, kde od 80. let měli silnější postavení stoupenci radikálního křídla. Po volebním vítězství jeho konzervativních podporovatelů se dvojládí Chámene'ího s Rafsandžáním postupně rozpadlo. Proti jednotlivým krokům prezidenta a jeho vlády stále častěji stavěl nový parlament a kriticky se na adresu Rafsandžáního vyjadřoval i nejvyšší vůdce. Rafsandžání nicméně nehodlal ustoupit tlaku konzervativních kruhů a v roce 1996 se postavil proti své vlastní straně JRM, když podpořil vznik strany Budovatelů Íránu (*Kárgozarán-e Írán*), kterou založili členové jeho exekutivy. V roce 1997 pak namísto kandidáta JRM Náteqa-Núrího podpořil v prezidentské volbě někdejšího levicového ministra kultury ve své vládě Mohammada Chátamího. Navzdory tomu však Rafsandžání zůstal součástí nejužšího vedení země. Stanul v čele Rady pro určování zájmů režimu a následně byl zvolen místopředsedou Shromáždění znalců. Návrat do konzervativního tábora v roce 2000 mu poskytl podporu JRM v prezidentských volbách 2005.

Zahraniční politika Íránu prošla v období po roce 1989 zásadní proměnou od radikální ideologicky podmíněné orientace směrem k prosazování národního zájmu. Íránský režim opustil politiku exportu islámské revoluce, agresivní rétoriku namířenou jak proti západním státům, tak vůči někdejším zemím východního bloku. Nejvyšší vůdce, prezident i konzervativní frakce sdílely zájem na prolomení izolace a reintegraci Íránu do mezinárodního společenství. Vitálním zájmem země bylo obnovení hospodářských vztahů, které bylo podmínkou úspěšné rekonstrukce válkou poškozené ekonomiky. Írán zachoval neutralitu během války v Perském zálivu v roce 1991 a usiloval rovněž o obnovení vztahů s arabskými zeměmi regionu.

Spory uvnitř konzervativního tábora, neschopnost reflektovat společenskou poptávku a programové vyčerpání konzervativně pravicové politiky přivedly v roce 1997 do prezidentského úřadu Mohammada Chátamího. Tento liberálně orientovaný duchovní se stal vůdčí osobností reformního hnutí, které vzniklo transformací radikální levice po roce 1992. Reformovaná levice dosáhla spolu se stranou Budovatelů Íránu dílčího úspěchu již v parlamentních volbách 1996. V prezidentské volbě o rok později se na íránské voliče obrátila s novými tématy; mimo jiné s akcentem na vládu práva, respekt k ústavě, princip demokratické participace, svobodný přístup k informacím a ke vzdělání, občanskou společnost či roli žen ve společnosti. Překvapivé vítězství Chátamího postavilo dosavadní mocenský establishment před složitou volbu. V čele exekutivy stanul politik, jehož agenda byla v příkrém rozporu s východisky konzervativního tábora a tezemi o opatrovnické roli státu vedeného islámskými duchovními nad „neznalými“ laiky. Již nešlo o rivalitu mezi

pravícově a levicově orientovanými frakcemi a spory o hospodářskou orientaci Íránu, ale zřetelný pokus o transformaci politického systému Islámské republiky zevnitř. Politický program reformistů byl konzervativním klerikálním establishmentem vnímán jako přímé ohrožení výsledků islámské revoluce ve smyslu redistribuce politické moci a proměny institucionálního uspořádání.

Proti Chátamímu a jeho spojencům zmobilizoval konzervativní tábor veškeré své kapacity a podporovatele. Ústřední role připadla v tomto střetnutí Radě dohlížitelů, která především po roce 2000 vetovala velkou část zákonů přijímaných reformisty ovládaným parlamentem. Ještě významnější úloha však připadla konzervativním duchovním v Radě dohlížitelů ve volebním procesu, kdy pravomoc diskvalifikovat uchazeče o poslanecké mandáty, členství ve Shromáždění znalců a prezidentskou funkci byla zneužívána k zcela účelově proti politickým konkurentům. Obdobně instrumentálně využíval konzervativní tábor i justici, kterou rovněž ovládali konzervativní duchovní nominovaní nejvyšším vůdcem. Soudy rozhodovaly o zákazech reformních periodik, perzekuci čelili jednotliví novináři a vyšetřování a odsuzování byli rovněž poslanci. Odvolán a následně uvězněn byl například Chátamího ministr vnitra Núrí nebo někdejší starosta Teheránu Karbásčí. Představitelé reformního hnutí čelili zastrašování i násilným útokům ze strany prorežimních lojalistů, nejčastěji stoupců Alláhovy strany (*Hezbollah*). S rostoucím napětím se interní situace v Íránu dostávala do blízkosti otevřeného konfliktu. Na stranu klerikálního establishmentu se ovšem postavily silové složky režimu. IRGC opakovaně vyjadřovaly svůj nesouhlas se směřováním země a v reakci na studentské protesty v létě 1999 dokonce otevřeně hrozily zásahem proti prezidentově administrativě neschopné, dle jejich názoru, adekvátně reagovat na „kontrarevoluční“ aktivity.

Je zjevné, že Chámene'ího spojenci si uvědomovali rizika plynoucí s eskalací tohoto mocenského konfliktu a proto před volbami 2000 vyloučila Rada dohlížitelů nečekaně nízký počet uchazečů o poslanecké mandáty z řad reformistů a fakticky tak umožnila volební vítězství spojenců Chátamího. Získání parlamentní většiny nicméně neznamenalo příklon mocenské rovnováhy na stranu prezidenta, ale stalo se naopak příležitostí pro konzervativní křídlo režimu ukázat, že ani kontrola nad exekutivou i legislativním sborem neumožní reformistům prosazení programu, se kterým získali důvěru voličů. Rostoucí deziluze a bezmoc v návaznosti na další diskvalifikace kandidátů vyústila před parlamentními volbami 2004 v ultimátum reformistické administrativy a hrozbu stávkou. Slábnoucí veřejná podpora a nízké šance na úspěch v případném střetnutí s konzervativci vedly nakonec Chátamího k rozhodnutí podvolit se tlaku nejvyššího vůdce a klerikálního establishmentu. Z pohledu

mnohých podporovatelů reformního hnutí prezident zradil své voliče, aby nemusel zradit klerikální establishment, jehož součástí přes opakovaná ponížení zůstal.

Střet konzervativního klerikálního establishmentu s reformisty na konci 90. let měl značně odlišnou podobu nežli soupeření radikální a konzervativní frakce režimu v době vlády Chomejního. Chámene'í nebyl v tomto střetnutí nezávislým arbitrem, ale samotným aktérem politického soupeření. Pravidla politického systému po roce 1989 byla navíc nastavena způsobem, který nedával prezidentovi a parlamentu příležitost prosadit svou politikou linii proti opozici ze strany nejvyššího vůdce a klerikálních institucí režimu. V terminologii sovětského reformního diskurzu 80. let se Chátamímu podařilo realizovat *glasnost'*, ale již nedokázal postoupit k *perestrojce*.⁶⁹⁷ Reformisté tak byli v tomto souboji poraženi. Periodu reformní vlády a parlamentu však neukončilo rozehnutí zvolených zástupců veřejnosti revolučními gardami ani zásah nejvyššího vůdce, ale rozhodnutí voličů ve volbách. Ty proběhly navzdory zjevné účelovosti, s jakou klerikální instituce vykonávaly své ústavní pravomoci, v souladu s íránskou ústavou a příslušnými zákony země.

Chátamímu nepomohl ani vývoj situace na mezinárodní scéně po roce 2001. Prezidentova teze o dialogu civilizací a rozvoji vzájemně prospěšných vztahů se všemi členy mezinárodního společenství narazila na americkou vnitropolitickou realitu po událostech z 11. září 2001 a zařazení Íránu do tzv. Osy zla prezidentem Bushem. Eskalace sporu o íránský jaderný program a invaze do Iráku přinesla nový trend k sekuritizaci íránského vnitropolitického diskursu. Chámene'í dokázal využít k vlastnímu mocenskému prospěchu i rostoucí tlak mezinárodního společenství. Ekonomické sankce i hrozba vojenského útoku na íránská jaderná zařízení slouží režimu jako záminka pro potlačování kritických hlasů označovaných za zdroje národní nejednoty a odpoutávání pozornosti veřejnosti od témat, která pro režim představují podstatně větší nebezpečí nežli případný omezený vzdušný útok na jaderná zařízení.

Prohlubující se hospodářské problémy Íránu, korupce a nepotismus prostupující nejvyšší patra režimu a pocit odcizený širokých vrstev veřejnosti přivedly v roce 2005 do prezidentského úřadu Mahmúda Ahmadínežáda. Ahmadínežád zčásti navázal na konzervativní politickou linii JRM, ale svůj politický program směřoval na neprivilegované vrstvy íránské společnosti. Ve své politické agendě propojil tradiční konzervativní východiska s důrazem na sociálně tržní ekonomiku, silnou roli státu a idealizovaný návrat do revolučního období rovnosti a bratrství. Pro Chámene'ího se laik Ahmadínežád stal vítaným nástrojem

⁶⁹⁷ ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.

k obnovení populární legitimacy režimu nadále postaveného na privilegovaném postavení šíitského duchovenstva a stále zřetelněji také osobní moci nejvyššího vůdce.

Chámene'í postupně vybudoval pevnou patrimoniální strukturu zahrnující politiku, bezpečnostní sektor i hospodářskou sféru. Přes nepochybně silnou mocenskou pozici je role Chámene'ího zcela odlišná od Chomejního vlády. Chámene'í kontroluje politický systém a je odpovědný za přijímání zásadních politických rozhodnutí týkajících se vnitřní i zahraniční politiky země. Svá rozhodnutí však obvykle veřejně neprezentuje ani nezdůvodňuje a vytváří zdání, že země je řízena kolektivně v souladu s vůlí voličů vyjádřených volbami. Na rozdíl od Chomejního vykonává svou moc neveřejně a své postoje vyjadřuje velmi často pouze prostřednictvím svých lojalistů zastávajících obvykle formální politické pozice. Přestože obhajuje absolutní velájat-e faqíh, neuchyluje se s ohledem přetrvávající deficit náboženské autority k formulaci právních předpisů na základě tohoto mandátu ani extenzivnímu dotváření práva v případě, že islámské právo neposkytuje žádoucí právní regulaci.

Tato dizertační práce vychází z hypotézy, že politický systém Íránské islámské republiky vytváří v souladu se svým ústavním vymezením a politickou praxí podmínky k tomu, aby režim dokázal dostatečně flexibilně reagovat změny vnitřního i vnějšího prostředí a předcházet v zájmu na svém přežití eskalacím napětí do podoby potencionálně destabilizující konfrontace. Skutečnost, že íránský porevoluční režim přetrvává ve významně nezměněné podobě tři dekády po svém vzniku, dokládá schopnost politického systému adaptovat se na měnící podmínky. Po roce 1989 musel režim ustoupit od řady revolučních dogmat a přizpůsobit vnitřní a zahraniční politiku nové realitě po smrti Chomejního i změněné mezinárodní situaci po skončení studené války. Společenský vývoj, demografická i hospodářská situace ve druhé polovině 90. let postavily režim před nové výzvy. Veřejnost žádající rozšíření prostoru svobody, posílení garancí občanských a politických práv, respektování ústavy a demokratických principů přivedla do vládních pozic představitele reformního hnutí. Přestože tyto preference voličů odrážející vůli většiny Íránců nedošly v důsledku opozice ze strany klerikálních institucí státu naplnění, staly se součástí veřejné diskuze na půdě parlamentu i uvnitř exekutivy. Realizaci reformního politického programu prezidenta Chátamího se konzervativním silám podařilo zabránit pouze za cenu nasazení veškerých dostupných prostředků, včetně hrozeb, zastrasování a zneužívání justice. Nedostatek odhodlání na straně reformního tábora vzdorovat této situaci a riskovat otevřený konflikt nepostavil klerikální establishment před volbu, zda ustoupit tlakům a připustit realizaci reformu nebo hájit status quo a riskovat destabilizaci státu.

Konzervativní establishment prokázal, že je schopen citlivě manévrovat mezi vnitřními i vnějšími tlaky, rozměňovat kapacity svých oponentů, obratně využívat propagandy, diskreditace a v neposlední řadě omezené demokratické participace ve svůj prospěch. Ačkoliv Chámene'í a další konzervativní duchovní zasedající v klerikálních radách setrvávají na svých pozicích, dochází k pravidelným obměnám prezidentů, vlád a složení parlamentu. Tím je zachována dynamika politického procesu a zajištěno obnovování legitimacy režimu na základě voleb. Zvolení zástupci lidu bez ohledu na svou politickou orientaci však vždy dospěli do situace, kdy nebyli schopni dosáhnout svých politických cílů bez souhlasu nejvyššího vůdce a jeho klerikálních spojenců. To platilo jak pro prezidenta Rafsandžáního po roce 1992, bylo zcela signifikantním prvkem prezidentství Chátamího a nevyhnulo se ani prezidentovi Ahmadínežádovi. V tomto smyslu neúspěšné politiky klerikální establishment následně zavrhl, aby mohl svou legitimitu opřít o nové osobnosti a skupiny.

Íránský porevoluční režim za svou historii úspěšně prošel přinejmenším dvěma krizovými momenty, které se staly zkouškou schopnosti adaptovat se na měnící podmínky. Smrt Chomejního v roce 1989 na konci období vleklé společenské a hospodářské krize země vyvolala potřebu změnit nastavení politického systému ve smyslu posílení institucí a formálního rámce tak, aby režim byl životaschopný i v případě, že nejvyšší vůdce nedisponuje vlastnostmi ájatolláha Chomejního. Posílením klerikálních institucí i role prezidenta vůči exekutivě získal proces politického rozhodování kolektivní charakter, čímž byla posílena stabilita režimu. Porážka reformistů naproti tomu demonstrovala efektivitu nástrojů, jimiž klerikální instituce režimu disponují a slabost institucí, jejichž prostřednictvím se občané podílejí na výkonu státní moci. Zkušenost íránských reformistů i exprezidenta Rafsandžáního ukazuje, že flexibilita režimu je nadále jednoznačně závislá na jeho nejvyšším klerikálním vedení. Nejvyšší vůdce Chámene'í dokázal od roku 1989 konsolidovat svou pozici do té míry, že je v současnosti značně nezávislým hybatelem politického procesu. Přestože nedisponuje charismatickou autoritou svého předchůdce, akumuloval ve svých rukou značnou osobní moc, přičemž se opírá o pevnou síť vazeb zahrnujících bezpečnostní složky režimu, soudní moc, vlivné islámské nadace i klíčové politické osobnosti. Postupné posilování osobní moci nejvyššího vůdce nepředstavuje s ohledem na způsob, jakým Chámene'í vykonává své pravomoci, vážné riziko pro stabilitu státu a politického systému v současnosti, ale otevírá vážné pochybnosti ohledně zajištění kontinuity režimu po jeho smrti či v situaci, kdy nebude moci efektivně vykonávat svou funkci.

Je pravděpodobné, že nikoliv vnitřní tlak, ale stupňující se napětí ve vztazích s mezinárodním společenstvím kvůli íránskému jadernému programu přivede v blízké či střednědobé budoucnosti íránské politické vedení do situace, kdy bude muset přijmout rozhodnutí o pokračování programu a nést potencionálně fatální konsekvence, anebo přistoupit na podmínky mezinárodního společenství. Historie Íránské republiky nabízí v tomto ohledu pouze paralelu s rozhodnutím Chomejního pokračovat ve válce s Irákem na cenu nepřiměřených lidských a materiálních ztrát. Chámene'í obdobné dilema řešit nemusel. Přestože již nyní platí íránské politické vedení za svou neústupnost v této otázce vysokou cenu v podobě sankcí uvalených mezinárodním společenstvím, je percepce existencionálního ohrožení režimu na straně íránského politického vedení po zkušenosti USA a jejich spojenců s okupací Afghánistánu a Iráku odlišná od situace bezprostředně po roce 2001. Ani případný vojenský konflikt omezeného rozsahu totiž íránské politické vedení nemusí vnímat jako hrozbu pro přežití režimu.

7. SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

7.1. Monografie

- ABRAHAMIAN, Ervand. *A History of Modern Iran*. Cambridge, 2008.
- ABRAHAMIAN, Ervand. *Iran between Two Revolutions*. Princeton, 1982.
- ABRAHAMIAN, Ervand. *Khomeinism: Essays on the Islamic Republic of Iran*. Berkley, 1993.
- ALGAR, Hamid. *Islam and Revolution, Writings and Declarations of Imam Khomeini*. Berkley, 1981.
- ANSARI, Ali M. *Iran, Islam and Democracy: The Politics and Managing Change*. London, 2006.
- ARJOMAND, Said Amir. *After Khomeini: Iran under His Successors*. Oxford, 2009. Elektronická verze pro Kindle.
- ARJOMAND, Said Amir. *The Shadow of the God and the Hidden Imam: Religion, Political Order, and Societal Change in Shi'ite Iran from Beginning to 1890*. Chicago, 1984.
- ARJOMAND, Said Amir. *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran*. Oxford, 1988.
- BAKHASH, Shaul. *Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*. New York, 1984.
- BAKHTIARI, Bahman. *Parliamentary Politics in Revolutionary Iran: The Institutionalization of Factional Politics*. Gainesville, 1996.
- BILL, James. *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*. Yale, 1989.
- BLACK, Antony. *The History of Islamic Political Thought: From the Prophet to the Present*. Edinburgh, 2001.
- BROŽ, Ivan. *Husajn kontra Chomejní: Irácko-iránská válka 1980-88*. Epocha, 2007.
- BUCHTA, Wilfried. *Who Rules Iran? The Structure of Power in the Islamic Republic*. Washington D.C, 2000.
- BYMAN, D.; CHUBIN, S.; EHTESHAMI, A.; GREEN, J. *Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era*. RAND, 2001.
- EHTESHAMI, A.; ZWEIRI, M. *Iran and the Rise of its Neoconservatives: The Politics of Tehran's Silent Revolution*. London, 2007.
- EHTESHAMI, A.; ZWEIRI, M. *Iran's Foreign Policy: From Khamati to Ahmadinejad*. Berkshire, 2008.
- EHTESHAMI, Anoushiravan. *After Khomeini: The Iranian Second Republic*. London, 1995.
- EPOSITO, L.; RAMAZANI, R. K. *Iran at the Crossroads*. New York, 2001.
- GOMBÁR, Eduard. *Dramatický půlměsíc. Sýrie, Libye a Írán v procesu transformace*. Praha, 2001.
- GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha, 1999.
- GOODARZI, Jubin M. *Syria and Iran: Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*. London, 2007.

- HIRO, Dilip. *Iran under the Ayatollahs*. London, 1985.
- KAMRAVA, Mehran. *The Political History of Modern Iran: from Tribalism to Theocracy*. New York, 1992.
- KANOVSKI, Eliyahu. Iran's Sick Economy, Prospects for Change under Khatami. In CLAWSON, Patric (ed.). *Iran Under Khatami: A Political, Economic, and Military Assessments*. Washington, 1998.
- KEDDIE, Nikki R. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*. Yale, 2003.
- KROPÁČEK, Luboš. *Duchovní cesty islámu*. Praha, 1992.
- LYONS, J.; ABDO, G. *Answering Only to God: Faith and Freedom in Twenty-First-Century Iran*. New York, 2004.
- MARTIN, Vanessa. *Creating an Islamic State: Khomeini and the Making of a New Iran*. London, 2003.
- MENASHRI, David. *Post-revolutionary Politics in Iran: Religion, society and power*. London, 2001.
- MILANI, Mohsen. *The Making of the Iran's Islamic Revolution: from Monarchy to Islamic Republic*. 1994.
- MOIN, Baqer. *Khomeini: Life of the Ayatollah*. London, 1999.
- MOMEN, Moojan. *An Introduction to Shi'i islam: The history and doctrines of twelver Shi'ism*. Yale, 1985.
- MOSLEM, Mehdi. *Factional Politics in Post-Khomeini Iran*. Syracuse, 2002.
- NAJI, Kasra. *Ahnadinejad: The Secret History of Iran's Radical Leader*. London, 2008.
- POLLACK, Kenneth. *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*. New York, 2004.
- SCHACHT, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. Oxford, 1964.
- SCHIRAZI, Asghar. *The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic*. London, 1997.
- SOBHANI, Jafar Ayatollah. *Doctrines of Shi'i Islam: A Compendium of Imami Beliefs and Practices*. London, 2001.
- SOROUSH, Abdol-Karim. *Reason, Freedom and Democracy in Islam*. New York, 2000.
- TAHERI, Amir. *The Persian Night: Iran under the Khomeinist Revolution*. New York, 2009.
- TAKEYH, Ray. *Hidden Iran: Paradox and Power in the Islamic Republic*. New York, 2006.
- TAUER, Felix. *Svět islámu: Dějiny a kultura*. Praha, 2006.

7.2. Prameny a dokumenty

CHOMEJNÍ, Rúholláh. *Velájat-e Faqíh. Islámsk vláda*. Teherán, 2004 (překlad Zdeněk Cvrkal).

Texty ústavy z roku 1979 a dalších legislativních norem v platném znění jsou dostupné na webových stránkách íránského Islámského poradního shromáždění WWW:
< <http://www.majlis.ir> >

Text ústavy z roku 1906 je dostupný v elektronické podobě v anglickém překladu na webových stránkách *Foundation for Iranian Studies* WWW:
< <http://fis-iran.org/en/resources/legaldoc/iranconstitution> >

7.3. Sborníkové a časopisecké články

ABDO, Geneive. Electoral Politics in Iran. *Middle East Policy*. Jun. 1999, Vol. 6, Issue 4, p. 128.

ALFONEH, Ali. The Revolutionary Guards' Role in Iranian Politics. *Middle East Quarterly*. Fall 2008, vol. 15, issue 4. s. 13-14.

AMIRAHMADI, Hooshang. Iran's Second Development Plan. *Middle East Executive Reports*, February 1995. s. 6-14.

AMUZEGAR, Jahangir. Iran's Crumbling Revolution. *Foreign Affairs*. Jan/Feb. 2003. Vol. 82, Issue 1, p. 1.

AMUZEGAR, Jahangir. Iran's Future: Civil Society or Civil Unrest? *Middle East Policy*. Oct. 1999, Vol. 7, Issue 1, p. 86.

AMUZEGAR, Jahangir. Iran's Theocracy under Siege. *Middle East Policy*. Spring 2003. Vol. 10, Issue 1, p. 135.

AMUZEGAR, Jahangir. Iran's Third Development Plan: An Appraisal. *Middle East Policy*. Fall 2005. Vol. 12, Issue 3, p. 46.

AMUZEGAR, Jahangir. Khatami and the Iranian Economy at Mid-term. *Middle East Journal*. Vol. 53, No. 4 (Autumn 1999).

AMUZEGAR, Jahangir. Khatami: A Folk Hero in Search of Relevance. *Middle East Policy*. Summer 2004. Vol. 11, Issue 2, p. 75.

AMUZEGAR, Jahangir. Khatami's Legacy: Dashed Hopes. *The Middle East Journal*. Vol. 60, Issue 1, p. 57 (Winter 2006).

ARJOMAND, Said Amir. Constitution of the Islamic Republic. *Encyclopaedia Iranica*, 1992. Dostupné na WWW: < <http://www.iranicaonline.org/articles/constitution-of-the-islamic-republic> >

ARJOMAND, Said Amir. Iran's Islamic Revolution in Contemporary Perspective. *World Politics*. Vol. 38, no. 3, duben 1986.

ARJOMAND, Said Amir. The Reform Movement and the Debate on Modernity and Tradition in Contemporary Iran. *International Journal of Middle East Studies*. No. 34 (2002).

KADIVAR, Mohsen. *The Velayat-e Faqih and Democracy*. Cambridge, 2002. Dostupné z WWW: < <http://iran-opp.blogspot.cz/2005/01/mohsen-kadivar-velayat-e-faqih-and.html> >.

BARZEGAR, Kayhan. Understanding the Roots of Iranian Foreign Policy in the New Iraq. *Middle East Policy*. Summer 2005. Vol. 12, Issue 2, p. 49.

- BEHDAD, Sohrab. A Disputed Utopia. Islamic Economics in Revolutionary Iran. *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 36, No. 4 (Oct., 1994).
- BROWN, Carl L. Being Modern in Iran. The Last Great Revolution: Turmoil and Transformation in Iran. *Foreign Affairs*. May/June 2000. Vol. 79, Issue 3, p. 176.
- CLAWSON, P.; PIPES, D. Ambitious Iran, Troubled Neighbors. *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72, Issue 1, p. 124.
- EHTESHAMI, Anoushiravan. Iran's International Posture After the Fall of Baghdad. *The Middle East Journal*. Vol. 58, Issue 2, p. 179 (Spring 2004).
- GHEISSARI, A.; NASR, V. Iran's Democracy Debate. *Middle East Policy*. Summer 2004. Vol. 11, Issue 2, p. 94.
- GOMBÁR, Eduard. Írán za vlády Rezy šáha Pahlavího. Historický obzor. VII.-VIII., 2001.
- GOMBÁR, Eduard. Íránská zahraniční politika a president Chátamí. Mezinárodní politika. č. II, s. 14-17, 2000.
- JANSEN, G. H. Asserting his authority, Khomeini rewrites Koran. *Los Angeles Times*, January 31, 1988.
- KAMRAVA, Mehran. Iranian Shiism under Debate. *Middle East Policy*. Summer 2003. Vol. 10, Issue 2, p. 102.
- KATZ, Mark N. Iran and America: Is Reapprochement Finally Possible? *Middle East Policy*. Winter 2005. Vol. 12, Issue 4, p. 58.
- MALONEY, Suzanne. Elections in Iran: A New Majlis and a Mandate for Reform. *Middle East Policy*. Jun. 2000, Vol. 7, Issue 3, p. 59.
- MARTIN, Vanessa. Religion and State in Khumaini's „Kashf al-asrar“. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Vol. 56, No. 1, 1993.
- MATSUNAGA, Yasuyuki. Mohsen Kadivar, An Advocate of Postrevivalist Islam in Iran. *British Journal of Middle Eastern Studies*. Vol. 34, No. 3 (Dec 2007).
- MOLAVI, Afshin. Buying Time in Tehran: Iran and the China Model. *Foreign Affairs*. Nov/Dec 2004. Vol. 83, Issue 6, p. 9.
- MONSHIPOURI, Mahmood. Iran's Search for the New Pragmatism. *Middle East Policy*. Oct. 1998, Vol. 6, Issue 2, p. 95.
- RAMAZANI, R. K. Ideology and Pragmatism in Iran's Foreign Policy. *The Middle East Journal*, Autumn 2004. Vol. 58, s. 549.
- SAFFARI, Said. The Legitimation of the Clergy's Right to Rule in the Iranian Constitution of 1979. *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 20, No. 1, (1993).
- SEIFZADEH, Hossein S. The landscape of factional politics and its future in Iran. *The Middle East Journal*, Winter 2003. Vol. 57.
- SEIFZADEH, Hossein S. The Landscape of Factional Politics and its Future in Iran. *The Middle East Journal*. Vol. 57, Issue 1, p. 57 (Winter 2003).
- TAKEYH, Rey. God's Will: Iranian Democracy and the Islamic Context. *Middle East Policy*. Oct. 2000, Vol. 7, Issue 4, p. 41.
- TAKEYH, Rey. Iran at a Crossroads. *The Middle East Journal*. Vol. 57, Issue 1, p. 42 (Winter 2003).

TALWAR, Puneet. Iran in the Balance. *Foreign Affairs*. Jul/Aug 2001. Vol. 80, Issue 4, p. 58.

VALIBEIGI, Mehrdad. Islamic Economics and Economic Policy Formation in Post-Revolutionary Iran: A Critique. *Journal of Economic Issues*, 1993, Vol. 27.

WANNER, Jan. Předpoklady společenské krize v Íránu: Anatomie íránské revoluce. in Muzikář a kol.: *Islám v politice*. Praha, 1987.

WELLS, Matthew C. Thermidor in the Islamic Republic of Iran: The Rise of Muhammad Khatami. *British Journal of Middle Eastern Studies*. Vol. 26, No. 1 (May 1999). s. 27-39.

WRIGHT, Robin. Iran's New Revolution. *Foreign Affairs*. Jan/Feb 2000. Vol. 79, Issue 1, p. 133.

ZANGENEH, Hamid. The Post-Revolutionary Iranian Economy. *Middle East Policy*. Oct. 1998, Vol. 6, Issue 2, p. 113.

7.4. Použitá periodika

The New York Times

Financial Times

Middle East Economic Digest

Kajhán

Ettelá'át

Salám

Resálat

7.5. Webové stránky a databáze mezinárodních organizací

Statistická databáze Světové banky: World dataBank

Dostupné z WWW: < <http://databank.worldbank.org>>.

Iran Data Portal Princetonské univerzity

Dostupné na WWW: < <http://www.princeton.edu/irandatportal/elections/>>

Iran Data Portal – 2006 Assembly of Experts Election.

Dostupné na WWW: < <http://www.princeton.edu/irandatportal/elections/experts/2006/>>

Webové stránky Shromáždění znalců.

WWW: < <http://www.majlesekhobregan.ir/fa/Default.html>>.

Webové stránky Rady dohlížitelů.

WWW: <<http://www.shora-gc.ir/Portal/Home/>>.

Webové stránky Rady pro určování zájmů režimu.

WWW: < <http://maslahat.ir/MainPage.aspx>>.

Iran Data Portal – The Society of the Militant Clergy of Tehran.

Dostupné na WWW: < <http://www.princeton.edu/irandatportal/parties/jrm/>>

Iran Data Portal – The Society of the Militant Clergy of Tehran.

Dostupné na WWW: < <http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/jrm/>>.

Iran Data Portal – Islamic Coalition Party (Motafeleh).

Dostupné na WWW: < <http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/motalefeh/>>.

Oficiální webové stránky JMHEQ

Dostupné na WWW: < <http://www.jameehmodarresin.org/>>.

Iran Data Portal – National Trust.

Dostupné na WWW: < <http://www.princeton.edu/irandataportal/parties/etemademelli/>>.

World Bank Commodity Price Data.

Dostupné z WWW:

<<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:21574907~menuPK:7859231~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>>.

Iran Data Portal – 1996 Parliamentary Election.

Dostupné na WWW: <<http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/parl/1996/>>

Iran Data Portal – 1997 Presidential Election.

Dostupné na WWW: <<http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/pres/1997/>>.

Iran Data Portal – Third Experts Assembly Elections.

Dostupné na WWW: <<http://www.princeton.edu/irandataportal/elections/experts/1998/>>.

8. SEZNAM ZKRATEK

ARLQS	Uskupení akademiků a vyučujících semináře v Qomu (per. <i>Madžma'-e mudarrisín-e wa muhaqqiqín-e howze-je elmí-je Qom</i>)
CIA	Centrální zpravodajská agentura (Central Intelligence Agency)
DCR	Demokratická koalice reformistů
DP	Demokratická strana
IIPF	Fronta íránského islámského partnerství (per. <i>Džebhe-je mošákerat-e írán-e eslámí</i>)
IRGC	Sbory islámských revolučních gard (Islamic Revolution Guards Corps)
IRIB	Islamic Republic of Iran Broadcasting
IRP	Islámská republikánská strana (Islamic Republican Party)
JMHEQ	Společnost vyučujících semináře v Qomu (per. <i>Džámi'at-e mudarresín-e hawze-je 'elmí Qom</i>)
JRM	Společnost bojujících duchovních (per. <i>Džáme'e-je rúháníjat-e mobárez</i>)
MIRO	Organizace Modžáhedínů islámské revoluce
MRM	Uskupení bojujících duchovních (per. <i>Madžma'-e rúháníjún-e mobárez</i>)
SAVAK	Tajná policie monarchického režimu (per. <i>Sázmán-e ettelá'át-e wa amnijat-e kešvar</i>)